

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

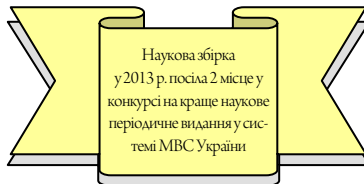
ВІСНИК
Харківського
національного
університету
внутрішніх справ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік
Заснований у грудні 1995 р.

№ 3 (90) 2020

Харків 2020

*Збірник належить до категорії «Б»
Переліку наукових фахових
видань України (наказ
Міністерства освіти і науки України
від 17.03.2020 № 409)
і є фаховим з юридичних наук
(наказ МОН України
від 06.03.2015 № 261)*

Рекомендовано
до друку та до поширення
через мережу Інтернет
Вченою радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
протокол № 7 від 29.09.2020

Редакційна колегія:

Л. В. Могілевський – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ) – головний редактор; **О. В. Джафарова** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС) – заступник головного редактора; **В. В. Чумак** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС) – відповідальний секретар; **С. Є. Абламський** – канд. юрид. наук (ХНУВС); **О. С. Бакумов** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **І. О. Бандурка** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **С. М. Бортник** – д-р юрид. наук (ХНУВС); **І. В. Бригадир** – канд. юрид. наук (ХНУВС); **К. А. Бугайчук** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **М. Ю. Бурдін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **А. В. Войціховський** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Є. О. Гладкова** – канд. юрид. наук, ст. наук. співробітник (ХНУВС); **Г. І. Глобенко** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Т. І. Гудзь** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. М. Головка** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна); **С. М. Гусаров** – д-р юрид. наук, член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (ХНУВС); **П. ван Дайне** – д-р філософії (Утрехтський університет, Нідерланди); **А. І. Денисов** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. О. Житний** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУ ім. В. Н. Каразіна); **Ю. М. Жорнокуй** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. А. Зайцев** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **В. В. Кікінчук** – канд. юрид. наук (ХНУВС); **Н. В. Коломоєць** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Д. Ю. Кондратов** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **А. В. Красицька** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. В. Лазарев** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **К. Б. Левченко** – д-р юрид. наук, канд. філос. наук, проф. (Кабінет Міністрів України); **С. С. Лукаш** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **М. І. Марчук** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Т. П. Матюшкова** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **К. Ю. Мельник** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **Ю. В. Орлов** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **І. В. Панова** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Є. Ю. Подорожний** – д-р юрид. наук, ст. наук. співробітник (ХНУВС); **В. Б. Пчелін** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **В. Д. Пчолкін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. Ю. Салманова** – д-р юрид. наук, проф., засл. працівник освіти України (ХНУВС); **О. Ю. Синявська** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **Д. Сігель** – д-р кримінології, проф. (Утрехтський університет, Нідерланди); **С. В. Слінько** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **С. О. Сліпченко** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. В. Сокурченко** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (ГУНП в Харківській обл.); **Т. Спаленс** – д-р кримінології, проф. (Тьєлбургський університет, Нідерланди); **М. В. Стащак** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **Р. А. Степанюк** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. С. Устименко** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **С. О. Шатрава** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **Д. В. Швець** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **В. В. Шендрик** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (ХНУВС); **А. М. Шульга** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. М. Шуміло** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. О. Южно** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **М. Ягер** – д-р філософії, проф. кримінології (Люблянський університет, Словенія)

MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

BULLETIN **of Kharkiv National University** **of Internal Affairs**

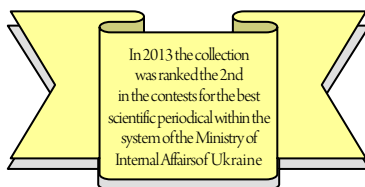
Collection of scientific papers

Founder and publisher -
Kharkiv National University of Internal Affairs

The frequency: 4 issues per year

Founded in December, 1995

No. 3 (Vol. 90) 2020

Kharkiv 2020

The collection belongs to the category “B” of the List of scientific professional editions of Ukraine (order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated from March 17, 2020, No. 409) *and is a professional edition in the field of juridical science*

Recommended for publishing and distribution through Internet by the Academic Council of Kharkiv National University of Internal Affairs, protocol No. 7 dated from September 29, 2020

Editorial Board:

L. V. Mohilevskiy – Doctor of Juridical Sciences (J.S.D.), Prof. (Kharkiv National University of Internal Affairs) – Chief Editor; **O. V. Dzhafarova** – J.S.D., Prof. – Deputy Editor; **V. V. Chumak** – J.S.D., Docent (KhNUIA) – Executive Secretary; **S. Ye. Ablamskiy** – Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.) (KhNUIA); **O. S. Bakumov** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **I. O. Bandurka** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **S. M. Bortnyk** – J.S.D. (KhNUIA); **I. V. Bryhadyr** – Ph.D. (KhNUIA); **K. L. Buhaichuk** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **M. Yu. Burdin** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **A. I. Denysov** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **P. C. van Duyn** – Prof. (Utrecht University, Netherlands); **T. I. Gudz** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **S. M. Gusarov** – J.S.D., Prof., Corresponding Member of the National Academy of Law Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA); **Ye. O. Hladkova** – Ph.D., Senior Research Fellow (KhNUIA); **H. I. Hlobenko** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **O. M. Holovko** – J.S.D., Prof., Honored Lawyer of Ukraine (V. N. Karazin Kharkiv National University); **M. Jager** – Ph.D., Prof. (University of Ljubljana, Slovenia); **V. V. Kikinchuk** – Ph.D. (KhNUIA); **N. V. Kolomoiets** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **D. Yu. Kondratov** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **L. V. Krasytyska** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **V. V. Lazariev** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **K. B. Levchenko** – J.S.D., PhD in Philosophy, Prof. (Cabinet of Ministers of Ukraine); **S. S. Lukash** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **M. I. Marchuk** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **T. P. Matiushkova** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **K. Yu. Melnyk** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **Yu. V. Orlov** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **I. V. Panova** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **Ye. Yu. Podorozhnyi** – J.S.D., Senior Research Fellow (KhNUIA); **V. B. Pchelin** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **V. D. Pcholkin** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. Yu. Salmanova** – J.S.D., Prof., Honored Worker of Education of Ukraine (KhNUIA); **S. O. Shatrava** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **V. V. Shendryk** – J.S.D., Prof., Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA); **D. V. Shvets** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **A. M. Shulha** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. M. Shumilo** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **D. Siegel** – Prof. (Utrecht University, Netherlands); **S. V. Slinko** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **S. O. Slipchenko** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **V. V. Sokurenko** – Doctor of Judicial Sciences (J.S.D.), Prof., Honored Lawyer of Ukraine (National Police Main Division in Kharkiv Region); **T. Spapens** – Prof. (Tilburg University, Netherlands); **M. V. Stashchak** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **R. L. Stepaniuk** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. Yu. Syniavska** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. S. Ustymenko** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **A. V. Voitsikhovskiy** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **O. O. Yukhno** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. L. Zaitsev** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **Yu. M. Zhornokui** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **O. O. Zhytnyi** – J.S.D., Docent (V. N. Karazin Kharkiv National University)

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ ТА ЧИТАЧІВ	11
ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство; ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ	
Дедурін Г. Г., Заврічко Д. Г. Особливості застосування інституту амністії за законодавством Російської імперії (1845–1917 рр.)	15
Цукан О. М., Бурдін М. Ю. Виклики реалізації гендерної політики у ЗВО сектору безпеки та оборони	23
ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ НАПРЯМ У СФЕРІ ПРИВАТНОГО ПРАВА	
Варава К. І. Проблемні питання захисту права власності від неправомірних дій органів державної влади	31
Кухарев О. Є. Догматична конструкція універсального правонаступництва у сфері спадкового права	40
Сліпченко С. О., Жорнокуй Ю. М. Правомірні очікування як об'єкт корпоративних правовідносин	50
ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	
Василько І. В. Нагляд і контроль як особливі форми захисту трудових прав працівників, які здійснюють трудову діяльність у роботодавців – фізичних осіб	63
Гончарук В. В. Протидія мобінгу в трудових правовідносинах	70
Подорожній А. Ю. Загальнотеоретична характеристика інституту дисциплінарної відповідальності у трудовому праві	78
Подорожній Є. Ю. Сутність і зміст конкурентоспроможності працівників Національної поліції України	85

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Абламська В. В.

Нормативне забезпечення права на свободу та особисту недоторканність у світлі міжнародного та національного законодавства93

Бугайчук К. Л.

Актуальні питання вдосконалення діяльності поліцейських комісій Національної поліції України.....102

Дмитренко С. О.

Особливості механізму адміністративно-правового забезпечення реалізації правоохоронної функції держави у сфері оподаткування....115

Киряченко О. Ю.

Проблемні питання розробки та імплементації Кодексу України про адміністративні проступки.....127

Комзюк А. В.

Форми взаємодії Національної поліції з громадськістю у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку135

Комзюк А. Т., Липій Є. А.

Відносини щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина як складова предмета адміністративного права144

Садовенко А. І.

Адміністративно-правова відповідальність суб'єктів надання косметологічних послуг в Україні154

Самбор М. А.

Практика запровадження обмеження права на свободу мирних зібрань в адміністративному порядку та місце судової гілки влади у визначенні допустимості таких обмежень162

Стреляний В. І.

Сучасний стан адміністративно-правового регулювання діяльності спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції в Україні177

Токарева К. С.

Принципи впровадження інституту медіації у публічно-правових спорах в Україні187

Яценко І. І.

Завдання та принципи міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи.....202

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Конюшенко Я. Ю.

Загальні вимоги до проведення негласних слідчих (розшукових) дій: процесуальна характеристика 212

Кузубова Т. О.

Теоретичні та прикладні питання унормування строків досудового розслідування до повідомлення особі про підозру 224

Розумовський О. С., Кочура О. О.

Європейський суд з прав людини як частина кримінального процесуального законодавства України..... 235

Сезонов В. С.

Криміналістичне дослідження грошей і цінних паперів..... 245

Юхно О. О.

Правові підстави процесуальної діяльності та взаємодії працівників оперативних підрозділів під час виконання доручень дізнавача, слідчого, прокурора з питань проведення негласних слідчих (розшукових) дій..... 255

НА КНИЖКОВУ ПОЛИЦІЮ..... 266

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ 271

НАШІ АВТОРИ 276

ДО УВАГИ АВТОРІВ..... 278

Періодичні наукові видання Харківського національного університету внутрішніх справ 278

CONTENT

ACTUAL INFORMATION FOR AUTHORS AND READERS 13

THEORY AND PHILOSOPHY OF LAW; COMPARATIVE LAW;
HISTORY OF LAW AND STATE

Dedurin G. G., Zavrishko D. G.
Features of the Application of the Amnesty Institution
under the Laws of the Russian Empire (1845-1917) (*Ukr*)15

Tsukan O. M., Burdin M. Yu.
Challenges of Gender Policy Implementation in the Security
and Defense Sector (*Ukr*).....23

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL
AND LEGAL DIRECTION IN THE SPHERE OF PRIVATE LAW

Varava K. I.
Problematic Issues of Protecting Property Rights
from Illegal Actions of Public Authorities (*Ukr*)31

Kukharyev O. Ye.
Dogmatic Construction of Universal Legal Succession
in the Field of Inheritance Law (*Ukr*)40

Slipchenko S. O., Zhornokui Yu. M.
Legitimate Expectations as an Object of Corporate Legal Relations (*Ukr*).....50

LABOR LAW; SOCIAL GUARANTEEING LAW

Vasylko I. V.
Supervision and Control as Special Forms of Protecting Labor Rights
of Employees who Work for Employers Being Individuals (*Ukr*)63

Honcharuk V. V.
Counteracting Mobbing in Labor Legal Relations (*Ukr*)70

Podorozhnii A. Yu.
General Theoretical Characteristics of the Institution
of Disciplinary Liability in Labor Law (*Ukr*)78

Podorozhnii E. Yu.
Essence and Content of the Competitiveness of the Officers of the National
Police of Ukraine (*Ukr*)85

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW

Ablamska V. V.	
Normative Provision of the Right to Liberty and Integrity of the Person in the Light of International and National Legislation (<i>Ukr</i>)	93
Buhaichuk K. L.	
Topical Issues of Improving the Activities of Police Commissions of the National Police of Ukraine (<i>Ukr</i>)	102
Dmytrenko S. O.	
Specific Features of the Mechanism of Administrative and Legal provision for the Implementation of the State’s Law Enforcement Function in the Field of Taxation (<i>Ukr</i>)	115
Kyrychenko O. Yu.	
Problematic Issues of the Development and Implementation of the Code of Ukraine on Administrative Offenses (<i>Ukr</i>)	127
Komziuk A. V.	
Forms of Interaction of the National Police with the Public in the Field of Ensuring Public Safety and Order (<i>Ukr</i>)	135
Komziuk A. T., Lypiy Y. A.	
Relations on Ensuring the Rights and Freedoms of a Man and Citizen as a Component of the Subject Matter of Administrative Law (<i>Ukr</i>)	144
Sadovenko A. I.	
Administrative and Legal Liability of Entities Providing Cosmetological Services in Ukraine (<i>Ukr</i>).....	154
Sambor M. A.	
The Practice of Introducing Restrictions on the Right to Freedom of Peaceful Assembly within Administrative Proceedings and the Place of the Judicial Branch of Power in Determining the Admissibility of Such Restrictions (<i>Ukr</i>).....	162
Streliaanyi V. I.	
The Current Status of Administrative and Legal Regulation of the Activities of Specially Authorized Entities in the Field of Combating Corruption in Ukraine (<i>Ukr</i>)	177
Tokarieva K. S.	
Principles of Introducing the Institution of Mediation in Public Legal Disputes in Ukraine (<i>Ukr</i>).....	187
Yatsenko I. I.	
Tasks and Principles of International Cooperation in the Field of Forensic Examination (<i>Ukr</i>)	202

CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS; FORENSIC
EXAMINATION; OPERATIVE AND SEARCH ACTIVITY

Koniushenko Ya. Yu.

General Requirements for Secret Investigative (Search) Actions:
Procedural Characteristics (*Ukr*)212

Kuzubova T. O.

Theoretical and Applied Issues of Standardization of the Terms
of Prejudicial Inquiry before Handling a Charge Sheet to a Person (*Ukr*)224

Rozumovskiy O. S., Kochura O. O.

The European Court of Human Rights as Part of Criminal
Procedural Legislation of Ukraine (*Ukr*)235

Sezonov V. S.

Forensic Examination of Money and Securities (*Ukr*)245

Yukhno O. O.

Legal Principles of Procedural Activity and Interaction of Employees
of Operative Divisions at Execution of Instructions of Interrogators,
Investigators, Prosecutors in Regard to Carrying out Secret
Investigative (Search) Actions (*Ukr*)255

ON THE BOOKSHELF (UKR) 266

NEWS OF SCIENTIFIC LIFE (UKR) 271

OUR AUTHORS (UKR) 276

TO AUTHORS' ATTENTION (UKR) 278

SCIENTIFIC PERIODICALS
of Kharkiv National University of Internal Affairs (*Ukr*)278

АКТУАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ ТА ЧИТАЧІВ

Редакційна колегія інформує, що збірник наукових праць «**Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ**»:

I. Із серпня 2015 р. **включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International».**

Паспорт видання в базі даних можна переглянути за посиланням:

<http://journals.indexcopernicus.com/++++,p24783655,3.html>.

II. Включено до рейтингу видань, що мають бібліометричні профілі в Google Академії, за версією проекту «Бібліометрика української науки».

Доступ до рейтингу видань:

http://nbuviap.gov.ua/bpnu/index.php?page_sites=journals.

Доступ до профілю видання в Google Академії:

https://scholar.google.com.ua/citations?user=mfG_xhkAAAAJ.

III. Підтримується **репозитарієм Харківського національного університету внутрішніх справ (KhNUAIR – <http://v2.sherpa.ac.uk/id/repository/3190>)**, який має міжнародну реєстрацію.

IV. У серпні 2015 р. **zareestrovano в «Polska Bibliografia Naukowa» (PBN, Польська наукова бібліографія) – на порталі Польського міністерства науки і вищої освіти, який акумулює інформацію, що стосується польських і зарубіжних академічних наукових журналів, а також про публікації польських науковців.**

Паспорт видання в базі даних порталу можна переглянути за посиланням:

<https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/51408>.

V. У серпні 2015 р. **zareestrovano в «Research Bible»**, більш відомий як «ResearchBib» – міжнародній мультидисциплінарній відкритого доступу базі даних наукових журналів, публікацій та конференцій.

Поточну інформацію про видання в базі даних можна переглянути за посиланням:

<http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/1999-5717>.

VI. Описано в україномовній версії **Вікіпедії** – Вільної енциклопедії за посиланням: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вісник_Харківського_національного_університету_внутрішніх_справ.

Дописувачем статті про збірник може стати кожний.

VII. Із жовтня 2018 р. **співпрацює з Агентством Crossref**, усім опублікованим матеріалам присвоюється ідентифікатор DOI.

Більш детальну інформацію про збірник наукових праць «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ» дивіться на сайті видання за адресою: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

Про зміни в редакційній політиці видання

Починаючи з наступного номера відповідно до змінених у 2018 році програмних цілей (основних принципів) змінюються рубрики (предметні напрями досліджень) видання. Програмними цілями збірника є: поширення результатів наукових досліджень і передового досвіду науково-педагогічного складу Університету й інших закладів вищої освіти, висвітлення актуальних проблем боротьби зі злочинністю, охорони, правопорядку та підготовки кадрів для Національної поліції, вдосконалення правового регулювання цивільних, трудових та інших відносин в Україні тощо. **Предметними напрямками досліджень** (рубриками), що висвітлюватимуться на сторінках збірника, стають:

- теорія та філософія права; порівняльне правознавство; історія права та держави;
- конституційне право; муніципальне право;
- цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародно-правовий напрям у сфері приватного права;
- господарське право; господарське процесуальне право;
- трудове право; право соціального забезпечення;
- земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право;
- адміністративне право і процес; фінансове право;
- кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право;
- кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність;
- судоустрій; прокуратура та адвокатура;
- міжнародно-правовий напрям;
- інформаційне право; право інтелектуальної власності;
- право національної безпеки; військове право.

Триває **формування оновленого складу редколегії** збірника згідно з новими рубриками. Перевага під час прийняття вчених у члени редколегії надається тим, хто, маючи науковий ступінь з юридичних наук, має також публікації відповідного профілю у виданнях, включених до баз Scopus чи Web of Science Core Collection (бажаною є наявність щонайменше 3 статей у 2 різних виданнях). **Запрошуємо** таких науковців до виконання покладених на членів редколегії завдань, основними з яких є участь у визначенні редакційної політики видання і формуванні редакційного портфелю наукових публікацій, організація рецензування (пошук рецензентів) або особисте здійснення рецензування за профілем, вирішення питань щодо прийняття статей до публікації. Бажання (готовність) стати членом редколегії оформлюється письмовою згодою науковця (форма нами розроблена), дані про нього стають доступними на сайті видання та у певних наукових базах.

Продовжуючи заходи з належного рецензування наукових статей, також **запрошуємо до виконання функцій рецензентів**; ними можуть стати вчені, які здійснюють дослідження за спеціальністю і мають за останні 3 роки не менше 1 публікації у виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, або закордонних виданнях, включених до Web of Science Core Collection та/або Scopus.

Пропозиції з цих питань просимо направити на адресу електронної пошти редакції visnyk.hnuvs@ukr.net.

ACTUAL INFORMATION FOR AUTHORS AND READERS

Editorial Board informs, that the collection of scientific papers “**Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs**”:

I. Since August 2015 is **comprised into the international scientometric database Index Copernicus International**.

The passport of the edition can be viewed in the database by the following link:

<http://journals.indexcopernicus.com/++++,p24783655,3.html>.

II. It is included into the ranking of editions with bibliometric profiles in Google Scholar according to the project «Bibliometrics of Ukrainian Science».

Access to the ranking of editions:

http://nbuviap.gov.ua/bpnu/index.php?page_sites=journals.

Access to the edition’s profile in Google Scholar:

https://scholar.google.com.ua/citations?user=mfG_xhkAAAAJ.

III. Supported by the **repository of Kharkiv National University of Internal Affairs** (KhNUiAIR – **<http://v2.sherpa.ac.uk/id/repository/3190>**), which has the international registration.

IV. On August 2015 is **registered in «Polska Bibliografia Naukowa»** (PBN, Polish scientific bibliography) – on the web portal of Polish Ministry of Science and Higher Education, which accumulates information concerning Polish and international academic scientific journals, as well as about publications of Polish scholars.

The passport of the edition can be viewed in the database by the following link:

<https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/51408>.

V. On August 2015 is **registered in «Research Bible»**, more famous as «ResearchBib» – international multidisciplinary open access database of scientific journals, publications and conferences.

Current information about the edition can be viewed in the database by the following link:

<http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/1999-5717>.

VI. Described in the Ukrainian version of **Wikipedia** – Free Encyclopedia by the link: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вісник_Харківського_національного_університету_внутрішніх_справ. Anyone can be a contributor to the article about the collection.

VII. Since October 2018 cooperates with the **Crossref Agency**, all published materials have the DOI identifier.

More detailed information about the collection of scientific papers “Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs”, please view at the edition’s website: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

Updated headings since 2019:

- Theory and Philosophy of Law; Comparative Law; History of Law and State;
- Constitutional Law; Municipal Law;
- Civil Law and Civil Procedure; Family Law; International and Legal Direction in the Sphere of Private Law;
- Commercial Law; Commercial Procedural Law;
- Labor Law; Social Guaranteeing Law;
- Land Law; Agrarian Law; Environmental Law; Natural Resources Law;
- Administrative Law and Procedure; Financial Law;
- Criminal Law and Criminology; Penal Law;
- Criminal Procedure and Criminalistics; Forensic Examination; Operative and Search Activity;
- Judicial System; Procuracy and Legal Profession;
- International and Legal Area;
- Informational Law; Intellectual Property Law;
- National Security Law; Military Law.

**ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА; ПОРІВНЯЛЬНЕ
ПРАВознавство; ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ**

УДК 343.293(470+571)(091) DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.3.01>

Геннадій Геннадійович Дедурін,

*кандидат історичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра теорії та історії держави і права;*

 <https://orcid.org/0000-0002-5277-023X>,
e-mail: mason81@ukr.net;

Дарина Григорівна Заврічко,

*Харківський національний університет
внутрішніх справ (курсантка);
e-mail: zavrichkokhnuvs@gmail.com*

**ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТИТУТУ АМНІСТІЇ ЗА
ЗАКОНОДАВСТВОМ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1845–1917 РР.)**

Досліджено особливості застосування інституту амністії за законодавством Російської імперії, зокрема за Уложеннями про покарання кримінальні та виправні 1845, 1885, 1903 років, царськими маніфестами, актом про амністію 1905 р. тощо. Виділено та проаналізовано різні форми амністії, що зустрічалися в тогочасному законодавстві: аболіція, індульгенція, реабілітація. На основі аналізу наукової літератури та відповідних законодавчих актів сформульовано власну наукову позицію щодо проблеми, яка досліджується.

Ключові слова: амністія, помилування, прощення, аболіція, правовий інститут, Російська імперія, політико-правовий акт.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

У сучасній правовій науці амністія (з грец. *αμνηστια* – прощення) розуміється як повне або часткове звільнення від кримінальної відповідальності і покарання певної категорії осіб, винних у вчиненні злочинів або кримінальні справи стосовно яких перебувають у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду, але не розглянуті останніми або ж розглянуті, але вироки стосовно цих осіб не набрали чинності¹. Науковці В. Топчій, Г. Дідківська та Т. Мудряк

¹ Про застосування амністії в Україні : Закон України від 01.10.1996 № 392/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

наводять таке визначення амністії: «Амністія – це акт Верховної Ради України, Закон України “Про застосування амністії в Україні”, що звільняє певну категорію злочинців, не визначених індивідуально, повністю або частково від основного і додаткового покарань» [1, с. 102].

Амністія не ставить під сумнів винуватість засуджених осіб та є своєрідним актом гуманізму з боку держави, утворюючи nereабілітуючу підставу звільнення від кримінальної відповідальності або пом'якшення її [2, с. 54; 3, с. 473]. Гуманізм акту амністії виявляє себе у повазі до гідності особи, яка скоїла злочин, та спрямований на її виправлення і повернення у лоно законслухняності. Утім, актам амністії притаманна й інша сторона гуманізму – справедливість, яка виражає певне співвідношення між суспільними й особистими інтересами та волею, що є своєрідним мірилом гуманізму.

Місце амністії як правового інституту неможливо визначити без розгляду його історичної ретроспективи. Це допоможе не лише встановити особливості застосування цього інституту на різних історичних етапах, але й спрогнозувати шляхи його подальшого вдосконалення. У цьому контексті слід зазначити, що в Україні одним із виявів ідей милосердя та гуманізму стало застосування стосовно осіб, які вчинили злочини, актів амністії та помилування. Звичайно, на кожному конкретному історичному етапі таке застосування мало власну специфіку.

Стан дослідження проблеми

Звертаючи увагу на стан наукового опосередкування вказаної тематики, необхідно зауважити, що праці вчених-юристів дорадянської доби С. Казанцева, П. Любинського, Н. Таганцева, І. Щегловітова, а згодом – у радянську добу С. Келіни, А. Міхліна, В. Ромашкіна, М. Чельцова-Бебутова та інших створили теоретико-методологічне підґрунтя для подальшого розвитку уявлень щодо розвитку інституту амністії в Україні протягом досліджуваного в роботі історичного періоду.

На сучасному етапі розвитку історико-правової думки різноманітні аспекти зазначеної проблематики досліджуються А. Березовським, А. Гришко, В. Маляренко, В. Мойсиком, О. Музиною, О. Чеплюком. Незважаючи на це, сучасній вітчизняній історико-правовій науці бракує наукових досліджень, у яких пропонується цілісна наукова концепція з висвітленням особливостей розвитку інституту амністії в Україні з середини XIX ст. до 1991 р.

Мета і завдання дослідження

Метою наукової роботи є визначення особливостей застосування амністії в українських землях під час їх перебування у складі Російської

імперії. Задля досягнення поставленої мети було сформульовано такі *завдання*: розглянути історію розвитку інституту амністії в імперський період; визначити правову природу та форми інституту амністії, які він мав на різних історичних етапах; порівняти тогочасне та сучасне тлумачення правового змісту цього юридичного інституту.

Наукова новизна дослідження

Шляхом аналізу законодавства дореволюційних часів та залучення низки робіт науковців-юристів того періоду виявлено специфіку правової природи інституту амністії, а також визначено його основні форми. З'ясовано, що революційні події 1905–1907 рр., зокрема і в Україні, стали суттєвим поштовхом для імперської влади у напрямку сучасного праворозуміння і правозастосування інституту амністії.

Виклад основного матеріалу

Інститут амністії як прояв милосердя з боку держави до тих громадян, які вчинили протиправні дії, був представлений протягом тривалого часу в соціально-правових системах багатьох країн. Більш того, звернення до цього інституту слід уважати свого роду індикатором їх цивілізаційного розвитку і державного становлення. Разом з цим, природно, кожна країна мала свої специфічні риси, що вирізняли становлення інституту амністії саме на її теренах.

Так, у Московському царстві, а згодом і в Російській імперії спочатку отримав поширення інститут помилування. У XVIII ст., на етапі інкорпорації більшості українських земель до складу імперії, цей інститут уже набуває рис звичаєвої практики. Право помилувати злочинця мав імператор або імператриця, які видавали з цього приводу відповідний маніфест. Найчастіше здійснення помилування пов'язувалося з певними святами або урочистими подіями, здебільшого з життя імператорської родини (народження дітей, весілля тощо).

Наступною віхою розвитку інституту помилування стає нормативне закріплення понять та частково і процедури «помилування» та «прощення» в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р., які були продубльовані і в Уложеннях 1885 та 1903 років [4, с. 8]. Причинами для скасування покарання могли бути: невиліковна хвороба або смерть обвинуваченого, примирення сторін, давність скоєного злочину і помилування [5, с. 151]. Згідно з нормами Уложення помилування злочинців надходило від верховної самодержавної влади і государева милосердя. Помилування могло здійснюватись у формі скасування покарання або заміни його на менш тяжке. Винного у вчиненні злочину могли відновити у його правах і припинити стосовно нього кримінальне переслідування. При цьому помилування не усувало всіх наслідків, що виникли для винного через вчинення ним злочину. Так, незважаючи на помилування, злочинець зобов'язаний

був відшкодувати збитки і шкоду, заподіяну його протиправними діями. Повернення конфіскованого майна і відновлення у правах для помилованих могли відбутися тільки у тому випадку, якщо на це було особливе посилання в самому акті милосердя [6, с. 11].

Із часів правління Олександра II царські маніфести починають характеризуватися більш ретельною розробкою, а царська милість, яка надається ними, значно звужується за своїм обсягом. Олександр II, наслідуючи приклад попередників, видав два маніфести – під час вступу на престол та під час коронації. Згідно з першим маніфестом від 27 березня 1855 р. при визначенні осіб, які підлягають загальному прощенню, за головну ознаку було прийнято ступінь покарання.

За цим маніфестом особи, які були звинувачені у вирубці, підпалі та псуванні державних лісів, звільнялися від суду незалежно від тяжкості потенційного покарання. Також особи, які виїхали за кордон, підлягали прощенню, якщо вони не вчинили дій, які викликають втрату прав, і повернулися назад протягом 6 місяців. Прощення не поширювалося на осіб, які звинувачувалися у неправильному присвоєнні чужої власності або в заподіянні шкоди оточуючим власними діями. Органом контролю за виконанням маніфесту було призначено Сенат, котрий мав звітувати про завершені справи.

Коронаційний маніфест Олександра II від 26 серпня 1856 р. містив широке помиловання, яке дарувалося, зокрема, і за політичні злочини. Таким чином, особи, які підлягали різним видам покарання за політичні злочини, за умови виявлення ними щирого каяттям і бездоганної поведінки заслуговували помиловання. Особам, які отримали прощення за належність до таємних товариств, а також причетним до польського повстання 1831 року, які до того ж були дворянами, дарувалися всі спадкові права дворян, але без права відновлення власності на колишнє майно [7, с. 237–238]. Людям, які були причетні до політичних злочинів і перебували на військовій чи морській службі, за умови підтримки їх безпосереднього керівництва також дарувалися пільги, залежно від отриманих від їх керівників відомостей. Отже, завдяки коронаційному маніфесту Олександра II було помилувано більшість дворян – учасників декабристського руху.

28 жовтня 1866 р. було видано маніфест, приурочений одруженню Олександра III. Цим маніфестом відбулося пом'якшення покарання особам з бездоганною поведінкою, які відлучилися з країни. Наступний маніфест було видано 15 травня 1883 р. з нагоди коронації Олександра III. Від покарання звільнялися особи, які вчинили діяння, за яким стягнення було до 300 руб. Незважаючи на розмежування щодо тяжкості злочину, маніфест повертався до старої практики виключення окремих злочинів за їх характеристиками. Так, дія маніфесту не поширювалося на осіб, які вчинили крадіжку, шахрайство, привласнення або розтрату чужого майна. Значна

увага у маніфесті була прикута до майнових та приватно-кримінальних злочинів. Треба зазначити, що маніфест не перешкодив застосуванню заходів, зумовлених безпекою та фіскальними інтересами стосовно окремих злочинних діянь [8, с. 67].

Царський маніфест 1883 р. мав кілька специфічних рис. По-перше, ставлення до засуджених з політичних мотивів. У цьому напрямку маніфест мав подвійну мету. По-перше, підкреслити однаковий із кримінальними злочинцями характер винуватості останніх і наголосити, що лише їх виправлення і каяття будуть слугувати підставою для помилування, а не якісь політичні передумови. По-друге, надати право здійснення помилування адміністративній владі, для того щоб не звільнити випадково осіб, які несуть небезпеку, а також для того, щоб розвинути у засуджених почуття свідомого підпорядкування існуючій владі. Отже, через ці особливості влада намагалася нівелювати вороже ставлення до себе з боку політичних опонентів шляхом створення чи не найголовнішою умовою амністії каяття та гарну поведінку.

У виданій в 1885 р. новій редакції Уложення про покарання кримінальні та виправні законодавець закріпив основи клопотання щодо помилування, а також розширив список суб'єктів, які мали право клопотати про помилування, до яких тепер віднесли мирові суди і суди загальної юрисдикції.

Маніфести останнього російського імператора Миколи II від листопада 1894 р. у зв'язку з одруженням і від 15 травня 1896 р. з нагоди коронації були складені цілковито в дусі попередників. У змісті зазначалося, що вони звільняють від суду та покарання усіх винних у діяннях, які не є тяжкими злочинами. Основні пункти Постанови про пом'якшення покарання для кримінальних та державних злочинців повністю співпадають з маніфестом 1883 р., але відмінністю було те, що Микола II вважав, що і серед державних злочинців можуть зустрічатися люди, які каються у своїх діяннях.

Другий маніфест, від 15 травня 1896 р., також повністю зберігав конструкцію попередніх подібних документів. До дій, що підлягали прощентю, лише додавалися:

1) розтрата або привласнення службового майна на суму не вище 1000 рублів, якщо розтрата або привласнення повністю компенсовано до дня коронації;

2) деякі провини священнослужителів іноземних християнських сповідей [7, с. 243].

До осіб, виключених з переліку помилування, належали: особи, які через власну необережність стали банкрутами, вчинили посягання на тілесну недоторканність і здоров'є, а також які підлягали кримінальному переслідуванню в порядку приватного звинувачення. Зазначалося, що маніфест не звільняє від сплати присуджених судових виплат. Для засуджених осіб передбачалося пом'якшення або скорочення

строку покарання в тому ж обсязі, як і в попередніх маніфестах, але водночас оговорювалося скорочення подібних пільг для тих злочинців, які вже скористалися ними раніше.

Наступний маніфест було видано 11 серпня 1904 р. з нагоди народження спадкоємця престолу – Олексія Миколайовича. Всупереч тому, що він був виданий напередодні революційного вибуху, документ не містив розширення пільг політичним злочинцям і зберігав старі форми для загальнокримінальних злочинців. Маніфест звільняв від суду і покарання всіх тих, хто здійснив злочинне діяння, за яке було встановлено законне покарання. Перелік винятків залежно від якостей злочину залишався без змін у порівнянні з попереднім маніфестом. Особи, які ухилялися від військової повинності, звільнялися від суду та слідства за умови явки на службу протягом року [8, с. 68].

Відносно державних злочинців маніфест обмежувався повторенням положень попередніх аналогічних документів, утім помилування державних злочинців, засуджених в судовому порядку, фактично ніколи не здійснювалось. Навпаки, величезне практичне значення мало звільнення від адміністративної відповідальності. Застосування цієї міри надавалося не лише міністру внутрішніх справ, але й губернаторам, градоначальникам, генерал-губернаторам.

Отже, громіздка форма царських маніфестів, які переважно видавалися у зв'язку з урочистими династичними заходами, виявилася неефективною для державно-політичних актів. Коли революційні та національні рухи в імперії починали робити свої перші кроки, уряду необхідно було дарувати амністію як доказ власної щирості та готовності до демократичних перетворень.

Із 1905 р. помилування стає актом верховного управління, що видавався у формі указу. 25 червня 1905 р. було видано акт амністії, який стосувався релігійної сфери. За ним усі релігійні делікти було поділено на дві групи. До першої належать такі, незаконність яких мала зникнути через поширення на кримінально-правову практику принципу релігійної терпимості. Наприклад, не інформування про богохульство в публічних місцях, заманювання в нехристиянську віру ненасильницьким шляхом, а також відступи від християнської віри. За такі дії передбачалось звільнення від суду, покарання та інших наслідків, а також повне помилування.

До другої групи належали такі діяння, незаконність яких повинна була зберегтись, але покарання мало зменшитись. Тобто до цієї групи належали взагалі всі релігійні злочини, які були передбачені законом. За такі дії передбачалось лише пом'якшення покарання. Наприклад, для неповнолітніх, які не досягли 17 років, строки ув'язнення зменшувалися наполовину. Це пом'якшення покарання могло застосовуватися не лише для осіб, які вже були засуджені, але й для тих, хто лише очікував покарання.

Акт від 25 червня 1905 р. був свого роду обмеженою амністією, розміри якої визначалися не стільки мотивами соціального заспокоєння, скільки визнанням недосконалості чинного на той час законодавства. Тобто ця амністія має велику схожість з амністійними діями, котрі спрямовані на видання нових, більш поблажливих кримінальних заборон. Кожний більш м'який кримінальний закон мав зворотню дію, амністував осіб, повністю звільняючи від кримінального покарання або пом'якшуючи репресію [7, с. 246–247]. Таким чином, можна дійти висновку, що цьому акту для здійснення всеохоплюючої амністії бракувало багатьох речей.

Висновки

Імперське законодавство не знало чіткої різниці між амністією та помилюванням. Більш того, у російському імперському законодавстві взагалі дефініція «амністія» не використовувалася, натомість застосовувалися терміни «помилювання» та «прощення». На тому етапі набули поширення кілька форм амністії/прощення: аболіція, яка скасовувала загальний закон для конкретного випадку і погашала сам злочин; індульгенція, при якій погашався не сам злочин, а тільки покарання за скоєний злочин; реабілітація, згідно з якою особа звільнялась від відбування покарання та відновлювалась у правах. Залежно від інтересів та цілей, які переслідувала держава, на різних етапах мали місце різні види амністії. У цілому Російській імперії були відомі три її форми: теократична, династична та політична.

Амністія, з точки зору тогочасних дослідників, трактувалася як один з видів помилювання, яке, крім помилювання у вузькому сенсі, також включало реституцію, амністію. Довгий час обидві інституції існували як єдине ціле, як акт вибачення, здійснюваного тільки вищим представником державної влади в країні, тобто государем.

Історико-правові джерела тієї доби також містять інформацію щодо застосування заходів безпеки та ресоціалізації до осіб, які підлягали амністії. Це свідчило про наявність органічного взаємозв'язку між внутрішньою політикою держави та її кримінально-правовою доктриною. В останні роки свого існування Російська імперія намагалася використовувати інститут амністії з метою вирішення політичних труднощів та поповнення армійських частин новими призовниками. Отже, до початку ХХ ст. амністія як самостійний правовий інститут не існувала. Відокремлення амністії від помилювання відбулося на етапі, коли амністія стала носити цивільно-політичний характер.

Список бібліографічних посилань: **1.** Топчій В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. у схемах. Вінниця : Твори, 2019. 344 с. **2.** Совгіря О. Конституційно-правові основи інституту амністії в Україні. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Правознавство.* 2013. Вип. 714. С. 54–58. **3.** Страшун Б. Понятие, социальные функции и полномочия парламента // Конституционное

(государственное) право зарубежных стран : учебник : в 4 т. / отв. ред. Б. А. Страшун. М. : БЕК, 2000. Т. 1: Часть общая. С. 446–481. **4.** Чепелюк О. В. Амністія та помилювання в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 20 с. **5.** Файзуліна Д. История развития института освобождения от уголовной ответственности и наказания в России. *Актуальные проблемы экономики и права*. 2008. № 2. С. 151–157. **6.** Кузнецова Ю. Амнистия и помилование в уголовном праве : бакалаврская работа. Тольятти, 2017. 52 с. **7.** Любинский П. Право амнистии: историко-догматическое и политическое исследование. СПб. : Сенат. тип., 1907. 365 с. **8.** Гришко А., Потапов А. Амнистия, помилование, судимость. М. : Логос, 2009. 271 с.

Надійшла до редколегії 07.09.2020

Dedurin G. G., Zavrishko D. G. Features of the Application of the Amnesty Institution under the Laws of the Russian Empire (1845-1917)

The peculiarities of the application of the amnesty institution under the legislation of the Russian Empire are studied, in particular, the Regulations on Criminal and Correctional Punishments of 1845, 1885, 1903, tsarist manifestos, the Amnesty Act of 1905, etc. Thus, the normative consolidation of concepts and partially the procedures of “pardon” and “condonation” was reflected in the Criminal and Correctional Penal Code of 1845, which were duplicated in the Regulations of 1885 and 1903. The reasons for the abolition of punishment could be the following: incurable illness or death of the accused, reconciliation of the parties, the statute of limitations for the crime and pardon. According to the norms of the Code, pardon of criminals came from the supreme autocratic power and the sovereign’s mercy.

The cumbersome form of the tsarist manifestos, which were mostly issued in connection with solemn dynastic events, proved ineffective for state and political acts. When revolutionary and national movements in the Empire began to take their first steps, the government had to grant amnesty as proof of its sincerity and readiness for democratic changes. An example of such a step was the issuance of an amnesty act dated June 25, 1905, which was a significant shift in the direction of modern legal understanding and legal enforcement of this legal institution.

Also the author identified and analyzed several forms of amnesty, which were found in the legislation of that time: abolition, which abolished the general law for a particular case and extinguished the crime itself; indulgence, when not the crime itself was extinguished, but only the punishment for the committed crime; rehabilitation, according to which a person was released from serving a sentence and restored in rights. Depending on the interests and goals pursued by the state, different types of amnesty took place at different stages. In general, the Russian Empire was aware of its three forms: theocratic, dynastic and political.

Key words: amnesty, pardon, condonation, abolition, legal institution, Russian Empire, political and legal act.

УДК 378.115

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.3.02>

Оксана Миколаївна Цукан,

кандидат юридичних наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін (доцент);

 <https://orcid.org/0000-0003-4467-1028>,

e-mail: oksana.tsukan@gmail.com;

Михайло Юрійович Бурдін,

доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ (проректор);

 <https://orcid.org/0000-0002-6748-3321>,

e-mail: burdin@univd.edu.ua

ВИКЛИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ У ЗВО СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ

Розглянуто проблеми забезпечення принципів гендерної рівності в ЗВО сектору безпеки та оборони. Аспекти гендерної рівності відіграють особливу роль у забезпеченні освітнього процесу, управлінні ЗВО та подоланні стереотипизації суспільства, особливо в секторі безпеки та оборони. Для формування гендерно нейтрального середовища надзвичайно важливим є забезпечення реалізації принципів гендерної рівності саме у силовому секторі держави. Цього можна досягти лише в разі використання комплексного підходу для рівних можливостей реалізації однакових прав жінками та чоловіками. Аналіз гендерних підходів, що використовуються у ЗВО зі специфічними умовами навчання на прикладі Харківського національного університету внутрішніх справ, дав змогу рекомендувати для забезпечення комплексного підходу брати за основу кращі практики закордонного досвіду для прискорення темпів і підвищення якості виконання гендерних спрямувань в університеті.

Ключові слова: гендер, рівність, специфічні умови навчання, стратегія, освітній процес.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Головне завдання ЗВО сектору безпеки і оборони – надання освітніх послуг, тобто підготовка курсантів (слухачів, студентів) та ад'юнктів для задоволення потреб Міністерства внутрішніх справ України й Міністерства оборони України, зокрема подальшої служби на посадах начальницького складу Національної поліції, Національної гвардії і лав Збройних сил України. Фахову підготовку спрямовано на дотримання принципів рівноправності, паритетності і взаємодію між здобувачами вищої освіти. У Резолюції Ради Безпеки ООН № 1325

«Жінки, мир, безпека»¹ робиться фокус на важливості рівної та повної участі жінок у питаннях миру та безпеки, зокрема у вирішенні конфліктів і та запобіганні їм. Урахування гендерної рівності та недискримінація є актуальною проблемою в організації діяльності університету щодо підготовки кадрів для органів внутрішніх справ.

Стан дослідження проблеми

Питанням формування гендерної політики та її реалізації в ЗВО, а також вивчення зарубіжного досвіду й можливостей його адаптації до сучасних умов в освіті присвятили роботи багатьох учених, зокрема К. Б. Левченко [1], І. В. Стражнікова [2], О. С. Чернюк та Г. М. Терещенко [3], колектив авторів: Н. Г. Протасова, Л. А. Гаєвська, Т. О. Лукіна, Ю. О. Молчанова, А. І. Паращенко [4].

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення основних шляхів забезпечення реалізації принципів гендерної рівності в системі закладів вищої освіти сектору безпеки і оборони. Відповідно до окресленої мети у статті необхідно виконати такі *завдання*: 1) дослідити гендерний компонент у Харківському національному університеті внутрішніх справ; 2) визначити пріоритетні напрямки гендерного виховання; 3) проаналізувати заходи, що проводилися з тематики гендеру; 4) запропонувати комплексний підхід до забезпечення реалізації принципів гендерної рівності в університеті.

Наукова новизна дослідження полягає у формуванні комплексного підходу до забезпечення реалізації принципів гендерної рівності в ЗВО зі специфічними умовами навчання на прикладі Харківського національного університету внутрішніх справ.

Виклад основного матеріалу

Урахування гендерного компоненту в освіті та науці допоможе підвищити чутливість майбутніх поліцейських до проблем рівних прав і можливостей жінок та чоловіків, сформуванню недискримінаційну поведінку особового складу і застосовувати набуті знання та навички з гендерних питань не лише у професійній діяльності, але й у своєму повсякденному житті. Саме тому до Місії та стратегії розвитку ХНУВС на 2020–2024 роки до Операційної цілі № 1 «Удосконалення системи управління Університетом» додано завдання «Визначити шляхи спрямування розвитку університету на системне дотримання гендерного підходу, забезпечити комплексне впровадження гендерної

¹ Резолюція 1325 (2000), ухвалена Радою Безпеки на її 4213-му засіданні, 31 жовтня 2000 року // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_669 (дата звернення: 16.08.2020).

рівності та недискримінації»¹. «Позаду в нас славна історія довжиною у чверть століття, а попереду – ще десятиліття спільної ефективної роботи та служби на благо України» [5].

Сьогодні освітній процес у ХНУВС забезпечують 434 науково-педагогічні працівники, з яких 208 – жінки (48 %). Загальний відсоток кількості працюючих жінок становить 56,2 %. Слід акцентувати увагу на позитивній тенденції збільшення кількості жінок, які обіймають керівні посади – 37 % (минулого року їх кількість становила 34 %), спеціальні поліцейські звання мають 21,7 % (минулого року – 13 %) (статистика на 1 грудня 2019 р.).

Відсоткове співвідношення дівчат і хлопців серед перемінного складу університету є різним. Це залежить від специфіки підготовки. Так, за спеціальністю 081 «Право» навчається 1050 курсантів та курсанток (кількість дівчат становить 36,5 %, за рік збільшилась на 1,3 %), за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність» – 424 курсанти та курсантки (дівчата – 30 %), за спеціальністю 125 «Кибербезпека» здобувають освіту 123 особи, з яких 27 – дівчата, а за спеціальністю 053 «Психологія» з 42 курсантів – 29 дівчат. На факультеті № 1 навчаються 559 курсантів (41,3 % – дівчата), на факультеті № 2 – 539 курсантів (27 % – дівчата), на факультеті № 3 – 295 курсантів (37,6 % – дівчата), на факультеті № 4 – 246 курсантів (30,5 % – дівчата) (статистика на 1 грудня 2019 р.).

Протягом останніх років гендерна перспектива була інтегрована до обов'язкових і вибіркового компонент освітньо-професійних програм магістерського та бакалаврського рівнів вищої освіти. Вибірковий аналіз програм навчальних дисциплін на предмет наявності в них гендерних аспектів, зокрема визначення наявності в їх змісті гендерних стереотипів, свідчить про те, що висвітлення питань дотримання рівних прав та можливостей жінок і чоловіків присутнє у тематиці багатьох навчальних дисциплін, таких як логіка, соціологія, іноземна мова професійного спрямування, українська мова професійного спрямування, теорія держави та права, історія держави та права, інформаційні технології, конституційне право, судові та правоохоронні органи України, адміністративне право, кримінальне право, цивільне право та процес, міжнародне право, кримінологія, поліцейська діяльність, тактико-спеціальна підготовка, безпека дорожнього руху, професійно-психологічна підготовка поліцейського, запобігання та протидія домашньому насиллю, забезпечення прав

¹ Місія та стратегія розвитку Харківського національного університету внутрішніх справ на 2020–2024 роки : затв. протоколом Вченої ради ХНУВС від 24.12.2019 № 13 // Харківський національний університет внутрішніх справ : офіц. сайт. URL: <http://univd.edu.ua/files/generaldocs/mission.pdf?ver=2019> (дата звернення: 16.08.2020).

людини в правоохоронній діяльності, конфліктологія, організація служби дільничних офіцерів поліції, протидія нелегальній міграції, ювенальна психологія та педагогіка.

З метою інтеграції гендерного компоненту до освітнього процесу для студентів денної та заочної форм навчання, які навчаються за спеціальністю 053 «Психологія», викладається навчальна дисципліна «Гендерна психологія», зміст якої висвітлює таку тематику: «Гендерна психологія та напрями її розвитку», «Поняття гендеру та статі, їх взаємозв'язок», «Поняття про гендерні ролі», «Поняття гендерної соціалізації», «Формування гендерної ідентичності», «Гендерний стереотип як вид соціального стереотипу», «Гендерні особливості професійної діяльності. Стать та кар'єра», «Гендерні аспекти сімейного насилля».

З метою формування у здобувачів вищої та післядипломної освіти толерантності, культури миру, нетерпимості до проявів дискримінації, підвищення обізнаності з питань протидії гендерно зумовленому насильству в умовах конфліктів та у постконфліктний період зараз в освітньому процесі використовуються такі просвітницькі матеріали, як «Виконання резолюцій про жінок, мир і безпеку в ході реформування сектору безпеки», «Гендер і реформування поліцейських сил», «Гендер і формування політики національної безпеки», «Гендер і контроль над сектором безпеки з боку громадянського суспільства», «Гендер і реформування системи правосуддя», «Гендер і прикордонний контроль», «Бути жінкою», а також презентації з відповідних тем навчальних дисциплін, розроблені кафедрами університету.

Інформацію з гендерних питань розміщено на офіційному сайті університету у розділі «Я маю право», а також у навчально-методичних матеріалах бібліотечного порталу, наукових публікаціях тощо.

Крім того, у 2019 р. були розроблені науково-методичні рекомендації «Протидія домашньому насильству органами Національної поліції» для поліцейських мобільних груп з реагування на факти домашнього насильства.

В університеті постійно проводяться інформаційно-просвітницькі, спортивно-масові заходи, які забезпечують інформування громадськості з різних аспектів гендерних відносин, а також демонструють у доступній формі бажані зразки гендерночутливої і гендерновідповідальної поведінки.

Протягом останніх років в університеті були реалізовані такі заходи (проекти):

– був створений та успішно функціонує Центр гендерної культури, в якому студентська молодь залучається до вирішення актуальних проблем щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінкам і чоловікам, попередження випадків домашнього насильства, усіх форм дискримінації тощо;

– проводяться тренінги «Підвищення ефективності реагування поліції на гендерне насильство», «Домашнє та гендерне насильство» (за підтримки Консультативної місії Європейського Союзу), «Комплексний підхід до вирішення проблеми насильства щодо жінок та дівчат в Україні» (за підтримки Фонду ООН (ФН ООН) в Україні, міжнародної організації «Право на здоров'я» (Health Right International) і Міжнародного благодійного фонду «Українська фундація громадського здоров'я» (УФГЗ)), «Взаємодія суб'єктів при здійсненні заходів з попередження насильства за ознакою статі та надання допомоги постраждалим від насильства у Харківській області» й «Профілактика домашнього насильства та насильства за ознакою статі»;

– проведено круглі столи, присвячені ознайомленню з особливостями реалізації Національного плану дій на виконання Резолюції Ради Безпеки ООН № 1325 «Жінки. Мир. Безпека», «Сексизм в рекламі: результати моніторингу» у межах реалізації проєкту Європейського Союзу «Центр гендерної культури як платформа для розширення прав і можливостей жінок та молоді»;

– видано навчальний посібник «Гендер у психологічних та соціологічних дослідженнях»;

– у межах роботи щорічної науково-практичної конференції «Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України» працює секція «Психолого-педагогічна підготовка персоналу правоохоронних структур до попередження злочинності в молодіжному середовищі та насильства у сім'ях»;

– проведено тренінгові заняття в контексті перенаправлення постраждалих до притулку КУ ХОР «Кризовий соціальний центр для жінок» для представників органів соціального захисту населення, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, поліції, закладів охорони здоров'я районів та міст обласного значення, представників Департаменту соціального захисту населення ХОДА, ГУНП в Харківській області, Департаменту охорони здоров'я ХОДА і Харківського обласного ЦСССДМ; тренінги у межах підготовки та підвищення кваліфікації співробітників підрозділів Національної поліції, зокрема патрульної служби, служби дільничних офіцерів поліції, навчання співробітників мобільних груп з реагування на факти вчинення гендерно зумовленого насильства в межах пілотного проєкту «ПОЛІНА» та операторів служби «102»;

– проведено лекції з тематики «Службова дисципліна та основні обов'язки поліцейського» (висвітлено питання рівності жінок і чоловіків під час несення служби) та «Актуальні питання гендерної рівності, недискримінації, толерантності та попередження гендерно зумовленого насильства у професійній діяльності поліцейських»;

– у межах просвітницького проекту «Я маю право» висвітлено питання прав жінок і гендерної рівності (права людини, зокрема права жінок, принцип рівних прав і можливостей жінок та чоловіків, недискримінація, толерантність, насильство за ознакою статі; міжнародні стандарти захисту прав жінок, відповідні міжнародні документи міжнародного та регіонального рівнів тощо);

– під час викладання навчальної дисципліни «Кримінальний процес» обов'язково враховуються положення статті 14 (заборона дискримінації) Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також окремі рішення ЄСПЛ щодо заборони дискримінації;

– представники Спеціальної Моніторингової Місії ОБСЄ в Україні створили для курсантів інфочотку, присвячену імплементації положень Резолюції РБ ООН № 1325.

На особливу увагу заслуговує той факт, що з вересня 2019 р. до штатного розпису університету введено посаду помічника ректора з гендерних питань. Помічниця ректора з гендерних питань започаткувала проект «Сприяння забезпеченню принципу гендерної рівності в ХНУВС». Головна мета проекту полягає у впровадженні структурних змін для забезпечення принципу гендерної рівності в діяльності ХНУВС. Проект спрямовано на підтримку процесів розроблення та впровадження планів гендерної рівності. Він має забезпечити реалізацію принципу гендерної рівності та позитивні зміни в чотирьох основних напрямках: по-перше, у процесах управління університетом; по-друге, в усіх видах комунікацій із населенням; по-третє, у процесах навчання та взаємодії зі здобувачами освіти та внутрішніх комунікацій; по-четверте, у процесах організації та проведення наукових досліджень. Першим кроком є проведення гендерного аудиту в структурних одиницях, тобто встановлення базового рівня забезпечення принципу гендерної рівності.

Заплановано створення центру «Силі – так, насильству – ні!», який займатиметься питаннями попередження та протидії домашньому насильству й гендерно обумовленому насильству, забезпечення реалізації принципу гендерної рівності, а також запровадження інституту жіночого лідерства. Свою діяльність центр здійснюватиме шляхом проведення наукових досліджень (зокрема, семінарів, конференцій, відкритих засідань) та інформаційних заходів із залученням національних і міжнародних науковців та поліцейських, упровадженням позитивних результатів у практичну діяльність Національної поліції. 4 лютого 2020 р. розпочав роботу кабінет гендерної освіти Харківського національного університету внутрішніх справ. Жінки-лідерки запрошуються для менторних зустрічей і проведення відкритих лекцій із розповсюдження культури гендерної рівності.

Уже другий рік поспіль ХНУВС бере активну участь в реалізації проекту «Через рівність і порозуміння до захисту та безпеки», який

спрямовано на забезпечення реалізації принципів гендерної рівності серед курсантів та науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання. У межах цього проекту на базі ХНУВС 21 грудня 2019 р. проведено гендерний квест для здобувачів вищої освіти 15 ЗВО сектору безпеки і оборони України. За результатами квесту підготовлено узагальнені інформаційні матеріали для використання в освітньому процесі закладів вищої освіти, зокрема зі специфічними умовами навчання.

26 грудня 2019 р. Вчена рада ХНУВС затвердила Політику попередження і боротьби з переслідуванням, сексуальними домаганнями, дискримінацією та зловживання владою в Харківському національному університеті внутрішніх справ. У цьому документі не лише визначено формальний шлях подолання конфліктів із зазначених проблем, але і передбачено анонімну процедуру за допомогою помічника ректора з гендерних питань.

Висновки

Заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання використовують комплексний підхід до забезпечення реалізації принципів гендерної рівності як щодо менеджменту університету, так і в навчальній та науковій діяльності. Проте, підсумовуючи вищевикладене, необхідно акцентувати увагу на необхідності використання закордонного досвіду для прискорення темпів і підвищення якості виконання гендерних спрямувань в університеті. Інформаційна підтримка з боку міжнародних експертів забезпечує більш успішне впровадження принципу гендерної рівності та подолання гендерних стереотипів, що є перешкодами на шляху побудови гендерно збалансованого суспільства.

Список бібліографічних посилань: 1. Левченко К. Вітальне слово // Реалізація гендерної політики на сучасному етапі розвитку суспільства: стан, проблеми, перспективи : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 25 квіт. 2018 р.) / Держ. прикордон. служба України, Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2018. С. 10–11. 2. Стражнікова І. В. Особливості формування гендерної компетентності в освітньому процесі закладу вищої освіти // Наукова думка сучасності і майбутнього : зб. ст. учасників 26-ї Всеукр. практи.-пізнав. конф. (м. Дніпро, 21–28 січня, 2019 р.) : у 2 ч. / Громад. об'єднання «Вектор пошуку». Дніпро, 2019. Ч. 1. С. 24–29. 3. Терещенко Г. М., Чернюк О. С. Розвиток гендерно орієнтованого бюджетування у галузі освіти України. *Наукові праці Науково-дослідного фінансового інституту*. 2018. № 1 (82). С. 119–130. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npndfi_2018_1_11.pdf (дата звернення: 16.08.2020). 4. Реалізація гендерної політики в управлінні освітою : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Н. Г. Протасової. Запоріжжя : Друкарський світ, 2011. 176 с. 5. Швець Д. В. 25 років під гаслом «Знання, закон, честь» // Харківській

національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994–2019 рр.) : зб. тез доп. на міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя створення університету (м. Харків, 22 листоп. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. С. 17–19.

Надійшла до редколегії 19.08.2020

Tsukan O. M., Burdin M. Yu. Challenges of Gender Policy Implementation in the Security and Defense Sector

The authors of the article have studied the problems of ensuring the principles of gender equality in the free trade sector of the security and defense sector. Aspects of gender equality have a special role in ensuring the educational process, managing the free economic zone and overcoming stereotyping of society, especially in the security and defense sector. It is extremely important to ensure the implementation of the principles of gender equality for the formation of a gender-neutral environment in the power sector of the state. This situation is possible only with the use of an integrated approach to equal opportunities for women and men to realize equal rights. The analysis of gender approaches used in free economic education with specific learning conditions on the example of Kharkiv National University of Internal Affairs made it possible to recommend to use best practices of international experience to accelerate the pace and quality of gender implementation at the University. The authors analyze all the activities of the University, which are aimed at ensuring the implementation of the principles of gender equality: institutional change, personnel component, academic disciplines, scientific and educational work of staff, projects, involvement of the international component.

It has been concluded that higher educational institutions with specific learning conditions launched a comprehensive approach to ensure the implementation of the principles of gender equality both by the University administration and in educational and research activities. However, summarizing the above, it is necessary to emphasize the need to gain international experience to accelerate the pace and quality of gender at the University. Information support from international experts ensures more successful implementation of the principle of gender equality and overcoming gender stereotypes, which are obstacles to building a gender-balanced society.

Key words: gender, equality, specific learning conditions, strategy, educational process.

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ НАПРЯМ
У СФЕРІ ПРИВАТНОГО ПРАВА**

УДК 342.739

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.3.03>

Катерина Ігорівна Варава,

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
господарсько-правовий факультет
(студентка 1 курсу магістратури);*

 <https://orcid.org/0000-0003-3119-1703>,
e-mail: k.varava@ukr.net

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ
ВІД НЕПРАВОМІРНИХ ДІЙ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ**

Право власності є одним із ключових правових інститутів, а його захист посідає вагомє місце в гарантуванні цього інституту. Однак залишається проблемним захист права власності у випадках, коли виникає конфлікт інтересів добросовісних набувачів і первісних власників, особливо якщо первісним власником виступає держава або територіальна громада, яка неправомірно розпорядилася майном, чим започаткувала процес неправомірного переходу права власності. Досліджено проблемні питання позбавлення права власності добросовісного набувача через неправомірні дії органів публічної влади під час укладення договорів щодо цього майна. Проаналізовано аспекти пропорційності втручання держави у право власності особи відповідно до стандартів ЄСПЛ з урахуванням принципу належного врядування.

Ключові слова: право власності, витребування майна, добросовісний набувач, орган публічної влади, належне врядування.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Закріплення деяких прав в Основному Законі держави є їх визнанням на конституційному рівні, утвердженням їх фундаментального значення для існування людини. Статтею 41 Конституції України (далі – КУ) гарантується, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. У ч. 4 ст. 13 КУ зазначено, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання і соціальну спрямованість економіки. Тобто право особи на власність є одним із гарантованих

Конституцією прав особи, а діяльність держави має спрямовуватися на його утвердження та забезпечення.

Цікавими із цієї точки зору видаються випадки, коли добросовісного набувача майна позбавляють конституційного права власності через іноді недобросовісні дії органів публічної влади, які незаконно розпоряджаються державним чи комунальним майном і тим самим породжують низку неправомірного передання майна, де в кінцевому підсумку добросовісний набувач буде позбавлений цього майна на підставі судового рішення за позовом прокурора про витребування майна, що вибуло поза волею власника в особі держави чи територіальної громади.

Стан дослідження проблеми

Питання захисту прав добросовісних набувачів у разі позбавлення їх права власності шляхом витребування первісним власником майна, яке вибуло через те, що орган публічної влади ним неправомірно розпорядився, є малодослідженими в українській цивілістиці. Науковці у своїх працях торкалися лише окремих складових проблеми витребування в добросовісних набувачів майна як засобу захисту права власності без ґрунтовного аналізу випадку, коли таке витребування спричинено неправомірним розпорядженням владних суб'єктів. Так, зокрема, деяким питанням зазначеної теми присвячено праці Ю. Батана, А. Єзерова, Р. Майданика, І. Спасибо-Фатєєвої, Т. Фулей, В. Шербакова та ін. Проте наразі дослідники не запропонували переконливої концепції впровадження правового механізму захисту добросовісних набувачів від витребування на підставі неправомірно виданих розпоряджень органів публічної влади, що унеможливає нормальний процес переходу права власності.

Наукова новизна дослідження

Питання захисту права власності в разі позбавлення добросовісних набувачів майна широко досліджено в українській цивілістиці, однак поза увагою залишаються розповсюджені випадки витребування майна в добросовісних набувачів через неправомірні дії органу державної влади або місцевого самоврядування під час укладення договору щодо цього майна.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження правової природи витребування майна в добросовісного набувача через неправомірне передання цього майна органом публічної влади на підставі незаконного розпорядження. *Завданням* статті є виявлення найбільш суттєвих правових механізмів захисту добросовісних набувачів від витребування з боку органів публічної влади на основі застосування принципу належного врядування.

Виклад основного матеріалу

У правозастосовній практиці існують серйозні розбіжності в поглядах на вирішення спорів із витребування державного чи комунального майна в добросовісних набувачів. Найпроблемнішим у цих випадках є встановлення того, чи вибуло майно з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі, за п. 3 ч. 1 ст. 388 Цивільного кодексу України (далі – ЦК). Зазвичай у цих випадках намагаються довести неправомірність рішення органів державної влади або місцевого самоврядування і те, що їхні дії було вчинено з перевищенням повноважень.

Відповідно до ч. 1 ст. 10 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» сільські, селищні та міські ради є органами місцевого самоврядування, що представляють відповідні територіальні громади і здійснюють від їх імені та в їх інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування. Органи виконавчої влади забезпечують формування та реалізацію державної політики у відповідних сферах, серед яких і розпорядження державним майном (ст. 1 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади»). Тобто органи державної влади й органи місцевого самоврядування, ухвалюючи відповідні рішення, діють в інтересах, відповідно, держави або територіальної громади і виступають виразниками їх волі. Отже, в разі, якщо зазначені органи діяли всупереч інтересам власників (держави або територіальної громади), ухвалювали акти, які не відповідають закону і порушують права власника, їхні рішення можуть визнаватися судом незаконними (ст. 393 ЦК України). Як наслідок, може йтися про витребування в особи майна, набутого на підставі такого акта або в результаті подальших правочинів, на користь держави в особі відповідного органу публічної влади, територіальної громади або органу місцевого самоврядування.

Натомість, аналізуючи практику Верховного Суду України (далі – ВСУ), можна простежити неузгодженість аргументації судів під час вирішення питання витребування майна, що вибуло з власності держави чи територіальної громади поза волею власника. Правова невизначеність у цій категорії справ сприяє можливості зловживання повноваженнями органами публічної влади, які, ухвалюючи інколи завідомо неправомірні рішення, унеможливають законний перехід права власності до добросовісних набувачів.

ВСУ не виробив однозначної позиції із цього приводу, тому варто звернутися до практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), оскільки відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» рішення ЄСПЛ стають правовими орієнтирами для українських судів. Так, зразковими справам із цієї тематики є рішення ЄСПЛ «Стретч проти Сполученого Королівства» від 24 червня 2003 р.,

«Лелас проти Хорватії» від 20 травня 2010 р., «Пінкова та Пінк проти Чеської Республіки», «Трго проти Хорватії» від 11 червня 2009 р. і «Рисовський проти України» від 20 жовтня 2011 р. Зокрема, в рішенні «Стретч проти Сполученого Королівства» зазначається, що незаконність дій з боку публічного органу під час укладення договору щодо майна не може бути підставою для позбавлення цього майна іншою стороною. Ухвалюючи рішення, ЄСПЛ керувався положеннями ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, які гарантують право кожній особі мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Концепція «майна» в розумінні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод має автономне значення, тобто не обмежується власністю на матеріальні речі та не залежить від формальної класифікації у внутрішньому праві: певні інші права та інтереси, що становлять активи, також можуть вважатися «правом власності», а отже, «майном» [1, с. 128]. До таких активів може належати, зокрема, і право оренди.

Другу частину ст. 1 Першого протоколу, де передбачається можливість позбавлення власності «в інтересах суспільства та на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права», сформульовано нечітко, що вимагало тлумачення ВСУ цього поняття. Так, ВСУ виокремлює три складові, які дозволяють державі законно втручатися у право особи на мирне володіння, за допомогою відповідей на такі запитання: 1) чи є втручання законним; 2) чи переслідує воно «суспільний» або «публічний» інтерес; 3) чи є такий захід пропорційним визначеним цілям.

Критерій законності означає, що втручання держави у право власності особи повинно здійснюватися на підставі закону. Незаконні рішення органу державної влади та місцевого самоврядування не можуть мати наслідком надання ознак правомірності використанню особою майна всупереч прямим законодавчим заборонам, установленим в інтересах суспільства в цілому. Під час застосування критерія законності необхідно також урахувувати можливість набуття права приватної власності на відповідне майно. Так, відповідно до ч. 9 ст. 11 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» нерухоме майно об'єктів державної власності, які не підлягають приватизації, не може бути відчужене, вилучене чи передане до статутного капіталу господарських організацій, і щодо такого майна не можуть вчинятися дії, наслідком яких може бути його відчуження. Тобто на певну категорію державного майна встановлюється обмеження, відповідно до якого законно набути право приватної власності на спірне нерухоме майно із державної власності не може ні юридична, ні фізична особа.

Дотримання принципу пропорційності під час втручання у право на мирне володіння майном передбачає надання справедливої та обґрунтованої компенсації, зокрема в порядку, передбаченому ст. 661 ЦК України.

Втручання держави у право власності особи є виправданим у тому разі, якщо воно здійснюється за наявності об'єктивної необхідності з метою задоволення «суспільного» або «публічного» інтересу. Так, ВСУ зазначив, що «суспільним» чи «публічним» інтересом звернення прокурора до суду з позовом про визнання незаконними та скасування рішень або наказу, а також щодо витребування майна є задоволення суспільно важливого питання про повернення нежитлових приміщень, «які покликані забезпечувати виконання державою своїх функцій, забезпечувати обороноздатність та економічну незалежність держави»¹.

Так, за матеріалами однієї із судових справ прокурор, заявляючи позови про повернення майна державі, зазначав, що передання об'єктів нерухомості, які належать державі, у власність територіальної громади міста на підставі протиправного наказу Агентства державного майна України, а також подальше їх відчуження міською радою у власність юридичних осіб усупереч встановленому законом порядку порушує майнові інтереси держави в особі Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) щодо розпорядження майном. Із такими аргументами погодився ВСУ, зазначивши, по-перше, що спосіб набуття права власності мав вигляд законного лише за формальними ознаками, оскільки спірним об'єктам нерухомого майна було надано статус «об'єктів соціальної інфраструктури», насправді ж це майно не підлягало приватизації та переданню з державної в комунальну власність без погодження з КМУ. Вимоги до відчуження спірного майна було змінено наказом Агентства державного майна України, чим і започаткувався неправомірний процес його відчуження з державної власності в комунальну з подальшою приватизацією. По-друге, в суб'єкта, що ініціював передання об'єктів права державної власності, були відсутні повноваження ініціювання такого процесу. По-третє, найважливішим порушенням ВСУ визнав відсутність відповідного рішення та волі КМУ, який здійснює від імені держави функції власника майна, про передання спірних приміщень із державної власності в комунальну².

Однак такий підхід не повною мірою узгоджується з правовою позицією ЄСПЛ, зокрема в рішенні «Рисовський проти України», де у

¹ Постанова Верховного Суду України від 11.07.2018 : справа № 904/9530/16 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75326433> (дата звернення: 17.09.2020).

² Там само.

пунктах 70 і 71 підкреслюється особлива важливість принципу «належного врядування», який передбачає, що в разі, коли йдеться про питання загального інтересу, зокрема якщо справа впливає на такі основоположні права людини, як майнові права, державні органи повинні діяти вчасно та в належний і якомога послідовніший спосіб. Зокрема, на державні органи покладено обов'язок запровадити внутрішні процедури, які посилять прозорість і зрозумілість їхніх дій, мінімізують ризик помилок і сприятимуть юридичній визначеності в цивільних правовідносинах, які зачіпають майнові інтереси.

Принцип «належного врядування», як правило, не повинен перешкоджати державним органам виправляти випадкові помилки, навіть ті, причиною яких є їхня власна недбалість. Державні органи, які не впроваджують або не дотримуються своїх власних процедур, не повинні мати можливості отримувати вигоду від своїх протиправних дій або ухилятися від виконання своїх обов'язків. Потреба виправити колишню «помилку» не повинна непропорційним чином втручатися в нове право, набуте особою, яка покладалася на легітимність добросовісних дій державного органу. Ризик будь-якої помилки державного органу повинен покладатися на саму державу, а помилки не можуть виправлятися за рахунок осіб, яких вони стосуються¹.

У Звіті «Про розвиток людства» 2002 р., підготовленому Програмою розвитку ООН [2], визначено, що з погляду розвитку людства належне врядування є тотожним поняттю демократичного врядування, яке передбачає повагу до прав та основних свобод людини, визнання існування приватної і публічної сфер життя та ухвалення рішень; визнання того, що громадяни можуть ухвалювати обов'язкові для врахування рішення; визнання метою економічної та соціальної політики подолання бідності й врахування людського вибору та врахування в сучасній політиці потреб майбутніх поколінь. Характерними ознаками належного врядування є участь, прозорість, верховенство права, орієнтація на консенсус, відповідальність, ефективність і результативність, справедливість, підзвітність і стратегічне бачення [3, с. 109].

Отже, дотримання принципу належного врядування під час вирішення справ щодо витребування майна в добросовісного набувача через неправомірні дії органів публічної влади під час укладення договору щодо цього майна є гарантією справедливого балансу між приватними і публічними інтересами, адже можна простежити

¹ Справа «Рисовський проти України» (Заява № 29979/04) : Рішення Європейського суду з прав людини від 20.10.2011 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_854 (дата звернення: 17.09.2020).

порушення принципу пропорційності та правомірних очікувань, коли неправомірне рішення органу державної чи місцевої влади започатковує процес «плодів отруєного дерева», за яких подальші дії визнаються такими, що не відповідають закону. Правові очікування добросовісного набувача, який покладався на легітимність добросовісних дій публічного органу, будуть порушені, і він буде позбавлений добросовісно набутого майна, оскільки власник може витребувати майно, що йому належить, у будь-якої особи, яка є останнім набувачем майна та яка набула майно з незаконних підстав, незалежно від того, скільки разів це майно було відчужене попередніми набувачами, та без визнання попередніх правочинів щодо спірного майна недійсними [4].

Інша категорія справ, яка стосується захисту права власності держави, пов'язана з оспоруванням законності дій органу місцевого самоврядування з надання в оренду земельної ділянки, повноваження з розпорядження якою належить державному органу. Тобто справа стосується витребування майна, що вибуло поза волею власника, адже відповідно до концепції «майна» в розумінні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод майно має автономне значення, тобто не обмежується власністю на матеріальні речі та не залежить від формальної класифікації у внутрішньому праві, зокрема певні інші права й інтереси, що становлять активи, також можуть вважатися «правом власності», а отже, «майном». До таких активів може належати право оренди.

ВСУ зазначає, що не можна позбавляти особу права оренди в разі, коли спір стосується, по суті, розподілу повноважень між державними органами й органами місцевого самоврядування, до чиеї компетенції належить розпорядження цими майном, однак не має на меті захист прав власника цього майна. За цих обставин ВСУ, спираючись на положення ст. 1 Першого протоколу, відхиляє вимоги прокурора щодо витребування майна на користь держави, адже в таких справах фактично майно не вибувало з власності держави, а витребування майна в добросовісного користувача не відповідає принципу пропорційності втручання держави у право на мирне володіння. Тобто в цьому випадку ВСУ враховує правову позицію ЄСПЛ і зазначає, що питання розмежування повноважень між органами публічної влади не може бути підставою витребування майна в добросовісного набувача¹.

¹ Постанова Верховного Суду України від 04.09.2018 : справа № 915/1284/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76445250> (дата звернення: 17.09.2020).

Висновки

Таким чином, під час вирішення питання про можливість позбавлення особи майна через допущення помилки органом публічної влади необхідно враховувати таке: 1) позицію ЄСПЛ, за якою потреба у виправленні колишньої «помилки» не повинна непропорційно втручатися в нове право, якого набула особа, що очікувано покладалася на легітимність добросовісних дій державного органу; 2) витребування може здійснюватися в межах гарантій, передбачених ст. 1 Першого протоколу; 3) порушення права власності, зокрема можливість витребування спірного майна, що вибуло поза волею власника, за приписами ст. 388 ЦК України; 4) наявність прямої законодавчої заборони щодо відчуження відповідного майна з державної власності, коли, наприклад, це встановлено Законом України; 5) метою втручання в мирне володіння майном особи має бути реальний захист права власності, а не розмежування повноважень між органами публічної влади.

Список бібліографічних посилань: 1. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : наук.-метод. посіб. 2-ге вид., виправ. і допов. Київ, 2015. 208 с. 2. Human Development Report 2002: Deeping democracy in a fragmented world / United Nations Development Programme. New York : Oxford University Press, 2002. 292 p. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/263/hdr_2002_en_complete.pdf (дата звернення: 17.09.2020). 3. Єзеров А., Батан Ю. Належне врядування й надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування. *Юридичний вісник*. 2016. № 2. С. 109–116. 4. Правомірні очікування : зб. ст. / за ред. І. В. Спасиво-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2020. 250 с.

Надійшла до редколегії 21.09.2020

Varava K. I. Problematic Issues of Protecting Property Rights from Illegal Actions of Public Authorities

Property right is one of the key legal institutions of society, and the protection of property right plays an important role in guaranteeing this institution. The issue of protection of property right remains problematic, when there is a conflict of interest between bona fide purchasers and original owners, especially in cases where the original owner is the state or local community, which misused the property and therefore, initiated the process of illegal transfer of the property right. There are serious differences in law-enforcement practice regarding the views on resolving disputes over the recovery of state or municipal property from bona fide purchasers. The most problematic in these cases is the establishment whether the property was taken out of the possession of the owner or the person to whom he transferred the property into possession, not on their will (paragraph 3 of Part 1 of the Art. 388 of the Civil Code of Ukraine). They usually try to prove the illegality of the decision of public authorities or local

self-government agency in these cases and that their actions were committed in excess of authority.

The author has studied the problematic issues of deprivation of the property right of a bona fide purchaser due to illegal actions of public authorities in case of concluding agreements on this property. Aspects of proportionality of state intervention into the property right of a person in accordance with the standards of the European Court of Human Rights have been analyzed, taking into account the principle of proper administration. When deciding on the possibility of depriving a person of property due to an error made by a public authority, the following should be taken into account: 1) the position of the ECHR, according to which the need to correct a former “error” should not disproportionately interfere with the new right acquired by a person who expected to rely on the legitimacy of good faith actions of a state agency; 2) the claim may be made within the guarantees provided in the Art. 1 of the Protocol No. 1; 3) violation of the property right, in particular the possibility of claiming the disputed property, which went beyond the will of the owner, according to the provisions of the Art. 388 of the Civil Code of Ukraine; 4) the existence of a direct legislative prohibition on the alienation of the relevant property from state property, when, for example, it is established by the Law of Ukraine; 5) the purpose of interfering in the peaceful possession of a person’s property should be the real protection of the property right, and not the delimitation of powers between public authorities.

Key words: property right, property claim, bona fide purchaser, public authority, proper administration.

Олександр Євгенович Кухарев,

доктор юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0003-2086-9179>,

e-mail: kukharyev@gmail.com

**ДОГМАТИЧНА КОНСТРУКЦІЯ УНІВЕРСАЛЬНОГО
ПРАВОНАСТУПНИЦТВА У СФЕРІ СПАДКОВОГО ПРАВА**

З'ясовано сутність конструкції універсального правонаступництва у сфері спадкового права. Обґрунтовано віднесення універсального правонаступництва до категорії принципів спадкового права, що визначає його специфіку та повною мірою охоплює всі інститути спадкового права. Виявлено сукупність чинників, що забезпечують цілісність конструкції універсального спадкового правонаступництва. Розкрито співвідношення категорій «спадкове правовідношення» та «спадкове правонаступництво».

Ключові слова: спадкування, спадкові правовідносини, спадкове правонаступництво, універсальне спадкове правонаступництво, спадкодавець, спадкоємець.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Категорія спадкового правонаступництва є фундаментальною, базовою засадою всього спадкового права. Термін « правонаступництво » розуміється як перехід прав та обов'язків, що належать одному суб'єкту, до іншого. При цьому основною характеристикою правонаступництва визначають зв'язок між правонаступником та правопередником. Спадкове правонаступництво є історично першою формою правонаступництва, в якій найбільш повно виражена ідея тотожності прав та обов'язків, що переходять від спадкодавця до спадкоємців.

В юридичній літературі універсальне правонаступництво традиційно визначається як принцип спадкового права [1, с. 218; 2, с. 127; 3, с. 152; 4, с. 7]. Водночас нез'ясованим повною мірою залишається питання сутності універсального спадкового правонаступництва. Значущість вирішення цього питання пояснюється необхідністю забезпечення стабільності майнових відносин, а також належного помертвого переходу прав та обов'язків від спадкодавця до спадкоємців. Саме правонаступництво визначає динаміку, рух прав та обов'язків від правопередника до його правонаступників, отож становить «серцевину» спадкування. До того ж розпочатий процес

рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України значно актуалізує дослідження проблем правонаступництва у сфері спадкового права, зумовлює необхідність узагальнення й аналізу використання категорії «універсальне спадкове правонаступництво» у правовій доктрині.

Стан дослідження проблеми

В юридичній літературі переважає точка зору про універсальний характер спадкового правонаступництва, проте зміст досліджуваної категорії розкривається неоднаково. Так, свого часу І. О. Покровський сутність універсального правонаступництва при спадкуванні вбачав у єдності спадкової маси як юридично цілого, що переходить не до випадкової особи, а до певних, заздалегідь визначених спадкоємців [5, с. 297].

За радянської доби універсальний характер спадкового правонаступництва пояснювався тим, що спадкоємець стає наступником сукупності належних померлій особі майнових прав, які переходять до спадкоємця, не змінюючи свого змісту, а самий перехід здійснюється одночасно одним актом [6, с. 68], завжди безпосередньо [7, с. 51–54]. У цей період А. А. Бугаєвський стверджував, що спадкоємець стає суб'єктом усіх майнових прав спадкодавця та боржником за його зобов'язаннями [8, с. 6].

Більшість сучасних українських цивілістів виводять сутність універсального правонаступництва із поняття спадкування, встановленого ст. 1216 ЦК України через набуття спадкоємцями усіх прав та обов'язків, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті [1, с. 219; 3, с. 152; 4, с. 7; 9, с. 29; 10, с. 10; 11, с. 36].

У цьому аспекті має бути наведена позиція З. В. Ромовської, яка пояснює універсальність спадкового правонаступництва тим, що перехід здійснюється одномоментно і в цілому, а не частинами. Далі авторка наголошує на тому, що універсальність спадкового правонаступництва має свою межу: грошова оцінка обов'язків, які перейшли до спадкоємця, не може бути більшою від грошової оцінки активів. Із цього зроблено висновок, що повне спадкове правонаступництво існує не завжди [12, с. 18].

Нарешті, О. П. Печений виводить два прояви такої ознаки спадкового правонаступництва, як універсальність: 1) права та обов'язки (об'єкти спадкового наступництва) переходять до спадкоємця як єдине ціле; 2) перехід прав та обов'язків відбувається у незмінному вигляді [13, с. 8].

Причому окремі автори висловлюють протилежну точку зору стосовно досліджуваної проблематики. Зокрема, П. С. Нікітюк взагалі заперечував концепцію універсального наступництва при спадкуванні,

висуваючи з цього приводу такі аргументи. По-перше, відсутність законодавчого закріплення положення про універсальне спадкове правонаступництво. По-друге, ідея універсальності заперечується при спадкуванні за заповітом, коли спадкодавець розподіляє спадщину між спадкоємцями, кожен з яких отримує лише частину спадкового майна, а також у разі спадкування предметів звичайної домашньої обстановки та вжитку. По-третє, при спадкуванні з іноземним елементом можливе розщеплення спадкової маси на частки, підпорядковані законодавствам різних держав. На підставі викладеного була сформульована теза про те, що «ідея універсальності явно суперечить правовій дійсності та стала фактором, що гальмує розвиток доктрини спадкового права» [14, с. 18–22].

Сучасні вітчизняні дослідники С. Я. Фурса та Є. І. Фурса аналогічно ставлять під сумнів універсальність правонаступництва при спадкуванні, що обґрунтовується межами відповідальності спадкоємців за боргами спадкодавця, невідчужуваністю особистих немайнових прав спадкодавця, а також необхідністю прийняття спадщини спадкоємцями [15, с. 22–23]. Додатково Є. І. Фурса вказує на суперечність принципу універсальності спадкового правонаступництва принципу диспозитивності та іншим істотним положенням спадкового права [16, с. 8].

Викладене дає підстави стверджувати, що питання сутності універсального наступництва та й узагалі можливість існування цієї категорії у сфері спадкового права залишаються дискусійними та потребують вирішення.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є з'ясування сутності універсального правонаступництва у сфері спадкового права. Для досягнення окресленої дослідницької мети необхідно вирішити такі *завдання*: розкрити співвідношення понять «спадкове правонаступництво» та «спадкове правовідношення»; виявити значення категорії «універсальне правонаступництво» для сфери спадкового права; встановити та проаналізувати чинники, що забезпечують цілісність конструкції універсального спадкового правонаступництва.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна результатів дослідження полягає у подальшому розвитку положень, отриманих науковцями-попередниками. Зокрема визначено, що наступництво є динамікою спадкового правовідношення та не тотожне останньому. Запропоновано розуміння універсального правонаступництва як принципу спадкового права, що повною мірою охоплює всі інститути цієї підгалузі цивільного права. Крім того, виявлено сукупність чинників, що забезпечують цілісність конструкції універсального спадкового правонаступництва.

Виклад основного матеріалу

Перехід прав та обов'язків спадкодавця до його спадкоємців здійснюється в межах спадкового правовідношення, що виникає з часу відкриття спадщини та завершується оформленням спадкоємцями своїх прав на спадщину. При цьому спадкове правонаступництво само по собі правовідношенням не є. Правонаступництво, як одномоментний перехід, є динамікою, рухом спадкового правовідношення або проявом останнього. Саме правонаступництво ілюструє посмертний рух прав та обов'язків спадкодавця до його спадкоємців, що, у свою чергу, визначає їх юридичну долю та зміну суб'єктності. У зв'язку з цим поняття «спадкове правовідношення» та «спадкове наступництво» не є тотожними за своїм змістом.

Спадкові правовідносини, що виникли після відкриття спадщини, можуть на тому і завершитися, якщо ніхто зі спадкоємців не прийняв спадщину, якщо спадкоємець відмовився від її прийняття або був усунений від права на спадкування. В такому разі немає місця і для спадкового правонаступництва через незавершеність спадкових правовідносин та відсутність руху прав та обов'язків. Ось чому спадкові правовідносини автоматично не породжують спадкового правонаступництва. В юридичній літературі наголошується на тому, що спадкове правонаступництво – правовий наслідок (результат, ефект) повноцінної (двостадійної) реалізації спадкового правовідношення, а поняття «спадкове правовідношення» та «спадкове правонаступництво» різняться суб'єктом та співвідносяться між собою як причина та наслідок. Отож спадкодавець як суб'єкт спадкового правонаступництва не є суб'єктом спадкового правовідношення [17, с. 584].

Хоча з цього приводу висловлюється й інша точка зору, згідно з якою правонаступництво характеризує не динаміку спадкових правовідносин, а зміну правовідносин, учасником яких був спадкодавець і в яких у зв'язку з відкриттям спадщини відбувається правонаступництво [18, с. 162]. Щоправда, сутність такої зміни та її відмінності від правонаступництва не розкриваються.

Категорія «універсальне правонаступництво» при спадкуванні є складною та багатогранною і не обмежується загальним поняттям спадкування, структурно розміщеним у ст. 1216 ЦК України. Універсальне правонаступництво як базова категорія спадкового права «пронизує» всі його інститути. Цілісність конструкції універсального спадкового правонаступництва забезпечується сукупністю таких чинників.

1. Спадщина переходить до спадкоємців як *єдине ціле*. Права та обов'язки, належні спадкодавцеві, незалежно від різномірності елементів об'єднуються в одне поняття «спадщина», що виступає локальним об'єктом, присутнім виключно у сфері спадкування. Закон не

дозволяє прийняти частину спадщини, а від іншої – відмовитися. З цього випливає важливе правило – прийняття частини спадщини означає прийняття спадщини в цілому, що прямо визначене у пп. 1.3 п. 3 гл. 10 розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України та підтримується у правовій доктрині [2, с. 550; 19, с. 191].

При цьому спадкове наступництво не вичерпується лише правами та обов'язками, належними спадкодавцеві на час відкриття спадщини. Як наголошується у цьому аспекті в цивілістичній літературі, до складу спадщини включаються не лише суб'єктивні права та обов'язки у справжньому розумінні слова (наприклад, право власності або право кредитора в зобов'язанні), але й правові утворення, які знаходяться на шляху від правоздатності до суб'єктивних прав [20, с. 618]. Прикладом таких утворень є закріплена у ч. 2 ст. 344 ЦК України правова можливість особи, яка заявляє про давність володіння, приєднати до часу свого володіння увесь час, протягом якого цим майном володіла особа, чиїм спадкоємцем (правонаступником) вона є. Крім того, якщо особа почала приватизувати своє житло та не встигла внаслідок смерті завершити цей процес, її спадкоємці мають право завершити розпочатий процес приватизації житла і стати власником майна. Оскільки спадкодавець за життя встиг виразити свою волю на приватизацію житла (подав належні документи), але помер, то право на приватизацію перейшло у стадію реалізації, зупинившись на шляху до суб'єктного права, і тому може стати об'єктом спадкування (п. 13 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах за позовами про захист права приватної власності» від 22 грудня 1995 р. № 20).

Потенційний правонаступник не завжди знає, які саме права та обов'язки перейдуть до нього, проте таке незнання не тягне за собою юридичних наслідків. Основна ідея універсального правонаступництва в цій частині полягає в тому, що суб'єктивне знання спадкоємця про ті чи інші права (обов'язки) спадкодавця не може мати значення для цих прав (обов'язків).

При цьому універсальний характер спадкового правонаступництва не заперечується наявністю кількох спадкоємців, до яких спадщина переходить у певних частках, на чому наголошують прихильники ідеї сингулярного спадкового правонаступництва, адже спадщина переходить навіть до кількох спадкоємців як єдине ціле. Отримуючи певне право зі складу спадщини, до спадкоємця одночасно переходить і обов'язок задовольнити вимоги кредитора у межах вартості успадкованої частки. Внаслідок правонаступництва втрачається відособленість спадкового майна та воно змішується із власним майном спадкоємця.

2. *Безпосередність*, яка виявляється у тому, що спадкоємець набуває спадщину безпосередньо від спадкодавця без попередньої

передачі її третім особам. Саме ознака безпосередності спростовує наступництво між спадкодавцем та відказоодержувачем при встановленні заповідального відказу (легату). Такий висновок обумовлений тим, що предмет легату переходить до відказоодержувача не від спадкодавця, а від спадкоємця, чия частка у спадщині обтяжена заповідальним відказом. Додамо до цього, що за приписом ч. 1 ст. 1238 ЦК України предметом легату може бути передання відказоодержувачеві у власність або за іншим речовим правом майнового права або речі, що входить або *не входить до складу спадщини*, що аналогічно виводить заповідальний відказ за межі наступництва між спадкодавцем та спадкоємцем. Як справедливо зазначають М. С. Абраменков та П. В. Чугунов, після відкриття спадщини у відказоодержувача виникає не право на майно спадкодавця, а певне право на майно спадкоємця, що перейшло до нього в порядку універсального правонаступництва [21, с. 166].

Виходячи передусім з ознаки безпосередності спадкового правонаступництва, цивільне законодавство України не допускає підпризначення спадкоємцю, який прийняв спадщину, на відміну від окремих зарубіжних правопорядків, де встановлена так звана «фідеокомісарна субституція». Сутність фідеокомісарної субституції полягає не лише у призначенні спадкоємця, а й у визначенні тих осіб, до яких перейде спадщина після смерті цього спадкоємця, іншими словами – призначення спадкоємця спадкоємцю. При фідеокомісарній субституції спадщина переходить не від спадкодавця до спадкоємця, а від основного спадкоємця до додаткового спадкоємця.

3. Спадщина переходить до спадкоємців *одномоментно з часу її відкриття незалежно від часу прийняття та державної реєстрації*. В основу наведеної властивості універсального спадкового правонаступництва покладено фікцію зворотної сили прийняття спадщини, згідно з якою незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини (ч. 5 ст. 1268 ЦК України), тобто з моменту смерті спадкодавця (оголошення померлим). Значення зворотної сили прийняття спадщини полягає в тому, що саме на час відкриття спадщини визначається її склад, коло спадкоємців, обсяг відповідальності спадкоємців за боргами спадкодавця, інші обов'язки, що обтяжують спадщину. Крім того, спадкоємці набувають права не лише на майно, виявлене в момент прийняття спадщини, але й на майно, що було в наявності в день смерті спадкодавця, але з тих чи інших причин виявилось у володінні третіх осіб.

Правило про зворотню силу прийняття спадщини має фіктивний характер, адже встановлює завідомо неіснуюче положення про те, що спадкоємець прийняв спадщину в день смерті спадкодавця, хоча фактично особа звертається до нотаріуса з відповідною заявою в інший день строку, встановленого законом для прийняття спадщини.

Причому сплив такого строку автоматично не позбавляє можливості застосовувати фікцію зворотної сили прийняття спадщини у відповідних правовідносинах. У випадку поновлення строку для прийняття спадщини відповідно до ст. 1272 ЦК України за згодою спадкоємців або в судовому порядку спадщина аналогічно належатиме спадкоємцеві з часу її відкриття.

4. Права та обов'язки, що належали спадкодавцеві, переходять до спадкоємців у *незмінному вигляді* в тому складі, обсязі та вартісному виразі, які існували на час відкриття спадщини. Так, при спадкуванні права власності на майно, що перебуває у заставі, право застави не припиняється, а слідує за річчю (ст. 27 Закону України «Про заставу», ст. 23 Закону України «Про іпотеку»). Як приклад можна навести і перехід у порядку спадкування прав на застраховане майно. Згідно зі ст. 22 Закону України «Про страхування» у разі смерті страхувальника – фізичної особи, який уклав договір майнового страхування, права і обов'язки страхувальника переходять до осіб, які одержали це майно в спадщину.

Виняток становлять лише ті права та обов'язки, які не входять до складу спадщини (ст. 1219 ЦК України).

Водночас незмінність як визначальна властивість універсального спадкового правонаступництва не виключає в окремих випадках модифікацію об'єкта. Наприклад, права та обов'язки учасника спільної сумісної власності не можуть переходити в порядку спадкування. На підставі закону майно поступає в спільну часткову власність спадкоємців, змінюючи тим самим свій правовий режим.

5. Одним із проявів універсальності правонаступництва при спадкуванні є *безумовність і беззастережність актів прийняття спадщини та відмови від її прийняття*, закріплена у ч. 2 ст. 1268 та ч. 5 ст. 1273 ЦК України. Спадкоємець не може прийняти спадщину або відмовитися від її прийняття із застереженням, зауваженням, висувати певні умови, самостійно визначати порядок спадкування або впливати на обсяг майнових прав інших спадкоємців. Таким чином досягається стабільність майнового обороту, безперервність переходу прав та обов'язків від спадкодавця до спадкоємців.

До того ж слід врахувати, що чинна правова модель не включає до змісту категорії універсального спадкового правонаступництва таку ознаку, як безвідкличність прийняття спадщини та відмови від прийняття спадщини, що протягом тривалого часу була невід'ємним її атрибутом. Причина цього полягає у послідовному розширенні диспозитивних засад регулювання спадкових правовідносин шляхом надання спадкоємцям значно більшої правової свободи в частині формування своєї поведінки. Саме тому особа, яка подала заяву про прийняття спадщини, може відкликати її протягом строку, встановленого для прийняття спадщини (ч. 5 ст. 1269 ЦК України), а відмова

від прийняття спадщини може бути відкликана протягом строку, встановленого для її прийняття (ч. 6 ст. 1273 ЦК України).

Отже, універсальне правонаступництво, забезпечуючи стабільність майнового обороту після смерті власника майна, повною мірою реалізується у всіх інститутах спадкового права, є його «серцевиною», керівною ідеєю. Наведене свідчить про доцільність зведення універсального правонаступництва до рангу принципів спадкового права.

І хоча у кн. 6 ЦК України цей принцип текстуально не закріплений, навряд чи можуть виникнути які-небудь сумніви щодо належності універсального правонаступництва саме до принципів спадкового права. За великим рахунком, принципи «живуть» не в текстах законів чи інших нормативно-правових актів, а у свідомості законодавця, суддів, інших суб'єктів правотворчості та правозастосування, вони ніби «написані в серцях» [22, с. 26]. Тим більше виведення принципів зі змісту нормативно-правових актів є одним зі способів виразу принципів права (так зване змістове закріплення) [23, с. 71].

Висновки

Спадкове правонаступництво та спадкове правовідношення не є тотожними поняттями. Наступництво, як одномоментний перехід, є динамікою, рухом спадкового правовідношення або проявом останнього. Якщо момент виникнення спадкового правовідношення пов'язаний із часом відкриттям спадщини, то наступництво, як динаміка правовідношення, виникає із прийняттям спадщини спадкоємцями.

Цілісність конструкції універсального спадкового правонаступництва забезпечується сукупністю таких чинників: 1) спадщина переходить до спадкоємців як єдине ціле; 2) безпосередність, яка виявляється у тому, що спадкоємець набуває спадщину безпосередньо від спадкодавця без попередньої передачі її третім особам; 3) одномоментність переходу спадщини до спадкоємців з часу її відкриття незалежно від часу прийняття та державної реєстрації; 4) права та обов'язки, що належали спадкодавцеві, переходять до спадкоємців у незмінному вигляді в тому складі, обсязі та вартісному виразі, які існували на час відкриття спадщини; 5) безумовність і беззастережність актів прийняття спадщини та відмови від її прийняття.

Універсальність спадкового правонаступництва виступає принципом спадкового права, що визначає його зміст, напрямок правового регулювання та повною мірою охоплює всі інститути спадкового права. Саме тому сутність конструкції універсального правонаступництва як базової категорії спадкового права не обмежується поняттям спадкування, вміщеним у ст. 1216 ЦК України.

Список бібліографічних посилань: 1. Майданик Р. А. Розвиток приватного права України : монографія. Київ : Алерта, 2016. 226 с.

2. Харьковская цивилистическая школа: грани наследственного права : монография / И. В. Спасибо-Фатеева, О. П. Печеный, В. И. Крат и др. ; под. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков : Право, 2016. 608 с. **3.** Оксаниук Н. М. Класифікація принципів спадкового права. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 151–155. **4.** Достдар Р. Принципи спадкового права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 12. С. 6–8. **5.** Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. М. : Статут, 1998. 353 с. **6.** Серебровский В. И. Избранные труды по наследственному и страховому праву. 2-е изд., испр. М. : Статут, 2003. 558 с. **7.** Антимонов Б. С., Граве К. А. Советское наследственное право. М. : Госюриздат, 1955. 264 с. **8.** Бугаевский А. А. Советское наследственное право. Одесса, 1926. 125 с. **9.** Актуальні проблеми спадкового права : навч. посіб. / за заг. ред. Ю. О. Заїки, О. О. Лов'яка. Київ : КНТ ; ЦУЛ, 2014. 336 с. **10.** Шишка Р. Б., Сопілко І. М., Козирева В. П. Спадкове право в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. Р. Б. Шишки. Київ : Ліра-К, 2015. 216 с. **11.** Буркацький Л. К. Спадкове право України: теорія, коментарі, практика, зразки заяв : навч. посіб. Київ : Ін Юре, 2008. 384 с. **12.** Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник. Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. 264 с. **13.** Печений О. П. Спадкове право. Харків : Фактор, 2012. 368 с. **14.** Никитюк П. С. Наследственное право и наследственный процесс (проблемы теории и практики). Кишинев : Штиинца, 1973. 261 с. **15.** Спадкове право. Нотаріат. Адвокатура. Суд : наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. М. Клименко та ін. ; за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ : Вид. Фурса С. Я. ; КНТ, 2007. 1216 с. **16.** Фурса Є. І. Спадкові правовідносини у нотаріальній та судовій практиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2004. 20 с. **17.** Гражданское право : учебник : в 3 т. / Е. Н. Абрамова, Н. Н. Аверченко, Ю. В. Байгушева и др. ; под ред. А. П. Сергеева. М. : РГ-Пресс, 2012. Т. 3. 800 с. **18.** Козловська Л. В. Розвиток універсального спадкового правонаступництва як умова забезпечення стабільності цивільного обороту // Стабільність цивільного обороту в Україні: проблеми забезпечення : зб. наук. пр. / О. А. Беяневич , І. Е. Берестова, В. І. Бобрик та ін. ; за ред. О. А. Беяневич. Київ : НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. С. 158–177. **19.** Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток : монографія. 2-ге вид. Київ : КНТ, 2007. 288 с. **20.** Гражданское право : учебник : в 3 т. / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Велби ; Проспект, 2005. Т. 3. 784 с. **21.** Абраменков М. С., Чугунов П. В. Наследственное право : учебник / отв. ред. В. А. Белов. М. : Юрайт, 2013. 423 с. **22.** Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків : Право, 2008. 240 с. **23.** Колодий А. Принципы права: генезис, понятие, классификация, место и роль в правовой системе Украины. *Право України*. 2013. № 1. С. 68–79.

Надійшла до редколегії 25.09.2020

Kukharyev O. Ye. Dogmatic Construction of Universal Legal Succession in the Field of Inheritance Law

The purpose of the article is to clarify the essence of universal legal succession in the field of inheritance law.

The relevance of the research topic is due to a number of factors. First of all, it is the need to ensure both the proper posthumous transfer of the rights and responsibilities from the ancestor to lawful heirs, and the stability of property relations. Besides, it should be noted that the process of recoding (updating) the civil legislation of Ukraine has begun.

As a result of the conducted research, it has been concluded that hereditary legal succession and hereditary legal relationship are not identical concepts. Succession, as a one-time transition, is the dynamics, movement of the hereditary legal relationship or a manifestation of the latter. If the moment of the hereditary legal relationship's origin is related to the time of the opening of the inheritance, then the succession, as the dynamics of the legal relationship, occurs with the acceptance of the inheritance by lawful heirs.

The integrity of the construction of universal hereditary legal succession is ensured by a set of the following factors: 1) the succession passes to lawful heirs unchanged as a cohesive whole, with all the methods of provision and the burdens imposed on it; 2) immediacy, which is manifested in the fact that the lawful heir acquires the succession directly from the ancestor without prior transfer to third parties; 3) the uniqueness of the transfer of the succession to lawful heirs from the time of its opening, regardless of the time of acceptance and state registration; 4) the rights and obligations that belonged to the ancestor are transferred to lawful heirs in the same form in the composition, volume and value, which existed at the time of the opening of the succession; 5) conclusiveness and unconditionalness of the acts of the succession's acceptance and refusal of its acceptance.

The universality of inheritance legal succession is a principle of inheritance law, which determines its content, direction of legal regulation and fully covers all institutions of inheritance law. That is why the essence of the construction of universal legal succession as a basic category of inheritance law is not limited to the concept of succession, contained in the Art. 1216 of the Civil Code of Ukraine.

Key words: succession, hereditary legal relations, hereditary legal succession, universal hereditary legal succession, ancestor, lawful heir.

УДК 340.111.55+347.12+346 DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.3.05>

Святослав Олександрович Сліпченко,

доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра цивільно-правових дисциплін;

 <https://orcid.org/0000-0001-8891-7152>,
e-mail: sviats66@gmail.com;

Юрій Михайлович Жорнокуй,

доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра цивільного права та процесу;

 <https://orcid.org/0000-0001-9669-6062>,
e-mail: zhornokuy.yu@gmail.com

**ПРАВОМІРНІ ОЧІКУВАННЯ ЯК ОБ'ЄКТ
КОРПОРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН**

Проведено аналіз законодавства України, судової практики України та Європейського суду з прав людини, а також доктринальних підходів щодо розуміння правомірних очікувань як об'єктів корпоративних правовідносин. Зроблено висновок, що частка (акція), а по суті участь у товаристві, є активом, пов'язаним із виникненням сприятливих майнових наслідків у майбутньому, і має всі ознаки правомірних очікувань. Правомірні очікування, крім регулятивних корпоративних правовідносин, можуть бути визнані її об'єктом охоронних корпоративних зв'язків, що ґрунтується на фактах порушення права мирного володіння таким майном. Це стосується як порушення права на управління корпорацією, так і відмови від викупу акцій в акціонера як здійснення «права на незгоду».

Ключові слова: правомірні очікування, корпорація, об'єкт правовідносин, суб'єктивне корпоративне право, право участі у товаристві, корпоративне управління, акціонер, учасник товариства.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Об'єкт корпоративних правовідносин є однією з найбільш складних категорій, дослідженню якої в теорії права приділена недостатня увага. Така наукова пасивність значно ускладнює з'ясування сутності самих корпоративних правовідносин, адже правовий механізм регулювання тих чи інших відносин перебуває у прямій залежності від характеристики їх об'єкта та його визначеності. Невирішеність питання щодо чіткого визначення об'єкта корпоративних правовідносин зумовлює неоднозначне його тлумачення органами судової

влади, іншими правозастосовними органами та учасниками корпоративних правових зв'язків. Тому саме ця проблематика залишається актуальною та потребує ґрунтовного вивчення.

Стан дослідження проблеми

Існуючі погляди на об'єкти корпоративних правовідносин (прав) є досить різноманітними, і більшість із них, по суті, є продовженням (розвитком) тих точок зору, що існують у цивілістичній теорії щодо об'єктів цивільного права. Зокрема, такими об'єктами пропонується розуміти: акції, самі суб'єктивні корпоративні права, майнові блага, поведінку їх учасників (акціонерів) щодо здійснення своїх прав та обов'язків, дії суб'єктів корпоративних відносин, діяльність товариства і результати його діяльності, єдиний майновий комплекс господарського товариства, правовий режим, корпоративне управління та здійснення корпоративних прав тощо. Разом із тим майже всі існуючі точки зору мають певні недоліки, а інколи і внутрішні суперечності.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз правомірних очікувань та аргументація визнання їх об'єктом корпоративних правовідносин. *Завданням* статті є з'ясування сутності правомірних очікувань як об'єктів корпоративних правових зв'язків.

Наукова новизна дослідження

У статті вперше проведено аналіз правомірних очікувань як об'єкта корпоративних правовідносин. Доведено можливість вивчення правомірних очікувань як об'єкта регулятивних та охоронних корпоративних правовідносин.

Виклад основного матеріалу

Серед інших доволі оригінальною видається точка зору, за якою об'єктом корпоративних правовідносин слід розглядати корпоративне управління або, як його називають іноді в юридичній літературі, участь у товаристві [1, с. 34; 2, с. 227–228]. Уважається, що об'єктом права на участь є певна юридична процедура, спрямована на управління корпорацією, або, інакше кажучи, вона є системою послідовних, визначених нормами права, статутом чи договором, дій учасника (акціонера), спрямованих на управління корпорацією. В цілому сприймаючи цю точку зору, можна зазначити, що, дійсно, метою набуття корпоративних прав є, по суті, отримання доступу до процедури, спрямованої на управління товариством. Цей об'єкт (процедура, система) здатен задовольняти потреби суб'єкта, якому він належить (має корисні властивості, що полягають у можливості контролювати, створювати, змінювати або припиняти майнові та немайнові блага). Як справедливо зазначено в юридичній літературі, право на участь у товаристві є елементом організаційних відносин, які є передумовою виникнення неорганізаційних відносин (майнових

і немайнових) [1, с. 37]. Тому доступ до системи послідовних, визначених правом дій, спрямованих на управління товариством, є умовою виникнення відносин, які організовуються (неорганізаційних). Причому, як вказує І. В. Спасибо-Фатеева, без наявності організаційних відносин неорганізаційні не тільки не матимуть цінності [3, с. 191], а й взагалі будуть відсутні. Поділяючи таку точку зору, зазначимо, що й організаційні відносини без тих, які організовуються (неорганізаційних), також утрачають сенс, якщо лише управомочена особа не має наміру задовольнити тільки власні амбіції. Адже управління товариством не є самоціллю [4, с. 25; 5, с. 77–88]. За допомогою цього блага учасники (акціонери) набувають (створюють), змінюють або припиняють майнові та немайнові права, що традиційно віднесені до корпоративних. Так, наприклад, участь у товаристві може спрямовуватися на приріст вартості майна юридичної особи, що, у свою чергу, призводить до підвищення ціни на частки (акції), а збільшення або зменшення статутного капіталу, за певних обставин, – до зменшення їх вартості. Прийняття відповідного рішення на загальних зборах може породити право на дивіденди, припинення товариства та виникнення права на ліквідаційну квоту, припинення права на частку (акції) тощо. Використання певної юридичної процедури дозволяє учаснику відчужувати свою частку в статутному капіталі товариства, а в деяких випадках – акції.

Отже, участь як об'єкт організаційних відносин, урегульованих нормами права, створює можливість (безпосередньо або опосередковано – через інші права) отримати, змінити, передати майнові блага (дивіденди, частину майна товариства у разі виходу з нього учасника або у випадку поділу залишків майна товариства у процесі його ліквідації тощо). Вона пов'язана з певними майновими наслідками для учасників (акціонерів), які мають (мали б) виникнути у майбутньому. Тобто це благо за певних умов надає особі, якій воно належить, підставу розраховувати на отримання майнової чи немайнової вигоди, є передумовою набуття майнових та немайнових прав.

Таке розуміння участі в товаристві наближає її за визначенням до поняття правомірних очікувань¹ як об'єкта права мирного володіння майном у розумінні ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ст. 1 Протоколу 1), яке доволі широко використовується у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПА). Адже вони також пов'язані з майбутніми майновими вигодами [6, с. 66–76].

¹ В юридичній літературі та практиці ЄСПА терміни «правомірні очікування», «законні очікування», «легітимні очікування» обґрунтовано вживаються як синоніми. Тому і в межах цієї роботи вони вживатимуться як тожні.

Правомірні очікування належать до такого виду об'єктів цивільного права, як майно [7, с. 126]. Тому більшість вітчизняних [8, с. 12–19; 9, с. 220] та зарубіжних [10, с. 330–352; 11; 12, с. 96–97] дослідників стверджують, що вони становлять актив, економічний ресурс, тобто здатні оцінюватися у грошах. На таку їх характеристику вказує і практика ЄСПЛ [13].

Ще однією істотною ознакою правомірних очікувань є те, що вони не просто мають породжувати (створювати) сприятливі майнові наслідки, приводити до появи економічної вигоди, а настання таких наслідків має підтверджуватися національним законодавством або усталеною судовою практикою, або умовами укладеного договору, або іншою нормою. Тобто правомірні очікування не мають бути надуманими, на що також неодноразово зверталася увага як науковцями [6, с. 66–76; 7, с. 122–130; 9, с. 220], так і ЄСПЛ («Broniowski v. Poland», рішення від 22 червня 2004 р.; «Maurice v. France», рішення від 6 жовтня 2005 р.; «Bélané Nagy v. Hungary», рішення від 13 грудня 2016 р.). Власне, це й відрізняє правомірні очікування від звичайних очікувань у значенні надій, бажань, прагнень психологічного чи етичного характеру.

Порівнюючи участь у товаристві з правомірними очікуваннями та виявляючи в останніх наявність майнового характеру, необхідно зазначити, що в юридичній літературі щодо цієї ознаки висловлено різні точки зору.

Одна частина дослідників, визначаючи природу організаційних відносин, у тому числі тих, що входять до складу корпоративних, відносить їх до немайнових [1, с. 55; 4, с. 25–38]. А раз правовідносини (права) немайнові, то і їх об'єкт (участь у товаристві) має немайновий характер. Таким же чином інколи характеризують право участі й вищі судові органи України¹.

Інша частина дослідників, застосовуючи метод виключення, стверджує, що оскільки не існує жодних підстав для віднесення корпоративних відносин до немайнових, то вони всі є майновими [14, с. 27]. Зважаючи на те, що організаційні відносини є різновидом корпоративних, то і вони є майновими. Це пояснюється тим, що право є немайновим, лише якщо воно не служить справі безпосереднього задоволення майнових інтересів свого носія [15, с. 620]. Здійснення

¹ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17.04.2018 : справа № 920/1245/16 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73441732> (дата звернення: 16.09.2020); Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 24.10.2018 : справа № 911/3773/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77431908> (дата звернення: 16.09.2020).

ж організаційних корпоративних прав спрямоване і нерозривно пов'язане з товарооборотом [16, с. 26, 29–30], тобто спрямоване на задоволення саме майнових інтересів. Тому підсумовується, що сьогодні сформувався нова категорія майнових відносин, які іменуються корпоративними [17, с. 18]. А раз правовідносини (права) майнові, то логічно, що і їх об'єкт (участь у товаристві) має майновий характер.

Існує також точка зору, за якою організаційні відносини можуть розумітися як немайнові та як майнові одночасно [18, с. 72]. Такі організаційні правовідносини (з подвійною природою) не єдині в цивільному праві. У цивілістиці їх ще іменують правовідносинами з парними правами [19, с. 139–165]. До них, наприклад, відносять ті, які виникають щодо результатів інтелектуальної, творчої діяльності, інформації, оборотоздатних об'єктів особистих немайнових правовідносин. А раз на один об'єкт виникають парні права, то й сам об'єкт повинен мати подвійну природу, тобто нести у собі одночасно як майнову, так і немайнову цінність [2, с. 302, 368, 463]. Виявлення благ, які мають подвійну природу, дозволило стверджувати не лише про існування правовідносин із парними правами, а й про можливість виникнення щодо них різних за правовою природою правовідносин [20, с. 93–113].

Не піддаючи сумніву немайнову цінність участі у товаристві, значимо, що ще М. М. Малєйна справедливо стверджувала, що немайновий характер певних прав зовсім не свідчить, що вони, а відповідно і їх об'єкти, взагалі не мають цінності [21, с. 13], маючи на увазі цінність майнову. Тому розглянемо можливість майнової оцінки участі в товаристві, її здатність розглядатися майном.

Здатність будь-якого блага оцінюватися у грошах залежить від наявності у нього таких ознак, як об'єктивна цінність та корисні властивості, що дозволяють задовольняти інтереси особи, якій належить це благо, а також певний зовнішній (об'єктивований) вираз останнього [2, с. 228]. Такі ознаки, без сумніву, має участь у товаристві. Її відособленість відбувається через товариство, через реєстрацію корпоративних прав у реєстратора чи в засновницьких документах. Об'єктивізація здійснюється за допомогою цінних паперів, установчих документів, реєстраційної процедури. Корисність участі полягає в тому, що вона є умовою виникнення відносин, які організуються (неорганізаційних відносин), підставою розраховувати на отримання майнової вигоди (дивідендів, ліквідаційної квоти, підвищення вартості акції або частки у статутному капіталі тощо). Тобто без такого блага, як участь у товаристві, вказані майнові вигоди отримати неможливо. Більше того, вона дозволяє отримувати і немайнові об'єкти (наприклад, інформацію про діяльність товариства, його майновий стан тощо). У цьому, власне, і є користь цього блага, *в можливо-сті управляти процесом появи, отримання майна, його природу*

або інформації про діяльність і стан товариства (курсив – авт.). Наведене вказує на об'єктивну цінність участі в товаристві, оскільки залежить не від суб'єктивного сприйняття його здатності задовольняти потреби особи, якій належить (наприклад, внаслідок особистої прив'язаності, емоційних переживань, завищеної оцінки [22, с. 106–107]), а від об'єктивно існуючих властивостей.

Таким чином, участь у товаристві має всі ознаки, необхідні для її потенційної оцінки у грошах. Більше того, вона від'ємна від свого обладателя, тобто не має особистісного, персонального, нерозривного зв'язку з особою, якій належить, а тому потенційно є оборотоздатною. У свою чергу, оборотоздатність будь-якого об'єкта цивільного права свідчить про можливість його правомірного відчуження або переходу від однієї особи до іншої. Такий висновок підтверджується й аналізом законодавства України (наприклад, статті 127, 137 Цивільного кодексу України, ст. 7 Закону України «Про акціонерні товариства», статті 20–23, 25 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»). Наведені норми передбачають відчуження (перехід) корпоративних прав (при відчуженні чи переході акції або частки), до складу яких входить і право участі в товаристві, а динаміка прав тягне за собою й оборот об'єкта останніх [23, с. 18].

У свою чергу, цивільний оборот є юридичною формою економічного обороту [24, с. 29], який забезпечує динаміку економічних цінностей, благ, тому логічно припустити, що оскільки участь у товаристві здатна знаходитися в цивільному обороті, то вона є таким економічним благом, тобто здатна оцінюватися у грошах і вважатися майном. Проте таке твердження, без відповідних уточнень, не є безспірним. Йому можна було б протиставити думку, що майновими правами в корпоративних правовідносинах є лише право на дивіденди та ліквідаційну квоту. Відповідно, лише об'єкти цих прав і є майном, на відчуження та перехід яких спрямовується цивільний оборот. Відчуження ж та перехід участі в товаристві, які відбуваються у зв'язку з оборотом указаних майнових благ, є побічним ефектом, аномалією, а не вказують на його майновий характер. Подібне припущення є спірним, оскільки:

1) участь у товаристві є передумовою виникнення та набуття учасниками (акціонерами) відповідних об'єктів неорганізаційних корпоративних прав (майнових і немайнових). Без наявності перших, другі взагалі не виникнуть. Тому оборот участі в товаристві є не побічним ефектом чи аномалією, а необхідною умовою правонаступництва і правовстановлення корпоративних прав у цілому;

2) при відчуженні чи переході бездокументарної акції або частки суб'єктивні права на дивіденди (до прийняття відповідного рішення зборів), на виплату вартості частки (акції) та на ліквідаційну квоту (до припинення товариства), як правило, взагалі відсутні. Їх виникнення

передбачається (очікується) лише у майбутньому. А раз права відсутні, то й об'єкти (дивіденди, ліквідаційна квота) ще не належать особі, від якої відчужуються чи переходять акції або частки. Тому *об'єктом цивільного обороту, по суті, виступає одне єдине благо – участь у товаристві* (курсив – авт.). Це означає, що при відчуженні чи переході часток (акцій) їх ціна (балансова, ринкова, мінова), по суті, становить грошову оцінку участі в товаристві. До речі, це пояснює й залежність ціни від розміру частки у статутному капіталі (пакетів акцій), що набуває зацікавлена особа. Адже чим пакет голосів більший (частка більша), тим більший вплив на управління може здійснювати уповноважена особа, тому й коштує дорожче.

Отже, сьогодні вираз «право на акцію (частку)» стало умовною назвою права на участь у товаристві та є свого роду даниною історичній традиції, оскільки об'єктом цього права є саме участь. Отже, участь у товаристві не лише має всі ознаки, необхідні для її оцінки у грошах, а й реально оцінюється в цивільному обороті.

Щодо майбутніх майнових вигод, виникнення яких пов'язане з участю в товаристві, то такими можуть бути: а) гроші, отримані в результаті відчуження часток (акцій); б) дивіденди; в) ліквідаційна квота тощо. Причому набуття (умови, підстави, порядок) таких благ прямо встановлено національними правовими нормами, може бути передбачено договором та підтверджується вітчизняною судовою практикою. Так, наприклад, відчуження (перехід) часток (акцій) зазвичай відбувається на підставі договору купівлі-продажу, а оплата за отримане майно є основним обов'язком покупця (статті 638, 655–657, 689, 691, 692 ЦК України). І суди не ставлять під сумнів право на таку оплату¹.

Специфічним способом відчуження участі в товаристві, яке неодмінно має привести до появи іншого майна (майнових наслідків), є вихід (виключення) особи зі складу учасників товариства. Здійснюючи право на вихід (виключення), яке є складовою участі в товаристві, у суб'єкта, частка якого відчужується, виникає майнове право отримати частину майна корпорації або його вартість, що підлягає виплаті при виході (виключенні) зі складу учасників. Виникнення такого права та кореспондуючого йому обов'язку (боргу) товариства підтверджується не лише законодавством України (статті 100, 130 ЦК України, ст. 24 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», ст. 71 Закону України «Про господарські товариства»), а й статутними документами та усталеною

¹ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 28.02.2018 : справа № 923/1106/16 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72551579> (дата звернення: 16.09.2020).

судовою практикою¹. Це, у свою чергу, створює в учасника впевненість, що в кінцевому підсумку він отримає належний йому борг у вигляді частини майна корпорації або його вартості у грошах.

Законодавство України також чітко визначає й існування права на дивіденди, які виплачуються з прибутку товариства, за наявності відповідного рішення акціонерів чи учасників (п. 2 ч. 1 ст. 116 ЦК України, ст. 167 Господарського кодексу України, п. 14.1.90 Податкового кодексу України, п. 8 ст. 2, статті 25, 26, 30 Закону України «Про акціонерні товариства», ст. 26, п. 12 ч. 2 ст. 30 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю») та на активи у випадку ліквідації юридичної особи відповідно до закону (ч. 3 ст. 139 ЦК України, ст. 167 ГК України, п. 14.1.90 ПК України, п. 8, 10 ст. 2, п. 3 ч. 1 ст. 25, п. 2 ч. 2 ст. 26, ст. 88, 89 Закону України «Про акціонерні товариства», п. 4 ч. 1 ст. 5, п. 13 ч. 2 ст. 30 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»). У вітчизняній судовій практиці сформувалася єдина правова позиція щодо того, що право учасника (акціонера) на отримання затверджених товариством дивідендів у строки, зазначені рішенням загальних зборів учасників (акціонерів), є безумовним². Той факт, що цінність дивідендів та ліквідаційної квоти має грошовий вираз, навіть не потребує додаткових пояснень. Оновив своє бачення Верховний Суд і щодо оцінки та виплати учаснику вартості майна товариства. Так, у постанові Великої Палати Верховного Суду України від 24 квітня 2018 р. у справі № 925/1165/14 зазначено, що вартість частини майна товариства, що підлягає виплаті, повинна відповідати вартості активів товариства за вирахуванням вартості його зобов'язань (тобто вартості чистих активів), пропорційній частці учасника у статутному капіталі товариства³.

¹ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 21.03.2018 : справа № 927/699/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72938985> (дата звернення: 16.09.2020); Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 02.05.2018 : справа № 912/422/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73836520> (дата звернення: 16.09.2020).

² Огляд за результатами вивчення судової практики розгляду господарськими судами справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів за період з 01.01.2018 по 30.11.2018 // Верховний Суд України : сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Oglyad_korpor_spori.pdf (дата звернення: 16.09.2020).

³ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 24.04.2018 : справа № 925/1165/14 // LIGA 360 : сайт. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/73896751> (дата звернення: 16.09.2020).

Таким чином, грошова оцінка участі в товаристві дозволяє віднести цей об'єкт до майнових благ (вважати його активом). У свою чергу, поява економічних вигод як результат використання участі, здійснення права на неї, свідчить про пов'язаність такого блага з тими наслідками, що виникають. Отже, участь у товаристві має всі ознаки правомірних очікувань. Тобто учасник (акціонер) очікує в майбутньому отримати від участі в товаристві (здійснення корпоративних прав) економічні вигоди, що є результатом розміщення (вкладення) у статутний капітал певних цінностей, що мають грошову оцінку.

Необхідно зазначити, що як в Україні, так і за її межами майнові права у рамках корпоративних правовідносин суди також відносять до правомірних очікувань як різновиду майна в розумінні ст. 1 Протоколу 1. Зокрема, таку позицію висловив Верховний Суд. Вона обґрунтовується таким чином. Право на отримання дивідендів, щодо виплати яких було прийнято відповідне рішення, надає учаснику (акціонеру) «законні очікування», що такі дивіденди будуть виплачені. Їх невплата, в тому числі в результаті скасування попереднього рішення про виплату учаснику товариства дивідендів, після втрати ним права голосу є порушенням його законних очікувань щодо ефективного здійснення свого права, що є несправедливим. Невплата дивідендів прирівнюється до порушення права на мирне володіння майном¹. Рівною мірою це стосується й інших корпоративних прав, адже, як зазначив Суд, особа, яка володіє корпоративними правами, має право очікувати від їх реалізації, зокрема, матеріальне благо².

Наведене свідчить, що частка (акція), а по суті участь у товаристві, є активом, пов'язаним із виникненням сприятливих майнових наслідків у майбутньому, і має всі ознаки правомірних очікувань. Разом із тим це дослідження було б неповним без з'ясування наявності таких ознак у об'єктів охоронних корпоративних відносин.

У юридичній літературі об'єктами охоронних корпоративних відносин справедливо вважаються корпоративні права, що становлять зміст регулятивних корпоративних правовідносин [25, с. 136–137]. При виникненні захисного права на право регулятивне, тобто конструкції «право на право» [25, с. 134–136], останнє, якщо воно майнове, має всі ознаки таких об'єктів, як правомірні очікування [6, с. 66–76].

¹ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17.01.2018 : справа № 910/11316/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71659611> (дата звернення: 16.09.2020).

² Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 06.06.2018 : справа № 908/1029/16 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74691763> (дата звернення: 16.09.2020).

Розглядаючи такі корпоративні права, наприклад, як участь у: а) розподілі прибутку; б) виключенні особи зі складу учасників товариства; в) перерозподілі неоплаченої частки; г) прийнятті рішення про ліквідацію товариства та ґ) розподілі його майна тощо, можна зазначити їх майнову спрямованість. Спрямованість же дій (здійснення права участі) на виникнення майнових прав свідчить про наявність майнового інтересу, який, тією чи іншою мірою, і задовольняється (реалізується) появою останніх.

Наведене дозволяє дійти висновку, що право участі, спрямоване на виникнення майнових прав, саме набуває майнового характеру. Зважаючи на те, що участь у розподілі прибутку, виключенні особи зі складу учасників товариства, перерозподілі неоплаченої частки, прийнятті рішення про ліквідацію товариства та розподілі його майна тощо спрямовується на виникнення (набуття) майнових прав (майна), такі права участі можуть бути віднесені до прав на майно [26, с. 198] або, що, на нашу думку, рівнозначно, до майнових прав. У разі порушення останніх вони стають об'єктом захисного права (охоронних правовідносин) [25, с. 134–136] та набувають ознак правомірних очікувань. Останні виникають й у випадку порушення прав на дивіденди, оплату акцій (часток), ліквідаційну квоту тощо [6, с. 66–76], оскільки в охоронних правовідносинах вони також становлять майнове благо.

Висновки

Таким чином, встановлено, що частка (акція), а по суті участь у товаристві, є активом, пов'язаним із виникненням сприятливих майнових наслідків у майбутньому. Участь у товаристві має подвійну (майнову та немайнову) природу. Як майнове благо вона становить правомірні очікування у розумінні ст. 1 Протоколу 1. Останні, по суті, і є об'єктом корпоративних правовідносин. При цьому правомірні очікування, крім регулятивних корпоративних правовідносин, можуть бути визнані й об'єктом охоронних корпоративних зв'язків. Таке твердження ґрунтується на фактах порушення права мирного володіння таким майном, як правомірні очікування. Це стосується як порушення права на управління корпорацією (в разі неповідомлення про проведення загальних зборів учасників (акціонерів), так і відмови від викупу акцій в акціонера як здійснення «права на незгоду», що передбачено ст. 68 Закону України «Про акціонерні товариства».

Крім того, слід мати на увазі й низку правових зв'язків, які є похідними від корпоративних правовідносин, мають зобов'язальну природу та безпосередньо стосуються прав учасників (акціонерів) корпорації, об'єктом яких також слід визнавати правомірні очікування. Так, у разі порушення прав на дивіденди, на виплату вартості

акції (частки), на ліквідаційну квоту також виникають охоронні правовідносини з таким об'єктом, як правомірні очікування. Але ці правовідносини не є корпоративними, оскільки права, що підлягають захисту, також не входять до групи корпоративних прав.

Список бібліографічних посилань: **1.** Майданик Р. А. Неимущественные оборотоспособные правоотношения как предмет гражданского права Украины. *Альманах цивилистики*. 2008. Вып. 1. С. 32–60. **2.** Сліпченко С. О. Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів : монографія. Харків : Діса плюс, 2013. 552 с. **3.** Спасибо-Фатеева І. В. Цивілістика: на шляху формування доктрин : вибр. наук. пр. Харків : Золоті сторінки, 2012. 696 с. **4.** Жорнокуй В. Г. Немайнові права учасників господарських товариств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2012. 196 с. **5.** Спасибо-Фатеева І. В. Юридична природа права на управління в акціонерному товаристві. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 3. С. 77–88. **6.** Сліпченко С. О. Поняття законних очікувань як різновиду майна. *Форум права*. 2020. № 62 (3). С. 66–76. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3883845>. **7.** Сліпченко А. С. Визначення поняття «майно» у праві ЄС та вітчизняному праві. *Форум права*. 2020. № 61 (2). С. 122–130. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3883825>. **8.** Антонюк О. І. Щодо визначення поняття «майно» в практиці Європейського Суду з прав людини. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. Т. 18. С. 12–19. **9.** Блажівська Н. Тлумачення поняття майна у практиці Європейського Суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 10. С. 219–223. **10.** Reynolds P. Legitimate Expectations and the Protection of Trust in Public Officials. *Public Law*. 2011. Vol. 1. Pp. 330–352. **11.** Barak-Erez D. The doctrine of legitimate expectations and the distinction between the reliance and expectation interests. *European Public Law*. 2005. Vol. 11. Pp. 583–602. URL: <http://www.tau.ac.il/law/barakerez/articals/legitimate.pdf> (дата звернення: 16.09.2020). **12.** Sigron M. Legitimate Expectations under Article 1 of Protocol № 1 to the European Convention on Human Rights. Cambridge-Antwerp-Portland: Intersentia, 2014. Pp. 96–97. **13.** Сагдеева Л. В. Право на защиту собственности в актах Европейского Суда по правам человека. М. : Статут, 2014. 320 с. **14.** Степанов П. В. Корпоративные отношения в коммерческих организациях как составная часть предмета гражданского права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. М., 1999. 190 с. **15.** Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики / под общ. ред. В. А. Белова. М. : Юрайт-Издат, 2008. 993 с. **16.** Гражданское право : учебник : в 2 т. / отв. ред. Е. А. Суханов. 2-е изд., перераб. и доп. М. : БЕК, 2000. Т. 1. 816 с. **17.** Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 976 с. **18.** Алексеев С. С. Предмет советского социалистического гражданского права. *Ученые труды Свердловского юридического института*. 1959. Т. 1. 333 с. **19.** Спасибо-Фатеева И. В. Парные права

или еще одна попытка разобраться с личными неимущественными правами и раскрыть значимость категории «парные права» и их виды // Личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения : сб. ст. и иных материалов / под ред. Р. А. Стефанчука. Киев : Юринком Интер, 2010. С. 139–165. **20.** Шишка О. Р. Застосування методу альтернативи при визначенні правової моделі цивільних правовідносин, об'єктом яких є блага, що мають подвійну правову природу. *Eurasian Academic Research Journal*. 2016. № 1. С. 93–113. **21.** Малеина М. Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. М. : М Пресс, 2000. 244 с. **22.** Туктаров Ю. Е. Имущественные права как объекты гражданско-правового оборота. *Актуальные проблемы гражданского права*. 2003. Вып. 6. С. 101–135. **23.** Сліпченко А. С. Способи та форми цивільного обороту речей : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2019. 252 с. **24.** Полуяхтов И. А. Гражданский оборот имущественных прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Екатеринбург, 2002. 183 с. **25.** Жорнокуй Ю. М. Корпоративні конфлікти в акціонерних товариствах: цивільно-правовий аспект : монографія. Харків : Право, 2015. 532 с. **26.** Шимон С. І. Поняття майнових прав у цивільно-правовій теорії та законодавстві. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 4. С. 196–199.

Надійшла до редколегії 21.09.2020

Slipchenko S. O., Zhornokui Yu. M. Legitimate Expectations as an Object of Corporate Legal Relations

The authors have conducted the analysis of the legislation of Ukraine, the case law of Ukraine and the European Court of Human Rights, as well as doctrinal approaches to understanding legitimate expectations as objects of corporate legal relations. It has been concluded that the share (capital share), and in fact participation in the company, is an asset associated with the occurrence of favorable property consequences in the future, and has all the characteristics of legitimate expectations. Participation in a company has all the characteristics necessary for its potential monetary evaluation, because it is negative from its owner (does not have a personal, inseparable connection with the person to whom it belongs), and therefore is potentially viable.

Monetary evaluation of the participation in the company allows us to classify this object as property benefits (asset). The emergence of economic benefits, as a result of the use of participation, the exercise of the right to it, indicates the connection of such benefits with the consequences that arise. Thus, participation in the company has all the characteristics of legitimate expectations. That is, the participant expects in the future to receive economic benefits from the participation in the company (exercise of corporate rights) that result from the placement of certain values in the charter capital, which have a monetary value.

Legitimate expectations, in addition to regulatory corporate legal relations, can be recognized as the object of protective corporate relations, based on the facts of the violation of the right to peaceful possession of such property. It is applied both to the violation of the right to

manage the corporation (in case of failure to notify about the general meeting of participants) and the refusal to repurchase shares from a shareholder as the exercise of the "right to disagree". It is alleged that there are also protective legal relations with such an object as legitimate expectations in case of the violation of the rights to dividends, to the payment of the value of the share (capital share), to the liquidation quota. But such legal relations are not corporate, because the rights to be protected are not included into the group of corporate rights.

Key words: legitimate expectations, corporation, object of legal relations, subjective corporate law, right to participate in the company, corporate governance, a shareholder, member of the company.

**ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

УДК 349.2

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.3.06>

Ірина Вячеславівна Василько,

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра правового забезпечення господарської діяльності (доцент)*

**НАГЛЯД І КОНТРОЛЬ ЯК ОСОБЛИВІ ФОРМИ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ
ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ТРУДОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ
У РОБОТОДАВЦІВ – ФІЗИЧНИХ ОСІБ**

На підставі аналізу наукових поглядів надано авторське визначення понять та особливості нагляду і контролю як особливих форм захисту трудових прав працівників, які працюють у роботодавців – фізичних осіб. Наголошено, що нагляд і контроль як особливі форми захисту трудових прав працівників, які працюють у роботодавців – фізичних осіб, забезпечують дотримання законності у сфері праці, дозволяють своєчасно виявити й усунути в ній певні недоліки, а також ужити заходів щодо притягнення до відповідальності роботодавців, які вчинили порушення чинного законодавства про працю.

Ключові слова: нагляд, контроль, форма, захист, трудові права, працівник, роботодавець – фізична особа.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Відповідно до Конституції України одним із ключових прав кожної людини і громадянина є право на працю. Окрім того, що особа може самостійно здійснювати вибір роботи, вона також має право на справедливі і сприятливі умови праці та на соціальний захист від безробіття. Однією з державних гарантій реалізації права працівників на здорові та безпечні умови праці є нагляд і контроль за дотриманням законодавства про працю та охорону праці. Зауважимо, що державні нагляд і контроль за дотриманням трудового законодавства та за охороною праці виникли в нашій державі у вигляді фабричної інспекції ще в другій половині XIX ст. Формування системи державного контролю фабричною інспекцією за виконанням фабрикантами чинного тоді невеликого трудового законодавства виявилось дуже складним завданням для тогочасного суспільства. Нині в Україні на умовах трудового законодавства здійснює трудову діяльність близько 18 млн осіб, із них 11 млн – у галузях економіки, в тому

числі 3 млн – у промисловості і приблизно 2 млн працює на фізичних осіб-підприємців. Ситуація щодо дотримання конституційних гарантій трудових прав громадян, особливо стосовно забезпечення гідної праці, залишається однією з найактуальніших проблем у нашій державі, оскільки часті порушення трудових прав працівників сприяють масовій трудовій міграції та руйнуванню трудового потенціалу, втраті конкурентоздатності національної економіки.

Стан дослідження проблеми

Зазначеному проблемному питанню приділялась увага у роботах О. М. Бандурки, О. Е. Денисової, А. В. Могілевського, А. Я. Островського, А. Є. Пашерстника, Є. Ю. Подорожного, Є. М. Поповича, А. О. Сироватської, В. В. Сичової, Н. М. Хуторян, О. І. Шебанової та багатьох інших учених. У своїх дослідженнях автори наголошували на важливості нагляду і контролю як одного з ключових факторів у механізмі забезпечення трудових прав працівників. Утім, незважаючи на значну кількість досліджень із цього приводу, залишаються питання, які потребують подальшого вивчення, зокрема роль нагляду і контролю у здійсненні захисту трудових прав працівників, які працюють у роботодавців – фізичних осіб, оскільки саме вони є більш уразливими до порушень трудових прав з боку роботодавців.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначити поняття та особливості нагляду і контролю як особливих форм захисту трудових прав працівників, які працюють у роботодавців – фізичних осіб. Відповідно до мети сформульовано такі *завдання*: з'ясувати сутність понять «нагляд» і «контроль», з'ясувати правову природу вказаних вище понять, запропонувати власне визначення нагляду і контролю як особливих форм захисту трудових прав працівників.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна цього наукового дослідження полягає в тому, що воно є однією з перших спроб на основі узагальнення низки наукових поглядів учених надати визначення понять нагляду і контролю як особливих форм захисту трудових прав працівників, які здійснюють трудову діяльність у роботодавців – фізичних осіб.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження, слід зауважити, що більшість працездатного населення нашої країни є найманими працівниками, основним або навіть єдиним доходом яких є заробітна плата, яку вони отримують від роботодавця відповідно до укладеного трудового договору. Тому трудове законодавство посідає особливе місце в системі права будь-якої країни світу. Воно повинно враховувати нерівність можливостей роботодавця і працівника, який погоджується на

виконання запропонованої йому роботодавцем роботи в межах трудової функції, обумовленої в тексті трудового договору, а в низці випадків і в посадовій інструкції працівника, якого часто в тексті договору іменують співробітником організації. З огляду на це важливого значення набуває встановлення відповідних форм захисту трудових прав працівників, які працюють у роботодавців – фізичних осіб. Однією з таких форм, безумовно, є здійснення нагляду і контролю як особливих форм захисту трудових прав досліджуваної категорії працівників.

Авторський колектив Великого тлумачного словника сучасної української мови визначає слово захист як дію зі значенням захищати, тобто обороняти, охороняти кого-небудь від нападу, замаху, удару, ворожих, небезпечних дій; пильно стежити за недоторканістю чого-небудь і багато робити для цього; боронити, обстоювати погляди, права, інтереси, честь кого-небудь; брати участь у судовому процесі. Окрім цього, зазначається, що захист являє собою заступництво, охорону, підтримку [1, с. 432–433].

Науковець М. Р. Сиротяк указує, що захист прав – це сукупність заходів організаційно-правового характеру, що реалізуються компетентними державними органами та організаціями, яким таке право надано чинним законодавством, у межах процедур юридичного процесу з метою відновлення порушеного права, усунення перешкод у його реалізації, усунення реальної загрози порушення суб'єктивних прав протиправними діями, а також із метою застосування до порушника заходів правового примусу. Правовий захист слід розглядати як систему законодавчо встановлених процесуально-правових гарантій, а також діяльність уповноважених на це органів та організацій щодо їх реалізації з метою відновлення порушеного права, усунення перешкод у його реалізації, усунення реальної загрози порушення суб'єктивних прав протиправними діями порушника, а також із метою застосування до порушника заходів правового примусу [2].

А. В. Яковлева у науковому дослідженні зауважує, що захист трудових прав працівників – це будь-яка діяльність, що здійснюється суб'єктами в інтересах працівників і сприяє поліпшенню умов їх праці й добробуту. Авторка додає, що захист трудових прав як функція трудового права знаходить своє вираження у нормотворчій діяльності законодавчих і виконавчих органів. Зазначені суб'єкти у відповідних актах установлюють правовий баланс між «господарською владою» роботодавця і фактично залежним становищем працівника, забезпечуючи тим самим захищеність останнього у сфері праці. Захист трудових прав працівників розглядається як діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на забезпечення безперешкодної реалізації трудових прав працівників у разі їх порушення (загрози порушення) [3, с. 17].

Аналіз наукових позицій низки вітчизняних правників дає змогу визначити, що захист трудових прав працівників, які працюють у роботодавців – фізичних осіб, необхідно тлумачити як комплекс визначених державою на нормативно-правовому рівні засобів, спрямованих на недопущення порушення прав, свобод та інтересів працівників, припинення таких порушень, а також поновлення стану, що існував до порушення права, що здійснюються шляхом установлення можливості оскарження рішень, дій та бездіяльності роботодавців – фізичних осіб у судовому порядку та застосування до винних у порушенні трудових прав зазначених суб'єктів трудових правовідносин заходів юридичної відповідальності.

Утім, забезпечити належний захист трудових прав працівників, які працюють у фізичних осіб-підприємців, неможливо без застосування таких форм, як нагляд і контроль. Узагалі, як пише В. Ю. Кобринський, нагляд – це діяльність державних органів зі спостереження за функціонуванням відповідного підконтрольного об'єкта з метою отримання повної, об'єктивної та достовірної інформації про стан справ на ньому; застосування заходів щодо виявлення, попередження і припинення правопорушень (із правом прямого втручання в оперативну діяльність об'єкта контролю); надання допомоги підконтрольній структурі в поновленні законності і дисципліни; вжиття заходів щодо притягнення до відповідальності винних осіб. У демократичному суспільстві він є однією з найважливіших функцій державного управління [4, с. 46]. У свою чергу, контроль найбільш доцільно тлумачити як складову частину (елемент) управління, що забезпечує систематичну перевірку виконання Конституції, законів України й інших нормативних актів, додержання дисципліни і правопорядку й полягає у втручанні контрольних органів в оперативну діяльність підконтрольних органів, даванні їм обов'язкових для виконання вказівок, припиненні, зміні чи скасуванні актів управління та вжитті заходів примусу щодо підконтрольних органів [5, с. 223–224].

У контексті зазначеної проблематики слід згадати думку М. Черкеса та С. Васильєва, які цілком справедливо наголошують, що «контроль передбачає, що контролюючий орган може відмінити акти підконтрольного органу, нагляд же пов'язується із можливістю наглядового органу лише звертати увагу піднаглядного на оперативну діяльність підконтрольних органів»; нагляд – це «виявлення та попередження правопорушень, усунення їх наслідків і притягнення винних до відповідальності без права втручатися в оперативну й господарську діяльність піднаглядних об'єктів, зміни чи скасування актів управління» [6].

З огляду на зазначене вище, вважаємо за доцільне говорити про те, що контроль і нагляд як форми захисту трудових прав працівників, які працюють у фізичних осіб-підприємців, – це діяльність компетентних органів державної влади та відповідних громадських

організацій, що здійснюється ними на підставі, в межах і порядку, визначених законодавством, змістом якої є спостереження за дотриманням роботодавцями, якими виступають фізичні особи-підприємці, законодавства про працю з метою виявлення, припинення та/або попередження фактів учинення ними порушень норм законодавства, притягнення винних у цьому осіб до відповідної юридичної відповідальності та відновлення порушених прав і законних інтересів працівників, що в результаті сприяє зміцненню режиму законності та стану правопорядку у сфері трудовідносин, а також забезпечує належний рівень захищеності прав, свобод і законних інтересів її основних учасників – найманих працівників.

Серед особливостей нагляду і контролю у сфері забезпечення трудових прав працівників пропонуємо виділити такі:

- контроль і нагляд повинні здійснюватись безперервно й систематично;
- нагляд і контроль реалізують превентивну функцію держави;
- охоплюють лише певну сферу суспільних відносин, а саме трудових;
- передбачають втручання в оперативну діяльність підконтрольного підприємства, установи чи організації або їх структурних підрозділів та право самостійно притягати до відповідальності;
- передбачають наявність самостійних підстав виникнення, зміни та припинення відносин щодо державного нагляду і контролю за дотриманням норм трудового права.

Державний нагляд і контроль є одними з форм державного управління, покликаних забезпечити дотримання прав і законних інтересів працівників. Слід зауважити, що контроль, виступаючи компонентом правоохоронної діяльності, відіграє важливу роль у забезпеченні державної дисципліни, законності та правопорядку в тих чи інших сферах суспільних відносин, реалізуючи специфічні функції.

Зауважимо, що останніми роками значно збільшилась кількість випадків порушення трудових прав працівників, які працюють у фізичних осіб-роботодавців. Найчастіше такі порушення виявляються у незаконному звільненні роботодавцями працівників (у підґрунті чого лежить, наприклад, суб'єктивне ставлення роботодавця до найманого співробітника тощо); часто трудові правовідносини встановлюються з порушенням законодавства про працю (роботодавці наймають працівників без укладання трудового договору, в результаті чого останнім дуже складно захищати свої трудові права); несвоєчасно виплачується заробітна плата; порушуються законодавчо закріплені вимоги щодо безпечних умов праці тощо.

Необхідно підкреслити, що здійснення контрольно-наглядової діяльності у досліджуваній сфері покладається на різні органи державної влади, до основних функцій яких найбільш доцільно віднести такі:

- виявлення порушень трудових прав працівників з боку роботодавців;
- розроблення пропозицій щодо профілактики виникнення порушень трудового законодавства;
- контроль за виконанням приписів, що були винесені стосовно роботодавця в результаті перевірки компетентними органами;
- розроблення, погодження та затвердження щорічного плану проведення планових перевірок;
- складання протоколів про адміністративні правопорушення стосовно роботодавців, які порушили законодавство про працю;
- організація та ведення моніторингу виконання законодавства у сфері праці включно зі збором, обробкою та аналізом інформації, експлуатацією автоматизованої інформаційної системи з контролем і наглядом.

Висновки

Таким чином, нагляд і контроль як особливі форми захисту трудових прав працівників, які працюють у роботодавців – фізичних осіб, забезпечують дотримання законності у сфері праці, дозволяють своєчасно виявити й усунути в ній певні недоліки, а також ужити заходів щодо притягнення до відповідальності роботодавців, які вчинили порушення чинного законодавства про працю. Контрольно-наглядова діяльність виступає у ролі своєї гарантії реалізації права працівників на справедливі та безпечні умови праці, належне обладнання робочих місць і дотримання законодавства роботодавцями під час укладання трудового договору з найманим працівником.

Список бібліографічних посилань: **1.** Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с. **2.** Сиротяк М. Р. Захист прав потерпілого в провадженні в справах про адміністративні правопорушення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2007. 205 с. **3.** Яковлева А. В. Способи захисту трудових прав работников (концептуальный аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. М., 2007. 33 с. **4.** Кобринський В. Ю. Адміністративно-правові аспекти визначення поняття контролю. *Юридична Україна*. 2006. № 12. С. 45–48. **5.** Адміністративне право : підручник / за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. Харків : Право, 2010. 624 с. **6.** Черкес М., Васильев С. Про Конституційний Суд УРСР. *Радянське право*. 1991. № 4. С. 3–8. **7.** Нестерова Т. А. Защита трудовых прав в России: юридическая сущность и приоритетная роль государственных органов : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Пермь, 2005. 511 с.

Надійшла до редколегії 23.09.2020

Vasylo I. V. Supervision and Control as Special Forms of Protecting Labor Rights of Employees who Work for Employers Being Individuals

The emphasis has been placed on the fact that the number of recent cases of violation of labor rights of employees working for employers being individuals has significantly increased, which, in turn, necessitates effective supervision and control in this area. Based on the analysis of scientific views, the author has provided own definition of supervision and control as special forms of protecting labor rights of employees working for employers being individuals. It has been emphasized that the control within the framework of the considered issues ensures observance of the law in the sphere of labor, allows to reveal and eliminate certain shortcomings in time, as well as to take measures to prosecute employers who have violated current labor legislation. Features of this scientific category have been outlined. It has been stated that the control and supervision activity acts as a kind of guarantee of the realization of the right of employees to fair and safe working conditions, proper equipment of workplaces and compliance with the law by employers while concluding an employment contract with an employee. It has been argued that the implementation of control and supervisory activities in the studied area relies on various public authorities, where their main functions should include the detection of violations of labor rights of employees by employers, development of propositions to prevent violations of labor laws, monitoring the compliance with regulations issued in regard to employer in the result of inspections by the competent authorities, development and approval of the annual plan for scheduled inspections; drawing up minutes on administrative offenses against employers who have violated labor legislation; organization and monitoring of the compliance with labor legislation, including the collection, processing and analysis of information, operation of an automated information system for control and supervision.

Key words: supervision, control, form, protection, labor rights, an employee, an employer being an individual.

УДК 349.2(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.3.07>

Валентина Василівна Гончарук,

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра трудового та господарського права (доцент);*

 <https://orcid.org/0000-0002-8157-0130>,
e-mail: polnoh2017@ukr.net

ПРОТИДІЯ МОБІНГУ В ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Охарактеризовано мобінг у трудових правовідносинах. Визначено види мобінгу. Запропоновано вважати його формою дискримінації, яка застосовується як психологічний терор із боку всього колективу чи його члена стосовно окремого працівника. Досліджено зарубіжне законодавство з указанного питання. В Україні окремі статті трудового законодавства, які могли б захищати працівників від мобінгу, відсутні. Зауважено, що з метою викоренення мобінгу з трудових правовідносин як антитрудово-правової категорії надважливим є запровадження правових інструментів протидії йому.

Ключові слова: працівник, роботодавець, трудове право, мобінг, протидія, взаємодія, трудові правовідносини.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Наразі є актуальною проблема недотримання загальноприйнятих норм трудових взаємовідносин у колективах працівників, яка полягає у моральному тиску та переслідуваннях на робочому місці. У зв'язку зі світовою тенденцією зростання рівня життя і, відповідно, покращення умов праці працюючих, яка торкнулася й України, а також на тлі не надто стабільної економічної ситуації, в тому числі й через пандемію COVID-19 у світі, чимало працівників боїться втратити роботу й залишитися без засобів до існування. Тому така ситуація провокує не надто коректну поведінку стосовно своїх колег по роботі.

У психологічній, соціологічній та юридичній сферах насильство в галузі праці заведено характеризувати, використовуючи термін «мобінг». Це поняття вперше застосував етолог К. Лоренц у 1958 р., описуючи поведінку невеликих тварин (найчастіше птахів), які групою атакують одну сильнішу та більшу тварину чи птаха, завдаючи дрібних, але масових ударів. У сфері праці явище мобінгу першим описав шведський психолог Х. Леманн у звіті «The National of Occupational Safety and Health» у 1984 р. Учений апелював до поняття мобінгу, визначаючи різновид міжособистісних психологічних відносин, що складаються у процесі праці між працівниками та роботодавцем

стосовно реалізації службових компетенцій і виявляються в недоброчинному ставленні до працівника його колег або керівників.

Стан дослідження проблеми

Протягом останніх десятиліть мобінг був предметом наукових розвідок А. Ваніорек, Л. Ваніорек, Р. Здибела, К. Клечка-Барана, Р. Поздзіка, А. Шалковські та ін. Нещодавно дослідженню проблематики мобінгу приділяли увагу Т. Ф. Алексеєнко, Т. В. Колеснік, О. О. Корабльова, І. В. Лагутіна, А. І. Маренич, О. С. Матвійчук, Н. Г. Мехеда, О. І. Сердюк та ін.

Мета і завдання дослідження

Метою роботи є привернення уваги до наявної проблематики. *Завдання:* надання характеристики й узагальнення основних положень та здійснення спроби змодельовати причини появи мобінгу в трудових колективах; удосконалення протидії мобінгу шляхом використання правових норм національного законодавства.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна роботи полягає в тому, що ця розвідка є однією з перших наукових праць, в якій на основі комплексного дослідження дається характеристика мобінгу як антитрудоправової категорії та окреслюються шляхи протидії йому.

Виклад основного матеріалу

Насамперед необхідно визначитись із поняттями й, відповідно, розмежувати їх. Наприклад, якщо керівник одного разу висварив підлеглого за те, що той не надіслав важливого листа у визначений термін, – це спроба присікти безвідповідальність працівника. Якщо колега озвучив зауваження іншому працівникові, що він заважає працювати, занадто гучно розмовляючи по телефону на особисті теми, – то це спроба припинити нетактовність у трудовому колективі. Проте якщо кожний робочий день починається з агресії, критики, відкритих образ, прискіпувань, псування особистого або офісного майна працівника та інших підлостей з боку керівника або колег по роботі, це вже привід для хвилювання: наявні ознаки мобінгу.

У свою чергу, залежно від сторони-агресора мобінг буває горизонтальним – коли тиск виявляється з боку колег працівників; вертикальним – із боку начальства та змішаним. Слід зазначити, що мобінг, спрямований на одного з працівників, супроводжується створенням угруповань в організації, залученням до психологічного тиску на працівника інших членів організації.

Зокрема, А. В. Соловйов наводить такий перелік форм вертикального мобінгу [1]:

– вербальна агресія (провокаційні питання, брехливі твердження; сумніви в рівні професіоналізму і компетентності співробітника,

емоційні нападки і погрози, безпідставні звинувачення у будь-чому тощо);

- постійна дискусія із працівником з метою демонстрації своєї переваги (грубе і зверхнє переривання підлеглого; заперечення, перш ніж працівник встигне висловити власну думку, викласти точку зору чи навести аргумент; сприйняття тільки тієї інформації, яку можна будь-яким чином використати проти працівника; ігнорування об'єктивних та обґрунтованих доводів тощо);

- спалахи гніву, які супроводжуються грубими висловлюваннями, що принижують особистість працівника, провокують його на здійснення помилок або на відповідь некоректною поведінкою;

- демонстративна відмова від продовження обговорення проблеми спільно з працівником або в його присутності;

- скорочення для працівника строків виконання поставлених завдань або навмисне уповільнення в ухваленні рішень, які стосуються виконання ним завдань;

- умисне приховування повної і достовірної інформації, необхідної працівникові для виконання дорученого завдання;

- безпідставна зміна розміру заробітної плати працівника;

- фактична зміна робочого місця працівника з метою його морального гноблення;

- навмисне поширення неправдивої інформації та чуток про працівника;

- нелегітимний колегіальний розгляд поведінки працівника;

- розгляд сфальсифікованих скарг і доповідних, які з об'єктивних причин не зможуть призвести до застосування до працівника дисциплінарного стягнення, тощо.

Отже, у жодному разі не можна недооцінювати того негативного рушійного впливу мобінгу на психіку, здоров'я чи навіть долю працівника, якому той піддається. Цькування за місцем роботи може провокувати виникнення відчуття соціальної неповноцінності, призводити до появи низки захворювань на нервовому ґрунті, нервових зривів, проблем зі сном, депресивних станів, інфарктів і можливих самогубств. Відчуття «всі проти мене» вкрай негативно впливає не лише на психіку працівника, а й завдає нищівного удару по його самооцінці та самосвідомості. Як наслідок працівник починає сумніватися у своїй компетентності та здатності до комунікації з колегами, чи то підлеглі, чи керівники. Інколи «боротьба заради боротьби» призводить до зрушень у психіці.

На думку О. В. Тищенко, яку ми підтримуємо, у більшості випадків у підґрунтя цієї недоброчесної боротьби покладено конкуренцію між колегами по роботі, і хоча успіх спільної справи повинен об'єднувати, працювати на створення єдиної команди однодумців, цього якраз не відбувається, а феноменальність ситуації полягає в тому,

що успішність одного колеги породжує в інших відчуття заздрощів [2, с. 63–64]. Зазвичай мобінг згасає за 3–5 років, проте його наслідки укорінюються у вигляді схеми радикальних дій [3, с. 55].

Сьогодні одним із надважливих завдань з охорони праці на підприємствах є створення для кожного працівника на його робочому місці належного психологічного клімату. На жаль, чинне національне трудове законодавство проблемам захисту честі й гідності працівника у процесі його трудової діяльності, а також проблемам створення для нього належного психологічного клімату достатньої уваги не приділяє [4, с. 43]. Вітчизняне трудове право не містить відповідних правових категорій. Стаття 237¹ КЗпП¹ «Відшкодування власником або уповноваженим ним органом моральної шкоди» має характер відсилення, що, по суті, надає їй декларативного характеру.

Здійснюючи правовий аналіз трудових правовідносин, А. Т. Барабаш як важливу їх властивість виділяє наявність особистого елемента – як-то трудовий престиж, авторитет, ділова репутація, трудова честь – і відзначає важливість забезпечення належним правовим захистом указаних нематеріальних благ працівників [5, с. 55]. На думку М. Й. Бару, відсутність у чинному законодавстві норм, які передбачають охорону честі, гідності та ділової репутації працівника, є істотною прогалиною українського законодавства [6, с. 27]. В. Шкатула зазначає, що за своїм етичним змістом трудові відносини можуть мати характер співпраці, суперництва або експлуатації [7, с. 94]. Зазвичай усі вказані складові виявляються у відносинах одночасно з домінуванням одного із зазначених.

Отже, враховуючи, що в Конституції України нашу державу проголошено державою правовою, демократичною та соціальною, законодавство у сфері праці має перешкоджати всім тим, хто, нехтуючи моральними правилами, ігноруючи особистість працівника чи заповнюючи йому шкоду, прагне досягти своїх цілей². Крім того, враховуючи реалії ринкових відносин, необхідно зауважити, що від психологічного клімату в колективі прямо залежать працездатність і продуктивність праці як окремого працівника, так і трудового колективу в цілому.

Слушним видається твердження Д. Сорокіна, який зауважує, що мало хто розуміє, що мобінг – це не проблема окремого працівника,

¹ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 15.09.2020).

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 15.09.2020).

це серйозна проблема підприємства, яка ставить під сумнів його конкурентоспроможність [8].

Так, мобінг необхідно вважати формою дискримінації, яка застосовується як психологічний терор з боку всього колективу чи його члена стосовно окремого працівника. Мобінг – це систематичне цькування у формі знечинення працівника. Хоча Конституція України визнає честь і гідність людини головною цінністю, проте сьогодні чинне українське законодавство не передбачає будь-якого механізму протидії мобінгу в трудових відносинах.

Для протидії мобінгу в Україні насамперед необхідно визнати наявність проблеми. Важливо розуміти, що проблема існує, вона має найменування, а закордон знає практику протидії. Першою країною, що запровадила законодавство, яке спеціально забороняє знущання на роботі, була Швеція, що започаткувала таку політику в 1993 р. На загальноєвропейському рівні діє низка нормативно-правових актів із протидії мобінгу, зокрема статті Хартії ЄС «Про соціальні фундаментальні права працівників»¹ і директив про безпеку та здоров'я працівників, про рівне ставлення та протидію дискримінації на роботі.

З метою покращення умов праці, створення комфортної психологічної атмосфери, профілактики професійного вигорання та захисту професійної гідності працівника України необхідно вивчати та використовувати досвід європейських країн щодо протидії мобінгу на роботі [9, с. 188]. Аналізуючи зарубіжну практику окремих країн – членів ЄС, можна побачити, що захист від цього негативного явища здійснюється шляхом гарантування і забезпечення права на справедливі та безпечні умови праці.

1 березня 2019 р. на розгляд до Верховної Ради України було внесено проект закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії мобінгу»², зареєстрований за № 10118. Згідно з цим законопроектом пропонувалось доповнити Кодекс України про адміністративні правопорушення³ новою статтею 173⁵, відповідно до якої мобінг визначається як «цькування, тобто діяння учасників трудових відносин, які полягають у психологічному, фізичному,

¹ Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників : від 09.12.1989 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_044 (дата звернення: 15.09.2020).

² Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії мобінгу : від 01.03.2019 № 10118 / ініціатори: О. В. Білозір, О. В. Співаковський, О. В. Ледовських та ін. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65602 (дата звернення: 15.09.2020).

³ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 15.09.2020).

економічному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно працівника підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами, або такою особою стосовно інших учасників трудових відносин з метою приниження їх людської гідності за певними ознаками, створення стосовно них напруженої, ворожої, образливої атмосфери та примушування учасника трудових відносин до зміни місця роботи». Санкція статті могла б передбачати від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до двадцяти процентів заробітку для роботодавця за неповідомлення органів Національної поліції України про випадки мобінгу учасника трудових відносин.

Наразі найближчим до поняття мобінгу як психологічного знущання є поняття утисків, що міститься в Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 р. № 5207-VI¹. Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 1 утиск – небажана для особи та/або групи осіб поведінка, метою або наслідком якої є приниження їх людської гідності за певними ознаками або створення стосовно такої особи чи групи осіб напруженої, ворожої, образливої або зневажливої атмосфери. Указаним законопроектом пропонувалося доповнити ч. 1 ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» п. 8, в якому буде закріплено визначення мобінгу, подане раніше.

Також згідно із законопроектом пропонувалося внести зміни до Кодексу законів про працю України² та Закону України «Про колективні договори і угоди» від 1 липня 1993 р. № 3356-XII³ щодо заходів, спрямованих на запобігання та протидію мобінгу в трудових правовідносинах.

29 серпня 2019 р. проєкт було відкликано. Так, можливо, зазначені норми були недосконалыми, але наразі маємо відсутність правового регулювання протидії такому ганебному явищу, як мобінг у трудових відносинах.

¹ Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17> (дата звернення: 15.09.2020).

² Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 15.09.2020).

³ Про колективні договори і угоди : Закон України від 01.07.1993 № 3356-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12> (дата звернення: 15.09.2020).

Двома роками раніше також була спроба законотворця закріпити правове врегулювання цього питання. Так, 25 липня 2017 р. Верховна Рада України одержала проект закону «Про внесення змін до деяких законів України (щодо запобігання мобінгу)», зареєстрований за № 7005, спрямований на, по-перше, узгодження норм українського законодавства з європейським та, по-друге, забезпечення захисту від дискримінації і психологічного тиску в трудовому колективі. Однак 7 лютого 2019 р. законопроект було відкликано.

Висновки

Таким чином, сьогодні в Україні відсутні правові шляхи боротьби з психологічним тиском на роботі. Проте не варто забувати, що мобінг є вкрай небезпечним і дуже складним явищем у трудових колективах. Такий вид психологічного впливу за місцем роботи призводить до низки наслідків, що негативно впливають як на працівника, на якого здійснюється вплив, так і в цілому на весь колектив, у якому таке доводиться спостерігати. Отже, щоб не допустити розвитку й подальшого поширення мобінгу з метою його викоренення з трудових правовідносин як антитрудоправової категорії надважливо на сучасному етапі розвитку суспільства запровадити правові інструменти протидії йому.

Список бібліографічних посилань: 1. Соловьев А. В. Моббинг: психологический террор на рабочем месте. KADROVIK.RU : сайт. URL: <http://www.kadrovik.ru/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=1049> (дата звернення: 15.09.2020). 2. Тищенко О. В. Явище мобінгу в трудових правовідносинах: реалії сьогодення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2008. № 6 (80). С. 62–68. 3. Жорнова О., Жорнова О. Talent Management у вітчизняному ВНЗ: вибір оптимального шляху розвитку. *Вища школа*. 2013. № 7. С. 50–58. 4. Шамшина І. І. Соціально-правові проблеми мобінгу в трудовому праві європейських країн і перспективи їх відбиття у вітчизняному трудовому законодавстві // Трудове право України в контексті європейської інтеграції : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 25–27 трав. 2006 р.) / за ред. В. С. Венедіктова. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2006. С. 42–45. 5. Барабаш А. Т. Деякі властивості трудових правовідносин. *Право України*. 1997. № 8. С. 53–57. 6. Бару М. Й. На путі до нового трудового кодексу. *Право України*. 1995. № 5–6. С. 26–27. 7. Шкатулла В. Гуманізація трудових отношений: осознанный необходимость. *Человек и труд*. 1997. № 2. С. 94–96. 8. Сорокин Д. Психологическое здоровье трудового коллектива – залог его продуктивной деятельности. *Управление персоналом*. 2004. № 8–9. С. 68–73. 9. Оверчук В. А. Мобінг як форма психологічного насилля в трудовому колективі. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 1, т. 2. С. 185–188.

Надійшла до редколегії 18.09.2020

Honcharuk V. V. Counteracting Mobbing in Labor Legal Relations

The author has made an attempt to characterize mobbing within labor legal relations. It has been determined that it can be horizontal – when the pressure is exerted by colleagues, vertical – by superiors and can be also mixed one.

It has been emphasized that we should in no case underestimate the negative driving impact of mobbing on the psyche, health or even the fate of an employee, who is exposed to it. Harassment at the workplace can provoke feelings of social inferiority, leads to a number of nervous diseases, nervous breakdowns, sleep problems, depression, heart attacks and possible suicide.

It has been noted that one of the most important current tasks of labor protection at enterprises is to create a proper psychological climate for each employee at his workplace.

It has been offered to consider mobbing as a form of discrimination, which is used as psychological terror by the whole team or its member against an employee. Mobbing is a systematic harassment in the form of devaluation of an employee. The Constitution of Ukraine recognizes the honor and dignity of a man as the main value, but the current Ukrainian legislation does not provide any mechanism to combat mobbing in labor relations.

It has been noted that it is necessary to study and use the experience of European countries to combat mobbing at work in order to improve working conditions, create a comfortable psychological atmosphere, to prevent burnout and to protect the professional dignity of employees. International legislation on the stated issue has been studied. There are no certain Articles in Ukrainian labor legislation, which are supposed to protect employees from mobbing.

It has been noted that mobbing is an extremely dangerous and very complex phenomenon in labor collectives. Therefore, aiming at preventing the development and further spread of mobbing, in order to eradicate it from labor legal relations as an anti-labor category at the present stage of development of society, it is important to introduce legal instruments to combat it.

Key words: an employee, an employer, labor law, mobbing, counteraction, interaction, labor legal relations.

Артем Юрійович Подорожній,

кандидат юридичних наук,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

кафедра правового забезпечення господарської діяльності (доцент);

<https://orcid.org/0000-0002-6649-8978>

**ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ
ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ТРУДОВОМУ ПРАВІ**

На підставі аналізу поглядів учених щодо тлумачення понять «дисципліна» та «дисципліна праці» запропоновано авторське визначення дисциплінарної відповідальності у трудовому праві. Обґрунтовано, що мета дисциплінарної відповідальності має два аспекти: перший полягає у забезпеченні належної дисципліни праці для подальшого забезпечення ефективного функціонування підприємства, другий – у застосуванні до порушника негативних заходів, що, у свою чергу, дозволяє поновлювати порушені трудові (в тому числі й службові) права. Відповідно до мети сформульовано завдання дисциплінарної відповідальності.

Ключові слова: дисципліна, трудова дисципліна, відповідальність, дисциплінарна відповідальність, трудове право.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Процес реформування трудового законодавства на сучасному етапі, у тому числі й норм, які регулюють відповідальність, потребує розроблення нових концептуальних підходів до її правового регулювання, що зумовлено, по-перше, соціальними, економічними та політичними процесами всередині держави; по-друге, сучасним напрямком розвитку держави, зокрема євроінтеграційними процесами, які торкнулись фактично всіх сфер суспільного життя. Сучасне трудове законодавство України є, безумовно, пережитком комуністичного минулого нашої країни, що, у свою чергу, обумовило досить застарілий підхід до правового регулювання окремих трудових і тісно пов'язаних із ними правовідносин. Зокрема, це стосується проблеми дисциплінарної відповідальності. Тож, з метою вдосконалення процедури застосування вказаного правового інституту, українському законодавцю варто використовувати позитивний зарубіжний досвід, щоб зрештою адаптувати вітчизняне трудове законодавство до тих вимог, які висувуються до нашої країни європейською та світовою спільнотою. Однак якісне реформування вказаного інституту є неможливим без переосмислення основних теоретичних конструкцій,

зокрема це стосується дисциплінарної відповідальності як інституту трудового права.

Стан дослідження проблеми

Поняття дисциплінарної відповідальності розглядали у своїх наукових дослідженнях М. Г. Акулов, В. М. Василенко, І. В. Василько, А. В. Драбаніч, Н. І. Дуравкіна, Т. В. Євась, Ю. А. Жукова, М. О. Міщук, А. В. Могілевський, О. О. Обушенко, Є. Ю. Подорожній, В. А. Прудников, В. В. Середа, С. С. Резнікова та багато інших учених. Однак, незважаючи на значний перелік науковців, які вивчали окремі проблемні питання дисциплінарної відповідальності, сьогодні в юридичній літературі відчувається дефіцит сучасних комплексних досліджень, присвячених указаному питанню.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дати змістовну характеристику інституту дисциплінарної відповідальності у трудовому праві. Відповідно до мети сформульовано такі *завдання*: з'ясувати сутність понять «дисципліна» і «дисциплінарна відповідальність» та розкрити мету, завдання і функції дисциплінарної відповідальності.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що висновки цієї роботи поглиблюють теоретичні знання щодо змісту та сутності інституту дисциплінарної відповідальності у трудовому праві України.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження, в першу чергу, слід звернути увагу на зміст поняття «дисципліна», яке становить основу досліджуваної у цій роботі наукової категорії. У загальному розумінні дисципліна – це суворий порядок, режим, якого слід дотримуватися суб'єктам у своїй поведінці та своїх діях; відповідно, дисциплінованою є та поведінка, яка реалізується згідно з вимогами визначеного порядку чи режиму. Залежно від того, про дотримання порядку в якій сфері суспільних відносин ідеться і якими нормами цей порядок встановлюється, можна виділити цілу низку дисциплін: договірну, фінансову, військову, трудову тощо [2]. Відповідно до «Юридичної енциклопедії» за редакцією Ю. С. Шемшученка дисципліна являє собою чітке і неухильне дотримання визначених нормами чинного законодавства обов'язкових правил поведінки особи у суспільному і державному житті [3, с. 199].

Таким чином, дисципліна – це загальновизнане та встановлене законодавчими й іншими нормативно-правовими актами правило поведінки в суспільстві, а також під час здійснення трудової діяльності. Суворе дотримання дисципліни є запорукою успішної людської діяльності у будь-якій сфері суспільного життя, отже, відхилення від

дисципліни є умовою для настання відповідальності, яку узвичаєно називати дисциплінарною.

У науковій літературі існує чимала кількість підходів до тлумачення сутності та змісту дисциплінарної відповідальності. Так, М. І. Іншин доводить, що дисциплінарну відповідальність можна визначити як передбачений нормами трудового права особливий правовий стан суб'єктів охоронних правовідносин, який виявляється в тому, що роботодавець дає негативну оцінку протиправній поведінці працівника та реагує на неї визначеними законом примусовими заходами [4, с. 730]. І. О. Картузова розуміє дисциплінарну відповідальність як зазнавання працівником позбавлень та обмежень особистого чи майнового характеру за здійснення дисциплінарного проступку або іншого порушення, за яке згідно із законом передбачається застосування заходів дисциплінарної відповідальності уповноваженими на те суб'єктами [5, с. 9]. В. В. Жернаков, С. М. Прилипка та О. М. Ярошенко вважають, що дисциплінарна відповідальність працівників є одним із видів юридичної відповідальності, встановленої законодавством за протиправну поведінку працівника. Вона є обов'язком працівника зазнати покарання, передбаченого нормами законодавства про працю, за протиправне невиконання чи неналежне виконання своїх трудових обов'язків [6].

Отже, розглянуті вище наукові погляди дають змогу констатувати, що під дисциплінарною відповідальністю варто розуміти обов'язок працівника відповідати перед роботодавцем, наділеним дисциплінарною владою, за скоєне ним порушення трудової дисципліни у вигляді невиконання чи неналежного виконання з вини працівника покладених на нього трудових обов'язків і зазнати в результаті цього негативних наслідків, передбачених нормами трудового права. Для того щоб більш повно та змістовно розкрити сутність інституту дисциплінарної відповідальності, необхідно розкрити її мету, завдання та функції.

А. Ф. Іллічов та інші автори «Філософського енциклопедичного словника» у своїх міркуваннях з приводу розуміння мети виходять із того, що ця категорія є елементом свідомої цілеспрямованої поведінки особи, що характеризує передбачення в мисленні результату діяльності та шляхів його реалізації за допомогою певних засобів. Згадані автори підкреслюють, що мета являє собою своєрідний спосіб інтеграції дій людини в певні послідовність та/або систему [8, с. 762]. Таким чином, мета – це кінцевий, бажаний результат здійснення відповідної діяльності. Отже, мета дисциплінарної відповідальності має два аспекти: перший полягає у досягненні належної дисципліни праці для подальшого забезпечення ефективного функціонування підприємства (організації, установи тощо), а отже, її наявність виступає важливим превентивним заходом вчинення дисциплінарних проступків,

а другий – у застосуванні до порушника негативних заходів, що, у свою чергу, дозволяє поновлювати порушені трудові (в тому числі і службові) права, уникати негативних наслідків вчинення правопорушення та виховувати працівника в дусі дотримання законності та дисципліни праці.

Відомо, що досягненню кінцевої мети має передувати виконання конкретних завдань. Завдання – це така мета, існування якої є умовою досягнення іншої мети – мети більшого масштабу [9, с. 302]. В. О. Климков дійшов висновку, що завдання – це мета, досягнення якої є бажаним до відповідного моменту в межах періоду, на який розраховано управлінське рішення. Завдання вказує на безпосередню мету організації, що піддається кількісній характеристиці. Більш того, як зауважує вчений, завдання являють собою сукупність вимог для ухвалення рішень у конкретній ситуації [10, с. 99]. Таким чином, головними завданнями дисциплінарної відповідальності, на нашу думку, є такі: забезпечити дотримання дисципліни праці кожним працівником під час виконання ним своїх трудових обов'язків, створити комфортні умови праці для кожного працівника (державного службовця), створити сприятливу, дружельобну атмосферу в колективі, покарати працівника, який вчинив дисциплінарний проступок і запобігти виникненню ситуацій, у яких він може вчинити дисциплінарний проступок.

Безперечно, вказаний нами перелік завдань не претендує на вичерпність, однак ми вважаємо, що саме їх виконання має сприяти ефективному досягненню кінцевої мети. Слід також підкреслити, що завдання є тісно пов'язаними з категорією «функція». У свою чергу, під функціями дисциплінарної відповідальності необхідно розуміти ключові практичні напрямки впливу на трудові відносини, через які можна досягти кінцевої мети дисциплінарної відповідальності. Такими функціями, на нашу думку, є такі:

– виховна функція. З точки зору загальної юридичної відповідальності, виховна функція – це напрямок правового, організаційного та управлінського впливу на свідомість особи та/або групи осіб, який полягає у формуванні в них правової грамотності та свідомості, правової культури та викоріненні з їх свідомості будь-якого прояву антисоціальної поведінки [11]. Таким чином, виховна функція дисциплінарної відповідальності полягає у впливі на свідомість як окремого працівника, так і всього трудового колективу з метою формування їх свідомості щодо належного та якісного виконання своїх трудових функцій, а також зменшення проявів правового нігілізму, антисоціальної та аморальної поведінки;

– каральна функція; взагалі каральна функція – це специфічний напрямок впливу на суб'єктів правопорушень через механізми юридичної відповідальності, що полягає в суспільному осуді, а також у

позбавленнях особистого та майнового характеру; її спрямовано на припинення або зміну правовідносин і встановлення між суб'єктами права конкретного правового зв'язку, необхідного для реалізації юридичної відповідальності (правовідносин юридичної відповідальності) [12];

– охоронна функція, спрямована на те, щоб захистити трудові правовідносини за допомогою визначеного в нормах чинного законодавства механізму притягнення до відповідальності особи, що вчинила дисциплінарний проступок;

– стимулююча (заохочувальна) функція, спрямована на формування позитивного ставлення особи до встановлених правил поведінки і бажання виконувати необхідні вимоги як трудового законодавства, так і внутрішнього трудового розпорядку, а також отримувати відповідні заохочення, передбачені законодавством [12];

– правопоновлююча функція, що протистоїть формальному покаранню винного, спрямована на забезпечення порушеного інтересу і поновлення порушених протиправною поведінкою суспільних відносин; як правило, ця функція характеризує майнову відповідальність, стягнення збитків з правопорушника компенсує втрати потерпілої сторони та поновлює її майнові права; ця функція є також націленою на примусове виконання невиконаних обов'язків [13];

– інформативна функція, змістом якої є визначення моделі поведінки, що суперечить інтересам підприємства (організації, установи) або інтересам колективу та характеризується як протиправна, а також аналіз засобів впливу на правопорушників та визначення змісту й особливостей конкретних видів відповідальності [13];

– попереджувальна (превентивна) функція, яка полягає у тому, що наявність дисциплінарної відповідальності є стримуючим фактором вчинення дисциплінарних проступків працівниками;

– кадрова функція, безпосередньо спрямована на забезпечення ефективної роботи системи підбору, навчання та розстановки кадрів.

Указаний нами перелік функцій дисциплінарної відповідальності не претендує на вичерпність, однак ми переконані, що саме вони найбільш змістовно розкривають суть і призначення вказаного виду відповідальності. За результатами аналізу ми можемо дійти висновку, що на сучасному етапі правовий інститут дисциплінарної відповідальності за змістом складається з правового встановлення і чіткої регламентації прав та обов'язків учасників трудового процесу, порушення яких тягне за собою застосування дисциплінарного стягнення. У свою чергу, метою застосування останнього є забезпечення більш змістовної і повної регламентації взаємних прав та обов'язків сторін трудових правовідносин і належне стимулювання сумлінної праці та її високої якості.

Висновки

Отже, підбиваючи підсумки наукового дослідження, можемо дійти декількох цікавих висновків стосовно сутності та змісту дисциплінарної відповідальності як інституту трудового права: по-перше, незважаючи на те, що дисциплінарна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, вона має власні особливості, притаманні трудовому праву; по-друге, на роботодавця не покладається обов'язок застосування стягнень до порушника трудової дисципліни, це є його правом; по-третє, працівник, у свою чергу, за недотримання трудової дисципліни, тобто за винне неналежне виконання покладених на нього трудовим договором обов'язків, несе відповідальність саме перед роботодавцем, а не перед державою; по-четверте, значення інституту дисциплінарної відповідальності полягає в забезпеченні правопорядку у сфері праці з одночасним спонуканням до якісного виконання учасниками трудових правовідносин покладених на них обов'язків на конкретному підприємстві, в установі чи організації.

Список бібліографічних посилань: 1. Дуравкіна Н. І. Правове регулювання юридичної відповідальності суб'єктів трудового права в умовах ринкової економіки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Луганськ, 2011. 19 с. 2. Подорожній Є. Ю. До проблеми характеристики трудової дисципліни: її сутність та призначення. *Митна справа*. 2015. № 1. С. 278–283. 3. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 2. 743 с. 4. Іншин М. І., Мацюк А. Р., Соцький А. М., Щербина В. І. Курс порівняльного трудового права : підручник. Харків : НікаНова, 2012. 980 с. 5. Картузова І. О. Дисциплінарна відповідальність державних службовців : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 1999. 18 с. 6. Трудове право : підручник / за ред. В. В. Жернакова. Харків : Право, 2012. 496 с. 7. Середа В. В. Дисциплінарна відповідальність: поняття, принципи та види. *Університетські наукові записки*. 2014. № 1 (49). С. 18–25. 8. Философский энциклопедический словарь / редкол.: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. М. : Сов. энцикл., 1983. 40 с. 9. Куценко В. И. Общественная проблема: генезис и решение (методологический анализ). Киев : Наук. думка, 1984. 186 с. 10. Климов В. О. Організаційно-правові засади діяльності спеціального органу з питань банкрутства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 205 с. 11. Теорія держави і права : навч. посіб. / С. К. Бостан, С. Д. Гусарєв, Н. М. Пархоменко та ін. Київ : Академія, 2013. 348 с. 12. Теорія держави та права : підручник / за заг. ред. Є. О. Гіди. Київ : ФОРМ ЛІПКАН О. С., 2011. 576 с. 13. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с. 14. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ : підручник / за ред. Ю. Ф. Кравченка. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 1999. 702 с.

Надійшла до редколегії 05.09.2020

Podorozhnyi A. Yu. General Theoretical Characteristics of the Institution of Disciplinary Liability in Labor Law

It has been specified that disciplinary liability should be understood as the employee's obligation to stand surety to the employer, who is endowed with the disciplinary authority, for his violation of labor discipline in the form of non-performance or improper performance of his labor duties due to the employee and as the result, bear negative consequences provided by labor law.

It has been substantiated that the purpose of disciplinary liability has two aspects: the first is to ensure proper discipline in order to ensure the further effective functioning of the enterprise (organization, institution, etc.), and therefore its presence is an important preventive measure of disciplinary offenses' commission. The second aspect is to apply negative measures to the offender, which, in turn, allows to restore the violated labor (including official) rights, to avoid the negative consequences of the offense and to educate the employee in the spirit of legality and discipline.

The main tasks of disciplinary liability include: to ensure the compliance with labor discipline by each employee in performing their duties; to create comfortable working conditions for each employee (state official); to create a favorable, friendly atmosphere in the team; to punish the employee who committed a disciplinary offense; to prevent situations, when an employee may commit a disciplinary offense.

It has been argued that the functions of disciplinary liability are: educational, punitive, protective, stimulating, renewing, informative, preventive and staffing.

It has been generalized that the essence and content of disciplinary liability as an institution of labor law are as follows: first of all, despite the fact that disciplinary liability, is although a kind of legal liability, it has its own characteristics inherent in labor law; secondly, the employer is not obliged to apply penalties to the violator of labor discipline, such application is his right; thirdly, the employee, in turn, is responsible to the employer and not to the state for non-compliance with labor discipline, i.e. for culpable improper performance of obligations imposed by the employment contract.

Key words: discipline, labor discipline, liability, disciplinary liability, labor law.

УДК 349.2

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.3.09>

Євген Юрійович Подорожній,

доктор юридичних наук, професор,

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра трудового та господарського права (професор);*

 <https://orcid.org/0000-0003-1677-1937>,

e-mail: zhenya3455@gmail.com

**СУТНІСТЬ І ЗМІСТ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ**

Вивчено теоретичні підходи до змісту понять «конкуренція» та «конкурентоспроможність». Обґрунтовано, що конкуренція серед конкурентоспроможних працівників поліції під час зайняття тієї чи іншої посади дозволить досягти високого якісного рівня кадрового складу органів поліції. Узагальнено, що конкурентоспроможність працівника органів Національної поліції України – це сукупність його професійних характеристик, які характеризують його здатність до ефективного виконання покладених на нього завдань та обов'язків щодо охорони правопорядку й протидії правопорушенням і реалізації відповідних прав.

Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність, працівник, Національна поліція України.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Протягом останніх років гостро стоїть проблема реформування правоохоронних органів України. Результатом проведення таких реформ стало створення кардинально нового органу державної влади – Національної поліції України. Першою складністю, з якою зіткнувся законодавець у процесі створення Нацполіції, стало її кадрове забезпечення. Необхідно підкреслити, що складність формування поліції з конкурентоспроможних службовців не обмежується тільки тим, що в Україні бракує якісного спеціального відомчого законодавства.

Наразі доводиться констатувати, що чинний Кодекс законів про працю України є морально застарілим, адже він діє вже протягом майже 50 років, а зміст окремих його положень не відповідає сучасним економічним і соціальним реаліям. Крім того, значну кількість проблемних питань досі не вирішено, серед іншого щодо забезпечення гарантій конкурентоспроможності окремих працівників, зокрема тих, які здійснюють свою трудову діяльність в органах державної влади включно з правоохоронними, одним із найважливіших серед яких, безумовно, є Національна поліція України, яка вирішує низку важливих

питань, пов'язаних із забезпеченням режиму законності в державі, а також захистом законних прав, свобод та інтересів громадян у всіх сферах суспільного життя. Тому важливо, щоб повноваження поліції реалізували професіонали. Вирішення цих проблемних питань вбачається й у належному комплектуванні Нацполіції такими працівниками, які матимуть необхідні знання, вміння і навички для якісного виконання покладених на них завдань та обов'язків, реалізації наданих прав, тобто будуть конкурентоспроможними.

Стан дослідження проблеми

Проблемні питання, пов'язані з кадровим забезпеченням органів Національної поліції України, у своїх наукових працях розглядали М. Й. Бару, С. М. Бортник, В. С. Венедіктов, О. Д. Зайкін, М. І. Іншин, А. І. Лазор, Р. З. Лівшиц, А. В. Могілевський, О. М. Обушенко, А. О. Сироватська, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева та багато інших учених. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових напрацювань, питання конкурентоспроможності працівників органів Національної поліції України залишається малодослідженим.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення сутності та змісту конкурентоспроможності працівників Національної поліції України. Відповідно до мети сформульовано такі *завдання*: з'ясувати сутність поняття «конкуренція», визначити зміст категорії «конкурентоспроможність» та окреслити її характерні особливості.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що стаття є першим комплексним дослідженням, присвяченим з'ясуванню сутності конкурентоспроможності працівників Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу

Починаючи дослідження, слід зауважити, що серед науковців немає єдиного бачення щодо визначення поняття «конкуренція», яке є основою категорії «конкурентоспроможність». На думку відомих американських економістів П. Кемпбелла, К. Р. Макконелла і С. А. Брю, «конкуренція – це наявність на ринку великої кількості незалежних покупців і продавців і можливість для покупців і продавців вільно виходити на ринок і залишати його» [1, с. 389; 2].

У «Словнику-довіднику підприємця» конкурентоспроможність – це комплекс якостей товару, що визначає його успіх на ринку, можливість певного товару бути проданим за грошові кошти в умовах широкої пропозиції до обміну інших товарів-аналогів [3, с. 102]. «Економічний словник-довідник» визначає конкурентоспроможність як здатність діяти в умовах ринкових відносин та отримувати при цьому прибуток, достатній для науково-технічного вдосконалення

виробництва, стимулювання працівників і підтримки продукції на високому якісному рівні [4, с. 164]. В «Юридичній енциклопедії» конкурентоспроможність розглядається як сукупність споживчих якостей товару, що характеризує їх відмінність від товару конкурента за рівнем відповідності тим чи іншим соціально-економічним потребам, однак при цьому з урахуванням витрат на їх задоволення [5, с. 263, 264].

У науковій роботі І. Б. Федорова, С. П. Ерковіча та С. В. Коршунова під час дослідження конкурентоспроможності виділено її наукову, технічну й освітню складові. Це, на думку вчених, робить необхідним розвиток наукового, технічного й особливо освітнього потенціалу, оскільки «інвестиції в освіту дають віддачу, близьку до норми прибутку інвестицій до матеріальних фондів» [6, с. 17]. Також наголошується, що «сучасна конкурентоспроможна економіка – економіка знань», а «для збереження лідерства ... підприємства повинні прагнути посилювати свій кадровий потенціал в галузі освіти» [6, с. 183].

Л. А. Дудко пише, що конкурентоспроможність визначається як поняття, що відображає ступінь привабливості, переваги, здатність відповідати високим вимогам конкурентного ринку, здатність витримувати порівняння, протиставлення суперникам у чітко окресленій сфері діяльності за конкретними ознаками і властивостями, а конкурентоспроможний спеціаліст – це працівник, який має певні переваги порівняно з іншими спеціалістами, які виконують аналогічну роботу, у виявленні якостей, властивостей і результатів особистої продуктивної діяльності для забезпечення максимальної ефективності роботи організації, підприємства чи фірми [7, с. 6].

Поняття конкурентоспроможності у трудовій сфері можна проаналізувати в аспекті реалізації потенційних можливостей працівників як щодо відповідності якісним і вартісним характеристикам, які користуються попитом на ринку праці в певний проміжок часу, так і щодо відповідності попиту на працівників певного професійно-кваліфікаційного рівня з боку держави. Із цих позицій можна визначити зміст конкурентоспроможності працівника як поняття, що характеризує сукупність його потенційних характеристик, які відповідають умовам сучасної економічної кон'юнктури, так і конкурентоспроможності працівника як поняття, що характеризує реальні можливості реалізації цих потенційних характеристик в умовах коливання попиту на робочу силу та її пропозиції, що залежить загалом від рівня конкурентоспроможності у сфері праці [7, с. 11].

Конкурентоспроможність як правова категорія повинна розглядатись як сукупність правових норм, що забезпечує працівникові можливість обійняти певну посаду, вступаючи з іншими працівниками в конкурентні відносини. Світовий досвід свідчить, що саме конкуренція стала стимулом економічного зростання країн розвинутої

ринкової економіки: рівень продуктивності праці досягає найбільш високих оцінок за умов конкуренції та найнижчих – за її відсутності, без конкуренції навіть багата країна може швидко занепасти [8, с. 318]. З огляду на зазначене саме конкуренція серед конкурентоспроможних працівників поліції під час зайняття тієї чи іншої посади дозволить досягти високого якісного рівня кадрового складу органів Нацполіції.

До факторів, які впливають на конкурентоспроможність працівника на внутрішньому ринку праці, належать:

1) професійна мобільність, яка передбачає такий рівень якісного розвитку робочої сили, що дозволяє працівникові переходити від виконання одних конкретних виробничих функцій до інших, тобто змінювати професію чи спеціальність у межах підприємства;

2) здатність до сприйняття інновацій; її ознакою є готовність працівника до праці та сприйняття нових ідей і технологій та їх застосування;

3) адаптованість до постійних змін умов виробництва – йдеться про здатність працівника пристосовуватися до умов праці на конкретному підприємстві, вдосконалюючи свої ділові якості відповідно до науково-технічного прогресу;

4) наявність високих ділових та особистих якостей (ініціативність, енергійність, високий рівень культури, працездатність, відповідальність тощо);

5) готовність до безперервного підвищення своєї кваліфікації;

6) стійкість до стресів.

На думку Д. П. Богині, у процесі визначення теоретико-методологічних передумов створення механізму забезпечення ринку конкурентоспроможною робочою силою необхідно враховувати такі групи чинників впливу на рівень конкурентоспроможності: а) об'єктивні чинники, що вказують на загальний рівень соціального, економічного й політичного розвитку суспільства та характеризують його; б) чинники, що характеризують безпосередньо професійні, ділові та фізичні особливості працівників; в) чинники, що характеризують соціально-психологічні якості і творчі здібності працівника; г) чинники, що визначають безпосередньо економічну мотивацію праці. Крім того, серед чинників, що впливають на конкурентоспроможність робочої сили, нерідко виділяють внутрішні та зовнішні. Внутрішні чинники мають суб'єктивний характер, тобто визначаються потребами, інтересами та ціннісними орієнтирами працівника у сфері праці. Вони пов'язуються насамперед з особистими характеристиками працівника, до яких належать стать, вік, освіта та виховання, сімейний стан, професія, трудовий стаж, особистий досвід, загальна та професійна культура і спрямованість інтересів працівника. До зовнішніх чинників належать рівень життя, економічний

стан країни, регіону й галузі, де працює людина, системи морального та матеріального оцінювання трудового внеску, що діють на підприємстві, організація, оплата та стимулювання праці, її умови, безпека, морально-психологічний клімат у трудовому колективі, його соціально-демографічна структура тощо [9, с. 13].

Аналіз ринку праці України свідчить, що склад кадрів може бути конкурентоспроможним тільки за умови, якщо вони матимуть професію, що користується попитом. Процес професійного навчання повинен вирішувати завдання забезпечення людини «конкурентоспроможною професією». Є. О. Климов виділяє такі значення цього поняття: а) професія як сукупність людей, які займаються близькими проблемами та мають схожий спосіб життя; б) професія як галузь застосування сил; в) професія як діяльність і галузь виявлення особистості; г) професія як система, що історично розвивається; ґ) професія як реальність, яка творчо формується самим суб'єктом праці [10; 11, с. 71].

Усвідомлюючи, що конкурентоспроможність – це певним чином характеристика сучасного ринку праці, можна виділити суб'єктивні та об'єктивні чинники, які впливають на конкурентоспроможність професії працівника Національної поліції на ринку праці. Від сутнісних макрофакторів, які обумовлюють особливості сучасного соціально-економічного розвитку України, багато в чому залежать чинники, які безпосередньо впливають на кадрове забезпечення органів поліції, а отже, і на масштаби кількісно-якісної неузгодженості між попитом на робочу силу з боку Нацполіції України та її пропозицією. До цієї групи належать: а) соціально-економічні чинники, які закладають основи рівня доходів працівників поліції, ступінь можливостей їх соціальної захищеності під час переходу до ринку, формування освітнього кваліфікаційного потенціалу; б) соціально-демографічні чинники: рівень урбанізації, статево-вікова структура населення, режими його відтворення, які мають різноплановий вплив на співвідношення попиту та пропозиції робочої сили; в) організаційно-політичні чинники, насамперед державна політика, що формує специфіку відносин із підготовки, розподілу та перерозподілу персоналу для різних правоохоронних структур і різних регіонів України; г) заходи регулювання штатної чисельності працівників органів Нацполіції [11, с. 366–367].

Отже, підсумовуючи викладений вище матеріал, можемо сформулювати декілька ключових висновків стосовно сутності категорії «конкурентоспроможність» у контексті досліджуваної у статті проблематики:

а) конкурентоспроможність працівника органів Національної поліції України – це сукупність його професійних характеристик, які характеризують його здатність до ефективного виконання покладених на нього завдань та обов'язків щодо охорони правопорядку, протидії правопорушенням і реалізації відповідних прав;

б) конкурентоспроможність професії – це сукупність умов праці, що робить саме цю професію найбільш привабливою та престижною серед усіх інших професій на ринку праці;

в) конкурентоспроможний працівник – це працівник, який за своїми професійними та морально-діловими якостями найбільше відповідає вимогам вакантної посади і має певні переваги порівняно з іншими працівниками;

г) конкурентоспроможна професія – це професія, яка є найбільш привабливою серед професій на ринку праці України.

Висновок

На завершення хотілося б зауважити, що значення конкурентоспроможності полягає в можливості, з одного боку, використання її моделі як сукупності морально-ділових та особистих якостей працівника, необхідних для обіймання певної посади, а з іншого, – використання такої моделі для захисту працівника від необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу під час працевлаштування. Крім того, мета конкурентоспроможності як правової категорії полягає в забезпеченні працівника тією професією, якій відповідає рівень його знань і вмінь. Для цього необхідно, щоб конкурентоспроможність працівника знайшла своє відображення в певних нормах і мала відповідний механізм правового регулювання.

Отже, проведений вище аналіз свідчить, що конкурентоспроможність працівників може залежати від різних об'єктивних і суб'єктивних чинників. До перших варто віднести певні особисті якості особи, які мають фізичний та морально-діловий характер, зокрема вік, інтелектуальний розвиток, стать, психофізіологічний стан, комунікативні навички і стресостійкість, а також інші особисті дані, що характеризують моральну та фізичну стійкість працівників. До суб'єктивних чинників, на нашу думку, необхідно віднести такі: наявність вищої спеціалізованої освіти, високий рівень працездатності, ініціативність, постійний професійний розвиток тощо. Тобто конкурентоспроможним на ринку праці та серед працівників тієї ж професії може бути тільки професіонал, який матиме відповідний рівень знань та інтелектуальний рівень, постійно підвищуватиме рівень своєї освіти і професійної підготовки, співвідноситиме виконуваним обов'язки з основними правами громадян, закріпленими Конституцією України, матиме змогу самостійно приймати рішення, буде відданим своїй професії та у своїй повсякденній діяльності дотримуватиметься законності.

Список бібліографічних посилань: 1. Кемпбелл П., Макконелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика : в 2 т. М. : Республика, 2012. Т. 2. 400 с. 2. Портер М. Международная конкуренция. М. : Международн. отношения, 1993. 896 с. 3. Деловой мир. Словарь-

справочник предпринимателя / под ред. Л. В. Балдина, А. А. Чичановского. М. : Зевс, 1992. 293 с. **4.** Мочерний С. В. Економічний словник-довідник. Київ : Femina, 2015. 368 с. **5.** Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2001. Т. 3. 792 с. **6.** Федоров И. Б., Еркович С. П., Коршунов С. В. Высшее профессиональное образование. Мировые тенденции (социальный и философский аспекты). М. : Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 1998. 368 с. **7.** Дудко Л. А. Конкурентоспроможність спеціаліста в умовах ринкової економіки : дис. ... канд. соц. наук : 22.00.04. Київ, 2004. 192 с. **8.** Грейсон Дж. К. мл., О'Дейл К. Американский менеджмент на пороге XXI века / авт. предисл. Б. З. Мильнер. М. : Экономика, 2011. 518 с. **9.** Богиня Д. П. Теоретико-методологічні аспекти дослідження конкурентоспроможності робочої сили. *Конкурентоспроможність у сфері праці*. 2001. Вип. 1. С. 3–14. **10.** Климов А. Е. Психология профессионального самоопределения. Ростов н/Д. : Феникс, 1996. 349 с. **11.** Венедиктов В. С. Професіоналізм як важливий чинник сучасної конкурентоспроможності працівників ОВС України. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип. 28. С. 364–371.

Надійшла до редколегії 05.09.2020

Podorozhnii E. Yu. Essence and Content of the Competitiveness of the Officers of the National Police of Ukraine

It has been stated that the current Labor Code of Ukraine is outdated, the content of some of its provisions does not correspond to modern economic and social realities. Besides, a significant number of problematic issues remain unresolved, for example in regard to ensuring the guarantees of competitiveness of individual employees, in particular those who work in public authorities (in our case – law enforcement agencies), where one of the most important is certainly the National Police of Ukraine. It has been proved that competitiveness is a characteristic of the modern labor market. There are subjective and objective factors that affect the competitiveness of the profession of the National Police officer at the labor market.

The following key conclusions have been formulated regarding the essence of the category of “competitiveness” in the context of the issues mentioned in the article: 1) competitiveness of an employee of the National Police of Ukraine is a set of professional characteristics of an employee that characterize his ability to effectively perform the tasks and responsibilities assigned to him to protect law and order and combat offenses, the realization of the relevant rights; 2) the competitiveness of the profession is a set of working conditions that makes this profession more attractive and prestigious among other professions at the labor market; 3) a competitive employee is an employee who, by his professional and moral and business qualities, best meets the requirements of the vacant position and has certain advantages over other employees; 4) competitive profession is a profession that is the most attractive among other professions at the labor market of Ukraine.

It has been generalized that the competitiveness of employees may depend on various objective and subjective factors. Objective ones include certain personal qualities of a person of

physical and moral nature (age, intellectual development, gender, psycho-physiological state, communication skills, stress resistance, as well as other personal data that characterize the moral and physical stability of employees). In our opinion, subjective factors include the availability of higher specialized education, a high level of efficiency, initiative, continuous professional development, etc.

Key words: competition, competitiveness, an employee, National Police of Ukraine.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.721

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.3.10>

Вікторія Вікторівна Абламська,

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
науково-дослідна лабораторія з проблем
протидії злочинності (науковий співробітник);*

 <https://orcid.org/0000-0002-2415-7235>,
e-mail: ablamskaviktoria@gmail.com

**НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ
ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ У СВІТЛІ МІЖНАРОДНОГО
ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА**

Здійснено аналіз нормативного забезпечення права на свободу та особисту недоторканність відповідно до міжнародного і національного законодавства. Наголошено на тому, що право на свободу та особисту недоторканність є природним, невід'ємним і фундаментальним правом кожної людини, у зв'язку з чим гарантовано міжнародно-правовими актами та імплементовано в національне законодавство України. Водночас указане право не є абсолютним, з огляду на що в порядку та випадках, передбачених законодавством, може бути обмежено.

Ключові слова: міжнародно-правові акти, національне законодавство, право на свободу та особисту недоторканність, обмеження прав.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Увесь період розвитку та подальшого вдосконалення системи прав, свобод і законних інтересів людини нерозривно пов'язаний зі становленням держави як регулятора суспільних правовідносин. Водночас історичний шлях державотворення сучасних країн світу, зокрема України, має притаманний тільки їм напрямок розвитку, що безпосередньо стосується державного устрою, судової та законодавчої влади [1, с. 9]. Проголосивши себе незалежною, Україна прагне рухатися в напрямку розвитку демократичних, правових основ, запроваджуючи міжнародно-правові стандарти у сфері захисту прав і свобод людини, а також удосконалюючи національне законодавство з урахуванням засади (принципу) верховенства права. Пріоритетність такого напрямку безпосередньо відображено у ст. 1 Конституції України, в якій проголошено, що Україна є суверенна і незалежна,

демократична, правова держава¹. Сьогодні в кожній правовій державі світу забезпечення прав і свобод людини є пріоритетним напрямком її діяльності та розвитку. Зазначена теза знаходить своє відображення у приписах ст. 3 Конституції України, в якій закріплено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Саме така філософія захисту прав і свобод кожної людини закладена у відповідних положеннях Конституції України як Основному Законі нашої держави. Призначення цього положення полягає в тому, щоб визначити основний соціальний вектор у взаємовідносинах між людиною і державою, що закладено у змісті преамбули Загальної декларації прав людини, чим власне і має обумовлюватися відповідність конституційних приписів міжнародним стандартам прав людини [2, с. 19]. І це слід визнати суттєвим кроком на шляху до нормативного забезпечення прав і свобод кожної людини, адже ті збройні конфлікти, яких зазнав світ, змусили людство переосмислити значення та важливість основоположних прав і свобод. Відтак у наш час питання захисту прав і свобод людини – це фундаментальна концепція, що є пріоритетною для міжнародного співтовариства в напрямку гарантування безпеки та життєдіяльності суспільства. Захист прав і свобод людини має здійснюватися у всіх вимірах та сферах суспільного життя, особливо коли йдеться про обмеження або навіть позбавлення права на вільне переміщення особи (свободу переміщення) [3, с. 37].

Стан дослідження проблеми

Проблеми сутності та забезпечення права особи на свободу та особисту недоторканність досліджували такі вчені, як Ю. М. Грошевий, О. І. Коровайко, М. М. Короткий, О. П. Кучинська, А. М. Лобойко, В. І. Маринів, В. В. Назаров, В. Т. Нор, В. С. Олійник, Д. В. Сімонович, В. М. Тertiшник, В. Г. Уваров, А. Д. Удалова, О. Г. Яновська та інші. Проте, незважаючи на значний внесок цих та інших дослідників у розвиток наукової думки щодо забезпечення права особи на свободу та особисту недоторканність, донині існують проблемні питання, що потребують вивчення. При цьому напрацювання відповідних шляхів усунення законодавчих прогалин і суперечностей, що виникають під час забезпечення цього права, неможливе без аналізу нормативного визначення його гарантування.

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 15.09.2020).

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в з'ясуванні нормативного підґрунтя забезпечення права на свободу та особисту недоторканність у контексті вимог міжнародно-правових актів та законодавства України.

Задля досягнення поставленої мети необхідно виконати такі *завдання*: 1) проаналізувати норми міжнародно-правових актів, якими гарантовано права на свободу та особисту недоторканність, а саме положення міжнародних договорів, які ратифіковані Верховною Радою України; 2) здійснити огляд нормативних приписів національного законодавства в контексті забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, зокрема Конституції України, що має найвищу силу, у зв'язку з чим закони та інші нормативно-правові акти повинні ухвалюватися виключно на її основі та відповідати їй.

Наукова новизна дослідження

Проведено системне дослідження, яке спрямовано на узагальнення нормативного забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, що гарантовано нормами міжнародного і національного законодавства.

Виклад основного матеріалу

Як свідчать реалії сьогодення, у практичній діяльності держаних органів і посадових осіб непоодинокими є випадки порушення права на свободу та особисту недоторканність. У зв'язку з цим важливим напрямком діяльності судових і правоохоронних органів є застосування позитивного досвіду зарубіжних країн з точки зору не тільки індивідуального захисту прав і свобод людини, а й поділу компетенцій між європейськими і національними органами. При цьому вирішальним має бути той факт, що демократичні основи, закріплені та гарантовані різними міжнародно-правовими актами, лише розширюються. Наочним свідченням цього є те, що більш як 800 мільйонів людей з понад 40 європейських країн сьогодні отримали можливість звернутися до міжнародних судових органів за захистом своїх прав і свобод, які були порушені. Зокрема, серед основоположних і невід'ємних прав кожної людини є право на свободу та особисту недоторканність, з огляду на що проблема його забезпечення постійно знаходиться в полі зору науковців, правозахисників і практиків. Особливо гостро це питання постає щодо правової регламентації меж вказаного права, і особливо тих сфер державної діяльності, де втручання в особисті права і свободи людини пов'язано із застосуванням заходів примусового характеру, насамперед таких як затримання, обрання запобіжних заходів тощо.

Наразі Україна ратифікувала основні міжнародно-правові акти у сфері захисту прав і свобод людини, тим самим взявши на себе обов'язок їх забезпечення, в тому числі права на свободу та особисту

недоторканність. Більше того, уряд кожної держави, ратифікувавши відповідний міжнародний документ у сфері захисту прав і свобод людини, має неухильно дотримуватися його вимог. Якщо ж права і свободи людини якимсь чином були порушені, то на законодавчому рівні має бути передбачений ефективний правовий механізм їх відновлення, зокрема гарантування компенсації за понесену моральну шкоду.

Що ж стосується України, то для ефективного забезпечення права на свободу та особисту недоторканність Верховною Радою України були ратифіковані такі основоположні міжнародні акти, як Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р.¹ (далі – Загальна декларація 1948 р.), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р.² (далі – Конвенція 1950 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р.³ (далі – МПГПП) тощо.

Ратифікація міжнародних документів у сфері захисту прав і свобод людини позитивно вплинула на вдосконалення національного законодавства України. Свідченням цього є положення Конституції України, до яких імплементовано відповідні вимоги стосовно забезпечення права на свободу та особисту недоторканність. Безумовно, це має важливе значення, оскільки конституційні приписи визначають нормативний шлях розвитку й життєдіяльності суспільства в цілому. До того ж ухвалені закони в жодному разі не мають суперечити Основному Закону. Тому під час тлумачення та застосування тієї чи іншої норми Конституції України, виходячи з конкретної ситуації, державні органи та посадові особи не мають порушувати основоположні права і свободи людини.

На підставі проведеного аналізу конституційних джерел В. С. Олійник дійшов висновку про те, що: а) право особистої недоторканності людини має природний характер; б) правове закріплення меж особистої недоторканності здійснюється в інтересах кожної людини; в) недопущення незаконного фізичного та психічного впливу на особу щодо її недоторканності з боку владних державних структур є

¹ Загальна декларація прав людини : від 10.12.1948 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 15.09.2020).

² Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997 № 475/97-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-vr> (дата звернення: 15.09.2020).

³ Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : від 16.12.1966 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 15.09.2020).

гарантією реалізації названого права; г) пошук шляхів гарантування особистої недоторканності людини належить до періоду централізації влади монарха та початку буржуазних революцій. З урахуванням цього право на особисту недоторканність В. С. Олійник визначив таким чином: історично обумовлена, що має міжнародно-правовий характер, гарантована державою та закріплена нормами Конституції України і деталізована в поточному законодавстві природна можливість кожного (людини і громадянина) діяти чи утримуватися від дій з власної волі, не порушувати при цьому прав і свобод інших людей та користуватися особистою недоторканністю, тобто не бути безпідставно затриманим, заарештованим чи триматися під вартою у кримінальному, адміністративному (матеріальному і процесуальному) та оперативно-розшуковому напрямах діяльності та претендувати на відшкодування збитків при порушенні права [4, с. 5–6].

Забезпечення досліджуваного права гарантовано ст. 29 Конституції України, де безпосередньо закріплено: *«кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника. Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання. Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого»* (курсив – авт.).

Для практичної правореалізації наведених вимог важливе значення мають зобов'язуючі норми ст. 68 Конституції України, в якій встановлено, що кожен повинен неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права та свободи, честь і гідність інших людей. Така вимога спрямована на регулювання суспільних відносин, а держава бере на себе обов'язок їх підтримувати, зокрема шляхом заборони порушувати права і свободи інших громадян. В іншому разі державні органи та посадові особи зобов'язані відреагувати на відповідні правопорушення, в тому числі застосувавши примусові заходи. Згідно з абз. 2 ст. 29 Конституції України, *«у разі нагальної необхідності запобігти злочинові чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання її не в'ячено вмотивованого рішенням суду про тримання під вартою»* (курсив – авт.).

Відтак наведені конституційні положення цілком узгоджуються з вимогами, які встановлені в міжнародно-правових актах стосовно можливого обмеження права на свободу та особисту недоторканність. Тому варто розуміти, що право на свободу та особисту недоторканність не є абсолютним, адже в порядку та випадках, передбачених законом, може бути обмежено. І це, з точки зору вимог міжнародно-правових актів, у жодному разі не є порушенням, а своєрідною реакцією з боку держави на вчинення протиправних дій (бездіяльності).

Отже, конституційні положення корелюються з вимогами міжнародно-правових актів щодо гарантування права на свободу та особисту недоторканність, а саме з:

- положеннями Загальної декларації 1948 р., якою гарантовано, що «кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність» (ст. 3); «ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання» (ст. 9);

- вимогами ст. 5 Конвенції 1950 р., де встановлено, що «кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом». Крім того, порівняно з іншими міжнародними документами, Конвенція 1950 р. містить ще більш високий стандарт цього права, зобов'язуючи повідомляти причини арешту та суть обвинувачення «зрозумілою мовою» [5, с. 76];

- статтею 9 МПГПП, в якій проголошено, що «кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути піддано свавільному арешту чи триманню під вартою. Нікого не може бути позбавлено волі інакше, як на підставах і відповідно до такої процедури, які встановлено законом».

Слід відзначити, що в контексті тлумачення вимог ст. 5 Конвенції 1950 р. Європейський суд неодноразово наголошував на тому, що це право має важливе значення в «демократичному суспільстві» відповідно до змісту Конвенції. Його ключова мета – запобігати довільним або необґрунтованим позбавленням волі. Всі особи мають право на захист цього права, тобто не бути позбавленими свободи, за винятком умов, визначених п. 1 ст. 5 Конвенції. Перелік таких винятків є вичерпним і лише вузьке їх тлумачення узгоджується з метою ст. 5 Конвенції, а саме – забезпечити, щоб ніхто не був безпідставно позбавлений волі¹. Тобто передбачені національним законодавством

¹ Case of Winterwerp v. The Netherlands : judgment of 24 October 1979 // HUDOC : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57597> (дата звернення: 15.09.2020); Case of Weeks v. The United Kingdom : judgment of 2 March 1987 // HUDOC : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57594> (дата звернення: 15.09.2020); Case of Amuur v. France : judgment of 25 June 1996 //

можливі обмеження цього права мають відповідати приписам п. 1 ст. 5 Конвенції та в жодному разі не виходити за її межі, тобто узгоджуватися з її цілями. З приводу цього Європейський суд також підкреслив, що будь-яке позбавлення волі повинно бути не лише здійснено відповідно до матеріальних та процесуальних норм національного законодавства, але й повинно однаково відповідати самій меті ст. 5 Конвенції, зокрема захисту особи від свавілля¹.

З огляду на викладене підтримаємо позицію О. П. Кучинської з приводу доцільності розширеного тлумачення змісту принципу свободи та особистої недоторканності. Вказаний принцип є широким за своїм змістом правовим положенням, яке відображає відносини між державними органами і посадовими особами та особою, за яких в останньої існує реальна можливість: вільного вибору форм поведінки в межах чинного законодавства; бути захищеною від будь-яких незаконних обмежень її індивідуальної свободи, фізичної та психічної недоторканності; користуватися правом державного захисту в разі виникнення незаконних посягань на свободу та особисту недоторканність [6, с. 88]. Відтак дія нормативних вимог ст. 5 Конвенції 1950 р. поширюється на всі сфери суспільних відносин, де можливе обмеження прав і свобод людини, зокрема це стосується адміністративного затримання, застосування примусових заходів у кримінальному провадженні тощо. В цьому аспекті слід підтримати твердження Д. В. Сімоновича, що з огляду на винятковість обмеження права на свободу і особисту недоторканність можливий паритет між ними буде знайдений лише за умови дотримання дотриманні таких вимог: 1) застосування обмеження тільки до осіб, процесуальний статус яких прямо встановлено законом; 2) наявність підстав і умов, передбачених законом; 3) наявність рішення відповідних посадових осіб, у випадку, коли це передбачено законом; 4) відповідність обсягу обмежень прав особи існуючій необхідності, зумовленій конкретними обставинами; 5) дотримання меж «застосування» і меж «інтенсивності»; 6) досягнення мети, заради якої недоторканність особи обмежується [7, с. 74]. Тобто, як цілком справедливо відзначає К. Д. Волков, питання забезпечення прав людини безпосередньо пов'язані з наявністю дієвого механізму їх забезпечення [8, с. 118]. Водночас на шляху створення дійсно дієвого правового механізму забезпечення прав і

HUDOC : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57988> (дата звернення: 15.09.2020); Case of Grabowski v. Poland : judgment of 30 June 2015 // HUDOC : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155716> (дата звернення: 15.09.2020).

¹ Case of Chahal v. The United Kingdom : judgment of 15 November 1996 // HUDOC : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58004> (дата звернення: 15.09.2020).

свобод людини законодавцю, в першу чергу, необхідно узгодити понятійно-термінологічний апарат, що вживається в чинному законодавстві України. Наприклад, у ст. 29 Конституції України закріплено, що «у разі нагальної необхідності запобігти злочинів чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід ...». З аналізу цього конституційного положення вбачається, що тримання особи під вартою є тимчасовим запобіжним заходом. При цьому, виходячи зі змісту ст. 183 КПК України, бачимо, що тримання особи під вартою є винятковим запобіжним заходом, а не тимчасовим, а згідно з ч. 2 ст. 176 КПК України саме затримання особи є тимчасовим запобіжним заходом.

Висновки

Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що необхідність запровадження в національному законодавстві гарантій забезпечення права на свободу й особисту недоторканність, а також законних випадків його обмеження обумовлено такими чинниками. По-перше, без застосування примусових заходів не завжди можливо протидіяти незаконним діям і протиправній поведінці правопорушника. По-друге, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, виявлення особи, яка його вчинила, та притягнення її до відповідальності здебільшого супроводжуються обмеженням прав і свобод людини. Водночас у практичній діяльності обмеження права на свободу та особисту недоторканність пов'язано з такою проблемою, як законність, правомірність та заборона свавілля з боку державних органів. Зазначене пов'язано з примусовістю здійснення обмеження вказаного права, оскільки це має місце поза волею та бажанням особи.

Список бібліографічних посилань: 1. Даль А. Л., Абламський С. Є. Тримання під вартою як запобіжний захід у кримінальному провадженні : монографія / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Панов, 2017. 238 с. 2. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. правових наук України. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2011. 1128 с. 3. Nguindip N. C. The Right to Freedom of Movement and the Protection of Refugees in Cameroon: What Prospect for Implementation? *Journal of Human Rights Law and Practice*. 2018. Vol. 1, Iss. 2. Pp. 37–45. 4. Олійник В. С. Конституційне право людини на особисту недоторканність і його забезпечення органами внутрішніх справ України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2006. 20 с. 5. Кучинська О. П. Засада кримінального провадження забезпечення права на свободу та особисту недоторканність у світі міжнародних стандартів у галузі прав людини. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 74–79. 6. Кучинська О. П. Принципи кримінального

провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 288 с. **7.** Сімонович Д. В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України : монографія. Харків : Ника Нова, 2011. 272 с. **8.** Волков К. Д. Забезпечення права особи на свободу та особисту недоторканність під час застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 245 с.

Надійшла до редколегії 19.09.2020

Ablamska V. V. Normative Provision of the Right to Liberty and Integrity of the Person in the Light of International and National Legislation

The normative provision of the right to liberty and integrity of the person in the light of international and national legislation has been studied. The provisions of generally recognized international legal acts guaranteeing the right to liberty and integrity of the person have been provided. At the same time, there are also convention regulations, which provide cases of possible restriction of the researched right, and we note that such a right is not absolute in this regard. It has been determined that the norms of the Constitution of Ukraine, which regulate the right to liberty and integrity of the person, comply with international legal acts.

Particular attention has been paid to the analysis of the decisions of the European Court of Human Rights, which emphasize the importance of this right, especially in the context of interpreting the requirements of the Art. 5 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950. In this regard, it has been emphasized that any restriction of the right to liberty and integrity of the person must comply with the provisions of paragraph 1 of the Art. 5 of the said Convention and in no case go beyond its limits, i.e. to be consistent with its purposes (objective). In case of the violation of this right, a person can apply for the protection of his violated rights to the European Court of Human Rights.

Taking into account scientific points of view, analysis of the relevant provisions of international and legal acts and national legislation, the author has clarified that the right to liberty and integrity of the person is a natural, inalienable and fundamental right of every human being. In this regard, each Member State, having ratified an international treaty guaranteeing the right to liberty and integrity of the person, is obliged to establish an effective legal mechanism for the protection of such a right in national law.

Key words: international and legal acts, national legislation, right to liberty and integrity of the person, restriction of the rights.

Костянтин Леонідович Бугайчук,

доктор юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
науково-дослідна лабораторія з проблем
протидії злочинності (завідувач);

 <https://orcid.org/0000-0003-2429-5010>,
e-mail: klbugaychuk@gmail.com

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ПОЛІЦЕЙСЬКИХ КОМІСІЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ**

Досліджено сучасний стан нормативно-правової бази з питань діяльності поліцейських комісій, що включає в себе положення Закону України «Про Національну поліцію», Порядок організації добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських, а також Типовий порядок проведення конкурсу на службу до поліції та/або зайняття вакантної посади. На підставі аналізу базового закону, що регулює діяльність Національної поліції України, а також нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України сформульовано пропозиції, спрямовані на удосконалення порядку діяльності поліцейських комісій, зокрема в частині: оптимізації системи поліцейських комісій, визначення порядку та підстав створення декількох комісій в територіальних органах поліції; удосконалення порядку висунення кандидатів у поліцейські комісії від міністра внутрішніх справ, голови Національної поліції та уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; деполітизації кадрового складу поліцейських комісій; установа чіткого алгоритму діяльності поліцейської комісії щодо визначення пріоритетів поліцейської діяльності; удосконалення процедури проведення співбесіди з кандидатами на посади та порядку оцінки такої співбесіди; встановлення адміністративної відповідальності за втручання в роботу поліцейської комісії.

Ключові слова: Національна поліція України, поліцейські комісії, Міністерство внутрішніх справ України, кадрове забезпечення, поліцейський.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Основою реформування органів та підрозділів Національної поліції України, безперечно, є якість кадрового складу, який здатен на високому рівні виконувати професійні обов'язки щодо надання поліцейських послуг, захищати права і свободи громадян від протиправних посягань, забезпечувати публічний порядок та безпеку. Із цією метою Законом України «Про Національну поліцію» були створені поліцейські комісії, як постійно діючі колегіальні органи, що мають забезпечувати прозорий добір та просування по службі поліцейських на підставі об'єктивного оцінювання їх професійного рівня та особистих якостей.

У той же час слід відмітити, що протягом останніх років щодо роботи поліцейських комісій від експертів, науковців, громадських діячів та самих кандидатів на посади було чимало зауважень, які стосувалися як порядку їх формування, так і питань винесення рішень про рекомендації до призначення певної особи на вакантну посаду. Зважаючи на вищевикладене, вважаємо, що проведення наукового аналізу нормативно-правових та організаційних засад діяльності поліцейських комісій на сучасному етапі є актуальним і доцільним.

Стан дослідження проблеми

Питання організації діяльності поліцейських комісій та порядку відбору до органів Національної поліції України були предметом наукових праць О. Банчука [1], В. Грітчиної [2], В. Залужного [3], І. Кравченко [4], І. Святокума [5]. У той же час на сьогодні залишається багато нормативних та організаційних проблем у діяльності поліцейських комісій, які потребують наукового опрацювання та подальшого законодавчого вирішення.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї публікації доцільно визначити надання науково обґрунтованих пропозицій стосовно удосконалення діяльності поліцейських комісій. Для досягнення цієї мети слід вирішити такі *завдання*: визначити порядок і підстави формування поліцейських комісій, провести порівняльний аналіз законодавчих та підзаконних актів, які регулюють діяльність поліцейських комісій, визначити основні напрями оптимізації їх роботи.

Наукова новизна дослідження полягає в актуалізації питань діяльності поліцейських комісій в сучасних умовах розбудови правоохоронної системи, а також у формулюванні конкретних пропозицій та зауважень щодо удосконалення чинного законодавства України та нормативно-правових актів МВС України, які є нормативною основою діяльності цих колегіальних органів Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу

Правові основи діяльності поліцейських комісій були закріплені нормами двох документів: Закону України «Про Національну поліцію»¹ та Наказу Міністерства внутрішніх справ України «Про організацію добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських»².

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 16.08.2020).

² Про організацію добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських : Наказ МВС України від 25.12.2015 № 1631 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0049-16> (дата звернення: 16.08.2020).

Відповідно до вищезазначених нормативно-правових актів поліцейські комісії – постійно діючі колегіальні органи, що утворюються в центральному органі управління поліції та в її територіальних (міжрегіональних) органах (закладах, установах) для забезпечення прозорого добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських на підставі об'єктивного оцінювання професійного рівня та особистих якостей кожного поліцейського, відповідності їх посаді, визначення перспективи службового використання в органах поліції¹.

Загальні засади формування складу поліцейських комісій визначені базовим законом, у якому вказано, що до складу поліцейської комісії апарату центрального органу управління поліції входять п'ять осіб: 1) два представники, визначені міністром внутрішніх справ України, не з числа поліцейських; 2) один представник, визначений керівником поліції; 3) два представники громадськості, рекомендовані уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, з числа осіб, які мають бездоганну репутацію, високі професійні та моральні якості, суспільний авторитет. У свою чергу, до складу поліцейської комісії територіальних органів поліції також входять п'ять осіб: 1) один представник, визначений міністром внутрішніх справ України, не з числа поліцейських; 2) один представник, визначений керівником поліції; 3) один представник, визначений керівником відповідного територіального органу (закладу, установи) поліції; 4) два представники громадськості, обрані відповідною обласною радою, Верховною Радою Автономної Республіки Крим, Київською міською радою, Севастопольською міською радою, з числа осіб, які мають бездоганну репутацію, високі професійні та моральні якості, суспільний авторитет².

Наказом МВС України від 25 грудня 2015 р. № 1631 зазначені положення дещо конкретизуються. Так, голова Національної поліції України вносить міністру внутрішніх справ України та уповноваженому Верховної Ради України з прав людини клопотання щодо визначення кандидатур представників до складу поліцейської комісії центрального органу управління поліції.

Що ж стосується міністра внутрішніх справ, то він визначає кандидатури представників до складу поліцейської комісії центрального органу управління поліції з числа працівників МВС, а також із числа народних депутатів України, представників громадських, правозахисних організацій, проєктів міжнародної технічної допомоги, громадськості та засобів масової інформації за їх згодою. У свою чергу,

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 16.08.2020).

² Там само.

голова Національної поліції України визначає кандидатуру представника до складу поліцейської комісії центрального органу управління поліції з числа працівників центрального органу управління поліції, а також із числа працівників МВС, народних депутатів України, представників громадських, правозахисних організацій, проєктів міжнародної технічної допомоги, громадськості та засобів масової інформації за їх згодою.

Якщо йдеться про поліцейські комісії територіальних органів Національної поліції України, то клопотання міністру внутрішніх справ України, керівникові Національної поліції України, головам відповідних обласних рад, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Київської та Севастопольської міських рад про визначення кандидатур представників до складу поліцейської комісії вносить керівник відповідного органу поліції.

Міністр внутрішніх справ України та голова Національної поліції таким же чином, як і для поліцейської комісії центрального органу управління поліції, визначають кандидатури представників поліцейської комісії з числа працівників МВС, а також із числа народних депутатів України, представників громадських, правозахисних організацій, проєктів міжнародної технічної допомоги, громадськості та засобів масової інформації.

Керівник територіального органу поліції визначає кандидатури представників поліцейської комісії з числа працівників відповідного органу поліції, а також (за згодою) з числа депутатів місцевих рад, працівників МВС, центрального органу управління поліції, представників громадських, правозахисних організацій, проєктів міжнародної технічної допомоги, громадськості та засобів масової інформації.

Цікавим є також те, що відомчим Наказом від 25 грудня 2015 р. № 1631 зазначено, що в територіальному органі поліції формуються декілька поліцейських комісій. Кількість таких поліцейських комісій визначається керівником відповідного органу поліції¹. Вказаний порядок формування складу поліцейських комісій, на нашу думку, потребує певної оптимізації.

Аналізованими документами вказується, що в територіальному органі поліції формується декілька поліцейських комісій. У той же час порядок їх формування та підстави залишаються невизначеними. Наявність у керівника територіального органу поліції повноважень щодо самостійного визначення такої кількості комісій може бути приводом для зловживань. Отже, треба внести зміни до

¹ Про організацію добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських : Наказ МВС України від 25.12.2015 № 1631 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0049-16> (дата звернення: 16.08.2020).

порядку формування поліцейських комісій в частині визначення підстав створення декількох таких комісій в територіальному органі поліції.

Іншим питанням, що потребує з'ясування, є визначення виду територіального органу поліції, де створюються поліцейські комісії. Так, відповідно до ст. 15 Закону України «Про Національну поліцію» територіальні органи поліції утворюються як юридичні особи публічного права в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, районах, містах, районах у містах та як міжрегіональні (повноваження яких поширюються на декілька адміністративно-територіальних одиниць) територіальні органи у межах граничної чисельності поліції і коштів, визначених на її утримання¹.

Із цього виходить, що органи поліції в містах, районах у містах утворюються як юридичні особи публічного права. У той же час положеннями ст. 51 цього Закону та нормами наказу МВС, що регулює порядок діяльності поліцейських комісій, зазначено, що в територіальному органі поліції має бути сформована поліцейська комісія. Разом із цим за наявною інформацією поліцейські комісії діють при обласних ГУНП, а також у міжрегіональних органах поліції, а в інших територіальних органах таких комісій не створено. Якщо ж за задумом законодавця такий порядок є правильним, то слід більш чітко визначити, що поліцейські комісії мають функціонувати тільки при ГУНП в областях та у містах Києві та Севастополі, в іншому разі з наявних норм закону виходить, що ці комісії мають також діяти у територіальних відділах поліції.

Можливим виходом із цієї проблеми може стати визначення такого порядку формування поліцейських комісій:

- підставою формування загальної структури поліцейських комісій є функціональний і територіальний принцип побудови системи поліції;

- комісії створюються в центральному органі управління поліції (1 комісія), міжрегіональних підрозділах поліції (1 комісія на рівні обласного управління), територіальних підрозділах поліції (1 комісія на рівні апарату ГУНП в області, 1 поліцейська комісія на рівні територіального відділу поліції).

За запропонованою нами схемою порядок формування поліцейських комісій центрального органу управління поліції, міжрегіональних органів та комісій ГУНП в областях може бути залишеним без змін. А от щодо комісій територіальних відділів поліції він може бути таким: одну кандидатуру подає начальник обласного управління

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 16.08.2020).

Національної поліції, двох представників від громадськості обирає орган місцевого самоврядування, відповідно до територіального устрою (міська чи районна рада).

Запропонований нами алгоритм дозволить, по-перше, врахувати особливості процесу децентралізації, відповідно до якого відбувається трансформація адміністративно-територіального устрою країни на рівні областей, а по-друге, дозволить місцевим громадам на місцях брати дієву участь у формуванні місцевих органів Національної поліції.

Іншим проблемним моментом у формуванні складу поліцейських комісій є якісний склад їх членів. Так, нами вже було зазначено, що міністр внутрішніх справ України або голова Національної поліції визначають кандидатури представників до складу поліцейської комісії центрального органу управління поліції з числа працівників МВС, а також із числа народних депутатів України, представників громадських, правозахисних організацій, проектів міжнародної технічної допомоги тощо.

У звіті Центру політико-правових реформ про діяльність поліцейських комісій було вказано, що МВС України до складу поліцейських комісій делегувало 4 народних депутатів України, а до 6 комісій (Департаменту внутрішньої безпеки, Департаменту економічного захисту, поліцейських комісій Тернопільської, Житомирської та Київської областей і міста Києва) міністром були призначені його радники. Крім того, до складу поліцейських комісій призначалися представники служби із надзвичайних ситуацій, податкової служби, ветеранських організацій органів внутрішніх справ тощо [1, с. 48–49].

Із цього приводу слід підкреслити, що відповідно до ст. 10 Закону України «Про Національну поліцію» поліція у своїй діяльності є незалежною від рішень, заяв чи позицій політичних партій та громадських об'єднань. Крім того, відповідно до Закону України «Про статус народного депутата України» народні депутати мають право брати участь у розгляді в органах державної влади і органах місцевого самоврядування пропозицій та вимог виборців, інших питань, пов'язаних зі здійсненням депутатських повноважень, а також брати участь з правом дорадчого голосу в роботі сесій сільських, селищних, міських, районних у містах (у містах з районним поділом), районних і обласних рад та засіданнях їх органів¹. Отже, фактично наказ МВС щодо діяльності поліцейських комісій необґрунтовано надає народним депутатам право входити до поліцейських комісій. Народні депутати у своїй більшості представляють певні політичні сили, а отже,

¹ Про статус народного депутата України : Закон України від 17.11.1992 № 2790-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12> (дата звернення: 16.08.2020).

їх рішення щодо призначення поліцейських можуть бути продиктовані політичними міркуваннями, що є недопустимим з точки зору ст. 10 Закону України «Про Національну поліцію». Це ж стосується випадків, коли до складу поліцейських комісій призначалися депутати місцевих рад. Питання усунення такої практики є нагальним питанням, адже відповідно до положень нового Виборчого кодексу вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, районних у місті рад, а також депутатів міських, сільських, селищних рад (територіальних громад з кількістю виборців 10 тисяч і більше) проводяться за системою пропорційного представництва за відкритими виборчими списками місцевих організацій політичних партій¹, а отже, включення депутатів до складу поліцейських комісій знов-таки привносить політичну складову в їх діяльність.

До речі, основні документи з реформи органів внутрішніх справ 2014 року, на яких, зокрема, будувалися норми майбутнього Закону України «Про Національну поліцію», вказували, що в основі діяльності майбутньої поліції має бути принцип деполітизації. Згідно з цим принципом у МВС та поліції має бути розроблена система менеджменту та механізми виконавчого контролю, які зводять до мінімуму можливість прийняття рішень керівництвом безпосередньо під впливом політичних сил або ж під впливом власних політичних уподобань. Прийняття рішення керівництвом має такі обов'язкові елементи, як збір інформації, аналіз аргументів та контраргументів, обговорення, колегіальність під час розробки варіантів рішення. Представникам політичних сил заборонено здійснювати будь-яку політичну діяльність у службових приміщеннях МВС, а також запрошувати персонал як експертів або консультантів без погодження з міністром МВС².

На підставі вищевикладеного маємо запропонувати внесення змін до Закону України про Національну поліцію в частині того, що до складу поліцейських комісій не можуть входити народні депутати України, їхні помічники; депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад, їхні помічники; голови обласних, районних, районних у містах рад, їхні помічники та радники; міські, сільські, селищні голови, їхні

¹ Виборчий кодекс України : Закон України від 19.12.2019 № 396-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20> (дата звернення: 16.08.2020).

² Стратегія розвитку органів внутрішніх справ (текст проекту) // Закон і Бізнес : сайт. URL: https://zib.com.ua/ua/print/101834-strategiya_rozvitku_organiv_vnutrishnih_sprav_tekst_proektu.html (дата звернення: 16.08.2020).

заступники, помічники та радники. Така пропозиція має наслідком подальшу зміну профільного наказу МВС України.

Крім цього, ми пропонуємо уточнити положення Закону України «Про Національну поліцію» щодо порядку призначення до поліцейських комісій осіб уповноваженим Верховної Ради України та головою Національної поліції. Так, у чинній редакції Закону України «Про Національну поліцію» зазначено, що до складу комісії центрального органу управління поліції входить два представники громадськості, *рекомендовані* (курсив – авт.) Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини. Вислів «рекомендовані» можна розцінювати як пропозицію, до якої можна за певних обставин не дослухатися. Натомість ми вважаємо, що рішення уповноваженого має бути остаточним і ці люди повинні увійти до складу такої комісії. Отже, п. 3 ч. 2 ст. 51 слід сформулювати таким чином: «... два представники громадськості, *які визначені* (курсив – авт.) Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, з числа осіб, які мають бездоганну репутацію, високі професійні та моральні якості, суспільний авторитет».

Сумнівним також видається право голови Національної поліції визначати кандидатуру представника до складу поліцейської комісії центрального органу управління поліції з числа працівників МВС, оскільки Національна поліція входить до системи МВС, і фактично посадова особа Національної поліції не може визначати будь-якої кандидатури з органу, до сфери управління якого входить Національна поліція України.

У частині повноважень поліцейських комісій слід звернути увагу на те, що до них віднесено: 1) проведення відбору (конкурсу) на службу в органи (заклади, установи) поліції, крім прийому на навчання до вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських; 2) проведення конкурсу для призначення на вакантну посаду¹.

Разом із цим ст. 86 цього ж акта говорить, що звіт про діяльність поліції та територіальних органів поліції повинен містити аналіз ситуації зі злочинністю в країні чи регіоні відповідно, інформацію про заходи, які вживалися поліцією, та результати цих заходів, а також інформацію про виконання пріоритетів, *поставлених перед поліцією і територіальними органами поліції відповідними поліцейськими комісіями* (курсив – авт.).

Отже, існує необхідність в узгодженні положень аналізованих статей Закону України «Про Національну поліцію». Водночас це потребує включення до Наказу МВС України «Про організацію добору

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 16.08.2020).

(конкурсу) та просування по службі поліцейських» окремого розділу, присвяченого порядку формування пріоритетів поліцейської діяльності відповідними комісіями та контролю за їх виконанням.

Потребує удосконалення п. 1 ч. 1 ст. 67, згідно з яким зарахування поліцейських наказами по особовому складу в розпорядження органів поліції для подальшого проходження служби під керівництвом посадових осіб, уповноважених призначати на посади поліцейських, допускається у разі звільнення поліцейського з посади у зв'язку з виконанням дисциплінарного стягнення або виконанням висновку *поліцейської комісії* (курсив – авт.) про невідповідність займаній посаді.

Це питання є принциповим, адже згідно зі ст. 51 Закону України «Про Національну поліцію» основними повноваженнями поліцейської комісії є: проведення відбору (конкурсу) на службу в органи поліції та проведення конкурсу для призначення на вакантну посаду.

Отже, поліцейська комісія не здійснює повноваження щодо встановлення факту невідповідності працівника займаній посаді. Ці обов'язки є предметом діяльності атестаційних комісій.

Положення Інструкції про порядок проведення атестування поліцейських, затвердженої Наказом МВС України від 17 листопада 2015 р. № 1465, говорять, що атестування поліцейських проводиться: 1) під час призначення на вищу посаду, якщо заміщення цієї посади здійснюється без проведення конкурсу; 2) для вирішення питання про переміщення на нижчу посаду через службову невідповідність; 3) для вирішення питання про звільнення зі служби в поліції через службову невідповідність¹.

На підставі вищевикладеного пропонуємо відповідний пункт ч. 1 ст. 67 Закону України «Про Національну поліцію» викласти таким чином: «... звільнення поліцейського з посади у зв'язку з виконанням дисциплінарного стягнення або виконанням висновку *атестаційної комісії* (курсив – авт.) про невідповідність займаній посаді, якщо до кінця визначеного строку виконання дисциплінарного стягнення або протягом десяти днів з дня ухвалення висновку про службову невідповідність не вирішено питання про подальше проходження ним служби».

Вважаємо, що слід також звернути увагу на порядок здійснення поліцейською комісією своїх повноважень під час проведення співбесіди із кандидатами на посаду. Так, відповідно до Порядку проведення конкурсу на службу до поліції та/або зайняття вакантної посади поліцейська комісія бере участь в останньому етапі такого конкурсу – проводить співбесіду з кандидатом на посаду.

¹ Про затвердження Інструкції про порядок проведення атестування поліцейських : Наказ МВС України від 17.11.2015 № 1465 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1445-15> (дата звернення: 16.08.2020).

Під час співбесіди поліцейська комісія вивчає результати тестувань, рівня фізичної підготовки і документи кандидата, які подані ним особисто та надані службою персоналу (кадрового забезпечення). Під час проведення співбесіди з кандидатом поліцейська комісія з'ясовує його професійні, морально-ділові якості, управлінсько-організаторські здібності.

За результатами обговорення кандидата поліцейська комісія приймає одне з таких рішень: рекомендований до проходження служби в поліції та/або на зайняття вакантної посади; не рекомендований до проходження служби в поліції та/або на зайняття вакантної посади¹.

Відповідно до п. 10 згаданого Порядку за результатами всіх етапів конкурсу поліцейська комісія складає рейтинг кандидатів, рекомендованих на службу в поліції. Рейтинг складається, виходячи із загальної кількості балів, отриманих кандидатами в результаті проходження всіх етапів конкурсу. Отже, можна зробити висновок, що за наслідками співбесіди кандидату на посаду також мають бути виставлені бали. Однак затверджений Порядок не містить показників та критеріїв виставлення таких балів. Більш того, у нормативних актах МВС навіть не встановлені рекомендації щодо проведення співбесіди, не визначені кластери компетенцій, які мають оцінювати члени комісії, не наведена певна таблиця (алгоритм) оцінки таких кластерів та ін.

Отже, на нашу думку, Міністерством внутрішніх справ має бути затверджений порядок проведення співбесіди, розроблений механізм оцінки відповідей кандидата членами комісії. Такий порядок слід розробляти за участі спеціалістів із кадрової роботи, психологічної служби, інших профільних фахівців.

Слід також звернути увагу на те, що законодавством не передбачена відповідальність за втручання в роботу поліцейської комісії або створення перешкод в її діяльності. Вважаємо, що цю ситуацію можливо виправити, встановивши адміністративну відповідальність за вказані дії:

«Стаття 188-52. Втручання в роботу поліцейської комісії»

Вчинення діянь, що перешкоджають членам поліцейських комісій у реалізації повноважень, передбачених законодавством України та порядком роботи цих комісій, а також впливають на об'єктивність і неупередженість прийняття комісією рішень, тягне за собою накладення штрафу на громадян від десяти до п'ятнадцяти неоподатковуваних

¹ Типовий порядок проведення конкурсу на службу до поліції та/або зайняття вакантної посади : затв. Наказом МВС України від 25.12.2015 № 1631 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0050-16> (дата звернення: 16.08.2020).

мінімумів доходів громадян, на посадових осіб – від п'ятнадцяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за правопорушення, зазначене у частині першій цієї статті, тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від двадцяти до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, на посадових осіб – від тридцяти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Дії, зазначені у частині першій цієї статті, вчинені особою, яка вступає на службу в органи (заклади, установи) поліції або претендує на зайняття вакантної посади в органах (закладах, установах) поліції, тягнуть за собою накладення штрафу від тридцяти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Висновки

1. Реформування системи Національної поліції зумовило запровадження нового порядку відбору кандидатів на вакантні посади до органів та підрозділів Національної поліції, що має на меті формування високопрофесійного кадрового складу поліції, залучення до правоохоронної діяльності високомотивованих та підготовлених фахівців.

2. На сьогодні час Закон України «Про Національну поліцію» та відомчі накази МВС України визначають загальний порядок організації та роботи поліцейських комісій, включаючи алгоритми їх формування, проведення засідань та оформлення кінцевих результатів.

3. Разом із вищевикладеним вважаємо, що в аналізованих нормативно-правових актах існує низка прогалин і суперечностей, що заважають належній роботі поліцейських комісій та можуть поставити під сумнів рішення, що виносяться ними стосовно кандидатів на посади в органах Національної поліції України. Тому для вдосконалення роботи поліцейських комісій слід визначити такі напрямки:

- оптимізацію системи поліцейських комісій, визначення порядку та підстав створення декількох комісій в територіальних органах поліції;

- удосконалення порядку висунення кандидатів у поліцейські комісії від міністра внутрішніх справ, голови Національної поліції та уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;

- деполітизацію кадрового складу поліцейських комісій;

- установа чіткого алгоритму діяльності поліцейської комісії щодо визначення пріоритетів поліцейської діяльності на певній території, удосконалення змісту ст. 67 в частині позбавлення поліцейських комісій повноважень, які належать атестаційним комісіям Національної поліції;

- удосконалення процедури проведення співбесіди з кандидатами на посади та порядку оцінки такої співбесіди;

– встановлення адміністративної відповідальності за втручання в роботу поліцейської комісії.

Перспективними напрямками подальших досліджень можна визначити аналіз порядку роботи дисциплінарних комісій, як нового колегіального органу, який має повноваження розглядати справи про вчинення дисциплінарних проступків працівниками Національної поліції.

Список бібліографічних посилань: 1. Банчук О., Крапивін Є., Малишев Б. Поліцейські комісії в Україні: звіт за результатами дослідження. Київ : Софія-А, 2018. 192 с. 2. Грітчина В. Ю. Адміністративно-правовий статус суб'єктного складу кадрових правовідносин в Національній поліції України. *Форум права*. 2017. № 1. С. 26–31. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_1_7.pdf (дата звернення: 16.08.2020). 3. Залужний В. Г. Адміністративно-правова характеристика поліцейських комісій як суб'єктів оцінювання діяльності поліцейських. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6, т. 2. С. 60–63. 4. Кравченко І. С. Правові засади реалізації кадрової політики Національної поліції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 68–72. 5. Святокум І. О. Нормативно-правове забезпечення діяльності поліцейських комісій: стан і перспективи розвитку. *Право і безпека*. 2019. № 1 (72). С. 47–52. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2019.1.05>.

Надійшла до редколегії 19.08.2020

Buhaichuk K. L. Topical Issues of Improving the Activities of Police Commissions of the National Police of Ukraine

The author has studied the current state of the regulatory base on the activities of police commissions, including the provisions of the Law of Ukraine "On the National Police", the Procedure for organizing the selection (competition) and promotion of police officers, as well as the Model procedure for holding a competition for police service and/or occupying a vacant positions.

It is proved that the basis for the formation of the general structure of police commissions should be the functional and territorial principle for building a police system. It is offered to create police commissions in territorial police units at the level of both the Main Police Directorate in the region and police departments. The emphasis was placed on the need to amend the Law of Ukraine on the National Police in terms of the fact that police commissions may not include MPs of Ukraine, their assistants; Mps of Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea, oblast, district, city councils in cities, their assistants; chairmen of oblast, district councils in cities, their assistants and advisers; city, village, settlement mayors, their deputies, assistants and advisers.

Based on the analysis of the basic law regulating the activities of the National Police of Ukraine, as well as the regulatory acts of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, propositions were formulated aimed at improving the procedure for the activities of police commissions, in

particular regarding: optimization of the system of police commissions, determining the procedure and grounds for creating several commissions in territorial police agencies; improving the procedure for nominating candidates to police commissions from the Minister of Internal Affairs, the Head of the National Police and the Commissioner for Human Rights of Verkhovna Rada of Ukraine; depoliticizing the staff of police commissions; establishing a clear algorithm for the activities of police commissions to determine the priorities of police activities; improving the procedure for conducting interviews with candidates for positions and the procedure for assessing such interviews; establishing administrative responsibility for interfering with the work of police commissions.

Key words: National Police of Ukraine, police commissions, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, staffing, a police officer.

Сергій Олександрович Дмитренко,

Офіс Генерального прокурора (прокурор), м. Київ;

 <https://orcid.org/0000-0002-1668-8896>,

e-mail: dmytrenko_serhii@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ

Розглянуто сутність адміністративно-правового забезпечення реалізації правоохоронної функції держави. Виокремлено елементи механізму адміністративно-правового забезпечення реалізації правоохоронної функції держави у сфері оподаткування. Визначено основні напрямки забезпечення ефективного функціонування зазначеного механізму реалізації правоохоронної функції держави в умовах створення спеціально уповноваженого органу фінансових розслідувань. Розглянуто форми реалізації правоохоронної функції держави у сфері оподаткування.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, механізм адміністративно-правового забезпечення, оподаткування, правоохоронна функція, фінансові розслідування.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Зараз – в умовах реформування податкової системи України – першочерговим завданням є створення ефективного механізму забезпечення реалізації правоохоронної функції держави у сфері оподаткування. Значну роль у цьому процесі відіграє науково обґрунтоване, системне та комплексне застосування суб'єктами адміністративно-правового забезпечення інструментів адміністративного права з метою реалізації правоохоронної функції.

Однією з головних передумов гарантування ефективного механізму адміністративно-правового забезпечення реалізації правоохоронної функції держави у сфері оподаткування є розроблення нормативно-правової бази, зокрема засад функціонування цього механізму. Саме в актах законодавства мають закріплюватися пріоритетні напрями реалізації правоохоронної функції держави, коло суб'єктів її реалізації і шляхи взаємодії між цими суб'єктами, а також урегулюватися питання, пов'язані із забезпеченням реалізації правоохоронної функції.

Вагома роль правоохоронної функції держави у сфері оподаткування та її місце в державному регулюванні зумовляють актуальність

дослідження проблем адміністративно-правового механізму реалізації правоохоронної функції держави.

Стан дослідження проблеми

Механізм адміністративно-правового забезпечення реалізації правоохоронної функції держави досліджували у своїх працях С. С. Бандурка [1], О. І. Безпалова [2], Р. Г. Ботвінов [3], С. Г. Братель [4], О. Л. Соколенко [5], В. І. Теремецький [6; 7] та інші вчені. Безумовно, їхні наукові здобутки мають важливе значення для науки адміністративного права. Однак окремі питання, що стосуються забезпечення реалізації правоохоронної функції держави у сфері оподаткування, залишаються і досі нерозробленими. Зокрема, в межах адміністративно-правового механізму потребують дослідження питання нормативного й інституційного забезпечення реалізації правоохоронної функції держави у сфері оподаткування.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в дослідженні механізму адміністративно-правового забезпечення реалізації правоохоронної функції держави у сфері оподаткування з урахуванням особливостей його елементів та в обґрунтуванні шляхів удосконалення цього механізму. *Мета* статті досягається вирішенням таких *завдань*: визначення сутності адміністративно-правового забезпечення реалізації правоохоронної функції держави, виокремлення елементів механізму адміністративно-правового забезпечення реалізації правоохоронної функції держави у сфері оподаткування, розгляд форм реалізації правоохоронної функції держави у сфері оподаткування.

Наукова новизна дослідження

На підставі аналізу чинного законодавства й теорії адміністративного права щодо забезпечення реалізації правоохоронної функції держави у сфері оподаткування у статті сформульовано нові узагальнення і надано пропозиції щодо визначення елементів механізму забезпечення цієї функції. Визначено систему суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави у сфері оподаткування з урахуванням широкого розуміння поняття «забезпечення».

Виклад основного матеріалу

В умовах існування демократичних інститутів суспільства й держави та вибору курсу на інтеграцію в Європейський Союз необхідно переглянути зміст правоохоронної функції держави й елементи механізму її реалізації з урахуванням досвіду європейських держав у цій сфері.

Правоохоронна функція держави – це самостійний комплексний напрямок її діяльності, обумовлений її соціальним призначенням, який реалізується системою державних і недержавних суб'єктів,

уповноважених виключно в межах закону, з використанням відповідних форм і методів вживати юридичних заходів впливу (зокрема і примусових) з метою досягнення бажаного соціального ефекту – охорони права загалом і забезпечення охорони законності та правопорядку, прав і свобод громадян зокрема [8, с. 58].

Основою забезпечення реалізації правоохоронної функції держави є сукупність правових, економічних та організаційних елементів.

Елементами механізму забезпечення реалізації правоохоронної функції держави у сфері оподаткування є такі:

- інституційна складова (суб'єкти забезпечення);
- нормативна складова (система адміністративно-правових норм, що встановлюють засади та правила реалізації правоохоронної функції держави у сфері оподаткування);
- принципи забезпечення реалізації правоохоронної функції держави у сфері оподаткування;
- форми та методи реалізації правоохоронної функції держави;
- ресурсна складова (кадрове, інформаційне, матеріальне, технічне забезпечення тощо).

Якщо розглядати ці елементи крізь призму адміністративно-правового регулювання, особливої уваги потребує дослідження питань визначення кола суб'єктів забезпечення реалізації правоохоронної функції держави у сфері оподаткування, нормативного забезпечення їх діяльності та застосування норм адміністративного права цими суб'єктами.

О. І. Безпалова зазначає, що під адміністративно-правовими нормами, які регламентують особливості реалізації правоохоронної функції держави, слід розуміти визначені державою загальнообов'язкові правила поведінки учасників суспільних відносин у сфері реалізації правоохоронної функції держави, за допомогою яких ці суб'єкти можуть реалізовувати надані їм права і виконувати покладені на них обов'язки [8, с. 62].

Водночас зазначимо, що норми адміністративного права не лише встановлюють правила реалізації правоохоронної функції, але й формують засади відносин у цій сфері.

В юридичній літературі як основу, на якій побудовано різні види діяльності, використовують поняття принципів, зокрема юридичних принципів. Законодавство встановлює правові принципи на рівні нормативних приписів і доктрин, які регулюють найважливіші аспекти суспільних відносин, фіксує цілі й визначає правові можливості та засоби, які забезпечують розвиток цих відносин.

Принципи реалізації правоохоронної функції держави слід розглядати як закономірності й норми поведінки, які встановлюють основні вимоги до діяльності відповідних суб'єктів реалізації.

Зауважимо, що в умовах реформування інституційної складової механізму адміністративно-правового забезпечення реалізації правоохоронної функції у сфері оподаткування ключовими принципами, на яких повинна гарантуватися діяльність суб'єктів відповідних відносин, є легітимність, презумпція законності рішень платників податків у разі неоднозначності тлумачення нормативно-правових актів, неминучість покарання за вчинення фінансових правопорушень, колегіальність розроблення важливих рішень, ефективність, незалежність, відкритість, неупередженість і відсутність корупції [9]. Дотримання цих принципів забезпечить суб'єктам, наділеним повноваженнями у цій сфері, умови для реалізації правоохоронної функції у сфері оподаткування. Тому ці принципи обов'язково мають визначатися на рівні відповідних нормативно-правових актів та враховуватися під час формування державної політики у сфері охорони і захисту податкових відносин.

Адміністративно-правові норми, які встановлюють загальнообов'язкові правила поведінки під час реалізації правоохоронної функції держави у сфері оподаткування, є статичним елементом механізму, а інші складові механізму є динамічними. Дієвість адміністративно-правового механізму забезпечення реалізації правоохоронної функції держави у сфері оподаткування залежить від правильного поєднання статичної та динамічної складових.

Отже, одним із базових елементів механізму реалізації правоохоронної функції держави у сфері оподаткування є система суб'єктів. Тому варто звернути увагу на питання визначення кола цих суб'єктів, їх правового статусу та форм реалізації їх повноважень. Однак дослідження зазначеного питання потребує визначення поняття «адміністративно-правове забезпечення».

На думку Т. Г. Корж-Ікаєвої, адміністративно-правове забезпечення – це сукупність адміністративно-правових заходів, спрямованих на створення відповідних умов для ефективної реалізації, охорони, захисту й відновлення порушених прав і свобод неповнолітніх [10, с. 7–8]. Із цієї точки зору, адміністративно-правове забезпечення створює передумови для реалізації правоохоронної функції держави, тобто полягає в діяльності щодо формування норм права і закріплення їх на рівні нормативно-правових актів.

Однією з головних передумов ефективною реалізації будь-якої функції держави є розроблення та існування нормативно-правової бази. Водночас органи виконавчої влади теж мають право нормотворчості й виконують завдання і функції держави, зокрема правоохоронну функцію, для реалізації якої потрібен певний механізм.

Так, Є. Є. Колесников визначає адміністративно-правове забезпечення як упорядкування суспільних відносин державою за допомогою спеціального механізму, їх юридичне закріплення, охорону, реалізацію та розвиток [11, с. 434].

У працях багатьох науковців ідеться про адміністративно-правове забезпечення як про впорядкування суспільних відносин державою за допомогою правових норм, приписів і сукупності засобів, їх юридичне закріплення та реалізацію [12, с. 8; 13, с. 83].

В. І. Теремецький в одній із своїх наукових публікацій зазначає, що адміністративно-правове регулювання є цілеспрямованим впливом правових норм, ухвалених державою, які є відповідними адміністративними засобами забезпечення прав та законних інтересів фізичних, юридичних осіб і держави у суспільних відносинах із метою підпорядкування їх юридично встановленому правопорядку, а також охорони та розвитку в інтересах суспільства і держави. Крім того, вчений уточнює систему принципів та функцій адміністративно-правового регулювання податкових відносин, визначає їх загальні та спеціальні ознаки і пропонує власний підхід до здійснення їх класифікації [14, с. 50]. Така позиція науковця свідчить про широке розуміння поняття адміністративно-правового забезпечення.

Отже, в разі широкого розуміння поняття «забезпечення» суб'єктами реалізації правоохоронної функції держави у сфері оподаткування є всі органи державної влади та недержавні суб'єкти, діяльність яких спрямовано на формування та реалізацію державної політики у цій сфері. До цих суб'єктів слід віднести Верховну Раду України як орган законодавчої влади, органи місцевого самоврядування, які в межах повноважень, визначених Податковим кодексом України, самостійно вирішують питання щодо встановлення на своїй території певних зборів та обрання розміру ставок їх справляння; платників податків, а також осіб, які сприяють сплаті податків і зборів (податкових агентів, банки, державні органи, що надають інформацію про платника податків, необхідну для нарахування податків і зборів, збирачів податків та зборів) [15, с. 747].

Водночас до державних суб'єктів забезпечення правоохоронної функції держави належать усі органи державної влади, що здійснюють свої функції у правоохоронній сфері, а саме суб'єкти загальної компетенції (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та інші), які визначають політику держави, встановлюють правила поведінки під час реалізації правоохоронної функції, та суб'єкти спеціальної компетенції, головне призначення яких – здійснення правоохоронної діяльності.

Так, сьогодні в Україні злочини у сфері оподаткування розслідують три правоохоронні органи: податкова міліція у складі податкових органів, Служба безпеки України та Національна поліція України. Зауважимо, що повноваження податкових органів у межах адміністративно-правового виміру можна визначати щонайменше з чотирьох різних поглядів, зокрема «як здійснення повноважень контролюючого та правоохоронного органу згідно з приписами Кодексу

України про адміністративні правопорушення та законодавства щодо статусу та діяльності правоохоронних органів» [16, с. 116–117].

Однак існує проблема дублювання повноважень цих органів. Через це розгляд справ затягується, а ефективність протидії економічним злочинам залишається низькою. Так, за 2019 р. в Україні зареєстровано 1287 кримінальних проваджень лише щодо ухилення від сплати податків. Із них лише в десяти справах ухвалено обвинувальний вирок [17].

Ці факти вказують на низьку ефективність роботи, зокрема податкової поліції. Тому потрібно відокремити правоохоронну функцію держави у сфері оподаткування від сервісної функції. Реформування податкової міліції має запобігти необґрунтованим внесенням інформації про злочин до Єдиного Реєстру досудових розслідувань та негативним результатам їх розслідування.

Крім того, в державі не може існувати більше одного органу, що здійснює перевірку дотримання вимог податкового законодавства. Тому податкова міліція у складі Державної фіскальної служби не може розслідувати кримінальні правопорушення в податковій сфері з огляду на те, що вона не є контролюючим органом (яким є Державна податкова служба та її територіальні органи), крім того, у неї відсутні відповідні законодавчі повноваження [18].

Водночас результатами застосування адміністративно-правового механізму повинні бути: впорядкування діяльності відповідних суб'єктів, які вступили між собою у правові відносини; вдосконалення форм і методів управлінської діяльності; реальне дотримання прав та свобод людини і громадянина, а також захист у разі їх порушення [9, с. 60].

В. І. Теремецький та Т. А. Байрачна у своїй науковій публікації зосереджують увагу на детальному аналізі європейського досвіду організації контролю за діяльністю правоохоронних органів. Україна належить до централізованої (континентальної) моделі забезпечення внутрішньої безпеки, тому правоохоронні функції виконуються не лише Національною поліцією України [19, с. 262]. Так, в умовах євроінтеграції особливо актуальним є питання створення в Україні Бюро фінансових розслідувань – єдиного правоохоронного органу, завданням якого буде виявлення системних правопорушень у сфері оподаткування, їх усунення та запобігання їм.

Зауважимо, що ідея створення в Україні органу, який повинен зосередити всі повноваження на протидії злочинам у сфері економіки з метою виявлення і припинення правопорушень, з'явилася на початку 90-х років, зважаючи, зокрема, на досвід держав-членів Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки [20, с. 190].

Відповідно до меморандуму про співпрацю з Міжнародним валютним фондом закон про створення органу фінансових розслідувань

слід ухвалити до 1 січня 2021 р. Крім того, в меморандумі йдеться про такі повноваження цього органу, як розслідування економічних, фінансових і податкових шахрайств та інших злочинів, якими сьогодні займаються Національна поліція України, Служба безпеки України та податкова поліція, але за винятком тих випадків, які підпадають під юрисдикцію Національного антикорупційного бюро України¹.

Одним з етапів забезпечення реалізації цієї ідеї є закріплення на законодавчому рівні правового статусу цього органу. Так, 30 серпня 2019 р. у Верховній Раді України зареєстровано за № 1208 Проект Закону про Бюро фінансових розслідувань (далі – Проект № 1208), метою якого визначено розділення сервісної та правоохоронної функцій податкової служби, ліквідацію податкової міліції, оптимізацію структури й чисельності органів, які ведуть боротьбу зі злочинами у сфері фінансів, та усунення дублювання їх функцій шляхом створення Бюро фінансових розслідувань².

Важливу роль у створенні моделі організації діяльності органу фінансових розслідувань відіграє правильне визначення його компетенції і повноважень, зокрема стосовно підслідності справ, підпорядкування, принципів діяльності, антикорупційних механізмів тощо.

Так, необхідно звернути увагу на відсутність в законодавстві визначення критеріїв зарахування злочинів до економічних або фінансових. Одним із таких критеріїв можна визнати об'єкт посягання. Зокрема, цим об'єктом може бути господарська діяльність. Так, у розділі VII «Злочини у сфері господарської діяльності» Кримінального кодексу України містяться склади злочинів, які посягають на суспільні відносини у сфері господарської діяльності, що виникають із приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів, робіт і послуг. Водночас економічні та фінансові злочини часто мають комплексний характер, тобто можуть вчинятися в сукупності з іншими протиправними діями, відповідальність за які передбачено статтями різних розділів Особливої частини Кримінального кодексу України [20].

Зважаючи на це, необхідно визначити два види підслідності Бюро фінансових розслідувань – основну та додаткову. До основної

¹Лист про наміри : від 02.06.2020 № 18124/0/2-20 // Урядовий портал : офіц. сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/18%20-%20PDF/memorandum-pro-ekonomichnu-ta-finansovu-politiku-mvf-vid-02-06-2020.pdf> (дата звернення: 11.09.2020).

² Проект Закону про Бюро фінансових розслідувань : від 30.08.2020 № 1208 / ініціатор Д. О. Гетманцев // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66516 (дата звернення: 11.09.2020).

підслідності можуть належати такі злочини, як незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів; підроблення документів, які подають для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб-підприємців; ухилення від сплати податків і зборів (обов'язкових платежів); ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування тощо. Водночас під час розслідування зазначених злочинів можуть бути виявлені інші злочини (шахрайство, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків; службове підроблення; службове недбальство тощо), які слід віднести до додаткової підслідності Бюро фінансових розслідувань.

Отже, для оптимізації механізму адміністративно-правового забезпечення реалізації правоохоронної функції держави у сфері оподаткування доцільно зменшити кількість правоохоронних органів із протидії економічним злочинам шляхом створення єдиного органу фінансових розслідувань. Водночас для формування довіри до новоствореного органу розслідування фінансових правопорушень важливою є його орієнтація на аналітичний формат роботи. Новий орган повинен зосередитись на виконанні профілактичних функцій, які допоможуть запобігти податковим та іншим фінансовим правопорушенням [9].

Тому вбачаємо, що особливістю Бюро фінансових розслідувань має бути заміна силового підходу на комплексний і аналітичний. Цей орган повинен стати єдиним аналітичним центром концентрації та аналізу інформації про стан фінансової системи держави. Зважаючи на це, необхідно розробити проєкт нового закону, який передбачатиме створення Бюро фінансових розслідувань, наділеного аналітично-контрольною та правоохоронною функціями.

Зазначене обумовлює вибір форм реалізації правоохоронної функції держави у сфері оподаткування. Правильний вибір спеціальних способів і прийомів реалізації правоохоронної функції держави створює належні умови для забезпечення правопорядку в державі та підвищення ефективності діяльності суб'єктів у сфері оподаткування.

У юриспруденції розглядають дві форми реалізації функцій держави – правову та організаційну. Правова форма реалізації правоохоронної функції держави полягає в нормотворчій, установчій, правореалізаційній і правоохоронній діяльності суб'єктів забезпечення реалізації цієї функції. Так, під час правотворчості розробляються та ухвалюються нормативно-правові акти, а під час правозастосування відповідні органи повинні забезпечити втілення у життя приписів зазначених документів [8, с. 74].

Віддаючи належне правотворчості як формі реалізації правоохоронної функції, слід зауважити, що у сфері оподаткування велике значення має правозастосування, що має власний багатоелементний механізм реалізації норм права та відповідні процедури.

Розглядаючи правозастосування крізь призму створення органу фінансових розслідувань, виділимо такі основні напрями його діяльності:

- 1) оперативно-розшукова діяльність;
- 2) досудове розслідування;
- 3) накопичення, аналіз та узагальнення інформації щодо кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, з метою запобігання кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності, а також пов'язаним із ними іншим кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності та проти власності.

Організаційна форма реалізації правоохоронної функції здійснюється в межах чинного законодавства, проте нормами права встановлюються лише процедура здійснення певних дій. Організаційні дії здійснюються в порядку поточної, перш за все управлінської, діяльності (інспектування державних органів, посадових осіб і недержавних організацій; залучення недержавних організацій і громадян до роботи державного апарату тощо). До позаправових форм, крім організаційної діяльності, належить також здійснення матеріально-технічних операцій, таких як підготовка матеріалів для видання юридичних актів, складання довідок, звітів і ведення діловодства, що дуже важливо для державної правоохоронної діяльності [3].

Як самостійну форму здійснення правоохоронної функції можна виділити інформаційно-попереджувальний вплив на суб'єктів оподаткування, метою якого є досягнення виконання ними встановлених законодавством обов'язків.

Висновки

Механізм адміністративно-правового забезпечення правоохоронної функції держави у сфері оподаткування слід розуміти як комплекс упорядкованих засобів, за допомогою яких держава в особі уповноважених органів впливає на відносини, що виникають під час реалізації цієї функції.

Головним обов'язком суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави є своєчасне виявлення загроз належному функціонуванню правоохоронної сфери, недопущення їх настання, виявлення факторів, що негативно впливають на правоохоронну сферу, вироблення та реалізація системних заходів щодо їх усунення або мінімізації можливого негативного впливу.

Існування в Україні численних органів, що мають право розслідувати фінансові правопорушення, створює небезпеку визнання недопустимими зібраних доказів через порушення правил підслідності.

Особливої уваги потребує питання створення Бюро фінансових розслідувань – центрального органу виконавчої влади, який реалізуватиме державну політику з питань запобігання, виявлення, припинення, розслідування та розкриття кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, які прямо чи опосередковано заповодують шкоду публічному інтересу у сфері фінансів.

Отже, реформування органів розслідування фінансових порушень дозволить установити партнерські відносини між суб'єктами оподаткування та контролюючими органами, а також підвищить ефективність діяльності правоохоронних органів у боротьбі проти фінансових злочинів.

Список бібліографічних посилань: 1. Бандурка С. С. Правоохоронна функція держави як функція захисту приватного підприємства // *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми* : тези доп. круглого столу (м. Харків, 27 жовт. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 22–26. 2. Безпалова О. І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави : монографія. Харків : Ніка Нова, 2014. 544 с. 3. Ботвінов Р. Г. Правоохоронна функція держави: сутність та форми реалізації. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2016. Вип. 1. С. 27–35. URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2016-01\(15\)/4.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2016-01(15)/4.pdf) (дата звернення: 11.09.2020). 4. Братель С. Г. Правоохоронна сфера як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Юридична наука*. 2015. № 5. С. 52–58. 5. Соколенко О. Л. Поняття та ознаки правоохоронної функції держави як основи правоохоронної діяльності. *Форум права*. 2012. № 4. С. 847–852. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2012_4_140.pdf (дата звернення: 11.09.2020). 6. Теремецький В. І. Податкові правовідносини в Україні : монографія. Харків : Діса плюс, 2012. 648 с. 7. Контроль за діяльністю правоохоронних органів : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Іншина, В. І. Олефіра. Харків : Ніка Нова, 2014. 408 с. 8. Безпалова О. І. Методологічні засади адміністративно-правового механізму реалізації правоохоронної функції держави. *Development and modernization of the legal systems of Eastern Europe: experience of Poland and prospects of Ukraine*. 2017. Vol. 2. Pp. 57–79. 9. Rudenko S. V., Danylenko V. V. Analysis of the current situation and the perspectives of introduction the financial investigation body in Ukraine // *Актуальні напрями модернізації бухгалтерського обліку, аудиту та оподаткування в Україні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 трав. 2018 р.) / Харків. нац. тех. ун-т сільського господарства ім. П. Василенка. Харків : Смуґаста типографія, 2018. С. 226–228. 10. Корж-Ікаєва Т. Г. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ. 2008. 17 с. 11. Колесников Є. Є. Поняття та особливості адміністративно-правового забезпечення захисту прав споживачів. *Форум права*. 2011. № 2. С. 432–438. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_2_67.pdf (дата звернення: 11.09.2020). 12. Римарчук Г. С.

Адміністративно-правове забезпечення права інтелектуальної власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2013. 18 с. **13.** Іерусалімова І. О. Механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2006. 205 с. **14.** Теремецький В. І. Поняття адміністративно-правового регулювання у сфері оподаткування. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2012. № 1 (35). С. 50–54. **15.** Теремецький В. І. Класифікація суб'єктів податкових правовідносин. *Форум права.* 2011. № 4. С. 741–748. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_4_123.pdf (дата звернення: 11.09.2020). **16.** Теремецький В. І. До питання про проблеми розмежування податкових та інших правовідносин. *Наше право.* 2012. № 2, ч. 3. С. 115–120. **17.** Вінокуров Я. Хто замінить податкову міліцію і кому це потрібно // *Економічна правда* : сайт. 11.09.2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/09/11/664982> (дата звернення: 11.09.2020). **18.** Гаделія В. МВФ vs податкова міліція: необхідні зміни чи консервація структури? // *State Watch* : сайт. 01.07.2020. URL: <https://statewatch.org.ua/publications/mvf-vs-podatkova-militsiia-neobkhidni-zminy-chy-konservatsiia-struktury> (дата звернення: 11.09.2020). **19.** Теремецький В. І., Байрачна Т. А. Європейський опыт організації контролю за діяльністю правоохоронительних органів и возможность его использования в Украине. *Форум права.* 2017. № 4. С. 262–267. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_4_42.pdf (дата звернення: 11.09.2020). **20.** Чернявський С. С., Василичук В. І. Визначення місця та ролі Служби фінансових розслідувань в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2016. № 2 (99). С. 5–18.

Надійшла до редколегії 14.09.2020

Dmytrenko S. O. Specific Features of the Mechanism of Administrative and Legal provision for the Implementation of the State's Law Enforcement Function in the Field of Taxation

The essence of administrative and legal provision for the implementation of the state's law enforcement function has been studied. The elements of the mechanism of administrative and legal provision for the implementation of the state's law enforcement function in the field of taxation have been distinguished. It has been offered to include the institutional component (subjects of provision), normative component (system of administrative and legal norms establishing the principles and rules of the state's law enforcement function in the field of taxation), principles of implementing the state's law enforcement function in this area, forms and methods of implementation of the state's law enforcement function and the resource component (personnel, information, material, technical provision, etc.) into the structure of this mechanism.

The author has defined the following key principles, which should be the basis for the activity of the subjects of the considered relations: legitimacy, presumption of legality of decisions of taxpayers in case of ambiguity of the interpretation of regulatory acts, inevitability of

punishment for financial offenses, collegiality of the development of important decisions, efficiency, independence impartiality and absence of corruption.

The author has determined the peculiarities of ensuring the effective functioning of administrative and legal mechanism of the realization of the state's law enforcement function in the conditions of creation of the specially authorized agency of financial investigations. It is especially important in the context of European integration to establish the Bureau of Financial Investigations in Ukraine – a single law enforcement agency, whose task will be to identify systemic offenses in the field of taxation, their elimination and prevention.

It has been concluded that the reform of the investigative agencies of financial violations will establish a partnership between taxpayers and monitoring authorities, as well as will increase the effectiveness of law enforcement agencies in combating financial crimes.

Key words: administrative and legal provision, mechanism of administrative and legal provision, taxation, law enforcement function, financial investigations.

УДК 342.9.03(477)(094.4) DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.3.13>

Ольга Юрївна Кириченко,

*кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра адміністративного права та процесу;*

 <https://orcid.org/0000-0001-6085-6175>,
e-mail: olga.chapala@gmail.com

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РОЗРОБКИ ТА ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ КОДЕКСУ УКРАЇНИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОСТУПКИ

Сформульовано й охарактеризовано найбільш проблемні аспекти у процесі розроблення нової редакції Кодексу України про адміністративні правопорушення та окреслено перспективи ухвалення Кодексу України про адміністративні проступки. Надано пропозиції щодо оновлення розділів чинного КУпАП, особливу увагу приділено перегляду системи адміністративних стягнень. Запропоновано авторське бачення структури нового кодексу та його змісту.

Ключові слова: кодекс, адміністративне правопорушення, адміністративний проступок, адміністративне стягнення, адміністративне право.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Зважаючи на сучасні реалії, можна з упевненістю стверджувати, що Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) є останнім рудиментом радянської епохи та давно не відповідає потребам сьогодення в адміністративно-деліктній сфері. Застарілість указаних норм є причиною масивної дезінтеграції законодавства у зазначеній галузі, адже, крім чинного КУпАП, існує ще значна кількість інших нормативно-правових актів, що встановлюють адміністративну відповідальність на його основі (закони України «Про запобігання корупції», «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» тощо), а також акти окремих галузей законодавства, зокрема податкового, митного, валютного та інших, що регулюють реалізацію адміністративної відповідальності на відмінних від норм чинного КУпАП засадах.

Стан дослідження проблеми

У вітчизняній адміністративно-правовій науці існують різноманітні концепції оновлення законодавства про адміністративну відповідальність, серед яких визначальними є наукові праці таких учених-адміністративістів, як О. А. Банчук, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, Д. М. Лук'янчук та ін. Проте незважаючи на значну кількість

фундаментальних досліджень указаної проблематики, новий Кодекс про адміністративні проступки залишився лише на доктринальному рівні, а наразі діє КУпАП, ухвалений ще в далекому 1984 р.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є правовий аналіз найбільш проблемних і спірних положень чинного Кодексу про адміністративні правопорушення, визначення актуальних шляхів їх оновлення, а також окреслення перспектив ухвалення нового Кодексу України про адміністративні проступки. Для досягнення сформульованої мети були поставлені такі *завдання*:

- здійснити правовий аналіз розділів КУпАП;
- сформулювати конкретні пропозиції щодо їх оновлення;
- запропонувати зміст і структуру Кодексу України про адміністративні проступки.

Наукова новизна дослідження

У статті запропоновано нові наукові підходи до оновлення адміністративно-деліктного законодавства взагалі та Кодексу про адміністративні правопорушення зокрема.

Виклад основного матеріалу

Підкреслимо, що чинний КУпАП з моменту його імплементації та до сьогодні не відповідає одній з основних ознак закону – стабільності. Про це свідчить той факт, що цей Кодекс був ухвалений у грудні 1984 р. і набув чинності 1 червня 1985 р., а перші зміни до нього були внесені вже 12 квітня 1985 р., тобто ще до набрання ним чинності. Після цього вже сотні разів до нього вносилися зміни і доповнення, натомість основний зміст цього Кодексу фактично залишився без змін. Незважаючи на те, що першочерговим його завданням проголошується охорона прав і свобод громадян, реально чинні норми забезпечують лише безперерйне функціонування державного апарату й захист інтересів державних підприємств, установ та організацій. Цікавий приклад, що ілюструє вказану ситуацію, наводить А. Т. Комзюк, який зазначає, що останнім часом виникло дуже багато проблем у сфері побутового енергопостачання, допускаються численні порушення відповідних правил з боку як постачальників, так і користувачів, проте в КУпАП встановлено адміністративну відповідальність тільки за порушення правил користування електричною або тепловою енергією чи газом у побуті, що не завдало істотної шкоди (ст. 103¹⁸). Відповідальність же посадових осіб, з вини яких цілі будинки, квартали і навіть населені пункти потерпають без світла, тепла та газу, взагалі не передбачено. До того ж протоколи про згадані правопорушення складають органи державного енергонагляду, а розглядають адміністративні комісії. За своїм характером зазначені відносини є цивільно-правовими, але одна сторона в них є

захищеною адміністративно-правовими засобами, інша ж є, по суті, безправною, хоча основним завданням КУпАП проголошено охорону прав і свобод громадян [1, с. 109]. Таких прикладів можна було б навести досить багато. У зв'язку з цим слід звернути увагу також на зміст майбутнього КУпАП, адже в усіх наявних проєктах основні акценти є ідентичними чинному Кодексу.

Також викликає заперечення закріплення в чинному КУпАП такого завдання, як «виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції та законів України». Думки вчених про недоцільність закріплення вказаного завдання законодавець вже врахував у новому Кримінальному кодексі України, відмовившись від цієї конструкції, оскільки таке завдання вбачається нереальним. Ми вважаємо, що це повністю стосується й адміністративно-деліктного законодавства.

Наступним, як уже згадувалося вище, важливим завданням для імплементації нового Кодексу про адміністративні проступки, яке не було вирішено в жодному з проєктів, повинна стати розробка дієвого механізму, метою якого буде повна кодифікація та забезпечення концентрації всіх без винятку норм, які регулюють адміністративну відповідальність, саме у зазначеному кодексі. Інші ж нормативні акти повинні регулювати лише ті особливості реалізації адміністративної відповідальності в сторонніх сферах, які не можна закріпити в КУпАП.

Зазначений механізм сприятиме послідовній кодифікації законодавства про адміністративні правопорушення, адже вбачається, що вже кодифіковане законодавство потребує ніби додаткової кодифікації. [2, с. 114]. Наприклад, у чинному Кодексі склади порушень митних правил узагалі не сформульовано, відповідна стаття тільки відсилає до Митного кодексу. Таку ситуацію не можна вважати адекватною, адже КУпАП повинен стати єдиним нормативним актом, який визнає ті чи інші діяння адміністративними проступками і передбачає за їх вчинення адміністративну відповідальність [2, с. 109–110]. Ми вважаємо слушним вирішити вказану проблему за аналогією з кримінальним законодавством, де злочином визнається лише те діяння, яке закріплено в Кримінальному кодексі.

Як уже зазначалося, позитивним моментом у розробленні проєктів Кодексу про адміністративні проступки є визнання суб'єктом адміністративної відповідальності юридичної особи. Але водночас у наявних проєктах Кодексу про адміністративні проступки особливості цього суб'єкта не розкрито, а просто вказано на ознаки юридичної особи. Так, у п. 1 ст. 12 проєкту Кодексу про адміністративні проступки 2003 р. зазначається, що юридична особа є суб'єктом адміністративної відповідальності, якщо до моменту вчинення адміністративного проступку вона була зареєстрована у встановленому законом порядку [3, с. 123].

Після доповнення КУпАП розділом 13-Б, який установлює відповідальність за вчинення військових адміністративних правопорушень, деяких змін потребує редакція ст. 15 КУпАП. Частина 1 цієї статті, де передбачено неможливість застосування до військовослужбовців окремих адміністративних стягнень, доцільно доповнити таким стягненням, як суспільно корисні роботи. Наступним уточненням у процесуальному порядку реалізації відповідальності за ці категорії проступків має стати розповсюдження можливості передання матеріалів про адміністративні правопорушення, вчинені військовослужбовцями, відповідним органам для вирішення питання про притягнення їх до дисциплінарної відповідальності замість накладення на них адміністративних стягнень на всі категорії військовослужбовців, а не тільки стосовно військовослужбовців строкової служби.

У процесі підготовки й ухвалення нового Кодексу про адміністративні проступки перегляду потребує також підхід до формулювання в КУпАП складів адміністративних проступків, які закріплено в Особливій частині розділу II КУпАП, адже вказаний процес також впливає на систему адміністративно-деліктного законодавства, хоча й опосередковано. Йдеться про ті норми, де як адміністративний проступок закріплюється порушення різноманітних правил і норм, що вже одержали назву загальнообов'язкових (правил дорожнього руху, правил зберігання зброї тощо). У більшості випадків у зазначених статтях КУпАП такі правила лише згадуються без конкретизації та посилання на їх першоджерело. Повноваження щодо їх визначення реалізують Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, а також органи місцевого самоврядування, про що вже згадувалось вище. Прикладом таких деліктів можна вважати порушення Правил дорожнього руху, які встановлено Кабінетом Міністрів України, або Правил зберігання та використання зброї, що регламентуються Наказом МВС України, тощо. Уведення, перегляд чи скасування таких правил тягне за собою принципові зміни в регульованні адміністративної відповідальності [1, с. 111].

Підкреслимо, що на сьогодні Особлива частина Розділу II чинного КУпАП містить у собі 455 складів адміністративних проступків та щороку збільшується, а кожен другий громадянин України щорічно притягається до адміністративної відповідальності. Тому очевидним є той факт, що адміністративно-деліктне законодавство на сьогодні не потребує розширення. У зв'язку з цим ще одним украї важливим кроком у бік приведення вказаного законодавства у відповідність до вимог сьогодення є очищення чинного КУпАП від багатьох застарілих складів проступків, які вже багато років як втратили свою актуальність. Такими правопорушеннями, зокрема, є поширювання неправдивих чуток (ст. 173), незаконний відпуск або придбання бензину чи інших паливно-мастильних матеріалів (ст. 161), марнотратне витрачання

паливно-енергетичних ресурсів (ст. 98), грубе порушення механізаторами правил технічної експлуатації сільськогосподарських машин (ст. 108) тощо. Також вирішенням проблеми оптимізації адміністративно-деліктного законодавства має стати переведення низки адміністративних проступків, що межують зі злочинами і становлять достатню для їх криміналізації суспільну небезпеку, до категорії кримінальних проступків, законодавство про які стало чинним з 1 липня 2020 р. Зокрема, серед таких правопорушень можна виділити дрібне викрадення чужого майна (ст. 51), вчинення насильства у сім'ї (ст. 173²), незаконну порубку (ст. 65), жорстоке поводження з тваринами (ст. 89), незаконний посів або незаконне вирощування снотворного маку чи конопель (ст. 106²), підроблення проїзних квитків і знаків поштової оплати (ст. 135¹), самоправне зайняття жилого приміщення (ст. 151), знищення або пошкодження зелених насаджень (ст. 153), обман покупця та замовника (ст. 155²), адміністративні порушення, пов'язані з корупцією (глава 13-А), військові адміністративні порушення (глава 13-Б), дрібне хуліганство (ст. 173), заняття проституцією (ст. 181¹), несплату аліментів (ст. 183¹) тощо.

Розмірковуючи про зміст і структуру нового Кодексу України про адміністративні проступки, необхідно констатувати, що розпорошеність думок та багаторічні запеклі дискусії вчених із цього приводу, а також факт відсутності на сьогодні єдиного проекту цього важливого нормативно-правового акта, що сприймається в наукових колах, свідчить про обширність та виключну складність питання, що становить поле нашого наукового пошуку та, по суті, має стати предметом окремого фундаментального дослідження. Водночас у процесі підготовки поточного наукового дослідження став очевидним той факт, що, формуючи уявлення про приблизну будову нового Кодексу про адміністративні проступки, необхідно, в першу чергу, керуватися двома векторами: по-перше, структурно-логічною концепцією цього кодифікованого акта, по-друге, визначенням юридико-технічної схеми, метою якої вбачається зручне користування кодексом.

Аналізуючи можливу структурну будову майбутнього кодифікованого акта, ми дійшли висновку, що найбільш принциповим аспектом у цій сфері є проблема співвідношення його «матеріальної» та «процесуальної» частин. Значна кількість учених і досі висловлює різноманітні думки з приводу того, чи треба включати до цього кодексу норми, які регулюють процедуру розгляду справ про адміністративні проступки. Одна частина вчених віддає перевагу нині чинній «схемі», згідно з якою і матеріальні, і процесуальні норми концентруються в єдиному кодифікованому акті. Інша обстоює протилежну точку зору, доводячи необхідність винесення «процесуального» блоку норм за межі КУпАП [4, с. 165]. При цьому, акумулюючи такі думки, адміністративно-правова наука так і не досягла консенсусу в

баченні перспектив законодавчої регламентації адміністративно-деліктного провадження.

До загальної частини КУпАП слід додати норми, що закріплюють його завдання, визначають поняття адміністративної відповідальності, деталізують розуміння законодавства про адміністративну відповідальність, установлюють правила формування кодексу, а також межі його дії в часі, у просторі та за колом осіб.

У матеріальній частині КУпАП повинна сконцентруватися основна частина нормативної моделі адміністративної відповідальності, на яку вказував Д. М. Лук'янець. Учений наголошував, що в цій частині мають бути зосереджені норми, які утворюють її концептуальну складову. Інакше кажучи, належне місце слід відвести принципам адміністративної відповідальності. Ці принципи треба сформулювати таким чином, щоб їх можна було використовувати без додаткового тлумачення, в тому числі під час створення нових складів адміністративних правопорушень [5, с. 271]. До того ж Д. М. Лук'янець пропонує не описувати окремо об'єкт правопорушень, як це зроблено в чинному КУпАП (ст. 9), оскільки ознаки об'єкта прямо впливають зі змісту об'єктивної сторони. Наявність у нормативній моделі адміністративного правопорушення вказівки на суб'єктивну сторону є реалізацією принципу відповідальності за вину, який, як було показано вище, прямо впливає із принципу верховенства права. Оскільки згадані принципи мають бути придатними як для правозастосовної, так і для правотворчої діяльності, перш за все слід сформулювати нормативне визначення поняття адміністративного правопорушення, яке має містити в собі необхідну і достатню кількість ознак підстав адміністративної відповідальності [5, с. 272].

Аналізуючи процесуальну частину майбутнього Кодексу про адміністративні проступки, вважаємо, що за своїм обсягом вона має значно превалювати над загальною та матеріальною частинами, але не настільки, щоб стати підґрунтям для створення окремого кодексу. Це стане можливим з огляду на очікувані зміни в адміністративно-деліктній сфері (зокрема, виключення загальних судів із кола суб'єктів адміністративної юрисдикції, скасування низки не властивих для адміністративної юрисдикції стягнень тощо), що істотно спростить процедуру притягнення до адміністративної відповідальності як щодо накладення стягнень, так і щодо їх виконання. Відповідно, зменшиться загальний масив процесуальних норм [4, с. 167]. Стосовно структури процесуальної частини КУпАП необхідно зауважити, що розпочати цю частину доцільно було б із завдань і принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення. Також невід'ємною складовою цієї частини повинні стати норми, які встановлюватимуть критерії визначення підвідомчості справ про

адміністративні делікти і визначатимуть стадії провадження справ про адміністративні проступки, правовий статус учасників провадження у цих справах, перелік і правила застосування засобів забезпечення провадження, строки розгляду відповідних справ для юрисдикційних органів тощо.

Крім того, в новому КУпАП обов'язково необхідно присвятити окрему главу особливостям притягнення до відповідальності юридичних осіб, а також передбачити розділ, в якому будуть сконцентровані склади деліктів і санкції за їх вчинення.

Що ж стосується зручності користування Кодексом про адміністративні проступки, то наразі основну техніко-юридичну проблему становить спосіб закріплення юрисдикційних повноважень конкретних органів виконавчої влади або інших суб'єктів стосовно відповідних складів адміністративних правопорушень. Ми вважаємо слушною пропозицію Д. М. Лук'янця щодо закріплення таких повноважень органу, якому є підвідомчими відповідні справи, у тій статті, в якій визначається склад конкретного делікту [5, с. 273]. Однак слід усвідомлювати, що результатом такого підходу до вирішення вказаної проблеми може стати значне розширення обсягу відповідного розділу кодексу.

Висновки

Підбиваючи підсумки вищевказаного, треба констатувати, що пропозиції щодо реформування й оновлення чинного адміністративно-деліктного законодавства, викладені в дослідженні, ставлять під сумнів подальше функціонування чинного Кодексу про адміністративні правопорушення у його традиційному вигляді. Насиченість правового простору в умовах сьогодення диктує гостру потребу розроблення, ухвалення та імплементації принципово нового Кодексу України про адміністративні проступки, який буде покликаний стати флагманським нормативно-правовим актом у публічно-правовій сфері нашої держави.

Список бібліографічних посилань: 1. Комзюк А. Т. Законодавство про адміністративні проступки: проблеми визначення сутності, завдань та системи. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. Вип. 14. С. 107–112. 2. Гусаров С. М., Комзюк А. Т., Салманова О. Ю. Деякі актуальні проблеми реформування інституту адміністративної відповідальності. *Форум права*. 2017. № 5. С. 112–119. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_5_17.pdf (дата звернення: 03.09.2020). 3. Адміністративне судочинство в Україні. Книга друга. Кодекс України про адміністративні проступки (проект). Харків : Консум, 2003. 322 с. 4. Гуржій Т. О. Перспективи розвитку адміністративно-деліктного законодавства України. *Адміністративне право і процес*. 2014. № 3 (9). С. 156–168. 5. Лук'янець Д. М. Розвиток інституту

адміністративної відповідальності: концептуальні засади та проблеми правореалізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ. 2007. 405 с.

Надійшла до редколегії 07.09.2020

Kyrychenko O. Yu. Problematic Issues of the Development and Implementation of the Code of Ukraine on Administrative Offenses

The most problematic aspects in the process of developing a new version of the Code of Ukraine on Administrative Offenses have been formulated and characterized; and the perspectives for the adoption of the Code of Ukraine on Administrative Offenses have been outlined. The main shortcoming is the obsolescence of the legal norms enshrined in the Code of Ukraine on Administrative Offenses. It has been noted that it is the reason for the massive disintegration of legislation in the specified area. Other shortcomings are the fragmentation and obsolescence of corpus delicti of administrative offenses (in this regard, it has been emphasized that currently administrative and tort law does not need to be expanded); eclecticism (combination of heterogeneous elements) of the content of substantive administrative tort legislation; inconsistency of a significant part of the misdemeanors in the field of public administration provided by the Code of Ukraine on Administrative Offenses; duplication of certain provisions of the Criminal Code of Ukraine, etc.

The author has provided propositions for updating the sections of the current Code of Ukraine on Administrative Offenses, in particular, the inclusion into General Part of the Code of Ukraine on Administrative Offenses of the norms consolidating its tasks, determining the concept of administrative liability, detailing the understanding of legislation on administrative liability, establishing rules for the formation of the Code, as well as the scope of its action in time, in space and by the range of persons; special attention has been paid to the revision of the system of administrative penalties.

The author has suggested own vision of the structure of the new Code and its content, has emphasized the necessity of determining the legal entity as a subject of administrative liability, as well as the introduction of the algorithm of bringing MPs, deputies of local councils and judges to administrative liability.

It has been concluded that a separate chapter in the new Code of Ukraine on Administrative Offenses is expedient to be focused on the peculiarities of prosecuting legal entities, as well as to provide a section, which is going to be focused on the corpus delicti of torts and sanctions for their commission.

Key words: Code, an administrative offense, an administrative misdemeanor, administrative penalty, administrative law.

УДК 351.75+343.34

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.3.14>

Альона Валентинівна Комзюк,

*Харківський національний університету внутрішніх справ,
кафедра адміністративного права та процесу (викладач);*

 <https://orcid.org/0000-0002-2615-103X>,
e-mail: alenakomzuk@gmail.com

ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ З ГРОМАДСЬКІСТЮ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ

Проаналізовано значення та правові засади взаємодії громадян з поліцією у сфері забезпечення охорони громадського порядку та боротьби з правопорушеннями. Визначено поняття та види форм зазначеної взаємодії. Зроблено висновок про недостатність наукових розробок, присвячених проблемам взаємодії Національної поліції з громадськістю у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, зокрема щодо пошуку нових її форм. Запропоновано для впровадження окремі нові форми взаємодії Національної поліції з громадськістю, використання яких може покращити стан забезпечення правопорядку та боротьби з правопорушеннями.

Ключові слова: публічний порядок та безпека, охорона, поліція, громадські об'єднання, взаємодія, форми.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Розвиток України як демократичної, правової, соціальної держави, визнання найвищою соціальною цінністю життя та здоров'я, прав і свобод людини й громадянина зумовили реформування діяльності низки державних органів загалом і органів охорони правопорядку зокрема. Сприяє означеному процесу також переосмислення пересічним мешканцем країни ролі та місця Національної поліції в житті суспільства, важливості належної взаємодії між громадою й органами охорони правопорядку в різних сферах публічного та приватного життя [1].

Для найбільш ефективного виконання повноважень у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку Національна поліція України вступає у взаємодію з громадянами та громадськими об'єднаннями. Взаємодія є необхідною і важливою частиною роботи Національної поліції, в тому числі у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, завдяки чому досягається узгодження дій та спільної діяльності Національної поліції з іншими суб'єктами. Існуючі форми і методи взаємодії Національної поліції з громадськістю не відповідають вимогам сьогодення і потребують доопрацювання або ж пошуку нових. Тому виникає необхідність у проведенні ґрунтовного дослідження

проблем взаємодії Національної поліції з іншими суб'єктами забезпечення публічної безпеки і порядку [2].

Стан дослідження проблеми

Питанням правоохоронної діяльності Національної поліції, в тому числі взаємодії її органів з громадськістю, присвятили свої праці багато науковців, зокрема М. О. Качинська, В. Ю. Кікінчук, О. М. Музичук, Ю. С. Назар, В. П. Пилипишин, Є. В. Сергієнко, М. П. Ткач, Ю. С. Торкайло та ін. Проте форми зазначеної взаємодії досліджені недостатньо.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення поняття і видів форм взаємодії органів Національної поліції та громадськості у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, а також шляхів їх розвитку. Для досягнення поставленої мети необхідно визначити такі *завдання*: розкрити сутність взаємодії Національної поліції з громадськістю у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, їх зв'язків, а також визначити класифікацію форм взаємодії працівників Національної поліції з громадянами та їх об'єднаннями у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому здійснено удосконалення розуміння сутності і видів форм взаємодії органів Національної поліції та громадськості у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку.

Виклад основного матеріалу

Перш ніж вести мову про форми взаємодії органів Національної поліції і громадськості, необхідно з'ясувати загальне значення цього поняття. З точки зору філософії, термін «форма» (лат. *forma* – зовнішній вигляд) – це спосіб існування змісту, його внутрішня структура, організація і зовнішній вираз¹. Як той або інший спосіб зовнішнього вираження змісту розуміється також форма управлінської діяльності [3, с. 306].

Отже, якщо функції діяльності розкривають основні напрямки цілеспрямованого впливу суб'єктів на об'єкти, то форми діяльності – це шляхи здійснення такого цілеспрямованого впливу, тобто форми діяльності показують, як практично здійснюється діяльність. Як справедливо зазначає О. М. Музичук, процес реалізації завдань і функцій діяльності знаходить свій юридичний вияв у відповідних формах. Форми діяльності визначаються характером відносин у певній сфері життєдіяльності людини. Суспільно корисна діяльність викликає різні наслідки: одні дії приводять до юридичних наслідків, інші – ні.

¹ Форма // Словник української мови : сайт. URL: <http://sum.in.ua/s/forma> (дата звернення: 01.09.2020).

Форми діяльності прямо чи опосередковано обумовлені тими юридичними приписами, за допомогою яких держава регулює діяльність фізичних та юридичних осіб, які, у свою чергу, обирають ті форми діяльності, що є найбільш виправданими й ефективними [4, с. 78].

Необхідно також з'ясувати поняття взаємодії як правової та управлінської категорії. У загальному розумінні взаємодія – це вплив однієї реалії (тіла, біологічної істоти, людини, співтовариства) на іншу реалію, що змінює їхню динамічну поведінку¹. Як філософська категорія взаємодія відображає процеси впливу різноманітних об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість, зміну стану, взаємоперехід, а також породження одним об'єктом іншого, на що ми вже звертали увагу [5].

Про сутність взаємодії свідчать її ознаки. Зокрема, А. М. Подоляка виділяє п'ять основних її ознак: 1) погодженість діяльності. Вона впливає на спільні дії, об'єднуючи їх у єдине ціле – систему. Погодженість передбачає ряд відповідних дій та використання загальних або доповнюючих одні одних форм і методів реалізації цих дій; 2) певну кількість суб'єктів. Допускається участь як мінімум двох сторін, причому кожна з цих сторін можуть представляти кілька учасників; 3) поєднання зусиль суб'єктів, що визначають відносини співпраці між ними та мають спільні цілі й інтереси для взаємодіючих сторін. Виходячи з практичних потреб і теоретичних засад, можна виділити дві основні концепції взаємодії. Перша полягає в тому, що взаємодія – це погоджена діяльність. Така концепція приводить до виникнення ілюзії прямої регламентації владного характеру. Сутність другої концепції полягає в тому, що взаємодія – це доповнення можливостей один одного на умовах спільної користі від цього для всіх учасників взаємодії. Саме друга концепція забезпечує об'єктивність взаємозв'язків між суб'єктами. Взаємодія не може відбутися без ініціативи як мінімум однієї зі сторін. Крім того, необхідна наявність зустрічних пропозицій іншої сторони щодо ініціатора; 4) партнерський характер відносин, що здійснюється в рамках співпраці, при цьому сторони рівні і незалежні одна від одної; 5) законність, відповідно до якої реалізуються дії та використовуються форми, методи, сили і засоби [6].

Ураховуючи викладене, формами взаємодії Національної поліції з громадськістю у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку варто вважати той або інший спосіб зовнішнього вираження процесів впливу органів Національної поліції та представників громадськості один на одного, спрямованих на забезпечення публічної безпеки і порядку.

¹ Взаємодія // Енциклопедія сучасної України : сайт. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=33901 (дата звернення: 01.09.2020).

Перш ніж визначити види зазначених форм, необхідно з'ясувати правові засади взаємодії поліції та суспільства на засадах партнерства. Ця взаємодія здійснюється на основі низки нормативних актів, серед яких:

- Конституція України;
- Закон України «Про Національну поліцію»;
- Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону»;
- Наказ МВС України «Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції» від 28 липня 2017 р. № 650;
- Наказ МВС України «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» від 19 грудня 2017 р. № 1044.

Як зазначається в науковій літературі, варто мати також на увазі, що такі відносини сьогодні регулюються не лише національним законодавством, а й нормами міжнародного права. В розділі IV «Взаємодія з етнічними громадянами» Рекомендацій ОБСЄ з питань поліцейської діяльності в багатонаціональному суспільстві зазначається, що перед поліцією повинно бути поставлено завдання вироблення методів і практики взаємодії і співробітництва з меншинами, а також спільного створення атмосфери довіри на місцевому, регіональному та загальнодержавному рівнях [7].

Вивчити всі сторони взаємодії можливо, лише спираючись на класифікацію відомих правоохоронній практиці зв'язків органів поліції з громадськістю. Така система дає змогу вивчити та швидше знайти закономірності щодо поліпшення співпраці поліцейських із громадою.

Вичерпний перелік форм взаємодії поліції з громадськістю вказати дуже складно, тому слід їх виділити в певні підгрупи: спільна діяльність, пов'язана із заходами щодо боротьби з правопорушеннями; координування самостійних дій у сфері охорони громадського порядку; взаємодія громадських об'єднань правоохоронної спрямованості з поліцією; обмін оперативною інформацією щодо ситуацій, які склалися; надання допомоги працівниками поліції громаді у здійсненні заходів щодо припинення та попередження правопорушень; створення цивільно-поліцейських академій для освіднення громадськості про діяльність поліції, а також проведення спеціальних занять для громадян, які бажають спільно з поліцією виконувати правоохоронні завдання, тощо.

У спеціальній літературі висловлено різні підходи до класифікації форм взаємодії органів поліції та громадськості. Так, О. І. Безпалова формами реалізації напрямків реалізації інституціями громадянського суспільства правоохоронної функції держави називає участь в діяльності громадських організацій правоохоронної спрямованості;

індивідуальну (неформальну) реалізацію громадянського обов'язку. Зазначені форми можуть бути застосовані як у результаті налагодження взаємодії з правоохоронними органами, так і шляхом здійснення безпосередньої участі у правоохоронній діяльності в межах наданих законодавством повноважень [8].

Найбільш поширеними критеріями класифікації форм взаємодії органів поліції і населення називають часові характеристики (постійна і тимчасова), відношення до системи (внутрішня і зовнішня) та положення суб'єктів взаємодії в ієрархії елементів системи (горизонтальна і вертикальна). Однак О. М. Музичук вважає, що трьох критеріїв недостатньо, щоб охарактеризувати усе різноманіття аспектів взаємодії правоохоронних органів і громадськості, навіть якщо мати на увазі найбільш поширене розуміння взаємодії, тобто вузьке за змістом. Тому до трьох зазначених критеріїв учений додає такі:

1) за характером підстав для взаємодії (за підставами виникнення) можна виділити взаємодію: регламентовану, за вказівкою одного із керівників суб'єктів взаємодії, ініціативну;

2) за способом вирішення спільних завдань: самостійну (автономну), сумісну;

3) за просторовими характеристиками: близько розташовану, віддалену;

4) за характером зв'язків суб'єктів взаємодії: безпосередню, опосередковану;

5) за характером умов взаємодії (за станом середовища функціонування): звичайну, екстремальну;

6) за особливостями «технології»: послідовну, паралельну;

7) за кількістю суб'єктів взаємодії: двосуб'єктну, багатосуб'єктну (змішану);

8) за етапами безпосередньої діяльності: попередню, основну, заключну;

9) за сферами, напрямками діяльності: у сфері управлінської діяльності, у сфері охорони громадського порядку, профілактичної діяльності, у сфері адміністративної діяльності міліції, у сфері оперативно-розшукової діяльності, у сфері охорони власності тощо;

10) за формами діяльності (відповідно до етапів і стадій управлінського циклу): під час аналізу інформації, під час підготовки управлінського рішення, під час реалізації управлінського рішення, під час контролю і т. ін.;

11) за спрямованістю функціонування взаємодіючих суб'єктів: позитивну, негативну; за ступенем однорідності функцій взаємодіючих суб'єктів: взаємодію суб'єктів, які виконують однорідні функції, взаємодію суб'єктів, які виконують різні функції [4, с. 173].

Отже, аналіз юридичної літератури та правоохоронної практики дозволяє стверджувати, що точний список форм взаємодії поліції з

громадськістю визначити практично неможливо, тому виділимо їх основні підгрупи:

- спільна діяльність пов'язана із заходами щодо боротьби з правопорушеннями. Це діяльність, де має місце виявлення обставин, які стосуються охорони громадського порядку і боротьби з правопорушеннями. У подальшому розподіл сил та засобів, які існують в їх розпорядженні. Здійснюються сумісні патрулювання, захист та охорона власності, правоохоронні рейди з метою забезпечення правопорядку тощо;

- координування самостійних дій у сфері охорони громадського порядку здійснюється у вигляді плану або інших документів, у деяких випадках узгодження таких дій здійснюється усно, перед їх виконанням. Таке попереднє обговорення самостійних дій щодо боротьби з правопорушеннями дає змогу обійти повторення завдань (функцій) правоохоронної спрямованості, а також задіяти максимальну кількість присутніх працівників поліції і громадян, які є членами громадських об'єднань на закріпленій за ними території;

- надання допомоги громадським об'єднанням під час здійснення ними правоохоронних заходів;

- обмін оперативною інформацією щодо ситуацій, які склалися;

- надання допомоги працівниками поліції громаді у здійсненні заходів щодо припинення та попередження правопорушень;

- створення цивільно-поліцейських академій для інформування громадськості про діяльність поліції, а також проведення спеціальних занять для громадян, які бажають спільно з поліцією виконувати правоохоронні завдання.

Варто звернути увагу також на певні недоліки, які зустрічаються у практичному здійсненні взаємодії поліції з громадськістю у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку. Найголовнішою є відсутність дієвого правового механізму (відомчого нормативно-правового акта), яким би визначався порядок організації такої співпраці, зокрема проведення підготовки громадських формувань з охорони громадського порядку для виконання поставлених перед ними завдань, прийняття у них заходів щодо готовності до несення служби, контролюючі повноваження для припинення діяльності формально існуючих громадських формувань тощо.

Спільна діяльність працівників Національної поліції з громадськістю під час виконання правоохоронних завдань потребує постійного підвищення її якості. Важливо також вести безперервний пошук можливих нових форм зазначеної взаємодії, що сприятимуть ефективнішій спільній діяльності у сфері забезпечення правопорядку та боротьби з правопорушеннями за участю громадян. До числа можливих таких форм можна віднести розроблення і впровадження низки програм:

– «Взаємодія поліції та громади». Це інтерактивна багатофункціональна онлайн-платформа, що сприяє налагодженню комунікації між поліцією та громадами міст і містечок України. Платформа має дві складові: сервіси «Спитай поліцейського» та «Електронний кабінет дільничного». Перший сервіс дає можливість містянам просто і швидко ставити питання поліції й отримувати на них відповіді-роз'яснення¹;

– «Стоп насильству серед підлітків». Один раз на тиждень за участю школярів та працівників поліції організовується гра в теніс, проводяться футбольні матчі. Таким чином охоплюються всі школи підконтрольної території. Метод приятельських відносин із поліцейськими покликаний сформувати в кожному лідерські якості, дружні стосунки між учнями, а також зменшити кількість випадків знущань, залякувань у колективі серед школярів;

– «Майбутні захисники». Створення дитячої поліцейської академії. Тісні зв'язки, спільні заходи з учнями початкових класів (спільна рибалка, шкільний патруль), що дасть змогу донести до кожного презентаційний матеріал;

– «Сусіди-правоохоронці». Метою такої програми є реагування поліцейських на інформацію, надану сусідами на території проживання.

Необхідно також використовувати зарубіжний досвід із практики налагодження взаємодії поліції та суспільства на засадах партнерства. Наприклад, цікавий досвід було напрацьовано в місті Гопкінс (Міннесота, США), де використовуються такі форми взаємодії: протидія булінгу; сусідська варта; копи і діти; взаємодія з бізнес-структурами; взаємодія з іншими органами влади. Перераховані форми передбачають не лише певні види діяльності поліцейських, а й заходи для їх спільної реалізації [9]. Як слушно зазначив зарубіжний фахівець С. Вайт, роль поліції вже не полягає просто у забезпеченні правопорядку шляхом застосування сили чи примусу, а й передбачає надання послуг – «для громадян і разом із громадянами»².

Висновки

Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що ефективне виконання Національною поліцією України повноважень у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку потребує налагодження дієвої взаємодії з громадянами та громадськими об'єднаннями. Формами взаємодії Національної поліції з громадськістю у сфері забезпечення

¹ Взаємодія поліції та громади : сайт. URL: <https://bezpechne.community/> (дата звернення: 01.09.2020).

² White S. The Importance of Community Policing in Troubled Times. Conference Paper for the International Crime Prevention Conference, 14–17 November 2011, Singapore.

публічної безпеки і порядку варто вважати той або інший спосіб зовнішнього вираження процесів впливу органів Національної поліції та представників громадськості один на одного, спрямованих на забезпечення публічної безпеки і порядку. Основними формами взаємодії поліції з громадськістю є: спільна діяльність, пов'язана із заходами щодо боротьби з правопорушеннями; координування самостійних дій у сфері охорони громадського порядку; надання допомоги громадським об'єднанням під час здійснення ними правоохоронних заходів; обмін оперативною інформацією щодо ситуацій, які склалися; надання допомоги працівниками поліції громаді у здійсненні заходів щодо припинення правопорушень та запобігання їм; створення цивільно-поліцейських академій, проведення спеціальних занять для громадян, які бажають спільно з поліцією виконувати правоохоронні завдання. З метою підвищення ефективності взаємодії поліції з громадськістю доцільно розробити і впровадити низку програм.

Список бібліографічних посилань: **1.** Качинська М. Взаємодія поліції та громадськості як форма превенції насильства в сім'ї. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 1/2. С. 96–100. **2.** Кікінчук В. Ю. Форми взаємодії Національної поліції з іншими суб'єктами забезпечення публічної безпеки та порядку в державі. *Право.ua*. 2017. № 1. С. 81–86. **3.** Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Золота миля, 2011. 584 с. **4.** Музичук О. М. Організаційно-правові основи участі громадян в охороні громадського порядку і боротьбі з правопорушеннями : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2003. 193 с. **5.** Комзюк А. В. Взаємодія з громадськими об'єднаннями як принцип діяльності Національної поліції. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4 (75). С. 147–155. **6.** Подоляка А. М. Взаємодія державних органів в охороні громадського порядку. *Форум права*. 2009. № 2. С. 338–344. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2009_2_53.pdf (дата звернення: 01.09.2020). **7.** Процких О. Ю. Інформаційна взаємодія Національної поліції України з органами публічної влади та громадськістю. *Право і Безпека*. 2015. № 4 (59). С. 50–55. **8.** Безпалова О. І. Особливості участі інституцій громадянського суспільства у процесі реалізації правоохоронної функції держави. *Юридична наука*. 2015. № 8. С. 42–49. **9.** Логвиненко Б. О., Кравченко І. С. Взаємодія поліції та суспільства на засадах партнерства в діяльності підрозділів превентивної діяльності : метод. рек. Дніпро : Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 20 с.

Надійшла до редколегії 04.09.2020

Komziuk A. V. Forms of Interaction of the National Police with the Public in the Field of Ensuring Public Safety and Order

Interaction is a necessary and important part of the work of the National Police, including in the field of public safety and order. Due to the interaction we achieve the coordination of

actions and joint activities of the National Police with other entities. Existing forms and methods of the interaction between the National Police and the public do not meet the current requirements and need to be refined or finding new forms and methods. Therefore, there is the need to conduct a thorough study of the problems of the interaction of the National Police with other entities of ensuring public safety and order.

The author of the article has analyzed the importance and legal principles of the interaction of citizens with the police in the field of public order protection and combating crime. The concepts and forms' types of the specified interaction have been defined. It has been concluded that there is a lack of scientific research focused on the problems of the interaction of the National Police with the public in the field of public safety and order, in particular on finding its new forms.

To achieve this purpose, the author has revealed the essence of the interaction of the National Police with the public in the field of public safety and order, their relations, as well as has defined the classification of forms of the interaction of the National Police with citizens and their associations in the field of public safety and order.

The scientific novelty of the study is that it improves the understanding of the nature and types of forms of the interaction between the National Police and the public in the field of public safety and order.

Summarizing the above, we can conclude that the effective implementation of the authorities in the field of public safety and order by the National Police of Ukraine requires the establishment of effective interaction with citizens and public associations.

The author has offered some new forms of the interaction between the National Police and the public for the implementation, the use of which can improve the state of law enforcement and the fight against crime.

Key words: public order and security, protection, police, public associations, interaction, forms.

УДК 342.9

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.3.15>

Анатолій Трохимович Комзюк,

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра адміністративного права та процесу (професор);*

 <https://orcid.org/0000-0002-7377-9241>;

Євгенія Анатоліївна Липій,

*кандидат юридичних наук,
Полтавська державна аграрна академія,
кафедра підприємництва і права (доцент);*

 <https://orcid.org/0000-0001-9952-83X>

**ВІДНОСИНИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ
ТА ГРОМАДЯНИНА ЯК СКЛАДОВА ПРЕДМЕТА
АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА**

Проаналізовано відносини, що виникають у діяльності публічної адміністрації з приводу забезпечення прав і свобод людини та громадянина, які визнаються пріоритетною складовою предмета адміністративно-правового регулювання. Визначено сутність поняття «забезпечення» і його елементи, якими розуміються визнання та врегулювання з належною повнотою цих прав і свобод, надання реальної можливості користуватися ними, сприяння реалізації (позитивне гарантування), охорона та захист від порушень, поновлення в разі їх допущення та відповідальність держави за них. Зроблено висновки про доцільність врахування відносин щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина і його елементів, зокрема охорони та захисту в побудові системи адміністративного права.

Ключові слова: предмет адміністративного права, права і свободи людини та громадянина, забезпечення, гарантії, охорона, захист.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Розвиток адміністративного права як фундаментальної галузі українського права пройшов чимало етапів, які відзначалися не тільки різними тлумаченнями його базових категорій, а й розумінням самого його соціального призначення та ролі в регулюванні суспільних відносин. У наш час все ще триває робота над виробленням нової доктрини адміністративного права, яка розпочалася в кінці минулого століття після ухвалення Конституції України. Одним з основних, концептуальних, найбільш важливих та одночасно

найбільш дискусійних питань досі залишається розуміння предмета і системи адміністративного права.

Стан дослідження проблеми

Проблеми адміністративно-правового регулювання досліджували багато науковців, усі вони звертали увагу також на визначення поняття його предмета і системи (В. М. Бевзенко, Ю. П. Битяк, І. П. Голосніченко, І. С. Гриценко, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, Д. М. Лук'янець, Р. С. Мельник та ін.). Проте єдності думок досі так і не було досягнуто.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є розкриття сутності відносин щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина і встановлення їх місця у предметі адміністративного права. *Завданням* наукового пошуку є визначення як поняття предмета адміністративного права, так і видів та особливостей його складових, зокрема відносин щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому удосконалено розуміння сутності поняття «забезпечення» прав і свобод людини та громадянина як складової предмета адміністративного права та місця цих відносин у його системі.

Виклад основного матеріалу

Сучасний розвиток теорії адміністративного права має головним завданням формування його нової доктрини, яка б ґрунтувалась на концепції людиноцентризму, тобто пріоритету відносин щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина над усіма іншими. Виходячи саме з такого пріоритету, має здійснюватись публічна влада, що випливає зі змісту ст. 3 Конституції України¹, відповідно до якої права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження і забезпечення цих прав і свобод людини є її головним обов'язком.

Виходячи з такого розуміння сучасного призначення держави, адміністративісти основним елементом предмета адміністративного права також стали визнавати відносини, які виникають у діяльності публічної адміністрації з приводу забезпечення прав і свобод людини та громадянина [1, с. 551–552]. Така думка є найбільш поширеною і визнаною, зрозуміло, з незначними відмінностями у формулюваннях. Це відповідає й історичним закономірностям виникнення та розвитку адміністративного права. Зокрема, як зазначає І. С. Гриценко,

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 16.08.2020).

починаючи з моменту становлення адміністративного права як нової і самостійної галузі права і до 1917 р., погляди вчених на його предмет зводились до того, що норми останнього покликані стати регулятором суспільних відносин, які виникають між адміністративними органами та громадянами, з метою всебічної охорони та забезпечення прав останніх [2, с. 22]. В. К. Колпаков узагалі доходить висновку, що предметом адміністративного права є відносини щодо виконання адміністративних зобов'язань публічної адміністрації перед суспільством, сутність яких обумовлена конституційними положеннями щодо відповідальності держави перед людиною [3].

Можна навести й багато інших праць, в яких предмет сучасного адміністративного права визначається саме через визнання провідною його складовою відносин щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина. У той же час у цих працях зазначеним відносинам певне самостійне місце в системі адміністративного права не відводиться (це й логічно, адже ці відносини виникають в усіх без винятку адміністративно-правових інститутах і підгалузях, варто хіба що більше акцентувати на них), дуже мало уваги приділяється також з'ясуванню змісту самого поняття «забезпечення прав і свобод» та його елементів.

У ст. 3 Конституції України використано два терміни для позначення відповідного обов'язку держави: «утвердження» і «забезпечення». В чому саме вони виражаються? Якщо говорити про утвердження, то в семантичному значенні воно розуміється як установлення чогось, роблячи його міцним, непорушним [4, с. 1306]. Щодо прав і свобод це по суті означає їх визнання державою. Воно може здійснюватись різними шляхами та засобами: виголошенням у деклараціях, заявах, закріпленням прав людини у Конституції, інших законах; участю у підготовці і прийнятті міжнародних документів щодо прав людини, приєднанням до відповідних міжнародних договорів, їх ратифікацією тощо [5]. Щодо адміністративно-правового регулювання можна говорити про закріплення прав і свобод людини та громадянина у джерелах адміністративного права та визнання їх пріоритетності. Наприклад, у ст. 4 Закону України «Про державну службу» серед її принципів названо принципи верховенства права (забезпечення пріоритету прав і свобод людини і громадянина) та забезпечення рівного доступу до державної служби (заборона всіх форм та проявів дискримінації, відсутність необґрунтованих обмежень або надання необґрунтованих переваг певним категоріям громадян під час вступу на державну службу та її проходження)¹.

¹ Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 16.08.2020).

Ще одним показником утвердження прав і свобод людини та громадянина є належна повнота врегулювання як самих цих прав і свобод (їх змісту), так і механізмів їх забезпечення. Наприклад, Конституція України встановила певні гарантії для осіб, які притягаються до юридичної відповідальності. Основну увагу при цьому приділено кримінальній відповідальності, що загалом варто визнати виправданим, оскільки заходи цієї відповідальності є найбільш суворими, хоча це можна вважати й відлунням радянської традиції, за якої насправді суворими вважалися саме кримінальні санкції, а всі інші не сприймалися як щось серйозне.

У наш час адміністративна відповідальність постійно посилюється, і в окремих випадках адміністративні стягнення за своєю суворістю практично зрівнялися з кримінальними покараннями. Водночас лише окремі конституційні норми стосуються цієї відповідальності, зокрема ст. 61 Конституції України встановлює обмеження щодо повторного притягнення до юридичної відповідальності за одне й те ж правопорушення, а також індивідуальний характер юридичної відповідальності, включаючи й відповідальність адміністративну. Ще одне правило закріплено у ст. 68 Конституції, відповідно до якої незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності (хоча з аналізу змісту ст. 10 Кодексу України про адміністративні правопорушення¹ (далі – КУпАП) можна зробити й інший висновок, на що ми вже звертали увагу [6]). Що ж стосується найбільш важливого для юридичної відповідальності принципу – презумпції невинуватості, то його вимоги поширюються лише на кримінальну відповідальність, хоча, наприклад, звільнення особи від доказування невинуватості у вчиненні адміністративного проступку є не менш актуальним.

Варто звернути також увагу на те, що вимоги щодо індивідуалізації адміністративної відповідальності у чинному законодавстві про адміністративні правопорушення, як уявляється, із все більшим поширенням абсолютно визначених санкцій виконуються не повною мірою. Крім того, КУпАП передбачає можливість притягнення до адміністративної відповідальності осіб, які не вчинили правопорушень. Мається на увазі покладення обов'язку відповідати за правопорушення у сфері безпеки на автомобільному транспорті, зафіксовані в автоматичному режимі, не на порушника, а на відповідальну особу (ст. 14²), яка реально може навіть не здогадатися про вчинене правопорушення. Така ситуація, коли ми, по суті, маємо справу з об'єктивним обвинуваченням, нічим не відрізняється від визнання

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 16.08.2020).

суб'єктами зазначених правопорушень власників транспортних засобів, яке було визнано неконституційним, що стало наслідком скасування відповідних норм¹.

У всіх цих випадках необхідно мати на увазі завдання щодо утвердження прав і свобод громадян, зокрема повноти врегулювання їх гарантій. Поняття ж забезпечення зазначених прав і свобод потребує більш детального аналізу.

Варто загалом погодитись із думкою, що термін «забезпечення» щодо прав означає створення умов для їх здійснення [5]. Щодо виділення у його змісті трьох елементів чи напрямів – сприяння реалізації, охорони прав і свобод та їх захисту – все ж можна зазначити, що поновлення цих прав та відповідальність за вчинення посягань на них доцільно було б визнати самостійними напрямами. Зрозуміло, що така діяльність здійснюється також відповідно до адміністративно-правових норм, тобто відносини, які при цьому виникають, також є складовою предмета адміністративного права. Зупинимось на зазначених напрямах детальніше.

Сприяння реалізації прав і свобод людини та громадянина здійснюється всіма суб'єктами публічної адміністрації насамперед шляхом створення умов позитивного характеру для цього, у тому числі матеріальних. Найбільш яскравим прикладом такої діяльності є надання цими суб'єктами адміністративних послуг фізичним та юридичним особам, адже ст. 1 Закону України «Про адміністративні послуги»² визначає їх як результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи. Такі послуги надаються в усіх сферах публічного управління. Суб'єкти публічної адміністрації, які і є суб'єктами надання цих послуг, зобов'язані забезпечити належний рівень відповідної діяльності.

Водночас варто мати на увазі, що реалізація прав і свобод громадян можлива не тільки завдяки отриманню зазначених послуг. У багатьох випадках для їх реалізації не потрібне прийняття адміністративного акта суб'єктом владних повноважень, який і є результатом

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Багінського Артема Олександровича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху) : від 22.12.2010 № 23-рп/2010 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-10> (дата звернення: 16.08.2020).

² Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17> (дата звернення: 16.08.2020).

надання адміністративних послуг. Наприклад, використання публічного майна, особливо майна загального користування (природних об'єктів, шляхів, тунелів, мостів, вокзалів тощо), здійснюється без будь-якого дозволу. Суб'єкти публічного управління в таких випадках виконують обов'язки щодо створення й утримання зазначених об'єктів у належному стані, який забезпечував би відповідний рівень реалізації прав громадян. На це має бути спрямовано публічне управління у сфері матеріального виробництва, завдяки чому і можна створити необхідні матеріально-технічні умови для реалізації прав і свобод громадян.

Інше позитивне сприяння їх реалізації полягає в забезпеченні належного рівня організаційно-управлінської діяльності суб'єктів публічної адміністрації, орієнтованої на задоволення потреб громадян.

Що стосується охорони і захисту прав громадян, то в сучасній адміністративно-правовій теорії вони рідко розглядаються саме як складова конституційного принципу їх утвердження і забезпечення. Більше того, у багатьох працях акцент робиться виключно на так званій «сервісній» діяльності суб'єктів публічної адміністрації, яка забезпечує саме позитивне сприяння реалізації прав і свобод громадян. Проте не менш важливими є підтримання належного публічного порядку і безпеки, протидія різним протиправним проявам, які посягають на ці права і свободи, завдаючи їм певної, часом досить суттєвої шкоди. У цих випадках перед державою та її органами постає завдання щодо охорони та захисту прав і свобод людини та громадянина. Забезпечити їх «сервісними» засобами неможливо, це є завданням правоохоронної діяльності, яка містить як свою невід'ємну складову системну реалізацію заходів щодо підтримання правопорядку, боротьби з правопорушеннями, забезпечення панування режиму законності, гарантування дотримання конституційних прав і свобод людини та громадянина, захист майнових і немайнових прав і свобод фізичних та юридичних осіб [7, с. 21]. До основних ознак, властивих зазначеній діяльності, відносять, зокрема те, що: 1) така діяльність може здійснюватися не у будь-який спосіб, а лише за допомогою застосування юридичних заходів впливу. До них належать передусім заходи державного примусу; 2) ці заходи впливу мають суворо відповідати закону; 3) вона реалізується у встановленому законом порядку і з дотриманням певних процедур; 4) здійснення правоохоронної діяльності покладається насамперед на спеціально створені державні органи [8, с. 19–20].

Саме таке розуміння поняття та призначення правоохоронної діяльності обумовлює, на нашу думку, необхідність приділення більшої уваги її засобам і перш за все – адміністративному примусу, який останнім часом почав узагалі зникати з навчальної літератури. Заходи адміністративного примусу треба розглядати не тільки як засіб охорони і захисту прав і свобод громадян, але і як потенційне джерело їх

обмеження, порушення, що зумовлює необхідність забезпечення чіткого визначення та дотримання підстав і порядку застосування суб'єктами владних повноважень зазначених заходів.

Поновлення порушених прав і свобод громадян як складова їх забезпечення в публічному управлінні передбачає можливість скасування або зміни актів суб'єктів владних повноважень, припинення їх дій чи бездіяльності, що вчиняються із порушенням вимог закону. Таке скасування або припинення можливе як з власної ініціативи суб'єкта публічного управління, так і за зверненням громадянина. У загальному адміністративному праві з недавнього часу почали виділяти інститут адміністративного оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, яке може здійснюватись як у загальному порядку (у провадженні із звернень громадян), так і в інших адміністративних провадженнях (наприклад, у провадженні у справах про адміністративні правопорушення). Громадяни можуть також оскаржувати зазначені рішення, дії чи бездіяльність і в адміністративному судочинстві, порядок здійснення якого регулюється нормами самостійної галузі права – адміністративного процесуального.

Нарешті, відповідальність держави за порушення прав і свобод громадян може наставати у різних формах. У першу чергу, нас цікавить юридична відповідальність і насамперед – врегульована нормами адміністративного права. Ці норми регулюють дисциплінарну й адміністративну відповідальність представників держави – публічних службовців. Підстави, зміст і порядок реалізації дисциплінарної відповідальності службовців у наш час врегульовано достатньо повно (насамперед у Законі України «Про державну службу»). Цього не можна, на жаль, сказати про адміністративну відповідальність. Чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення був прийнятий ще 1984 р. в умовах панування тоталітарного режиму, в якому права і свободи громадян не мали значної цінності. Тому цей Кодекс визначив правові засади адміністративної відповідальності лише приватних осіб, а також відповідальність посадових осіб підприємств, установ та організацій за порушення певних загальнообов'язкових правил. Звісно, порушення багатьох із них заподіює шкоду також правам і свободам громадян (наприклад, порушення правил охорони праці, охорони довкілля, санітарних норм тощо), проте загальна ідея врегулювання відповідальності держави та її органів за свою діяльність у Кодекс навіть не закладалась. Не змінило ситуацію і внесення до КУпАП численних змін і доповнень. Тому на часі прийняття нового Кодексу про адміністративні проступки, в якому має бути визначено однакові умови відповідальності як для громадян та інших приватних суб'єктів, так і для представників держави – суб'єктів владних повноважень у разі порушення ними прав і свобод та законних інтересів перших.

На завершення необхідно акцентувати на визначенні місця розглянутих відносин щодо забезпечення прав і свобод громадян у предметі адміністративного права. Зважаючи на те, що ці відносини виникають у всіх сферах публічного управління, можна зробити висновок, що вони забезпечуються нормами всіх підгалузей Особливого адміністративного права (адміністративно-господарського, освітнього, поліцейського права тощо). Певні складнощі викликає розуміння місця цих відносин в інститутах та підгалузях Загального адміністративного права. Немає жодних сумнівів, що для цих інститутів і підгалузей зазначені відносини також властиві, тому виділяти для них якийсь спеціальний інститут немає потреби. Проте у Загальному адміністративному праві має бути удосконалено норми, які закріплюють засоби забезпечення прав і свобод громадян, насамперед засоби їх охорони та захисту. До них, у першу чергу, ми відносимо заходи адміністративного примусу, які цілком логічно в наш час віднести до інструментів (а точніше – методів) публічного управління.

Потребує оновлення також інститут адміністративної відповідальності, який у наш час трансформувався в адміністративно-деліктне право. Не можна лише погодитись із поміщенням цієї підгалузі до Особливого адміністративного права, оскільки її норми є загальними для всіх адміністративно-правових підгалузей, визначаючи правила адміністративної відповідальності за проступки, що вчиняються у всіх сферах і галузях публічного управління. А віднесення тих чи інших підгалузей до Загального чи Особливого адміністративного права здійснюється, як відомо, з урахуванням наявності загального чи особливого у правовому регулюванні.

Із інститутів загального адміністративного права варто згадати також інститут адміністративного оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації, який потребує більш чіткого структурування, узгодження з адміністративно-процедурним інститутом звернень громадян. Інститут адміністративної процедури також не можна вважати цілком сформованим, адже досі не ухвалено закон про цю процедуру, що дає підстави деяким науковцям дотепер називати її адміністративним процесом, включаючи до нього також адміністративне судочинство – діяльність, яка є видом правосуддя і яку здійснюють суб'єкти іншої гілки влади.

Висновки

Підсумовуючи викладене, можна зробити загальний висновок, що відносини щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина є важливою складовою предмета адміністративного права, яка, проте, не утворює його окремих інститутів чи підгалузей, тобто ці відносини регулюються нормами всіх структурних частин і Загального, і Особливого адміністративного права. Під забезпеченням прав і

свобод громадян варто розуміти визнання та врегулювання з належною повнотою цих прав і свобод, надання реальної можливості користуватися ними, сприяння реалізації (позитивне гарантування), охорону та захист від порушень, поновлення у разі їх допущення та відповідальність держави за них. Із інститутів та підгалузей адміністративного права, які найбільше потребують удосконалення і оновлення з точки зору регулювання зазначених відносин, на особливу увагу заслуговують адміністративний примус як складова інструментів публічного управління, адміністративно-деліктне право, адміністративні процедури та інститут адміністративного оскарження, які належать до Загального адміністративного права.

Список бібліографічних посилань: **1.** Адміністративне судочинство України : підручник / О. М. Пасенюк (кер. авт. кол.), О. Н. Панченко, В. Б. Авер'янов та ін. ; за заг. ред. О. М. Пасенюка. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 672 с. **2.** Загальне адміністративне право : підручник / І. С. Гриценко, Р. С. Мельник, А. А. Пухтецька та ін. ; за заг. ред. І. С. Гриценка. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 568 с. **3.** Колпаков В. К. Парадигма «поняття адміністративного права»: зміст і новели в системі універсалій // Питання адміністративного права. Книга 3 / відп. за вип. Н. Б. Писаренко. Харків : Право, 2019. С. 48–75. **4.** Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2003. 1440 с. **5.** Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій, О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш та ін. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2011. 1128 с. **6.** Комзюк А. Т. Деякі проблеми реалізації принципів адміністративної відповідальності публічних службовців // Публічна служба і адміністративне судочинство: зб. матеріалів І Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 5–6 лип. 2018 р.) / редкол.: М. І. Смокович, В. М. Бевзенко, Н. А. Данилевич, О. І. Белова. Київ : Дакор, 2018. С. 180–183. **7.** Пушкіна О. В. Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Острог, 2008. 38 с. **8.** Судові, правоохоронні, контрольно-наглядові та правозахисні органи України : підручник / С. М. Гусаров, О. Ю. Салманова, А. Т. Комзюк та ін. ; за заг. ред. С. М. Гусарова. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 512 с.

Надійшла до редколегії 19.08.2020

Komziuk A. T., Lypiy E. A. Relations on Ensuring the Rights and Freedoms of a Man and Citizen as a Component of the Subject Matter of Administrative Law

The relations arising in the activity of public administration concerning the provision of human rights and freedoms, which are recognized as a priority component of the subject matter of administrative regulation, are characterized. It is emphasized that one of the main,

conceptual, most important and at the same time the most controversial issues is still the understanding of the subject matter and system of administrative law.

The tasks concerning the assertion of the rights and freedoms of citizens, in particular the completeness of the settlement of their guarantees, are analyzed. It is established that it can be carried out in different ways and means: by utterances in declarations, statements, enshrined in the Constitution and laws; participation in the preparation and adoption of international human rights instruments, accession to relevant international treaties, etc. Regarding administrative regulation, it is an issue of consolidating human and civil rights and freedoms in the sources of administrative law and recognizing their priority.

The essence of the concept of "provision" and its elements are defined, which means the recognition and settlement with due fullness of these rights and freedoms, providing a real opportunity to use them, promoting implementation (positive guarantee), protection and defense from violations, renewal if allowed and responsibility of the state for them.

It is emphasized that the protection and defense of the rights of citizens in modern administrative and legal theory are rarely considered as part of the constitutional principle of their approval and provision. Moreover, the emphasis in many works is exclusively made on the so-called "service" activities of public administration, which provide the most positive promotion of the rights and freedoms of citizens. However, it is no less important to maintain proper public order and security, to counteract to various illegal manifestations that infringe on these rights and freedoms, causing some damage, sometimes quite significant.

The conclusion is made about the expediency of taking into account the relations concerning the provision of human rights and freedoms and its elements, in particular protection and defense in the construction of the system of administrative law.

Key words: subject of administrative law, rights and freedoms of a man and citizen, security, ensuring, security, protection.

Артем Іванович Садовенко,

другий оперативний відділ управління

ОРД ГУ ДФС у Запорізькій області (начальник);

 <https://orcid.org/0000-0001-7965-8320>,

e-mail: loukik77_@ukr.net

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ НАДАННЯ КОСМЕТОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Розглянуто проблематику законодавчого врегулювання косметологічної діяльності в Україні, яка стосується суб'єктів надання косметологічних послуг та відповідальності за порушення ними своїх професійних обов'язків. Запропоновано авторське визначення поняття «адміністративна відповідальність у сфері надання косметологічних послуг». З'ясовано, що актуальним є встановлення основних вимог до процедурних аспектів надання медичних та косметологічних послуг, оновлення адміністративного законодавства в зазначеній частині, а також визначення та закріплення адміністративно-правової відповідальності суб'єктів надання косметологічних послуг в Україні.

Ключові слова: косметологічні послуги, практична косметологія, суб'єкт надання косметологічних послуг, адміністративна правосуб'єктність, адміністративно-деліктні відносини, адміністративно-правова відповідальність, адміністративне законодавство.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Ринок косметологічних послуг в Україні стрімко розвивається, впроваджуються цікаві інноваційні технології, з'являються нові послуги. Однак, незважаючи на підвищений попит на такі процедури, неурегульованими залишаються питання дослідження основних тенденцій правового регулювання сфери надання косметологічних послуг, установа та законодавчого закріплення адміністративно-правової відповідальності суб'єктів надання косметологічних послуг в Україні.

Стан дослідження проблеми

В юридичній науці комплексні дослідження адміністративно-правової відповідальності суб'єктів надання косметологічних послуг в Україні відсутні. Утім, О. Г. Башура, О. С. Кран, І. Г. Пересадько, О. В. Посилкіна та інші вітчизняні дослідники розглядали окремі аспекти існування і розбудови ринку косметологічних послуг. Водночас З. С. Гладун [1], О. С. Доценко [2], С. В. Книш [3], Т. О. Коломоєць [4], В. І. Теремецький [5] та інші вчені-адміністративісти у

своїх працях приділяли увагу вивченню питань адміністративно-правової відповідальності взагалі та у сфері охорони здоров'я зокрема. Також проблематику, пов'язану з правовим аспектом регулювання ринку косметологічних послуг, вивчали В. В. Білоусюк, І. Я. Сенюта [6] та І. В. Чеховська [7].

Отже, відсутність сучасних фундаментальних теоретико-правових досліджень і фрагментарний характер наявних зумовили необхідність появи наукової публікації, присвяченої адміністративно-правовій відповідальності суб'єктів надання косметологічних послуг в Україні та виробленню пропозицій з удосконалення законодавства в цій сфері правового регулювання.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження особливостей адміністративно-правової відповідальності суб'єктів надання косметологічних послуг в Україні. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі *завдання*: визначити суб'єкта надання косметологічних послуг, розкрити ознаки адміністративної відповідальності за порушення у сфері надання косметологічних послуг, обґрунтувати напрями розвитку адміністративного законодавства у вказаній сфері та сформулювати пропозиції щодо його вдосконалення.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що стаття є одним із перших комплексних досліджень, присвячених визначенню поняття «суб'єкт надання косметологічних послуг», здійсненню класифікації адміністративної відповідальності у розглядуваній сфері залежно від суб'єкта делікту, а також виокремленню пропозицій щодо вдосконалення норм чинного адміністративного законодавства.

Виклад основного матеріалу

Проблематика законодавчого регулювання косметологічної діяльності в Україні насамперед стосується таких не вирішених раніше питань: хто є суб'єктом надання косметологічних послуг та яка відповідальність настає в разі порушення ним своїх професійних обов'язків.

В умовах сьогодення адміністративно-правова відповідальність суб'єктів надання косметологічних послуг перебуває на етапі формування. В аналізованій сфері це питання слід розглядати з погляду суспільної відповідальності кожного за стан власного здоров'я та індивідуальної й адміністративної відповідальності осіб, винних у порушенні правил надання косметологічних послуг.

У чинному законодавстві України відсутнє визначення поняття адміністративної відповідальності, тому в теорії адміністративного права існує чимало думок щодо цього соціально-правового явища.

Так, С. М. Балабан визначає адміністративну відповідальність як «інститут адміністративного права, норми якого в їх аналізі та праксеологічній площині виконують певну інтегративну гносеологічну функцію». Учений вважає, що цей інститут, будучи своєрідним спільним соціально-правовим субстратом, об'єднує всіх суб'єктів адміністративно-деліктних відносин [8, с. 58].

Г. П. Бондаренко переконаний, що «адміністративна відповідальність є формою реагування держави на правопорушення, яке виявляється в застосуванні повноважними державними органами, службовими особами, громадськістю до винної особи адміністративних санкцій у межах і порядку, встановлених законодавством; це обов'язок правопорушника звітувати за свою протиправну поведінку і зазнавати за неї несприятливих наслідків, передбачених санкцією правової норми» [9, с. 84].

Т. О. Коломоєць, розглядаючи адміністративну відповідальність як різновид правової відповідальності, розуміє її як специфічну форму негативного реагування компетентних державних органів на відповідну категорію протиправних проявів (насамперед адміністративних проступків), відповідно до якої особи, які вчинили правопорушення, повинні понести адміністративні стягнення в установлених законом формах і порядку за свої неправомірні дії [4, с. 134].

Обґрунтоване і найбільш повне визначення адміністративної відповідальності запропонував В. І. Теремецький, визначивши її як особливий різновид юридичної відповідальності, що застосовується до осіб, які вчинили адміністративні проступки, уповноваженими на те державними органами чи їх посадовими особами на підставах і в порядку, встановлених нормами адміністративного законодавства, і має наслідки майнового, матеріального, морального, особистого чи іншого характеру [5, с. 345–346].

З урахуванням зазначеного пропонуємо розуміти адміністративну відповідальність у сфері надання косметологічних послуг як обов'язок особи, яка порушила встановлений нормативно-правовими актами порядок надання косметологічних послуг, зазнати позбавлень організаційного та/або матеріального характеру, передбачених санкціями норм адміністративного права, з метою відновлення у потерпілої (в наслідок правопорушення) особи її фізичного і психічного здоров'я, а також недопущення в подальшому здійснення таких дій. Відповідно, адміністративна відповідальність у сфері надання косметологічних послуг виникає на підставі здійснення конкретного суб'єктом делікту, покарання за який передбачено чинним законодавством.

Отже, адміністративну відповідальність у сфері надання косметологічних послуг в Україні залежно від суб'єкта делікту можна класифікувати так:

1) відповідальність адміністрації медичного чи косметологічного закладу (кабінету, салону, центру); керівники мають нести адміністративну відповідальність за повсякденне управління закладами, визначати найефективніший спосіб організації надання косметологічних послуг;

2) відповідальність особи, яка надає косметологічні послуги (будь-якої особи, косметика, медичної сестри з косметичних процедур, провізора-косметолога, лікаря-дерматовенеролога, хірурга);

3) відповідальність особи, яка організовує забезпечення медичного чи косметологічного закладу різноманітними ресурсами;

4) відповідальність клієнта та/або пацієнта, який не дотримався порад і рекомендацій особи, яка надає косметологічні послуги, що зрештою спричинило настання негативних наслідків.

Пропонуємо під суб'єктом надання косметологічних послуг вважати особу, яка надає допомогу, спрямовану на покращення зовнішності людини, лікування або маскування дефектів зовнішності з метою зміни психофізичного стану людини та задоволення її естетичних потреб.

Ознаками, притаманними адміністративній відповідальності за порушення у сфері надання косметологічних послуг, є такі:

1) підстава адміністративної відповідальності – проступок, тобто протиправне винне діяння, вчинене особою, яка надає косметологічні послуги;

2) менша ступінь суспільної небезпечності, ніж у злочину, враховуючи обставини притягнення до відповідальності, виховний вплив, наслідки правопорушення та різний суб'єктний склад;

3) застосування адміністративного стягнення – йдеться про міру відповідальності, що вживається з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, а також запобігання вчиненню нових правопорушень [10, с. 374], у сфері косметології це можуть бути компенсаційно-відновлювальні заходи, штрафні (фінансові) санкції, позбавлення ліцензії (у разі якщо для здійснення цієї діяльності законодавством встановлено обов'язкову наявність ліцензії) тощо;

4) застосування на підставі норм адміністративного права й відповідно до завдань, передбачених у ст. 1 КУпАП¹.

В умовах сьогодення суспільні відносини, що виникають у сфері надання косметологічних послуг в Україні, є опосередковано врегульованими нормами різних галузей права. Проте у сфері надання

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 11.09.2020).

косметологічних послуг адміністративна відповідальність поки що в законодавстві України прямо не передбачається, а стосується лише окремих аспектів діяльності суб'єктів її надання. Що стосується адміністративної відповідальності за правопорушення, зазначені в КУпАП, то вона настає у разі, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності¹.

Під час розвитку держава постійно здійснює правотворчі функції, в результаті яких з'являються численні нормативно-правові акти, а предметом їх правового регулювання є відносини у різних сферах суспільного життя. Такі норми різняться за багатьма наявними у правовій науці критеріями, зокрема за юридичною силою, колом осіб, на яких вони розповсюджуються, органом, що ухвалив цей акт, тощо.

Як відомо, адаптація національного законодавства до норм Європейського Союзу є однією з найважливіших складових політики європейського вибору не лише нашої держави, а й будь-якої іншої країни, яка прагне прогресивного розвитку шляхом європейської інтеграції [11]. Тому під удосконаленням адміністративного законодавства у сфері надання косметологічних послуг в Україні слід розуміти вироблення теоретичних і практичних напрямів посилення потенціалу для подальшого розвитку такого явища та врегулювання спірних питань, що під час цього виникають, шляхом доопрацювання, скасування чи розроблення нових нормативно-правових актів у вказаній сфері.

На сучасному етапі розвитку України гальмується розроблення законопроектів, ухвалення яких забезпечило б упровадження ефективної моделі косметологічного обслуговування населення, спрямованого на забезпечення належних умов реалізації такого права громадян. Отже, доцільно розробити та запровадити систему обліку обсягу надання косметологічних послуг і контролю за їх якістю.

Узятий законодавцем курс на модернізацію системи охорони здоров'я, зокрема і косметологічних послуг, сьогодні не виправдовує очікувань, позаяк переважна більшість фундаментальних змін не стосується суміжних інститутів, а реалізація реформ суттєво відстає від запланованих строків [7, с. 106–107].

Безумовно, медичне право України потребує кодифікації, тобто створення єдиного систематизованого, логічно і юридично цілісного нормативно-правового акта – Медичного кодексу, до якого ввійдуть закони та нормативно-правові акти, що регулюють не лише питання медичної діяльності, а й надання косметологічних послуг. Водночас необхідно забезпечити створення такої системи медичного права,

¹ Відповідальність медичних працівників : Лист М-ва юстиції України від 20.06.2011 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0040323-11> (дата звернення: 11.09.2020).

яка б повною мірою відповідала вимогам часу та ґрунтувалася на загальноєвропейських підходах до забезпечення права кожного на здорове життя і права медичного працівника на здійснення професійної діяльності. До цієї системи мають увійти закони «Про особливості діяльності косметологічних закладів», «Про правовий статус суб'єктів надання косметологічних послуг», «Про права клієнтів (пацієнтів)» та інші законодавчі акти, що дозволять належним чином регламентувати правовідносини у сфері надання косметологічних послуг в Україні. Вкрай актуальним є встановлення основних вимог до процедурних аспектів надання медичних та косметологічних послуг, оновлення адміністративного законодавства в зазначеній частині, а також визначення та закріплення адміністративно-правової відповідальності суб'єктів надання косметологічних послуг в Україні.

Утім, це питання є одним із головних для збереження людського життя і здоров'я, а вказані правовідносини потребують посиленої правової охорони, основним із засобів якої є адміністративна відповідальність за неякісне надання досліджуваних послуг [12, с. 124].

Отже, можна зробити такі висновки щодо вдосконалення адміністративного законодавства у сфері надання косметологічних послуг в Україні:

1) удосконалення адміністративного законодавства полягає у створенні нових нормативно-правових актів у сфері надання косметологічних послуг для регулювання здійснення цієї діяльності;

2) узятий законодавцем курс на трансформацію системи охорони здоров'я, зокрема й косметологічних послуг, в умовах сьогодення не виправдовує своїх очікувань, оскільки більшість фундаментальних змін не стосується суміжних інститутів, а реалізація реформ суттєво відстає від запланованих строків; наразі не існує уніфікованих законодавчих вимог до процедурних аспектів надання косметологічних послуг;

3) потрібна кодифікація медичного законодавства, оскільки вкрай актуальним є оновлення законодавства в частині надання не лише медичних послуг, а й таких, що надаються у сфері косметології; у Медичному кодексі України доцільно закріпити основні вимоги до процедурних аспектів надання косметологічних послуг і присвятити окремий розділ адміністративно-правовій відповідальності суб'єктів надання медичних і косметологічних послуг.

Висновки

У результаті дослідження здійснено узагальнення теоретичних положень, запропоновано нове вирішення наукового завдання щодо вдосконалення адміністративно-правової відповідальності суб'єктів надання косметологічних послуг в Україні та отримано такі найважливіші результати.

1. Запропоновано авторське визначення поняття «адміністративна відповідальність у сфері надання косметологічних послуг»: під нею слід

розуміти обов'язок особи, як обов'язок особи, яка порушила встановлений нормативно-правовими актами порядок надання косметологічних послуг, зазнати позбавлень організаційного та/або матеріального характеру, передбачених санкціями норм адміністративного права, з метою відновлення у потерпілої (в наслідок правопорушення) особи її фізичного і психічного здоров'я, а також недопущення в подальшому здійснення таких дій.

2. Здійснено класифікацію адміністративної відповідальності у сфері надання косметологічних послуг в Україні залежно від суб'єкта делікту.

3. Установлено, що в законодавстві України й досі відсутня адміністративна відповідальність за неналежне надання косметологічних послуг, а наявна стосується лише окремих аспектів діяльності суб'єктів її надання.

4. Обґрунтовано необхідність здійснення кодифікації законодавства стосовно надання не лише медичних послуг, а й тих, що надаються у сфері косметології.

5. Запропоновано закріпити у Медичному кодексі України основні вимоги до процедурних аспектів надання косметологічних послуг, а також присвятити окремий розділ адміністративно-правовій відповідальності суб'єктів надання медичних та косметологічних послуг.

Перспективним напрямом наукових досліджень є подальше розкриття особливостей адміністративної правосуб'єктності суб'єктів надання косметологічних послуг в Україні.

Список бібліографічних посилань: 1. Гладун З. С. Проблеми адміністративної відповідальності у сфері охорони здоров'я та шляхи їх вирішення. *Вісник Львівського університету. Серія «Юридична»*. 2008. № 46. С. 72–80. 2. Доценко О. С. Адміністративна відповідальність за правопорушення в галузі охорони здоров'я населення. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 128–132. 3. Книш С. В. Окремі аспекти вдосконалення адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері охорони здоров'я України. *Юридичний бюлетень*. 2017. Вип. 5. С. 141–146. 4. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. Т. О. Коломоець. Київ : Істина, 2008. 457 с. 5. Теремецький В. І. Поняття, сутність та ознаки адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері оподаткування. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. Вип. 1. С. 343–351. 6. Любінець О. В., Сенюта І. Я. Медичний кодекс як основа в реформуванні охорони здоров'я України. *Український медичний часопис*. 2006. № 3 (53). С. 5–10. 7. Чеховська І. В., Білоусюк В. В. Правове регулювання ринку косметологічних послуг: порівняльно-правовий аналіз. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Вип. 15. С. 101–111. 8. Балабан С. М. Оцінка ефективності адміністративно-правового регулювання деліктних відносин. *Наше право*. 2014. № 6. С. 57–63. 9. Бондаренко Г. П. Адміністративна

відповідальність. Львів : ЛДУ, 1975. 176 с. **10.** Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 736 с. **11.** Бесчастний В. Окремі питання вдосконалення адміністративного законодавства України у напрямі гармонізації зі стандартами та вихідними засадами права Європейського Союзу. *Віче*. 2011. № 10. С. 2–5. **12.** Ховпун О. С. Адміністративна відповідальність у фармацевтичній сфері: поняття, види та проблеми правової регламентації. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1, т. 4. С. 121–126.

Надійшла до редколегії 16.09.2020

Sadovenko A. I. Administrative and Legal Liability of Entities Providing Cosmetological Services in Ukraine

The problematic issue of legislative regulation of cosmetological activities in Ukraine, which concerns the subjects of providing cosmetological services and liability for the violation of their professional duties, has been studied. The author has offered own definition of the term of “administrative liability in the field of providing cosmetological services”. It has been established that administrative liability in the studied area arises on the basis of the commission of a tort by a specific subject. The classification of administrative liability in the field of providing cosmetological services, depending on the subject of the tort, has been accomplished. The author has offered to consider a person who provides assistance aimed at improving a person’s appearance, treatment or masking the defects in appearance in order to change the psycho-physical condition of a person and meet his aesthetic needs as a subject of providing cosmetological services. It has been determined that the improvement of administrative legislation in the field of providing cosmetological services in Ukraine should be understood as the development of theoretical and practical areas of capacity building for further development of this phenomenon and the settlement of disputes that arise by revising, repealing or creating regulatory acts in this sphere. The necessity of codification of the legislation on the provision of cosmetological services has been substantiated. The existing theoretical provisions have been summarized and a new solution to the scientific problem of improving the administrative and legal liability of the entities providing cosmetological services in Ukraine has been suggested. It has been clarified that it is important to establish the basic requirements for the procedural aspects of providing medical and cosmetological services, for updating administrative legislation in this part, as well as the definition and consolidation of administrative and legal liability of entities providing cosmetological services in Ukraine.

Key words: cosmetological services, practical cosmetology, subject of cosmetological services provision, administrative legal personality, administrative and tort relations, administrative and legal liability, administrative legislation.

УДК 342.729:351.752.2

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.3.17>

Микола Анатолійович Самбор,

кандидат юридичних наук,

член-кореспондент Національної академії наук вищої освіти України,

Прилуцький відділ поліції ГУНП в Чернігівській області,

сектор моніторингу;

<https://orcid.org/0000-0002-0446-3892>,

e-mail: nikolas783@ukr.net

ПРАКТИКА ЗАПРОВАДЖЕННЯ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ МИРНИХ ЗІБРАНЬ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПОРЯДКУ ТА МІСЦЕ СУДОВОЇ ГІЛКИ ВЛАДИ У ВИЗНАЧЕННІ ДОПУСТИМОСТІ ТАКИХ ОБМЕЖЕНЬ

Досліджено практику виконавчої гілки влади України у встановленні колективної (загальної) заборони й обмеження здійснення права на свободу мирних зібрань в умовах запровадження карантину, а також місце та роль судової гілки влади в особі Верховного Суду та Конституційного суду України у визначенні конституційності запровадження таких обмежень і заборон.

Ключові слова: право на свободу мирних зібрань, карантин, обмеження, Верховний Суд України, Конституційний суд України, конституційність обмежень.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Україна і світ у 2020 р. зазнали кризових явищ у соціальній, економічній і правовій сферах життя, викликаних наявністю біологічної загрози життю та здоров'ю як окремих громадян, так і цілих націй, народів і держав, зумовлених виникненням і стрімким поширенням планетою гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2. Держави і недержавні організації та інститути громадянського суспільства вживають організаційних і практичних заходів, спрямованих на зниження небезпечності чинників пандемії для життя та здоров'я людей. Так, наприклад, Президент Російської Федерації В. Путін завив про реєстрацію в Росії першого препарату від COVID-19, який «працює досить ефективно, формує стійкий імунітет і пройшов усі необхідні перевірки» [1]. На думку Президента Сполучених Штатів Америки Д. Трампа, американська вакцина проти коронавірусу може бути готова вже в жовтні цього року: «У межах операції Warp Speed ми продовжуємо виробляти безпечну та ефективну вакцину в ті рекордні терміни, про які повідомляли. Ми отримаємо її,

на мою думку, до кінця року. Можливо, навіть до кінця жовтня». Агентство «Укрінформ» повідомило, що станом на ранок 5 вересня у світі зафіксовано 26 799 409 випадків хвороби COVID-19, з них 879 028 летальних випадків і 18 910 430 випадків одужання [2]. Загрози, які несе пандемія коронавірусу, не можна применшувати, а життя дієвих заходів як медичного й соціального, так і правового характеру має відповідати наявним загрозам, однак не створювати інші загрози для вільного існування особистості та її розвитку, а тим паче не бути підставою для запровадження обмежень прав, свобод та інтересів людини і громадянина.

Стан дослідження проблеми

Проблематика правового регулювання суспільних відносин в умовах пандемії є новою для України та не надто дослідженою для світового правового порядку. Тому особливості правового регулювання відносин зі здійснення права на свободу мирних зібрань в умовах пандемії та запровадження карантину мають низку прогалин, що, на наш погляд, негативно відбивається на здійсненні права на свободу мирних зібрань.

Безперечно, право на свободу мирних зібрань було предметом не одного наукового дослідження (для прикладу можна назвати праці А. Загороднюка, О. Клименка, В. Ліщинської, М. Філоретової, О. Шкарнеги та ін.), тоді як питання правового регулювання здійснення права на свободу мирних зібрань в умовах пандемії залишаються малодослідженими. Робляться спроби дослідити особливості правового регулювання права на свободу в умовах запровадження карантину [3] та надзвичайних ситуацій [4], однак роль судової гілки влади у врегулюванні обмежень права на свободу мирних зібрань в умовах карантину ще не досліджувалася.

Мета і завдання дослідження

Ураховуючи викладене, *метою* статті є дослідження легітимності встановлення обмеження права на свободу мирних зібрань в умовах карантину та місця судової гілки влади в утвердженні згаданого права.

Відповідно до мети сформульовано такі *завдання*: розглянути правові підстави обмеження права на свободу мирних зібрань в умовах карантину і вплив судової гілки влади на дотримання права на свободу мирних зібрань людини в Україні в умовах запровадженого карантину та з нових дослідницьких позицій сформулювати, що зумовлює легітимність обмеження права на свободу мирних зібрань в умовах карантину.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше у правовій науці обґрунтовано, по-перше, роль і місце судів загальної та конституційної юрисдикції в забезпеченні права на свободу мирних

зібрань, по-друге, недопустимість обмеження згаданого права поза законодавчим механізмом під час запровадження умов, які можуть впливати на свободу здійснення цього права.

Виклад основного матеріалу

Уряд України, установивши з 12 березня до 3 квітня 2020 р. на всій території України карантин, з першого дня заборонив проведення всіх масових заходів, у яких бере участь понад 200 осіб¹, а із 17 березня 2020 р. до 3 квітня 2020 р. – проведення всіх масових (культурних, розважальних, спортивних, соціальних, релігійних, рекламних та інших) заходів, у яких бере участь понад 10 осіб², проведення масових (культурних, спортивних, розважальних, соціальних, релігійних, рекламних та інших) заходів за участю більше однієї особи на 5 м² площі будівлі або території (якщо захід проводиться на відкритому повітрі)³, а також діяльність кінотеатрів та закладів культури з наповненістю кінозалів або залів понад 50 % місць у кожному окремому кінозалі або залі. Організатор заходу є відповідальним за дотримання між учасниками фізичної дистанції не менше ніж 1,5 м у разі проведення заходу із розміщенням учасників стоячи⁴.

Беззаперечним є той факт, що така адміністративна заборона (зроблена в адміністративному порядку органом виконавчої влади) стосується здійснення права на свободу мирних зібрань, сформульованого в нормі ст. 39 Конституції України, де проголошується, визнається, забезпечується і гарантується, що громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи та демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи

¹ Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19 : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 № 211 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-п> (дата звернення: 14.09.2020).

² Там само.

³ Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.05.2020 № 392 // Урядовий портал : офіц. сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vstanovlennya-karantynu-z-metoyu-zapobigannya-poshirennyu-na-teritoriyi-ukrayini-gostroyi-respiratornoyi-hvorobi-covid-19-sprichinenoyi-koronavirusom-sars-cov-200520-392> (дата звернення: 14.09.2020).

⁴ Про встановлення карантину та запровадження посилених протиепідемічних заходів на території із значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.07.2020 № 641 // Урядовий портал : офіц. сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vstanovlennya-karantynu-ta-zapr-641> (дата звернення: 14.09.2020).

виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. В Основному Законі України сформульовано правовий механізм обмеження цього права людини, який може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку, а саме з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Цінність цієї конституційної норми прямої дії полягає в тому, що в ній прямо визначається повнота здійснення права на свободу мирних зібрань, а також виключний спосіб обмеження цього права.

У системному зв'язку зі змістом норми ст. 64 Конституції України, де визначається, що конституційні права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України, в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження права на свободу мирних зібрань (права збиратися мирно, без зброї) із зазначенням строку дії цих обмежень¹. На підставі викладеного слід сформулювати висновок про те, що право на свободу мирних зібрань для всіх і кожного не може свавільно обмежуватися, для цього повинні існувати відповідні умови, визначені у ст. 64 Конституції України.

Обмеження суб'єктивного права на свободу мирних зібрань для окремо взятого суб'єкта може запроваджуватися в порядку, визначеному законом, а саме Кодексом адміністративного судочинства України², нормами якого (статті 268–271, 280) визначено особливості провадження у справах за адміністративними позовами органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань. Указаний механізм обмеження права на свободу мирних зібрань є індивідуалізованим і пов'язаним із конкретним суб'єктом.

Виходячи з конституційних норм прямої дії щодо визначення прав і свобод людини та громадянина й гарантій цих прав і свобод виключно законами України, а також згаданих положень КАС України, не існує і не може існувати іншого правового механізму, за винятком законодавчого, який може нормативно сформулювати обмеження права на свободу мирних зібрань в Україні. Таким чином, виключно законами України можуть запроваджуватися обмеження згаданого права для невизначеного кола суб'єктів, зумовлені конституційно визначеними умовами.

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 14.09.2020).

² Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 14.09.2020).

Із цього приводу Конституційний суд України стверджує, що обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають установлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними й обґрунтованими. У разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права. Конституційний суд України виходить із того, що до фундаментальних цінностей дієвої конституційної демократії належить свобода, наявність якої в особі є однією з передумов її розвитку та соціалізації. Право на свободу є невід'ємним та невідчужуваним конституційним правом людини і передбачає можливість вибирати свою поведінку з метою вільного та всебічного розвитку, самостійно діяти відповідно до власних рішень і задумів, визначати пріоритети, робити все, що не заборонено законом, безперешкодно і на власний розсуд пересуватися територією держави, обирати місце проживання тощо. Право на свободу означає, що особа є вільною у своїй діяльності від зовнішнього втручання, за винятком обмежень, які встановлюються Конституцією та законами України. Судовий контроль є необхідною гарантією захисту прав і свобод людини, закріплених в Основному Законі України. Суд після незалежного і неупередженого розгляду питання має ухвалити рішення стосовно правомірності обмеження конституційного права такої особи¹. Отже, право на свободу мирних зібрань може легітимно обмежуватися виключно за визначених у Конституції умов та виключно у спосіб, визначений Конституцією та законами України. Разом із цим Кабінет Міністрів України залишив поза увагою правову позицію, сформульовану Конституційним судом України ще 2016 р., ухвалюючи рішення про адміністративне обмеження здійснення права на свободу мирних зібрань. Хоча, на наш погляд, таке обмеження може бути легітимним, коли йдеться про організацію та проведення масових заходів саме державою, її органами чи окремими посадовими особами, адже в

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) : від 01.06.2016 № 2-рп/2016 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16> (дата звернення: 14.09.2020).

такий спосіб держава обмежує свої повноваження у відповідних сферах. Обмеження ці мають стосуватися саме посадових осіб державних органів та органів місцевого самоврядування, а не впливати на свободу здійснення права на мирні зібрання людьми.

Серед наведеного слід звернути увагу на те, що така заборона здійснення права на свободу мирних зібрань сформувала склад адміністративного правопорушення за ст. 44³ Кодексу України про адміністративні правопорушення. Наслідок такого правового регулювання суспільних відносин зі здійснення права на свободу мирних зібрань в Україні породив шквал обурення учасників суспільних відносин, що, на наш погляд, мало б спонукати адміністративні суди скористатись їх правом, яке випливає зі змісту ч. 4 ст. 7 Кодексу адміністративного судочинства України¹, де зазначено, що якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечать Конституції України, суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії. У такому випадку суд після винесення рішення у справі звертається до Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного суду України подання щодо перевірки конституційності закону чи іншого правового акта, що віднесено до юрисдикції Конституційного суду України.

Разом із тим досвід правового регулювання карантину в Україні шляхом запровадження спочатку заборони, а потім обмеження здійснення права на свободу мирних зібрань змусив Верховний Суд звернутися з відповідним поданням до Конституційного суду України з метою вирішення питання про відповідність Конституції України (конституційність) Постанови Кабінету Міністрів України № 392, оскільки, по-перше, запровадження Кабінетом Міністрів України обмеження права на свободу мирних зібрань викликало суспільний резонанс і питання щодо застосування юридичної відповідальності за порушення карантинних правил, по-друге, спричинило змістовне незрозуміння з боку суб'єктів правозастосування, якими нормами слід керуватися: 1) конституційними нормами прямої дії; 2) нормами підзаконних нормативно-правових актів суб'єктів, які здійснюють організаційно-розпорядчі функції стосовно безпосередніх суб'єктів правозастосування, що дозволяє першим впливати на дії останніх, перш за все в дисциплінарному порядку.

З огляду на ситуацію, яка склалася, слід урахувувати соціальний контекст, пов'язаний із функцією захисту прав людини конституційною юстицією, який здійснюється шляхом розгляду конституційних

¹ Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 14.09.2020).

скарг. Тому виникає питання, які конкретно юридичні обов'язки покладає рішення Конституційного суду України на адміністративні суди з точки зору *erga omnes* (загальної чинності) та *inter partes* (чинності між сторонами). На такій методологічній основі слід вирішувати проблеми, пов'язані з імплементацією рішень Конституційного суду України в діяльність адміністративних судів [5, с. 7].

Нормативність Конституції проявляється у двох аспектах: 1) у принципі правильності Конституції, згідно з яким законодавець і публічна адміністрація мають належним чином втілювати її положення в життя у своїх нормативно-правових актах; 2) у засадах автономного та динамічного тлумачення Конституції органом конституційної юстиції та імплементації загальними судами юридичних поглядів конституційної юстиції під час аргументування власних рішень, що є особливо важливим для Верховного Суду, покликаного забезпечувати єдність судової практики та шляхом тлумачення закону у світлі конституційних принципів усувати інституційні проблеми в поточному законодавстві [5, с. 10–11]. Необхідність тлумачення конституційних норм щодо запровадження обмежень права на свободу мирних зібрань, а також конституційності нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України змусила Верховний Суд звернутися до Конституційного суду України з відповідним поданням.

Скориставшись своїм правом, Верховний Суд відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»¹ звернувся до Конституційного суду України щодо конституційності окремих норм законів України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» від 14 листопада 2019 р. № 294-IX, «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік»» від 13 квітня 2020 р. № 553-IX та інших правових актів, а саме окремих пунктів Постанови Кабінету Міністрів України «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів» від 20 травня 2020 р. № 392.

Верховний Суд зазначив, що, по-суті, Конституція України дозволяє обмежувати право громадян на мирні зібрання, але водночас передбачає порядок та умови, за дотримання яких може запроваджуватися таке обмеження. Однак установлення громадянам України обмеження на мирні зібрання та масові заходи шляхом ухвалення Постанови № 392 містить ознаки невідповідності Конституції України. Отже, обмеження цього права не могло бути здійснене шляхом

¹ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 14.09.2020).

ухвалення рішення органом виконавчої влади¹. Така правова позиція Верховного Суду свідчить про високу правову культуру суб'єкта конституційного подання, а також про високий рівень правових знань і не менш якісний рівень правових умінь і навичок, зумовлених досвідом у сфері правозастосування.

У Рішенні від 28 серпня 2020 р. № 10-р/2020 Конституційний суд України зазначив, що згідно зі ст. 64 Конституції України конституційні права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України; в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть установлюватись окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Конституційний суд України наголошує, що обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина є можливим у випадках, визначених Конституцією України. Таке обмеження може встановлюватися виключно законом – актом, ухваленим Верховною Радою України як єдиним органом законодавчої влади в Україні. Встановлення такого обмеження підзаконним актом суперечить статтям 1, 3, 6, 8, 19, 64 Конституції України². Продемонстрована у вказаному рішенні правова позиція Конституційного суду України однозначно підтвердила

¹ Про звернення до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо перевірки відповідності Конституції України (конституційності) підпунктів 5, 6, 7, 14 пункту 3, абзацу шостого пункту 6 постанови Кабінету Міністрів України від 20 травня 2020 року № 392 «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів», пунктів 10, 17 Порядку здійснення протиепідемічних заходів, пов'язаних із самоізоляцією, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 травня 2020 року № 392; частин першої і третьої статті 29 Закону України від 14 листопада 2019 року № 294-IX «Про Державний бюджет України на 2020 рік»; абзацу дев'ятого пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України від 13 квітня 2020 року № 553-IX «Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2020 рік”»: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 29.05.2020 № 7 // Конституційний Суд України : офіц. сайт. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/4_230_2020.pdf (дата звернення: 14.09.2020).

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів», положень частин першої, третьої статті 29 Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік», абзацу дев'ятого пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2020 рік”»: від 28.08.2020 № 10-р/2020 // Конституційний Суд

сформульовану в конституційній нормі прямої дії тезу про недопустимість свавільного обмеження прав і свобод людини, зокрема права на свободу мирних зібрань. Такі обмеження в демократичній і правовій, соціальной державі України можуть здійснюватися виключно в порядку, визначеному Конституцією та законами України.

Виходячи з викладеного, варто підтвердити виправданість мети обмежувальних заходів, запроваджених Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України в березні-травні 2020 р. у зв'язку з поширенням на території України COVID-19. У результаті зіставлення цінностей і прав людини слід визнати, що загрози для життя та здоров'я є важливішими за проблеми обмеження особистої свободи стосовно пересування і заборони на деякі види соціальних контактів. Зважаючи на сучасні наукові знання, відмова від накладення таких обмежень істотно збільшує ризики зараження вірусом, захворювання значної кількості людей, перевантаження медичних закладів під час лікування серйозних випадків і в гіршому випадку зростання смертності. Однак слід наголосити, що навіть виправданість і серйозність мети, яка полягає в захисті життя і здоров'я людей, для досягнення якої запроваджуються обмеження в реалізації конституційних прав людини, не означає, що такі обмеження можуть установлюватися свавільно та бути несумісними з фундаментальними конституційними цінностями верховенства права, демократії та захисту прав людини. Суд мав навести більше аргументів щодо зайнятої ним справедливої юридичної позиції, за якою обмеження прав і свобод людини можуть установлюватися виключно Конституцією і законами України, а не підзаконними актами. Верховенство Конституції України не має сенсу, якщо грубо порушуються її принципи та норми, які гарантують права і свободи людини. Так, зокрема, з положення п. 1 ч. 1 ст. 92 Конституції України, яке передбачає, що виключно законами України визначаються «права і свободи людини та громадянина, гарантії цих прав і свобод», впливає, що й обсяг цих обмежень може визначатися також виключно законами України. В Україні єдиним органом законодавчої влади є парламент – Верховна Рада України, яка згідно з п. 3 ч. 1 ст. 85 Конституції України ухвалює закони. З указаного випливає, що Верховна Рада України не могла передати повноваження щодо ухвалення акта з питання обмеження здійснення конституційних прав і свобод людини будь-якому іншому органу державної влади. Заходи щодо обмеження прав людини не можуть бути безстроковими та підлягають періодичному перегляду парламентом¹.

України : офіц. сайт. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/10_p_2020.pdf (дата звернення: 14.09.2020).

¹ Окрема думка судді Конституційного Суду України Лемака В. В. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним

Суддя В. В. Лемак переконаний, що обмеження здійснення права на свободу мирних зібрань мало б бути запроваджено саме нормою закону суб'єктом законотворчості – Верховною Радою України як представницьким органом влади, уповноваженим народом реалізовувати нормативну функцію регулювання суспільних відносин, у тому числі визначення умов здійснення права на свободу мирних зібрань, установлення обмежень чи заборон здійснення цього права.

Більшість із приписів Основного Закону України, по-перше, вказує на найбільш значущі для конкретної особи конституційні цінності, а по-друге, визначає зміст конституційного ладу в Україні. З огляду на те, що встановлення зазначених у Постанові № 392¹ обмежень конституційних прав і свобод людини та громадянина було здійснено рішенням неналежного суб'єкта, не має сенсу досліджувати дотримання/недотримання інших умов для обмеження конституційних прав і свобод, які встановлює Основний Закон України, оскільки зрозуміло, що порушення належної правової процедури, без сумнівів, делегітимізує зазначені положення цієї Постанови. Суддя О. О. Первомайський ідентифікує Кабінет Міністрів України як абсолютно неналежного суб'єкта запровадження заборони здійснення права на свободу мирних зібрань, і це правильно. Разом із цим доречно було б зважати на природу повноважень запровадження обмежень здійснення права на свободу мирних зібрань виключно з огляду на зрозумілість рішення.

У такій ситуації Українська держава не вигадала нічого кращого, ніж діяти методами терору (залякування). З огляду на це слід зауважити, що є речі, важливіші за ефемерну державу і страшніші за смертельну епідемію. Такі речі належать до архетипів цивілізації. В європейській цивілізації до таких речей, безумовно, слід віднести природні права людини. Диктатура страху є антитезою до диктатури (панування) права. І низка заходів, що застосовувались урядом, є яскравим свідченням цієї максими. Слід також розуміти, що якщо уряд

поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-Co V-2, та етапів послаблення протіепідемічних заходів», положень частин першої, третьої статті 29 Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік», абзацу дев'ятого пункту 2 розділу 11 «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2020 рік”» від 28 серпня 2020 року № 10-р/2020 // Конституційний Суд України : офіц. сайт. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/10_p_2020_1_0.pdf (дата звернення: 14.09.2020).

¹ Окрема думка судді Конституційного Суду України Первомайського О. О. у справі № 1-14/2020 за конституційним поданням Верховного Суду // Конституційний Суд України : офіц. сайт. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/10_p_2020_2_0.pdf (дата звернення: 14.09.2020).

залежно від своїх примх, забаганок, уподобань чи специфічного розуміння ситуації в державі будь-коли може зупинити дію конституційних прав і свобод, то в такому випадку йдеться не про функціонування інституту прав і свобод у сутнісному їх розумінні, а про банальні адміністративні дозволи. І справа не лише в тому, що режими, подібні до карантину, необхідно запроваджувати законом, оскільки останній є виявом делегованого консенсусу в парламенті. Лише Конституція як вияв вищої справедливості є єдиним верифікатором побажань влади, втілених у норми закону. І як загальний результат розмитість і відсутність чітких критеріїв карантину можуть призвести до ситуації, коли карантин або окремі його елементи з усіма обмеженнями можуть стати органічною частиною буття Української держави. Тим більш, що він наразі є саме тією причиною, на яку зручно списувати будь-які проблеми – від падіння економіки до надзвичайних повноважень Президента України, в тому числі проблеми, створені специфічним українським урядуванням. У такому врядуванні є все, крім права, справедливості та моральності¹.

Вважаємо, що такі рішення Кабінету Міністрів України щодо обмеження права на свободу мирних зібрань в адміністративному порядку є очевидно неконституційними й не додають авторитету цій гілці влади, а скоріш, навпаки, вселяють зневіру в державних органах. Усвідомлення коронавірусної загрози для суспільства і держави виправдало б контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів людини і громадянина з боку Верховної Ради України, і законодавче строкове обмеження здійснення права на свободу мирних зібрань могло б бути виправданим. Однак дотримання процедур обмеження прав і свобод людини, зокрема права на свободу мирних зібрань у демократичній та правовій державі, яка не лише декларує принципи верховенства права, дотримання прав і свобод людини, а й вчиняє активні дії, спрямовані на їх утвердження, мають виключне значення для суспільства й окремої особистості, коли люди усвідомлюють свою захищеність від сваволі держави.

¹ Окрема думка судді Конституційного Суду України Сліденка І. Д. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-Co V-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів», положень частин першої, третьої статті 29 Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік», абзацу дев'ятого пункту 2 розділу 11 «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» // Конституційний Суд України : офіц. сайт. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/10_p_2020_3.pdf (дата звернення: 14.09.2020).

Висновки

Підсумовуючи, зазначимо, що право на свободу мирних зібрань у демократичній і правовій державі належить до предмета виключно законодавчого регулювання. Індивідуальні обмеження чи заборони здійснення цього права можуть запроваджуватися виключно відповідно до законодавчих положень у судовому порядку. Саме на цьому наголошується в Основному Законі України. Колективне (загальне) обмеження права на свободу мирних зібрань для невизначеного кола суб'єктів може встановлюватися виключно відповідно до Конституції України та передбачених нею умов запровадження обмеження права на свободу мирних зібрань. Нині умовами таких обмежень визначено запровадження воєнного та надзвичайного станів. Хоча цілісне розуміння права на свободу мирних зібрань і законодавче регулювання суспільних відносин щодо його здійснення дають можливість зробити висновок, що навіть в умовах надзвичайного стану обмеження права на свободу мирних зібрань може запроваджуватися виключно в судовому порядку.

Разом із цим обмеження права на свободу мирних зібрань суб'єктів державної влади й органів місцевого самоврядування, а також підпорядкованих їм підприємств, установ та організацій, на наш погляд, може встановлюватися в адміністративному порядку шляхом видання відповідних нормативних актів вищих суб'єктів управління. Водночас такі обмеження не повинні стосуватися цивільно-правових відносин та їх учасників.

Застосування в такому випадку Кабінетом Міністрів України адміністративного розсуду – інтелектуально-вольової діяльності посадових осіб найвищого органу в системі виконавчої влади й уповноважених ним осіб, що ґрунтується на нормах позитивного права, здійснюється на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України, що пов'язано з оцінюванням доказів, усебічним, повним та об'єктивним дослідженням усіх обставин справи в їх сукупності за своїм внутрішнім переконанням, керуючись власною правосвідомістю, спрямованою на утвердження верховенства права, дотримання прав, свобод та інтересів людини і громадянина, а також з ухваленням індивідуального акта застосування права. У разі ухвалення рішення про обмеження та заборону здійснення права на свободу мирних зібрань воно, перш за все, не ґрунтується на конституційних нормах прямої дії, а також підриває принцип правового порядку діяльності органів державної влади. Ключовими ознаками адміністративного розсуду в адміністративно-деліктному праві вважаємо такі:

- 1) суб'єкт реалізації – уповноважена посадова особа органу виконавчої влади або місцевого самоврядування;
- 2) це інтелектуально-вольова діяльність;

3) це діяльність, що ґрунтується на нормах Конституції та законів України;

4) це діяльність, яка є продуктом правосвідомості суб'єкта адміністративного розсуду, що реалізується виключно в межах та у спосіб, визначені Конституцією та законами України;

5) існує своя сфера застосування адміністративного розсуду;

6) мета – утвердження верховенства права, дотримання прав, свобод та інтересів людини і громадянина, стабільності суспільних відносин;

7) ухвалення індивідуального або нормативного акта;

8) застосування чи незастосування або установаження можливості застосування юридичної відповідальності залежно від обставин справи;

9) забезпечення виконання стягнення в разі застосування юридичної відповідальності [6, с. 120].

Вважаємо, що яку б благу та соціально значущу мету не переслідував Кабінет Міністрів України на чолі з Прем'єр-міністром, керуючись адміністративним розсудом органа виконавчої влади, недопустимо застосовувати обмеження прав і свобод людини, зокрема права на свободу мирних зібрань, адже такі обмеження можуть перетворитися з винятку на закономірність, і фундаментальні принципи верховенства права, дотримання прав і свобод людини та громадянина врешті-решт зведуться нанівець, а замість демократичного устрою країни досить швидко сформується антидемократичний режим з притаманними йому тоталітарними, деспотичними ознаками, коли права і свободи людини стануть лише декларацією та іграшкою суб'єктів владних повноважень. Поміж усього така правова позиція органів виконавчої влади в застосуванні всеохоплюючого обмеження або навіть повної заборони здійснення права на свободу мирних зібрань зміцнює в учасників суспільних відносин думку про можливість упровадження власної волі з використанням апарату держави незалежно від того, чи перебуває сфера реалізації волі владарюючого класу у правовому колі або ж явно виходить за його межі.

Сьогодні судова гілка влади перебуває на сторожі таких складових правової основи держави, як свобода, рівність і справедливість, а також дотримання демократичної організації правового порядку в українському суспільстві, основи якого закріплено у ст. 19 Конституції України.

Ураховуючи викладене, суб'єкти судової гілки влади в особі Верховного Суду та Конституційного суду, керуючись нормами Конституції України та законів України, спираючись на фундаментальні демократичні засади справедливості, свободи та рівності, обстоюють та утверджують принцип верховенства права та дотримання прав і свобод в Україні шляхом обмеження влади суб'єктів державної

влади, які спрямували свої повноваження на обмеження права на свободу мирних зібрань. Така позиція представників судової гілки влади в утвердженні дотримання права на свободу мирних зібрань зумовлюється її незалежністю, перш за все від виконавчої гілки влади, та можливістю ухвалення своїх рішень в умовах, коли виключається сторонній вплив на суб'єктів здійснення правосуддя.

Глибоко переконані, що, крім ухвалених судових рішень, спрямованих на утвердження свободи здійснення права на мирні зібрання, такі судові рішення повинні виконуватися представниками державних органів, які зобов'язані впроваджувати загальноприйняті демократичні стандарти правового регулювання суспільних відносин зі здійснення права на свободу мирних зібрань, уникаючи їх суб'єктивного тлумачення в інтересах суб'єктів владних повноважень, у відповідних правових актах, норми яких покликані врегульовувати суспільні відносини, в тому числі в умовах кризових явищ, зокрема запровадження карантинних заходів. Важливо використовувати у практиці регулювання суспільних відносин зі здійснення права на свободу мирних зібрань за допомогою ухвалення нормативно-правових актів правове обґрунтування і правові позиції утвердження верховенства права і дотримання права на свободу мирних зібрань, що ґрунтуються на демократичних принципах побудови держави й інститутів громадянського суспільства.

Насамкінець зазначимо, що діяльність державних органів у неухильній відповідності до вимог Конституції та законів України є гарантією того, що всі суб'єкти суспільних відносин максимально дотримуватимуться вимог регулятора суспільних відносин – права. Навіть одноразове ігнорування таких правових приписів з боку суб'єктів владних повноважень вкрай негативно позначається на формуванні правової свідомості та культури учасників суспільних відносин, ставленні до права, утвердженні стійких моральних переконань у відсутності необхідності дотримуватися заборон, виконання обов'язків, що не лише не дозволяє суспільству розвиватися, а й наділятиме суспільні процеси стагнаційними та регресивними ознаками в напрямку, протилежному демократичним засадам і верховенству права.

Список бібліографічних посилань: **1.** Бера В. ВООЗ хоче проаналізувати дані про препарат, який Путін називає вакциною проти COVID-19. З ним не все гладко // *Hromadske* : сайт. 12.08.2020. URL: <https://hromadske.ua/posts/vooz-hoche-proanalizuvati-dani-pro-preparat-yakij-putin-nazivaye-vakcinoyu-proti-covid-19-z-nim-ne-vse-glادko> (дата звернення: 19.09.2020). **2.** Трамп заявив, що вакцина проти COVID-19 може з'явитися у США вже наступного місяця // *Укрінформ* : сайт. 05.09.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3093972-tramp-zaaviv-so-vakcina-proti-covid19-moze-zavitisa-u-ssa-vze-nastupnogo-misaca.html> (дата звернення: 19.09.2020). **3.** Самбор М. А.

Право на свободу мирних зібрань в умовах реалізації карантинних заходів під час надзвичайної ситуації // Правові засади епідемічної безпеки: виклики та перспективи : матеріали інтернет-конференції (м. Полтава, 29 квіт. 2020 р.) / Нац. акад. правових наук України, Наук.-дослід. ін-т вивчення проблем злочинності ім. академіка В. В. Сташиса. Харків : Право, 2020. С. 255–263. **4.** Самбор М. Надзвичайний стан як умова обмеження права на свободу мирних зібрань. *Право України*. 2019. № 4. С. 183–195. **5.** Оніщук М., Савчин М. Пряма дія Конституції та імплементація її положень в адміністративному судочинстві. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. № 2 (31). С. 6–26. **6.** Sambor M. Administrative discretion in administrative-delict law. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2018. Spec. iss. 2 (92). Pp. 115–121.

Надійшла до редколегії 19.09.2020

Sambor M. A. The Practice of Introducing Restrictions on the Right to Freedom of Peaceful Assembly within Administrative Proceedings and the Place of the Judicial Branch of Power in Determining the Admissibility of Such Restrictions

The author has researched the practice of the executive branch of power of Ukraine in establishing a collective (general) ban and restriction of the right to freedom of peaceful assembly under quarantine, as well as the place and role of the judicial branch of power represented by the Supreme Court and the Constitutional Court of Ukraine in determining the constitutionality of such restrictions and prohibitions.

The powers of the Supreme Court on the constitutional submission to the Constitutional Court of Ukraine on the constitutionality of the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On quarantine to prevent the spread of acute respiratory disease COVID-19 caused by coronavirus SARS-CoV-2 and stages of weakening of anti-epidemic measures” dated from May 20, 2020 No. 392 on the establishment of a ban on the exercise of the right to freedom of peaceful assembly within administrative proceedings during the introduction of quarantine in Ukraine, as well as the justification of such a constitutional submission.

It is important to analyze and form a legal understanding of the Decision of the Constitutional Court of Ukraine on the unconstitutionality of restricting and prohibiting the exercise of the right to freedom of peaceful assembly during quarantine within administrative proceedings – by adopting the relevant resolution by the Cabinet of Ministers of Ukraine, which was the result of administrative discretion of the highest agency in the system of executive agencies of Ukraine. In this regard, the study focuses on the motivation and validity of the decision of the agency of constitutional jurisdiction and understanding of those legal and social values that were the basis for the judges of the Constitutional Court of Ukraine while adopting the decision dated from August 28, 2020 No 10-р/2020.

Key words: the right to freedom of peaceful assembly, quarantine, restrictions, the Supreme Court of Ukraine, the Constitutional Court of Ukraine, the constitutionality of restrictions.

УДК 351.74(477)(075.8)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.3.18>

Володимир Іванович Стреляний,

кандидат юридичних наук,

Харківський національний університету внутрішніх справ,

кафедра правоохоронної діяльності та поліцейстики (доцент);

 <https://orcid.org/0000-0002-4608-3062>

СУЧАСНИЙ СТАН АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦІАЛЬНО УПОВНОВАЖЕНИХ СУБ'ЄКТІВ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Розкрито зміст поняття «спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції», закріплено в ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції». На основі аналізу чинного адміністративного законодавства України визначено органи державної влади, що підпадають під це поняття. На підставі наявної в адміністративній науці класифікації органів державної влади, що поділяє їх на органи загальної та спеціальної компетенції, надано рекомендації щодо вдосконалення переліку тих державних органів, які мають статус спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції.

Ключові слова: протидія корупції, органи державної влади спеціальної компетенції, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції, органи прокуратури, органи Національної поліції.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

У сучасному суспільстві визнаним є факт, що корупція існує в більшості сфер життя незалежно від політичного, економічного та соціального рівня розвитку країни. Корупція загрожує політичному та соціально-економічному розвитку, підриває авторитет країни, завдає шкоду в різних сферах суспільної діяльності органам державної влади та місцевого самоврядування, підприємствам, установам, організаціям і окремим громадянам. Указане явище негативно впливає на реалізацію конституційних прав і свобод людини та громадянина й на проведення економічних і соціальних реформ в окремих країнах, породжує недовіру до державних та комунальних інституцій. Важливим чинником протидії корупції є належне законодавче регулювання діяльності органів державної влади, що створюються і функціонують спеціально з цією метою. Закон України «Про запобігання корупції» містить поняття «спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції», проте його зміст розкрито лише частково, а оформлення має деякі недоліки.

Стан дослідження проблеми

Проблеми функціонування державних органів у сфері протидії корупції ставали предметом досліджень багатьох науковців, серед них В. Андріанов, Т. Вульф, Е. Гюрген, І. Коруля, Г. Куріс, М. Мельник, Є. Невмержицький, І. Ревак, С. Рогульський, С. Серьогін, І. Чемерис та ін. Однак питання належного законодавчого визначення кола спеціально уповноважених органів державної влади в цій сфері тривалий час залишається поза полем наукових досліджень.

Мета і завдання дослідження

Мета дослідження полягає у визначенні за допомогою аналізу чинного адміністративного законодавства України кола органів державної влади, що є спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції, а також у наданні науково обґрунтованих пропозицій щодо їх визначення. *Мета* дослідження досягається шляхом вирішення таких *завдань*, як тлумачний аналіз норм профільного законодавства, які визначають коло спеціально уповноважених органів у сфері протидії корупції, виокремлення законодавчих недоліків щодо їх визначення та надання рекомендацій з удосконалення законодавства в цій сфері.

Наукова новизна дослідження

За результатами дослідження сформульовано вичерпний перелік спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції в Україні, надано пропозиції щодо вдосконалення положень Законів України «Про запобігання корупції» та «Про прокуратуру» стосовно визначення переліку спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції.

Виклад основного матеріалу

За роки незалежності прагнення українського народу визначилися в контексті імплементації європейських демократичних правових та соціальних стандартів і цінностей. У зв'язку з цим побудова громадянського суспільства і становлення правової держави є неможливими без подолання корупції та усунення причин і умов, що її породжують, в органах державної влади, місцевого самоврядування та у приватному секторі.

Розроблення та реалізація нової антикорупційної політики й антикорупційної стратегії розвитку України зумовлюють створення належної правової основи для діяльності суб'єктів антикорупційної діяльності шляхом реформування законодавства. Останніми роками в Україні ухвалено низку нових нормативно-правових актів щодо запобігання і протидії корупції та створено декілька нових державних інституцій на виконання міжнародних рекомендацій і міжнародних нормативно-правових актів, ратифікованих Україною. Згідно з положеннями ст. 20 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією

(ETS 173) від 27 січня 1999 р. кожна сторона вживатиме таких заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення спеціалізації персоналу й органів на боротьбі з корупцією. Для того, щоб вони могли здійснювати свої функції ефективно та без будь-якого невинного тиску, вони повинні мати необхідну самостійність відповідно до основоположних принципів правової системи держави-сторони. Держави-сторони забезпечуватимуть персоналу таких органів підготовку та фінансові ресурси, достатні для виконання його завдань¹. Було враховано рекомендації Організації економічного співробітництва і розвитку щодо спеціалізації інститутів боротьби проти корупції [1, с. 18–19]. Так, протягом 2014–2016 рр. в Україні створено низку нових спеціальних антикорупційних органів державної влади: Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції, Спеціалізовану антикорупційну прокуратура. У ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII вони визначаються як спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції, до яких загалом закон відносить органи прокуратури та Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України і Національне агентство з питань запобігання корупції². Аналіз цієї норми дозволяє зробити висновок, що законодавець умовно поділив спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції на дві категорії:

1) спеціально уповноважені органи державної влади у сфері протидії корупції, до яких належать Національне антикорупційне бюро України та Національне агентство з питань запобігання корупції;

2) спеціально уповноважені органи прокуратури та Національної поліції у сфері протидії корупції.

До першої групи законодавець відносить відокремлені та самостійні державні органи, що мають власну структуру підрозділів. Так, згідно зі ст. 5 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро» Національне бюро є юридичною особою публічного права та складається з центрального і територіальних управлінь, які мають власну структуру та штатний розпис³. Отже, Національне антикорупційне бюро не входить як структурний елемент до якого-небудь іншого

¹ Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) : від 27.01.1999 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101 (дата звернення: 19.09.2020).

² Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 19.09.2020).

³ Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> (дата звернення: 19.09.2020).

органу державної влади, а тому є відокремленим органом державної влади.

Схожого висновку можна дійти і стосовно Національного агентства з питань запобігання корупції, яке відповідно до ст. 4 згаданого вище Закону України є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику.

Що стосується другої категорії спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції, то вони мають інший організаційно-правовий статус. Словосполучення «органи прокуратури та Національної поліції» вказує, що законодавець застосовує інший підхід до визначення кола цих суб'єктів. Так, немає вказівки на конкретний відокремлений орган державної влади, йдеться, імовірно, про певні органи, які входять до системи прокуратури та Національної поліції. Наприклад, відповідно до Закону України «Про прокуратуру» систему прокуратури України складають Офіс Генерального прокурора, обласні прокуратури, окружні прокуратури та Спеціалізована антикорупційна прокуратура¹. Примітно, що профільний Закон прямо визнає органами прокуратури Офіс Генерального прокурора, обласні й окружні прокуратури. Це випливає зі змісту ч. 4 ст. 7 Закону України «Про прокуратуру»: Офіс Генерального прокурора є органом прокуратури вищого рівня щодо обласних та окружних прокуратур, обласна прокуратура є органом прокуратури вищого рівня щодо окружних прокуратур, розташованих у межах адміністративно-територіальної одиниці, що підпадає під територіальну юрисдикцію відповідної обласної прокуратури. Що стосується Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, то її організаційно-правовий статус визначено як «самостійний структурний підрозділ Офісу Генерального прокурора» на рівні з департаментами, управліннями, відділами, а також Генеральною інспекцією (частини 3, 5 ст. 8 Закону України «Про прокуратуру»).

У зв'язку з цим виникає питання, чи є Спеціалізована антикорупційна прокуратура органом прокуратури? Відповідь слід шукати за допомогою аналізу ознак цього органу як державного. Це зумовлюється діалектичним зв'язком понять «орган державної влади» та «орган прокуратури» як категорій загального й окремого.

В юридичній науці виділяють вісім ознак державного органу:

1) орган держави володіє певною самостійністю, автономією, проте є частиною єдиного механізму держави, посідає в державній машині своє місце та міцно пов'язаний з іншими її частинами;

¹ Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 19.09.2020).

2) орган держави складається з державних службовців, які перебувають в особливих правовідносинах з органом;

3) службовці держави безпосередньо не виробляють матеріальних благ, тому їх утримання покладається на суспільство;

4) органи держави мають внутрішню будову (структуру), складаються з підрозділів, об'єднаних єдністю цілей, заради досягнення яких їх утворено, і дисципліною, якої всі службовці зобов'язані дотримуватися;

5) найважливішою ознакою органу держави є наявність у нього компетенції – владних правоспроможностей (сукупності прав та обов'язків) певного змісту й обсягу (реалізація органом держави своєї компетенції – не лише його право, а й обов'язок);

6) згідно зі своєю компетенцією орган держави володіє владними повноваженнями, які виражаються:

а) в можливості видавати обов'язкові до виконання правові акти, які можуть бути нормативними або індивідуально визначеними (акти застосування норм права);

б) у забезпеченні виконання правових актів органів держави шляхом застосування різних методів, у тому числі методів примусу;

7) для здійснення своєї компетенції орган держави наділяється необхідною матеріальною базою, має фінансові кошти, свій рахунок у банку, джерело фінансування (з бюджету);

8) орган держави бере активну участь у реалізації функцій держави, використовуючи для цього відповідні форми і методи [2, с. 159–161].

Вважаємо, що всі перелічені функції притаманні Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі. Так, цей орган перебуває в системі прокуратури, на більш високому рівні – в системі органів державної влади. Водночас він є відносно самостійним, автономним від Офісу Генерального прокурора та прокуратур нижчих рівнів. Це виявляється насамперед в окремих нормах, які регулюють порядок функціонування Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Наприклад, відповідно до ч. 5 ст. 8 Закону України «Про прокуратуру» Генеральний прокурор, його перший заступник та заступники не мають права давати вказівки прокурорам Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та здійснювати інші дії, які прямо стосуються реалізації прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури їхніх повноважень¹. Письмові накази адміністративного характеру, які стосуються організації діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, видаються за обов'язковим погодженням керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури.

На нашу думку, в Законі України «Про прокуратуру» слід чітко визначити організаційно-правовий статус Спеціальної антикорупційної прокуратури як органу прокуратури, а не просто підрозділу у

складі Офісу Генерального прокурора. Це дозволить узгодити його положення з ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції». Пропонуємо внести зміни до ч. 1 ст. 7 Закону України «Про прокуратуру», доповнивши її словом «органів» після слова «систему» та перед словом «прокуратури». Отже, норма буде така: «систему органів прокуратури становлять: 1) Офіс Генерального прокурора; 2) обласні прокуратури; 3) окружні прокуратури; 5) Спеціалізована антикорупційна прокуратура».

У свою чергу, поняття «органи прокуратури», як було зазначено раніше, охоплює більше коло державних органів, якими поряд зі Спеціальною антикорупційною прокуратурою є окружні й обласні прокуратури і, власне, Офіс Генерального прокурора. І якщо Спеціалізована антикорупційна прокуратура, беззаперечно, може вважатися спеціально уповноваженим суб'єктом у сфері протидії корупції, адже така діяльність є її основною, тобто спеціальною функцією відповідно до законодавства України, то щодо інших виникає питання. Закон України «Про прокуратуру» передбачає, що Спеціалізована антикорупційна прокуратура виконує три функції, спрямовані на протидію корупції: 1) здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування Національним антикорупційним бюро України; 2) підтримання державного обвинувачення у відповідних провадженнях; 3) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених Законом і пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями, а також представництво у межах своєї компетенції інтересів держави у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Що стосується інших типів органів прокуратури, то з аналізу їх функціонального навантаження можна дійти висновку, що протидія корупції не є їх основною функцією. Так, згідно з ч. 1 ст. 8 профільного Закону Офіс Генерального прокурора організовує та координує діяльність усіх органів прокуратури, забезпечує належне функціонування Єдиного реєстру досудових розслідувань та його ведення органами досудового розслідування, визначає єдиний порядок формування звітності про стан кримінальної протиправності і роботу прокурора з метою забезпечення ефективного виконання функцій прокуратури, а також здійснює управління об'єктами державної власності, що належать до сфери управління Офісу Генерального прокурора.

Обласні й окружні прокуратури виконують загальні функції прокуратури, передбачені ст. 2 Закону України «Про прокуратуру»: 1) підтримання державного обвинувачення в суді; 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених Законом та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України; 3) нагляд за додержанням законів органами, що

провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 4) нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Зрозуміло, що ці функції передбачають і протидію корупції в певній частині, наприклад щодо підтримання державного обвинувачення в суді за корупційними злочинами, не підслідними Національному антикорупційному бюро України. Проте ці функції ніяк не можна визнати основними.

Отже, спеціально уповноваженим суб'єктом у сфері протидії корупції серед наявних органів прокуратури можна визнати лише Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру. У зв'язку з цим застосування в ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» терміна «органи прокуратури» є необґрунтованим і таким, що призводить до хибного розширення кола суб'єктів протидії корупції. На практиці це може призвести до неоднозначного тлумачення цієї юридичної норми, тому пропонуємо конкретизувати коло органів прокуратури, що є спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції, шляхом заміни словосполучення «органи прокуратури» на словосполучення «Спеціалізована антикорупційна прокуратура».

Схоже питання слід порушити також щодо органів Національної поліції як спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції. Якщо не вдаватися до аналізу складових системи органів Національної поліції, слушною вбачається постановка питання про спеціалізацію цього центрального органу виконавчої влади в контексті нашого дослідження, тобто про те, чи можна вважати Національну поліцію або її окремі органи спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції.

Раніше поширеною була думка про критерій віднесення будь-якого державного органу до категорії спеціального. Відомо, що в літературі органи державної влади поділяються за широтою компетенції на органи загальної компетенції та органи і спеціальної компетенції [3, с. 334]. Як правило, під час класифікації органів державної влади в тій чи іншій сфері вказується, що органи спеціальної компетенції мають одну основну функцію у відповідній сфері [4, с. 113; 5, с. 210]. Отже, в контексті нашого дослідження важливо визначити, чи є протидія корупції основною функцією Національної поліції або окремих її органів.

Закон України «Про Національну поліцію» визначає чотири завдання цього правоохоронного органу: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидія злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій

потребують такої допомоги¹. Можна побачити, що законодавство не виділяє окремої функції Національної поліції, яка стосувалася, б протидії корупції. Частково протидія корупції може розглядатись у складі таких функцій, як забезпечення публічної безпеки та порядку, охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства та держави і протидія злочинності, адже остання порушує публічні безпеку і порядок, у багатьох випадках права і свободи людини, не відповідає інтересам держави, а деякі з її форм визнаються законом злочинами. Однак це не дає підстав стверджувати, що протидія корупції є основною функцією Національної поліції, а отже, остання не є спеціально уповноваженим суб'єктом у сфері протидії корупції.

Відкритим залишається питання щодо того, чи є у структурі Національної поліції органи, які можна вважати спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції, тобто для яких протидія корупції є основною функцією.

Закон України «Про Національну поліцію» у ст. 13 визначає, що систему поліції складають: 1) центральний орган управління поліції; 2) територіальні органи поліції. Також у складі поліції функціонують: 1) кримінальна поліція; 2) патрульна поліція; 3) органи досудового розслідування; 4) поліція охорони; 5) спеціальна поліція; 6) поліція особливого призначення.

Діяльність окремих підрозділів поліції у сфері протидії корупції відповідно до законодавства зводиться до такого: 1) здійснення досудового розслідування злочинів корупційної спрямованості; 2) здійснення провадження у справах про корупційні адміністративні правопорушення; 3) внутрішній контроль за дотриманням антикорупційних обмежень працівниками поліції.

Однак указані функції не є основними для підрозділів слідства, оперативно-розшукової діяльності, внутрішньої безпеки тощо, адже слідчі поліції розслідують злочини й іншої спрямованості, поліцейськими здійснюється провадження в інших категоріях справ про адміністративні правопорушення, а ті окремі слідчі підрозділи, що спеціалізуються та здійснюють досудове розслідування корупційних злочинів, є не органами поліції, а складовим відділом у певному органі поліції. Так, відповідно до Положення про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України, затвердженого Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 6 липня 2017 р. № 570 слідчі підрозділи Національної поліції України є структурними підрозділами апарату центрального органу управління поліції, її територіальних органів – головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, областях та місті

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 19.09.2020).

Києві, територіальних (відокремлених) підрозділів головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, областях та місті Києві¹. Отже, вони не мають правового статусу органу Національної поліції в розумінні ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції».

Указане дозволяє наголосити на необхідності внесення змін до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» шляхом заміни словосполучення «органи Національної поліції» на словосполучення «підрозділи Національної поліції». Таким чином, ті структурні підрозділи органів Національної поліції, які реалізують компетенцію у сфері протидії корупції, можуть бути визнані спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції.

Висновки

За результатами дослідження наголошено на тому, що застосування в ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» терміна «органи прокуратури» є необґрунтованим і таким, що призводить до хибного розширення кола суб'єктів протидії корупції. На практиці це може призвести до неоднозначного тлумачення цієї юридичної норми. У зв'язку з цим запропоновано конкретизувати коло органів прокуратури, які є спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції, шляхом заміни словосполучення «органи прокуратури» на словосполучення «Спеціалізована антикорупційна прокуратура». Також встановлено, що функція із протидії корупції не є основою для органів Національної поліції, у зв'язку з чим запропоновано внести зміни до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції», наділивши статусом спеціально уповноваженого суб'єкта у сфері протидії корупції окремі підрозділи Національної поліції.

Список бібліографічних посилань: **1.** Спеціалізовані інституції у боротьбі проти корупції: огляд моделей / Організація економічного співробітництва і розвитку, Мережа боротьби проти корупції для країн Східної Європи і Центральної Азії. Париж, 2007. 133 с. URL: <http://www.oecd.org/corruption/asp/39972270.pdf> (дата звернення: 19.09.2020). **2.** Теория государства и права : учебник / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. 2-е изд., изм. и доп. М. : НОРМА, 2002. 616 с. **3.** Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2002. Т. 4: Н–П. 720 с. **4.** Мельник П. В. Система органів державного управління в галузі охорони лісів Карпатського регіону. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2002. Вип. 8. С. 112–115. **5.** Хохлова І. В., Макагонюк А. М. Класифікація органів державного контролю у сфері надокристування. *Вісник Луганського*

¹ Положення про слідчі підрозділи Національної поліції України : затв. Наказом МВС України від 06.07.2017 № 570 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17> (дата звернення: 19.09.2020).

державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2014. № 3–4 (68). С. 208–213.

Надійшла до редколегії 22.09.2020

Strelianyi V. I. The Current Status of Administrative and Legal Regulation of the Activities of Specially Authorized Entities in the Field of Combating Corruption in Ukraine

The author has revealed the content of the term of “specially authorized entities in the field of combating corruption” contained in Part 1 of the Art. 1 of the Law of Ukraine “On Prevention of Corruption”. By analyzing the current administrative legislation of Ukraine, the range of public authorities that fall under this concept has been identified. Based on the classification of public authorities existing in administrative science, which are divided into agencies of general and special competence, the author has provided recommendations to improve the list of those public agencies that have the status of specially authorized entities in the field of combating corruption. According to the results of the study, the author has formulated an exhaustive list of specially authorized entities in the field of combating corruption in Ukraine, has provided propositions to improve the provisions of the Law of Ukraine “On Prevention of Corruption” and the Law of Ukraine “On Prosecutor’s Office” in regard to the administrative and legal status of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor’s Office. The author has offered to amend Part 1 of the Art. 7 of the Law of Ukraine “On the Prosecutor’s Office”, supplementing it with the word “agencies” after the word “system” and before the word “prosecutor’s office”. Thus, this norm will look like this: “the system of agencies of prosecutor’s offices will consist of: 1) Attorney General’s Office; 2) prosecutor’s offices in oblasts; 3) regional prosecutor’s offices; 4) Specialized Anti-Corruption Prosecutor’s Office. It has been established that only the Specialized Anti-Corruption Prosecutor’s Office can be recognized as a specially authorized entity in the field of combating corruption among the existing prosecutor’s offices. In this regard, the application of the term of “agencies of prosecutor’s office” in Part 1 of the Art. 1 of the Law of Ukraine “On Prevention of Corruption” is not grounded and leads to a false expansion of the range of anti-corruption entities. In practice, this may lead to an ambiguous interpretation of this legal norm. In this regard, the author has offered to specify the range of prosecutorial agencies that are specially authorized entities in the field of counteraction by replacing the phrase “agencies of prosecutor’s office” with the phrase “Specialized Anti-Corruption Prosecutor’s Office”. It has been determined that either the National Police of Ukraine or its separate agencies are not specially authorized entities in the field of combating corruption. In this regard, it has been offered to amend Part 1 of the Art. 1 of the Law of Ukraine “On Prevention of Corruption” by replacing the phrase “National Police” with the phrase “National Police Units”. Thus, those structural subdivisions of the National Police agencies that exercise competence in the field of combating corruption may be recognized as specially authorized entities in the field of anti-corruption.

Key words: anti-corruption, public authorities of special competence, Specialized Anti-Corruption Prosecutor’s Office, National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, National Agency for Prevention of Corruption, Prosecutor’s Office, National Police agencies.

УДК 342.951:351.82

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.3.19>

Ксенія Сергіївна Токарева,

*кандидат юридичних наук,
Національний авіаційний університет (м. Київ),
кафедра конституційного і адміністративного права (доцент);*

 <https://orcid.org/0000-0001-5705-5211>,

e-mail: ph.d.tokareva@gmail.com

ПРИНЦИПИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ МЕДІАЦІЇ У ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРАХ В УКРАЇНІ

Досліджено принципи впровадження інституту медіації у публічно-правових спорах в Україні. Проаналізовано сучасний стан правової регламентації медіації в Україні. Установлено, що основним шляхом упровадження інституту медіації у вирішенні публічно-правових спорів є створення та постійне вдосконалення адміністративно-правового регулювання медіації. Сформовано систему принципів адміністративно-правового регулювання медіації з метою їх подальшого законодавчого закріплення.

Ключові слова: принцип, медіація, посередництво, адміністративно-правове регулювання, публічно-правовий спір.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Медіація в Україні сформувалася як соціальний інститут, однак відсутність правової регламентації цієї процедури створює низку проблем, пов'язаних із використанням альтернативних способів урегулювання спорів. У першу чергу, це стосується довіри населення до інституту медіації та його активного використання. Оскільки законотворчий процес у сфері регулювання медіації ще триває, доцільно дослідити вихідні засади, на яких у подальшому повинно ґрунтуватися таке регулювання. Оскільки сфера публічного управління та спори, які виникають із публічно-правових відносин, мають певні особливості, необхідно дослідити специфічні принципи впровадження та формування адміністративно-правового регулювання медіації. Суспільні відносини характеризуються постійною мінливістю, тому засоби їх регулювання вимагають постійного дослідження та вдосконалення.

Стан дослідження проблеми

Теоретичні основи та адміністративно-правове регулювання медіації вивчали такі науковці, як С. Бабанін, Н. Боженко, Т. Кисельова, С. Корінний, Г. Огренчук, М. Поліщук, І. Фіалковська та ін. Зокрема, М. Поліщук у праці «Медіація як спосіб вирішення цивільно-

правових спорів» (2017 р.) досліджує поняття та правову природу медіації [1]; С. Корінний у дисертаційному дослідженні «Впровадження медіації в адміністративний процес України» (2019 р.) аналізує особливості процедури посередництва в адміністративному процесі та принципи здійснення процедури [2]. Водночас питання щодо основоположних ідей впровадження інституту медіації у публічно-правових спорах до правової системи України є вивченим недостатньо.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є формування на основі теоретико-правового аналізу основних принципів адміністративно-правового регулювання медіації в Україні.

Для досягнення мети необхідно виконати такі *завдання*: проаналізувати шляхи впровадження медіації у публічно-правових спорах у правову систему України, виокремити основні принципи цього впровадження та дослідити сутність засад адміністративно-правового регулювання медіації.

Наукова новизна дослідження

У статті на підставі останніх теоретико-правових досліджень у сфері адміністративно-правового забезпечення медіації сформульовано нові узагальнення щодо принципів імплементації медіації до сфери публічно-правових відносин в Україні.

Виклад основного матеріалу

Активне поширення альтернативних способів урегулювання спорів є пов'язаним, у першу чергу, з неефективністю та недосконалістю вітчизняної системи правосуддя. Процедура медіації як сучасний і перспективний спосіб вирішення спорів лишається предметом дискусій вітчизняних правників із моменту здобуття державою незалежності. Поняття «медіація» варто розглядати як альтернативний метод вирішення спорів, у межах якого сторони добровільно беруть участь у переговорах та за допомогою незалежної та неупередженої третьої особи-медіатора намагаються знайти взаємовигідне рішення спору між ними [1, с. 11]. С. Корінний визначає інститут медіації в адміністративному процесі як особливий інститут права, якому властива внутрішня організація; взаємозв'язок юридичних норм, що становлять цілісну конструкцію, завдяки якій здійснюється регулювання правовідносин в адміністративному процесі між сторонами в адміністративній справі щодо вирішення їх публічно-правового спору шляхом залучення до цієї процедури посередника в особі судді задля досягнення примирення сторін у справі [2, с. 12].

Законодавство про медіацію в Україні сьогодні існує в кількох галузевих практиках. Наприклад, Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 3 березня 1998 р. № 137/98-ВР передбачає посередництво як один зі способів

вирішення колективних трудових спорів та уповноважує на це Національну службу посередництва і примирення¹. Крім цього, медіацію передбачено у системі соціальних послуг, що регламентовано Державним стандартом соціальної послуги посередництва (медіації), затвердженим наказом Міністерства соціальної політики України від 17 серпня 2016 р. № 892². Державний стандарт застосовується для організації послуг медіації особам або сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, а власне процедура медіації розуміється як метод вирішення конфліктів (спорів), за допомогою якого сторони конфлікту (спору) намагаються в межах структурованого процесу за участю посередника (медіатора) досягти згоди для його вирішення.

На думку С. Бабаніна, використовувати термін «посередництво» в контексті медіативних процедур недоцільно, поняття посередництва та медіації у нормативно-правових актах варто розмежовувати [3, с. 20]. Учений опирається на дослідження В. Резнікової, яка трактує посередництво як підприємницьку діяльність, що полягає в наданні посередником послуг суб'єктам господарювання під час здійснення ними господарської діяльності шляхом посередництва від власного імені із застосуванням юридичних та/або фактичних дій в інтересах і за рахунок суб'єкта, якому такі послуги надаються [4, с. 39]. Однак, звертаючись до «Словника української мови», бачимо, що термін «посередник» тлумачиться як «особа або установа, яка сприяє встановленню та здійсненню ділових контактів, торговельних чи дипломатичних зносин; той, хто сприяє встановленню миру між державами; у міжнародному праві – нейтральна держава або міжнародна організація, що сприяє мирному розв'язуванню конфлікту між двома іншими державами»³. Виходячи із теоретичного розуміння процедури медіації та посередництва, вважаємо таке ототожнення допустимим.

На початку шляху становлення медіативної практики в Україні панувала думка про виключно приватно-правову природу інституту медіації. Однак питання впровадження медіації вийшло за межі дискусії серед представників спільнот медіаторів та юристів. Зокрема,

¹ Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) : Закон України від 03.03.1998 № 137/98-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137/98-вр> (дата звернення: 20.09.2020).

² Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації) : Наказ М-ва соц. політики України від 17.08.2016 № 892 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16> (дата звернення: 20.09.2020).

³ Посередник // Словник української мови : сайт. URL: <http://sum.in.ua/s/poserednyk> (дата звернення: 20.09.2020).

у липні 2020 р. було ухвалено в першому читанні проєкт закону «Про медіацію» від 19 травня 2020 р. № 3504¹, який розширив сферу застосування процедури до її використання у будь-яких конфліктах (спорах), які виникають як у цивільних, сімейних, трудових і господарських, так і в адміністративних правовідносинах.

Для дослідження впровадження медіації як інституту вирішення публічно-правових спорів необхідно розуміти специфіку цієї категорії спорів. Частина 1 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України² визначає публічно-правовий спір як спір, у якому хоча б одна сторона здійснює публічно-владні управлінські функції (в тому числі на виконання делегованих повноважень), і спір виник у зв'язку з виконанням або невиконанням такою стороною зазначених функцій; хоча б одна сторона надає адміністративні послуги на підставі законодавства, яке уповноважує або зобов'язує надавати такі послуги виключно суб'єкта владних повноважень, і спір виник у зв'язку із наданням або ненаданням такою стороною зазначених послуг; хоча б одна сторона є суб'єктом виборчого процесу або процесу референдуму, і спір виник у зв'язку із порушенням її прав у такому процесі з боку суб'єкта владних повноважень або іншої особи. Таким чином, особливостями цього виду спорів є особлива сфера виникнення – сфера публічного управління, та особливий суб'єктний склад – одну зі сторін спору наділено владними повноваженнями.

Зважаючи на те, що суб'єкт владних повноважень є значно обмеженим у своїй поведінці, оскільки повинен діяти лише в межах та у спосіб, визначені законодавством, впровадження медіації як інституту вирішення публічно-правових спорів потребує особливого підходу. На нашу думку, без вагомої підтримки з боку державних органів, які формують та здійснюють політику у сфері правосуддя, процедура медіації не отримає належного поширення. Тож, основним шляхом впровадження медіативних процедур у публічно-правові відносини є створення та постійне вдосконалення адміністративно-правового регулювання медіації.

Єдиного розуміння адміністративно-правового регулювання в адміністративному науковому просторі не існує. На думку І. Фіалковської, адміністративно-правове регулювання – це сукупність засобів, прийомів та способів реалізації оперативних функцій державного

¹ Проєкт Закону про медіацію : від 19.05.2020 № 3504 / ініціатор Д. А. Шмигаль // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877 (дата звернення: 20.09.2020).

² Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 20.09.2020).

управління, пов'язаних з вирішенням правових та організаційних питань, що ґрунтуються на правомірній поведінці суб'єктів адміністративного права [5, с. 189]. Натомість І. Городецька трактує адміністративно-правове регулювання за допомогою трьох головних ознак: це правовий, владний вплив на суспільні відносини, тобто дія права; воно здійснюється за допомогою системи засобів; передбачає певну мету, досягнення цілей [6, с. 61].

Адміністративно-правове регулювання медіації, на нашу думку, варто розглядати як цілеспрямований вплив держави, її органів та посадових осіб на відносини, які виникають у сфері медіації, з метою досягнення стабільності та правопорядку шляхом використання правових засобів (юридичних норм, правових принципів тощо) для встановлення міри можливої та необхідної поведінки суб'єктів медіації. Виходячи із визначення поняття, варто розглянути один з основних елементів змісту адміністративно-правового регулювання – його правові засоби, тобто принципи.

Принципи права в загальному розумінні являють собою фундаментальні ідеї та ідеали, які сформувалися на основі наукового та практичного досвіду і є важливими компонентами юридичної ідеології [7, с. 159]. Тоді, на нашу думку, принципами будь-якого правового регулювання є загальні, фундаментальні та керівні засади, цінності й ідеї, які визначають основні напрямки діяльності у певній сфері суспільних відносин; правові засоби впорядкування та вдосконалення суспільних відносин.

Державний стандарт соціальної послуги посередництва (медіації) закріплює такі принципи соціальної послуги медіації, як принципи доступності, добровільності, захисту та безпеки отримувачів послуг, рівності та активності сторін, незалежності, нейтральності медіатора і конфіденційності інформації. Натомість проект закону «Про медіацію» № 3504 визначає такі принципи медіації, як добровільність, конфіденційність, незалежність і нейтральність медіатора, його неупередженість, рівність прав та самовизначення сторін медіації.

Ми погоджуємося з думкою С. Корінного, який стверджує, що напрямки і механізми адміністративно-правового регулювання медіації у сфері публічно-правових відносин визначаються основоположними засадами, ідеями та принципами медіації. Автор дає досить влучний перелік принципів, які формують медіацію за правовим (добровільність, диспозитивність, співпраця сторін, пропорційність, багатопрофільність та лімітативність повноважень медіатора, конфіденційність) і позаправовим (субсидіарність процедури, добросовісність учасників, довіра сторін спору та медіатора один до одного, об'єктивність медіатора, особиста участь сторін спору у проведенні процедури) значеннями [2, с. 5, 9].

Ураховуючи принципи процедури медіації та особливостей публічно-правових спорів, можемо сформуванати систему принципів адміністративно-правового регулювання медіації як способу впровадження посередництва в адміністративний процес України. Принципи адміністративно-правового регулювання медіації як правового інституту варто поділити на загальні (принципи адміністративного права) та спеціальні (принципи, притаманні регулюванню конкретного інституту медіації).

Розглядаючи загальні принципи адміністративного регулювання медіації, необхідно почати з найвищого в ієрархії правових принципів – принципу верховенства права. Стаття 8 Конституції України¹ закріплює принцип верховенства права, відповідно до якого закони та інші нормативно-правові акти повинні ухвалюватися на основі Конституції та відповідати їй. Тому законодавство про медіацію має відповідати Конституції України. Принцип верховенства права вимагає від держави його втілення у правове регулювання (правотворчу та правозастосовну діяльність) та у закони, які повинні містити ідеї соціальної рівності, справедливості та свободи. Верховенство права не обмежується лише законодавством як однією з його зовнішніх форм, а охоплює і інші соціальні регулятори – норми моралі, традиції та звичаї, зумовлені досягнутим суспільством рівнем культури та легітимовані цим суспільством².

Верховенство права виявляється у таких трьох аспектах:

- структурно-функціональний – наявність індивіда і держави; здійснення правотворчої та правозастосовної діяльності державою; незалежна та професійна судова влада;

- процедурний – відповідність правотворчості та правозастосовної діяльності держави певним вимогам і стандартам, таким як заборона зворотної дії закону, ясність та несуперечливість змісту нормативно-правових актів, однакове застосування закону, уникнення частих змін законодавства, обов'язковість оприлюднення законів тощо;

- змістовний – наявність правових відносин між людиною та державою, в яких людина має права, а держава – відповідні обов'язки щодо забезпечення цих прав; природні права людини мають пріоритет над правами держави, суспільства і соціальних груп [8, с. 19].

Принцип верховенства права є нерозривно пов'язаним із принципом законності, адже спеціальне законодавство про медіацію має

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> (дата звернення: 20.09.2020).

² Верховенство права // Конституційний Суд України : офіц. сайт. URL: <http://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava> (дата звернення: 20.09.2020).

бути обов'язковим для всіх суб'єктів права, не порушувати ієрархічну систему нормативно-правових актів та не допускати довільного трактування.

Як зауважує О. Кучма, головною передумовою законності є об'єктивна соціальна потреба у зберіганні цінності людського суспільства, опосередкована встановленням юридичних правил загальнообов'язкової поведінки, що сприяють нормальному функціонуванню суспільного організму, закріплюють такі умови діяльності індивідів, які надають можливість задовольняти свої потреби й не заважають усім іншим робити те ж саме. Законність є особливим режимом, який полягає у пануванні закону в суспільних відносинах, тобто поведінка суб'єктів повинна враховувати потреби законодавства, а невиконання юридичних обов'язків – спричинювати відповідну відповідальність [9, с. 151].

Наступним принципом адміністративно-правового регулювання медіації варто визначити принцип пріоритету прав і свобод людини та громадянина. Оскільки досягти консенсусу між громадянином та органом публічної влади можна лише в разі дотримання прав, свобод та інтересів людини, цей принцип повинен бути основою для створення адміністративно-правового регулювання медіації. Будь-яке звуження прав суб'єктів медіації повинне бути виправданим та обґрунтованим. Права людини та громадянина є універсальною цінністю та покликані визначати межі свободи публічної влади. Принцип пріоритету прав людини по відношенню до держави та обмеження всевладдя держави правами людини є особливо актуальним у процесі зростання ролі громадянського суспільства [10, с. 88].

На думку А. Яковлєва, утвердження України як демократичної та правової держави охоплює практичну реалізацію принципу пріоритету прав і свобод людини та громадянина, який полягає в незаперечному визнанні прав людини як основи розвитку і функціонування держави, громадянського суспільства та їх взаємодії. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина є загальним орієнтиром у процесі реформування основ державного і суспільного ладу України [11, с. 61].

Важливими засадами адміністративно-правового регулювання є дотримання принципів гуманізму та справедливості. Гуманізм – це етична вимога до поведінки людей, що сформувалася під впливом світогляду, наділяючи людину вищою цінністю. Цей правовий принцип виник під впливом на законотворчу діяльність соціальної потреби у формуванні суспільних відносин, які забезпечують захист природних і невідчужуваних прав людини та створюють умови для її самореалізації. Сутність принципу гуманізму як соціального явища являє собою виражене в ньому ставлення до людини як до соціальної цінності. Сутність же принципу гуманізму як правового явища полягає

в його здатності шляхом надання громадянам прав або звільнення їх від обов'язків, а також шляхом покладання обов'язків на інших суб'єктів суспільних відносин формувати поведінку людей, що відповідає інтересам людської особистості [12, с. 104].

Принцип гуманізму – це обумовлена потребами поступового розвитку суспільства, а також вказівками міжнародно-правових актів та Конституції соціальна вимога до правотворчості, правозастосовної діяльності та поведінки громадян, яку в разі закріплення у правових нормах спрямовано на формування суспільних відносин, виражаючи інтереси особистості та відповідаючи інтересам усього суспільства та держави. Цей принцип реалізується шляхом надання додаткових прав тим членам суспільства, які потребують допомоги для свого існування чи самореалізації; звільнення їх від обов'язків, покладених на інших членів суспільства, і встановлення заборон на здійснення діянь, які завдають шкоду людині [12, с. 105]. Можемо стверджувати, що гуманність процедури медіації визначено природою цього соціально-правового інституту. У правотворчій діяльності щодо медіації повинні враховуватися всі основоположні права та свободи людини та громадянина, а сама людина – визначатися найвищою соціальною цінністю.

Справедливість, як визначає А. Пашаєва, – це правильний розподіл будь-чого. Почуття справедливості притаманне людині, однак без встановлення конкретного правила справедливість є неповною, оскільки її межі не встановлено [13, с. 45]. Адміністративно-правове регулювання медіації, ґрунтуючись на принципі справедливості, повинне встановлювати належну процедуру медіації для всіх учасників суспільних відносин. Це означає, що послуги з медіації повинні надаватися однаково якісно для усіх, тому принцип справедливості значною мірою реалізується через принцип рівності учасників суспільних відносин. До того ж під час створення адміністративно-правового регулювання медіації варто враховувати, що справедливим та однаковим для всіх доступ до процедури медіації може стати у разі запровадження безоплатності надання такої послуги або встановлення мінімальних ставок оплати.

Безумовно, адміністративно-правове регулювання медіації повинно ґрунтуватися на принципі рівності всіх учасників суспільних відносин для того, щоб медіація була доступною процедурою вирішення спорів для кожного та викликала довіру суспільства в цілому. Питання рівності досліджувала Т. Чепульченко, яка визначає, що рівність як правове явище отримала нормативно-юридичні форми, здатні виступити зразками, моделями і правилами можливого, належного або забороненого варіантів поведінки людей. Сутність правової рівності є вимога однакового становища усіх людей перед законом, водночас вона є показником загальнолюдської культури [14, с. 176].

О. Васильченко вказує, що рівність охоплює кілька аспектів: застосування однакового масштабу прав та свобод до кожного; виключення привілеїв та обмежень прав і свобод людини і громадянина за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими обставинами; рівність обов'язків людини і громадянина; рівність всіх перед законом; гендерна рівність [15, с. 18]. Науковець наголошує на тому, що принцип рівності охоплює принцип недискримінації [15, с. 16].

Однак О. Бачинська пояснює, що згадані принципи хоч і є близькими за значенням, але мають різний зміст. Принцип рівності ґрунтується на створенні однакових умов для реалізації прав особи, тоді як принцип недискримінації створює умови, за яких встановлюється недопустимість обмеження прав, свобод та обов'язків людини залежно від антропологічних чи соціальних ознак [16, с. 167]. Тому вважаємо доцільним включити принцип недискримінації до переліку правових засобів адміністративно-правового регулювання медіації.

Наступним принципом адміністративно-правового регулювання медіації варто визнати принцип взаємної відповідальності держави та громадянина. Прямого посилення на цей принцип у вітчизняному законодавстві немає, однак стаття 56 Основного Закону України¹ встановлює, що кожен має право на відшкодування за рахунок держави шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів публічної влади.

Принцип взаємної відповідальності держави й людини передбачає чітке визначення і розподіл сфер соціальної відповідальності всіх рівнів органів публічної влади, їх посадових осіб і громадянина. Відповідальність держави та органів публічної влади поширюється на ухвалення і реалізацію законів та контроль за їх виконанням. У цілому цей принцип означає взаємну відповідальність держави і суспільства [17, с. 39].

Крім вищезазначених принципів, варто додати такі загальні засади адміністративно-правового регулювання медіації:

- принцип гласності, тобто відкрите для громадськості, вільне обговорення проєктів нормативно-правових актів, що надасть можливість законодавцю врахувати основні потреби суспільства щодо інституту медіації;
- принцип системності, оскільки правове регулювання має зовнішній прояв у вигляді певної системи нормативно-правових актів;

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 20.09.2020).

– принцип системної погодженості, який полягає в тому, що адміністративно-правове регулювання медіації має узгоджуватися з ухваленими раніше чинними нормативно-правовими актами та міжнародними договорами.

Спеціальні принципи адміністративно-правового регулювання медіації притаманні лише конкретному предмету такого регулювання – суспільним відносинам у сфері медіації в адміністративному праві. Першим спеціальним принципом, на нашу думку, варто виділити принцип відповідності міжнародним стандартам. Ми погоджуємось з думкою Т. Подковенко, яка вважає, що необхідно враховувати позитивний досвід європейських країн в аспекті широких можливостей альтернативних способів вирішення спорів, у тому числі медіації, адже це шлях до зниження соціальної напруги, порозуміння та консенсусу в різних сферах суспільного життя [18, с. 52]. Основні європейські стандарти адміністративно-правового регулювання медіації викладено у Рекомендації Rec (2001) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами – приватними особами¹, ухваленій Комітетом Міністрів Ради Європи 5 вересня 2001 р.

Наступним спеціальним принципом адміністративно-правового регулювання медіації визначимо принцип мінімального втручання держави, тобто врегулювання медіації повинне бути помірним, щоб зберігати певну гнучкість і природну суть процедури. Як пише Г. Огренчук, принцип мінімального регулювання медіації полягає у запровадженні правової регламентації відносин у сфері медіації лише тією мірою та в тому обсязі, які є необхідними для забезпечення прав та законних інтересів учасників медіації [19, с. 79]. Адміністративно-правове регулювання має закріплювати мінімальні стандарти щодо порядку проведення процедури, категорії справ, де вона може бути використана, та підготовки медіаторів у сфері вирішення публічно-правових спорів, оскільки такі спори відрізняються суб'єктивним складом.

Із принципу мінімального втручання держави випливає ще один спеціальний принцип – принцип субсидіарності та децентралізації адміністративно-правового регулювання. Оскільки в Україні діють об'єднання та організації, які тривалий час практикують у сфері медіації, їх досвід є корисним для створення необхідного адміністративно-правового регулювання. Під час розроблення правового регулювання

¹ Рекомендація Rec (2001) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами – приватними особами : від 05.09.2001 // Судова влада України : офіц. сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2001_9_2001_09_05.pdf (дата звернення: 20.09.2020).

медіації варто враховувати потреби та зауваження організацій медіаторів, серед яких Національна асоціація медіаторів України, Ліга медіаторів України, Українська академія медіації, Одеська обласна група медіації та інші. Доцільно, щоб існували загальне та локальне регулювання, оскільки ринок послуг у сфері медіації розвиватиметься в умовах вільної конкуренції провайдерів таких послуг.

Як стверджує В. Бенова, зважаючи на досвід регламентації діяльності у сфері медіації зарубіжних країн, саморегулювання за наявності державного контролю, який проявляється у вигляді нормативно-правового регулювання, є найкращим варіантом правового регулювання, оскільки зберігає приватний характер медіації як інституту громадянського суспільства та забезпечує необхідні гарантії якості проведення медіації і професіоналізму медіаторів [20, с. 24]. Г. Єрьюменко та Т. Кисельова, як і попередній автор, вважають, що мінімальне втручання держави у відносини медіації надає сторонам спору найбільш повну свободу розпоряджатися власними правами. Оскільки процедура медіації побудовано на волевиявленні та самовизначенні учасників спору, на їх добровільності та усвідомленні відповідальності за результат спору, надмірне регулювання медіації може обмежити такі можливості та нейтралізувати основні переваги цієї процедури. Водночас підтримка діяльності медіаторів шляхом надання їй легітимного характеру з боку держави забезпечує необхідні гарантії законності діяльності у сфері медіації [21, с. 48].

Ураховуючи порівняно невеликий попит на послугу медіації в Україні, варто звернути увагу на принцип сприяння активному поширенню та використанню медіації.

Н. Романова виокремлює основні проблеми, пов'язані зі сприйняттям медіації у суспільстві: проблеми, пов'язані з менталітетом і традиціями вирішення спорів: ототожнення компромісу зі слабкістю, потреба в імперативному вирішенні конфліктів, домінування психології переможця тощо [22, с. 98]; проблеми, пов'язані з підготовкою та підвищенням кваліфікації медіаторів: недостатня кількість годин базової підготовки медіатора, переважне вивчення майбутніми медіаторами лише теоретичних знань, відсутність якісної практичної освіти; проблеми, пов'язані з особистістю медіатора, оскільки не всі особи, які бажають здійснювати медіативну практику, володіють необхідними психологічними якостями [22, с. 101].

Принцип сприяння активному поширенню та використанню медіації є вкрай необхідним для адміністративно-правового регулювання, оскільки вирішення публічно-правових спорів із суб'єктом владних повноважень у суспільстві вважається складним процесом навіть у порядку традиційного судового розгляду. Тому інформаційна політика має велике значення для ефективного реалізації такого регулювання. Крім провадження такої політики, до адміністративно-

правового регулювання медіації варто включити положення щодо обов'язкової навчальної дисципліни або спеціалізації з медіації у вищих навчальних закладах, передбачити можливість безкоштовної медіації та введення інституту медіації як стадії адміністративного процесу.

Перелік спеціальних принципів адміністративно-правового регулювання медіації охоплює принцип пропорційності. Як пише І. Забоклицький, права людини не є абсолютними, тобто допускається їх певне обмеження з боку держави та інших людей. Наприклад, навіть основоположне право на життя підлягає правомірному обмеженню у певних випадках. Тому правове регулювання повинне передбачати пропорційність – межі, в яких буде збережено належний баланс між сутністю права та необхідністю втручання до нього, його допустимими та правомірними обмеженнями [23, с. 524]. На думку Н. Боженко, доцільно імплементувати у національне законодавство позитивні аспекти застосування медіації Сполучених Штатів Америки, де встановлено обов'язкову медіацію у певних категоріях справ [24, с. 13]. Тому можливим обмеженням прав і свобод громадянина державою в адміністративно-правовому регулюванні медіації є впровадження обов'язкової медіації як умови або етапу судового процесу. Такі обмеження в цілому відповідатимуть принципу пропорційності, оскільки за сторонами зберігається право у будь-який момент відмовитися і припинити процес вирішення спору шляхом медіації та звернутися до суду у разі неуспішної процедури, тобто принцип добровільності зберігається. Будь-які обмеження використання медіації повинні бути доцільними, розумними, справедливими та обґрунтованими.

Висновки

Таким чином, головним способом упровадження медіації у публічно-правових спорах є створення адміністративно-правового регулювання, яке відповідає б основним принципам процедури медіації з урахуванням особливостей сфери публічного управління. Якщо раніше вітчизняні вчені сприймали медіацію виключно як інститут приватного права, то зараз постало гостре питання про необхідність розвитку інституту мирного врегулювання спорів, де хоча б одна зі сторін має владні повноваження, за участі третьої особи-медіатора. З погляду перспективи створення такого регулювання, принципами впровадження медіації варто визнати фундаментальні, вихідні засади, основоположні ідеї, на основі яких здійснюється адміністративно-правове регулювання процедури альтернативного врегулювання спорів – медіації.

Принципи правового регулювання інституту медіації варто поділити на загальні та спеціальні за аналогією з поділом власне принципів

процедури медіації. До загальних принципів пропонуємо віднести принципи верховенства права, законності, пріоритету прав і свобод людини та громадянина, гуманізму та справедливості, рівності всіх учасників суспільних відносин, взаємної відповідальності держави та громадянина, гласності та системності, тоді як до переліку спеціальних належать принципи відповідності міжнародним стандартам, мінімального втручання держави, субсидіарності та децентралізації, сприяння активному поширенню та використанню медіації і пропорційності. Убачається, що відповідність майбутнього адміністративно-правового регулювання вищезгаданим засадам сприятиме ефективному розвитку інституту медіації не лише у приватно-правових, а й у публічно-правових відносинах. Перспективи подальшого дослідження полягають в аналізі можливості практичного втілення принципів регулювання медіації у відповідних положеннях нормативно-правових актів.

Список бібліографічних посилань: 1. Поліщук М. Я. Медіація як спосіб вирішення цивільно-правових спорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2017. 18 с. 2. Корінний С. О. Впровадження медіації в адміністративний процес України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ужгород, 2019. 22 с. 3. Бабанін С. В. Законодавче врегулювання медіації як соціальної послуги. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020. № 43. С. 18–21. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.43.4>. 4. Резнікова В. Інститут посередництва в правовій доктрині. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2010. Вип. 84. С. 35–39. 5. Фиалковская И. Д. Концепция административного регулирования как метода государственного управления. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2016. № 1. С. 185–190. 6. Городецька І. А. Сутність адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу. *Форум права*. 2016. № 1. С. 60–66. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_1_12.pdf (дата звернення: 20.09.2020). 7. Карташов В. Н. Принципы права: понятие, структуры, функции. *Юридическая техника*. 2020. № 14. С. 158–166. 8. Малишев Б. В. Принцип верховенства права (теоретико-правовий аспект). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 8. С. 14–20. 9. Кучма О. А. Принципи законності й верховенства права: проблеми правозастосування. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. № 6 (1). С. 150–152. 10. Чернецька О. В. Права та свободи людини і громадянина як основа функціонування органів публічної влади. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 87–90. 11. Яковлев А. А. Принцип пріоритету прав і свобод людини та громадянина у сучасному конституційному процесі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2013. № 16.

С. 58–62. **12.** Филимонов В. Д. Гуманизм как принцип права. *Государство и право*. 2013. № 1. С. 102–108. **13.** Пашаева А. Философский и правовой анализ понятия справедливость в философии права. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2016. № 1. С. 40–46. **14.** Чепульченко Т. О. Принцип рівності у праві як регулятор суспільних відносин: генеза та загальна характеристика. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інституту»*. Серія: Політологія. Соціологія. Право. 2014. Вип. 3/4 (23/24). С. 172–176. **15.** Васильченко О. Сучасний зміст конституційного принципу рівності прав і свобод людини та громадянина. *Право України*. 2017. № 7. С. 47–55. **16.** Бачинська О. М. Співвідношення принципів недискримінації та рівності у праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 165–168. **17.** Світличний О. П. Роль принципів адміністративного права у захисті прав та охоронюваних законом інтересів особи // Адміністративне право для студентів: просто і зрозуміло : зб. матеріалів засідання круглого столу (м. Київ, 5 берез. 2018 р.) / редкол.: В. В. Галуцько, Н. О. Армаш, К. М. Куркова та ін. Київ : НДПП, 2018. С. 38–39. **18.** Подковенко Т. Медіація: міжнародно-правові стандарти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. № 4. С. 47–54. **19.** Огречук Г. О. Правове регулювання застосування медіації при вирішенні цивільно-правових спорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 213 с. **20.** Бенова В. М. Медіація як альтернативний спосіб разрешення міжнародних коммерческих спорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : . Москва, 2013. 26 с. **21.** Кисельова Т. С., Єрьоменко Г. В. Медіація в Україні: щодо необхідності нормативно-правового регулювання. *Міждисциплінарні гуманітарні студії*. 2015. Вип. 2. С. 45–52. **22.** Романова Н. М. Проблемы теории и практики медиации: психологический анализ // Перспективы становления и развития медиации в 94 регионах : сб. материалов I Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием (г. Саратов, 4 декабря 2015 г.) / редкол.: Г. Н. Комкова, А. Н. Аксеновская, М. Н. Зарубина и др. Саратов : Наука, 2016. С. 97–103. **23.** Забокницький І. Рівність, гідність та пропорційність як принципи прав людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2017. № 865. С. 521–530. **24.** Боженко Н. В. Адміністративно-правове забезпечення медіації як способу вирішення адміністративних спорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Запоріжжя, 2018. 18 с.

Надійшла до редколегії 23.09.2020

Tokarieva K. S. Principles of Introducing the Institution of Mediation in Public Legal Disputes in Ukraine

The article is focused on theoretical study of the principles of introduction of the institution of mediation in public law disputes in Ukraine. It has been determined that the introduction of mediation in the field of public administration should be carried out in accordance with the specifics of public law disputes. The current status of legal regulation of mediation

in Ukraine has been analyzed. It has been emphasized that the main way to introduce the institution of mediation in resolving public law disputes is to create and continuously improve the administrative and legal regulation of mediation. The emphasis has been placed on the great influence of the principles of the mediation procedure on further formation of legal regulation of mediation. The article is focused on theoretical study of the principles of legal regulation of mediation as an element of the content of administrative and legal regulation of the social and legal institution of mediation, it considers scientific approaches to the concept of administrative and legal regulation and forms of its own definition. Administrative and legal regulation of mediation in the study has been understood as the purposeful influence of the state, its agencies and officials on relations arising in the field of mediation, in order to achieve stability, law and order through the use of legal means (legal norms, legal principles, legal facts, etc.) for establishing the extent of possible and necessary behavior of mediation subjects. The article illustrates the division of principles as legal means of administrative and legal regulation of mediation into general and special ones. The general principles of regulation of mediation in the administrative process correspond to the principles of administrative law. The basic principles of such regulation are the principles of the rule of law, legality, justice, priority of human and civil rights and freedoms, humanism, equality, non-discrimination, responsibility of the individual and the state, publicity, compliance with international standards, minimum state intervention, proportionality, etc.; the essence of each principle has been also clarified. Further research on the issues of the scientific article should be aimed at the possibility of practical application, implementation and realization of the principles of administrative and legal regulation of mediation.

Key words: principle, mediation, administrative and legal regulation, public law dispute.

УДК 340.6:341.232

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.3.20>

Ірина Іванівна Яценко,

Національний науковий центр

*«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
(аспірант);*

 <https://orcid.org/0000-0003-4023-8470>,

e-mail: irina.ivanova7772017@gmail.com

ЗАВДАННЯ ТА ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ГАЛУЗІ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Досліджено такі базові категорії, як «завдання», «принципи», «судова експертиза» і «міжнародне співробітництво». Охарактеризовано правове регулювання міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи. Розглянуто розуміння категорії «завдання та принципи міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи». Сформульовано власний перелік завдань і принципів міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи, розкрито їх зміст і значення для практики.

Ключові слова: завдання, принципи, міжнародне співробітництво, судова експертиза, судові експерти, судово-експертна діяльність.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

У сучасних умовах активізації євроінтеграційних рухів і налагодження міжнародної взаємодії між органами державної влади України й іноземними установами в галузі судової експертизи дедалі частіше постає питання щодо визначення підстав такої взаємодії та механізму його реалізації. Наразі загальні засади судової експертизи передбачаються Основним Законом держави, де встановлено, що виключно законами України визначаються засади судової експертизи (п. 14 ч. 1 ст. 92)¹. Галузь судової експертизи сьогодні потребує вдосконалення в контексті міжнародного співробітництва, що є запорукою налагодження міжнародної взаємодії відповідних спеціалізованих у вказаній галузі суб'єктів з метою вирішення завдань, що стоять перед судово-експертною діяльністю.

Сьогодні галузь судової експертизи набуває неабиякого значення та розвитку, що обумовлено низкою факторів, серед яких необхідність оперативного, об'єктивного та повного забезпечення правосуддя й

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 09.09.2020).

правоохоронної діяльності, різноманітність методів і способів учинення злочинів, розвиток судово-експертної діяльності, актуалізація міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи тощо. У цьому контексті вважаємо слушною думку науковців Ю. М. Черноус та О. А. Лопати, які стверджують, що сучасні реалії боротьби зі злочинністю потребують підвищення ефективності судово-експертної діяльності, а саме: вдосконалення правового регулювання, розширення кола вирішуваних експертних завдань, підвищення достовірності й обґрунтованості експертних висновків, удосконалення методології судово-експертних досліджень, розроблення експертних методик відповідно до міжнародних стандартів, забезпечення належного міжнародного співробітництва судово-експертних установ та інших компетентних суб'єктів [1, с. 3–4]. Тобто саме завдяки належній судово-експертній діяльності можна досягти належного забезпечення правоохоронної діяльності та здійснення правосуддя, що передбачено низкою нормативно-правових актів.

Водночас інтенсивний розвиток євроінтеграційних процесів в Україні зумовлює нові зрушення в міжнародному співробітництві в галузі судової експертизи, а також запровадження нових дієвих механізмів забезпечення такої взаємодії. Отже, одним з основних у цьому контексті є питання щодо визначення завдань і керівних засад (принципів) міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи. Це дасть можливість, по-перше, визначити загальні засади міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи, по-друге, встановити ключові пріоритети міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи, по-третє, підвищити якість та ефективність судово-експертної діяльності, по-четверте, вдосконалити криміналістичний інструментарій судових експертів, по-п'яте, значно покращити механізми міжнародної взаємодії в галузі судової експертизи. Указане, безумовно, позитивно вплине на розвиток галузі судової експертизи в Україні з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою й об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки¹.

Стан дослідження проблеми

Варто відзначити, що різні аспекти галузі судової експертизи у своїх працях розглядали В. Б. Авер'янов, С. С. Алексєєв, І. А. Алієв, С. М. Алфьоров, О. Ф. Андрійко, І. В. Арістова, В. Д. Арсєньєв, Н. М. Ахтирська, О. М. Бандурка, В. М. Бєвзенко, П. Д. Біленчук, Ю. П. Битяк, Р. Ю. Богуш, О. М. Бокій, В. В. Галуцько, В. М. Гаращук, І. О. Глобенко,

¹ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 09.09.2020).

І. М. Гоменюк, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, Г. О. Губін, С. М. Гусаров, С. В. Діденко, К. С. Дмитрієва, О. І. Жеребко, В. С. Журавський, О. В. Зайчук, О. М. Єшук, А. В. Іванов, Н. В. Іващенко, Н. І. Клименко, О. М. Ключев, Т. О. Коломоєць, І. Б. Коліушко, В. К. Колпаков, М. Л. Комісаров, В. М. Коротаєв, А. В. Кофанов, О. В. Кузьменко, О. А. Кравченко, І. І. Котюк, О. А. Купрієвич, В. І. Курило, К. М. Куркова, О. А. Лопата, А. В. Малько, Н. І. Матузов, О. І. Миколенко, В. Я. Настюк, Л. В. Омельчук, Н. М. Оніщенко, О. В. Петришин, С. І. Перлін, І. В. Пиріг, О. Ю. Піддубний, В. Ф. Погорілко, О. Р. Россинська, М. В. Салтевський, Ю. М. Чорноус, В. В. Чумак, Ю. С. Шемпученко, А. Р. Шляхов, М. Г. Щербаковський, В. Д. Юрчишин, О. П. Яковенко та ін. Як бачимо, проблематика галузі судової експертизи неодноразово ставала предметом наукових пошуків та дискусій, однак питання саме завдань і принципів міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи досліджується на науковому рівні вперше, що підкреслює актуальність та своєчасність цієї наукової статті.

Таким чином, наявність низки теоретичних і практичних проблем у галузі судової експертизи, відсутність комплексних наукових досліджень, присвячених цій проблематиці, та необхідність удосконалення законодавчого врегулювання правових засад і механізмів міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи обумовлюють актуальність і своєчасність дослідження змісту та значення завдань і принципів міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї наукової статті є формулювання завдань і принципів міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи на підставі узагальнення наукових праць та аналізу вітчизняного законодавства з указаної тематики. Для досягнення окресленої мети необхідно виконати такі *завдання*: визначити понятійно-категоріальний апарат цієї наукової статті (завдання, принципи, судова експертиза, міжнародне співробітництво); дати характеристику нормативно-правовому регулюванню міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи; визначити коло завдань і принципів міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи; розкрити зміст та значення завдань і принципів міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що стаття є однією з перших наукових праць, де сформульовано завдання та принципи міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи, з'ясовано їх зміст і значення для практики.

Виклад основного матеріалу

Судово-експертну діяльність, як і будь-яку іншу суспільну діяльність, побудовано на низці керівних ідей і засад, що є підґрунтям для

успішного виконання судовими експертами своїх прав та обов'язків. М. Я. Сегай із цього приводу наголошує, що судово-експертна діяльність може бути визначена як діяльність органів державної влади, юридичних і фізичних осіб, що ґрунтується на конституційних засадах, із забезпечення правосуддя незалежною, об'єктивною, кваліфікованою, такою, що спирається на досягнення науки і техніки, судовою експертизою [2, с. 31]. Тобто автор наголошує на важливості визначення не просто принципів як керівних засад судово-експертної діяльності, а саме на конституційних як базових і таких, на які повинна спиратися діяльність у галузі судової експертизи, в тому числі міжнародна. Відповідно, важливо першочергово визначитися з базовим понятійним інструментарієм, що дозволить закласти підвалини для формулювання завдань і принципів міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи.

Так, доцільно розпочати дослідження з визначення поняття «завдання». Відповідно до «Тлумачного словника української мови» категорія «завдання» розуміється в таких значеннях: 1) наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа тощо; 2) настанова, розпорядження виконати певне доручення; 3) мета, до якої прагнуть; 4) те, що хочуть здійснити [3, с. 40]. Філософське значення поняття «завдання» – необхідність для суб'єкта (суспільства, соціальної спільноти, особи) здійснити в майбутньому певну діяльність, а мета – ідеальний, наперед визначений результат людської діяльності, спрямований на перетворення дійсності відповідно до усвідомленої людиною потреби. Мета є безпосереднім внутрішнім спонукальним мотивом людської діяльності [3, с. 51]. Погоджуючись із філософським розумінням досліджуваної категорії, зазначимо, що ототожнювати поняття «завдання» та «мета» було б помилковим, особливо з огляду на предмет цієї наукової статті. Завдання є одним з обов'язкових елементів діяльності органу державної влади, що відображає його призначення та основні напрямки діяльності в певній сфері суспільно-державних відносин [4, с. 226]. Тобто зміст міжнародної взаємодії в галузі судової експертизи знаходить відображення у своїх завданнях і має чітко визначену наперед мету.

У свою чергу, слушним є вивчення такого поняття, як «принцип». Так, категорія «принцип» (від лат. *principium*) означає «першооснова, першоджерело; основне вихідне положення наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін.; особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь; спосіб створення або здійснення чогось» [5, с. 1125]. Також під принципом розуміють яке-небудь вихідне положення (теорії, вчення, науки тощо) або внутрішнє переконання людини, її погляд на речі [6, с. 588]. Принцип – це одна з фундаментальних філософських категорій, що використовується для характеристики суспільних відносин у будь-якій сфері діяльності

[7, с. 20; 8, с. 95]. Принципи, як указує І. В. Пиріг, можуть належати до науки як певної системи знань, практичної діяльності людини або до її внутрішніх, особистісних характеристик. Принципи окремого різновиду людської діяльності та принципи науки, що її вивчає, не обов'язково мають збігатися [9, с. 106]. У сучасному розумінні, як вважає В. А. Грушевський, принципи організації та діяльності органів державної влади – це законодавчі, відправні засади, ідеї і положення, що виступають основою формування, організації та функціонування органів публічної влади [10, с. 66]. Відповідно, принципи являють собою відправні засади будь-якої діяльності у відповідній сфері життєдіяльності.

Також слід визначити такі поняття, як «судова експертиза» та «міжнародне співробітництво». Судова експертиза – це процесуальна дія, що полягає в дослідженні експертом за завданням слідчого або судді речових доказів та інших матеріалів з метою встановлення фактичних даних і обставин, що мають значення для правильного вирішення справи [11].

Г. М. Надгортний зазначав, що сутність судової експертизи як процесуальної дії полягає в тому, що особа чи орган, який призначає експертизу, дає експерту доручення вирішити поставлене перед ним питання, а експерт на основі своїх спеціальних знань проводить дослідження наданих йому матеріалів і встановлює факти, які використовуються як докази в кримінальному та цивільному процесі [12, с. 14]. Відповідно до Закону України «Про судову експертизу» «судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду»¹.

Що стосується визначення поняття «міжнародне співробітництво», то О. М. Ключев наголошує, що таке співробітництво в галузі судово-експертної діяльності є системою, що досить потужно розвивається та зазнає впливів найрізноманітніших факторів. Посилення такого співробітництва, як зазначає дослідник, у будь-якій країні завжди відповідає інтересам судових експертів, судово-експертних установ, судової системи, правоохоронних органів, окремого громадянина та громадського суспільства в цілому. До основних причин, що сьогодні зумовлюють необхідність активізації міжнародного співробітництва судових експертів, учений відносить процеси глобалізації всіх сфер людської діяльності, стрімкий розвиток засобів комунікації, інтернаціональних наукових зв'язків, прискорення міграції населення та пов'язану із цими процесами активізацію міжнародної транснаціональної організованої злочинності і міжнародного тероризму

¹ Там само.

[13, с. 156]. Також слід згадати позицію Н. І. Клименко й О. А. Купрієвич, які вказують, що судово-експертна діяльність кожного суб'єкта судово-експертної діяльності повинна відповідати національним принципам і міжнародним правовим та професійним стандартам. Висновок експертів однієї держави повинен мати силу доказів для судів іншої [14, с. 131].

С. В. Бородин та Е. Г. Ляхова вказують, що міжнародне співробітництво держав можна розглядати як ступінь спільної діяльності двох держав у сфері міжнародної боротьби зі злочинністю [15, с. 349]. На думку О. І. Бастрикіна та деяких інших науковців, міжнародне співробітництво являє собою цілеспрямовану та постійну, спільну і погоджену, широку за масштабами та різноманітну за формами і напрямками діяльність компетентних правоохоронних органів, що торкається загальних інтересів держав, які співпрацюють [16, с. 89; 17, с. 20; 18, с. 91].

Таким чином, враховуючи викладене, зазначимо, що міжнародне співробітництво в галузі судової експертизи являє собою діяльність спеціалізованих суб'єктів у галузі судової експертизи (судових експертів, експертних установ тощо) щодо проведення спеціальних досліджень і налагодження міжнародної співпраці з іншими (іноземними, міжнародними) установами й організаціями.

Зазначимо, що сьогодні чинне законодавство України не оперує категорією «міжнародне співробітництво в галузі судової експертизи», лише визначає в розділі IV вже згаданого раніше Закону України «Про судову експертизу» загальні положення щодо міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи, зокрема щодо проведення судової експертизи за дорученням відповідного органу чи особи іншої держави (ст. 22), залучення фахівців з інших держав для спільного проведення судових експертиз (ст. 23) і міжнародного наукового співробітництва (ст. 24)¹.

Водночас, на нашу думку, такого законодавчого врегулювання недостатньо, щоб повною мірою забезпечити на належному правовому рівні ефективно та дієво здійснення судово-експертної діяльності у сфері міжнародного співробітництва, тому ми спробуємо визначити завдання та принципи міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи, що стануть підвалинами для нового розвитку міжнародної взаємодії судово-експертних установ України.

Зазначимо, що завдання міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи, на наш погляд, передусім пов'язані з конкретними видами судових експертиз (спеціальні завдання) та їх міжнародною взаємодією, що заслуговує на проведення окремого наукового дослідження. У межах цієї наукової статті нами будуть

¹ Там само.

визначені загальні завдання міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи.

Аналіз законодавства України в галузі судової експертизи дозволяє виокремити такі завдання міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи:

1) *забезпечення міжнародної взаємодії між суб'єктами судово-експертної діяльності* – передбачає нормативно-правове забезпечення механізму міжнародної співпраці між суб'єктами судово-експертної діяльності, наприклад підписання відповідних міжнародних договорів та угод;

2) *використання міжнародної кваліфікованої та об'єктивної експертизи* – надання та отримання відповідних висновків експертів з питань, що належать до їх компетенції в межах цивільного, кримінального судочинства тощо;

3) *надання міжнародним (іноземним) судово-експертним установам (організаціям) допомоги* – можливість у невідкладних випадках направляти судових експертів України до іноземних держав з метою надання ними кваліфікованої судово-експертної діяльності (допомоги);

4) *обмін досвідом (навчання, підготовка та перепідготовка)* – передбачає підвищення кваліфікації та підготовку судових експертів за кордоном, їх навчання тощо;

5) *забезпечення міжнародного наукового забезпечення діяльності судових експертів* – передбачає налагодження міжнародної співпраці в науковому напрямку діяльності судових експертів (участь у міжнародних конференціях, міжнародні стажування, навчання тощо).

Стосовно визначення принципів міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи зазначимо, що їх базу складають принципи, визначені у ст. 3 Закону України «Про судову експертизу», а саме принципи законності, незалежності, об'єктивності та повноти дослідження¹. Водночас, ураховуючи предмет наукової статті, інтерес для нас становлять саме принципи міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи як спеціальні. До них ми пропонуємо віднести такі:

– *міжнародної правової визначеності* – передбачає, що судові експерти (спеціалізовані суб'єкти) повинні мати змогу планувати свої дії відповідно до міжнародних принципів і правил судово-експертної діяльності, враховувати під час міжнародної взаємодії іноземну усталену практику судових експертиз;

– *науковості* – передбачає використання новітніх досягнень науки і техніки, новітніх розробок у галузі судової експертизи під час міжнародного співробітництва;

¹ Там само.

– *рівності* – забезпечення рівності судових експертів під час їх співпраці незалежно від того, яким обсягом прав та обов'язків вони наділені;

– *свободи* – передбачає свободу діяльності судових експертів (спеціалізованих суб'єктів) під час міжнародного співробітництва;

– *добросовісності* – передбачає, що судові експерти під час їх міжнародної співпраці повинні чесно та з повною відповідальністю виконувати покладені на них обов'язки.

Запропоновані нами завдання та принципи міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи повинні стати орієнтиром для судових експертів України, а їх правове закріплення відіграє важливу роль у процесі правозастосування та налагодження міжнародної взаємодії, особливо в сучасних умовах євроінтеграції.

Ураховуючи викладене, зазначимо, що сьогодні міжнародне співробітництво в галузі судової експертизи перебуває на етапі становлення, існує нагальна потреба в удосконаленні чинного законодавства України у вказаній сфері та визначенні пріоритетів міжнародного співробітництва судових експертів. Вітчизняна судово-експертна діяльність повинна відповідати міжнародними нормами, принципами та професійним стандартам.

Висновки

Нормативно-правове закріплення завдань і принципів міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи дозволить сформувати базу для подальшого правового регулювання такого співробітництва та сприятиме визначенню основних форм і методів його здійснення.

Завдання міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи можна визначити як сукупність законодавчо встановлених положень, спрямованих на забезпечення ефективної та професійної судової експертизи під час міжнародного співробітництва судових експертів. До завдань міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи нами віднесено такі: забезпечення міжнародної взаємодії між суб'єктами судово-експертної діяльності; використання міжнародної кваліфікованої та об'єктивної експертизи; надання міжнародним (іноземним) судово-експертним установам (організаціям) допомоги; обмін досвідом (навчання, підготовка та перепідготовка) і забезпечення міжнародного наукового забезпечення діяльності судових експертів.

Принципи міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи слід визначити як керівні (основоположні) засади та ідеї, покладені в основу такого співробітництва та спрямовані на забезпечення об'єктивної судово-експертної діяльності. Сформульовано такі принципи міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи, як

добрсовісності, свободи, рівності, науковості та міжнародної правової визначеності.

Отже, запровадження завдань і принципів міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи у правове регулювання України покликано стати однією з рушійних змін правового підґрунтя для прискорення використання міжнародного досвіду судово-експертної діяльності в діяльності вітчизняних експертів, упровадження новітніх розробок, участі України у програмах розвитку галузі судової експертизи на світовому рівні, в тому числі на етапі планування концепції та стратегії розбудови галузі судової експертизи.

Перспективними напрямками подальших досліджень можна визначити вивчення форм і методів міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи.

Список бібліографічних посилань: 1. Черноус Ю. М., Лопата О. А. Поняття та завдання судово-експертної діяльності у сучасних реаліях. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 3–12. **2.** Сегай М. Я. Объект, предмет, природа и система криминалистики. *Теория и практика судебной экспертизы та криминалистики*. 2003. Вип. 3. С. 25–32. **3.** Словник української мови : в 11 томах / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1972. Т. 3. 744 с. **4.** Чумак В. В. Завдання поліції в поліцейському праві сучасних держав. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 2. С. 220–228. **5.** Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с. **6.** Большая советская энциклопедия : в 30 т. / глав. ред. А. М. Прохоров. М. : Сов. энцикл., 1975. Т. 20. 608 с. **7.** Гетьманець О. П. Принципи державного контролю в бюджетному процесі. *Форум права*. 2006. № 1. С. 20–24. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2006_1_5.pdf (дата звернення: 09.09.2020). **8.** Чумак В. В. Принципи діяльності поліції Грузії: адміністративно-правовий аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. № 15, т. 1. С. 95–97. **9.** Пиріг І. В. Принципи судово-експертної діяльності та їх співвідношення з принципами судової експертології. *Правова позиція*. 2016. № 1 (16). С. 106–113. **10.** Грушевський В. А. Адміністративно-правовий статус регіональних управлінь Державної фіскальної служби України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. 212 с. **11.** Криміналістика : підручник / за заг. ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Ін Юре, 2004. 728 с. **12.** Надгорный Г. М. О понятии предмета судебной экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1989. Вып. 38. С. 10–15. **13.** Ключев О. М. До питання міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2016. Вип. 18. С. 154–162. **14.** Клименко Н. І., Купрієвич О. А. Міжнародне співробітництво судово-експертних установ. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 130–134. **15.** Кримінальний

процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. Т. 2. 664 с. **16.** Бастрыкин А. М. Взаимодействие советского уголовно-процессуального права и международного права. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1986. 135 с. **17.** Антонюк А. Б. Процесуальні засади міжнародного співробітництва при розслідуванні кримінальних правопорушень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2016. 220 с. **18.** Баулін О. В. Використання науково-технічних засобів під час досудового розслідування. *Криміналістичний вісник*. 2013. № 1 (19). С. 88–93.

Надійшла до редакції 11.09.2020

Yatsenko I. I. Tasks and Principles of International Cooperation in the Field of Forensic Examination

The basic categories: “tasks”, “principles”, “forensic examination”, “international cooperation” have been studied. The legal regulation of international cooperation in the field of forensic examination has been determined. The understanding of the category of “tasks and principles of international cooperation in the field of forensic examination” has been clarified.

The task of international cooperation in the field of forensic examination has been defined as a set of legally established provisions aimed at ensuring effective and professional forensic examination in the course of international cooperation of forensic experts. The tasks of international cooperation in the field of forensic examination include the following: ensuring international cooperation between the subjects of forensic expertise, use of international qualified and objective expertise, providing assistance to international (foreign) forensic institutions (organizations), exchange of experience (training and retraining), providing international scientific support for the activities of forensic experts.

The principles of international cooperation in the field of forensic examination have been defined as guiding (fundamental) principles and ideas laid down in the basis of international cooperation in the field of forensic examination and aimed at ensuring objective forensic activity. The following principles of international cooperation in the field of forensic examination have been formulated: good faith, freedom, equality, scientificity, international and legal clarity.

It has been proved that the introduction of tasks and principles of international cooperation in the field of forensic examination into legal regulation of Ukraine is designed to be one of the driving changes in the legal basis for accelerating the integration of international forensic activity experience into the activity of domestic experts, implementation of new developments, Ukraine’s participation in developing programs in the field of forensic examination at the global level, including at the planning stage of the concept and strategy for developing forensic examination area.

Key words: tasks, principles, international cooperation, forensic examination, forensic experts, forensic activity.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.131

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.3.21>

Яна Юрїївна Конюшенко,

кандидат юридичних наук, доцент,

Національна академія внутрішніх справ (м. Київ),

кафедра кримінального процесу (доцент);

 <https://orcid.org/0000-0003-4988-0793>,

e-mail: nysyaa@i.ua

**ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ДО ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ
(РОЗШУКОВИХ) ДІЙ: ПРОЦЕСУАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА**

Досліджено положення КПК України, якими регламентуються загальні вимоги до проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Здійснено порівняльний аналіз законодавчих положень із проблематики порушеного питання, що дало змогу виокремити сім груп загальних вимог, які висувуються до проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Виокремлено низку теоретичних і прикладних проблемних питань, на підставі чого запропоновано можливі шляхи їх вирішення.

Ключові слова: досудове розслідування, загальні вимоги, процесуальні дії, негласні слідчі (розшукові) дії, втручання у приватне спілкування, негласні методи.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Процесуальний інститут негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) передбачено у КПК України як дієвий інструментарій для виконання таких завдань кримінального провадження, як захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а також забезпечення швидкого і повного розслідування та судового розгляду з тим, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура¹.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна

Разом із тим цей процесуальний інститут має високі ризики ймовірного невиконання такого завдання кримінального провадження, як охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Стан дослідження проблеми

Різні проблемні питання щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні досліджувались у наукових працях Ю. Аленіна, М. Багрія, О. Геселева, С. Гриненка, О. Капліної, В. Луцика, Д. Никифорчука, М. Погорецького, Д. Сергєєвої, С. Смирної, О. Татарова, А. Удалової, О. Шило та ін. Водночас поза увагою дослідників залишаються проблемні аспекти стосовно загальних вимог, які висуваються законодавцем до проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження загальних вимог, які висуваються до проведення НСРД. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі *завдання*: 1) вивчити положення кримінального процесуального законодавства, в яких унормовано загальні вимоги до проведення НСРД; 2) проаналізувати наукові праці, присвячені порушеній у статті тематиці.

Наукова новизна дослідження

Узагальнено та проаналізовано положення КПК України стосовно регламентації загальних вимог до проведення негласних слідчих (розшукових) дій. З урахуванням цього виокремлено низку проблемних теоретичних і прикладних питань, на підставі чого сформовано науково обґрунтовані пропозиції щодо внесення змін до КПК України.

Виклад основного матеріалу

Системно дослідивши законодавчі положення глави 22 КПК України, можна визначити, що до всіх передбачених законом НСРД висуваються загальні вимоги щодо процесуального порядку їх проведення.

До першої загальної вимоги проведення НСРД слід віднести обмеження стосовно їх застосування у кримінальному провадженні. Це безпосередньо випливає з першого речення ч. 2 ст. 246 КПК України: «НСРД проводяться виключно у випадках, якщо відомості про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб». Отже, на ініціатора проведення НСРД, яким, як правило, є слідчий або прокурор, покладається тягар обґрунтування тієї обставини, що всі інші інструменти доказування, передбачені КПК України, вичерпано або ж їх застосування буде неефективним.

До другої загальної вимоги проведення НСРД належить обмеження щодо застосування цих дій у кримінальному провадженні. Таку вимогу закріплено у другому реченні ч. 2 ст. 246 КПК України: «НСРД проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів». Згідно з ч. 5 ст. 12 КК України до тяжких злочинів належать злочини, за вчинення яких передбачається основне покарання у вигляді штрафу не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років. До особливо тяжких злочинів (ч. 6 ст. 12 КК України) належать злочини, за вчинення яких передбачається основне покарання у вигляді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі¹. При цьому слід зауважити, що відповідно до ч. 7 ст. 12 КК України ступінь тяжкості злочину, за вчинення якого передбачено одночасно основне покарання у вигляді штрафу та позбавлення волі, визначається, виходячи зі строку покарання у вигляді позбавлення волі, передбаченого за відповідний злочин. У цьому аспекті звернемо увагу на те, що з цього правила, зокрема стосовно застосування НСРД у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів, є два винятки. Ідеться про те, що вказане обмеження не стосується: 1) такої НСРД, як установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України); 2) підвиду такої НСРД, як зняття інформації з електронних інформаційних систем, а саме в разі, коли власником, володільцем або утримувачем не обмежується доступ до електронної інформаційної системи або її частини, або здобуття відомостей з них не пов'язано з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК України). Тобто вказані НСРД можуть проводитись у кримінальному провадженні щодо розслідування кримінального правопорушення будь-якого ступеня тяжкості, в тому числі під час досудового розслідування проступків. Указане, до речі, закріплено в ч. 3 ст. 300 КПК України.

У контексті дослідження цієї загальної вимоги в науковців і практиків постає питання стосовно того, чи мають силу доказу результати НСРД, що проводилися під час розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину, якщо згодом кваліфікацію було змінено на нетяжкий злочин або кримінальний проступок. У цьому питанні ми підтримуємо думку правників, які вважають, що результати НСРД не втрачають доказового значення. Обґрунтовується така правова позиція положеннями ст. 5 КПК України, відповідно до яких процесуальна дія

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 20.09.2020).

проводиться, а процесуальне рішення ухвалюється згідно з положеннями КПК України, чинними на момент початку виконання такої дії або ухвалення такого рішення. При цьому відповідно до частини 2 ст. 5 КПК України допустимість доказів визначається положеннями КПК України, які були чинними на момент їх отримання. Отже, якщо на момент ухвалення рішення про проведення НСРД у прокурора або слідчого судді після вивчення наданих слідчим матеріалів не виникало сумніву щодо правильності правової кваліфікації злочину, що розслідується в цьому кримінальному провадженні, то і після перекваліфікації на нетяжкий злочин результати НСРД не втрачають доказового значення [1, с. 335].

Продовжуючи розглядати другу загальну вимогу, доцільно виокремити додатковий виняток, що полягає в забороні за підслідністю. Зокрема, це стосується такої НСРД, як моніторинг банківських рахунків (ст. 269¹ КПК України), яку можна провести лише у кримінальних провадженнях, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України (ч. 5 ст. 216 КПК України). На наш погляд, такий виняток є недостатньо обґрунтованим, адже, як свідчить практика, вказана НСРД сприяла б підвищенню ефективності розшуку осіб, які мають процесуальний статус підозрюваних у вчиненні тяжких та особливо тяжких злочинів, підслідних усім слідчим підрозділам.

Беручи до уваги викладене, доцільно визначити розшук підозрюваного як додаткову мету застосування моніторингу банківських рахунків. Зазначене цілком узгоджується з вимогами положень ч. 5 ст. 280 КПК України, де закріплено, що «після зупинення досудового розслідування допускається проведення лише тих слідчих (розшукових) дій, які спрямовані на встановлення місцезнаходження підозрюваного»¹.

До третьої загальної вимоги проведення НСРД слід віднести те, що правовою (юридичною) підставою застосування НСРД є законна, обґрунтована та вмотивована ухвала слідчого судді, постановлена за клопотанням прокурора або слідчого, погодженим із прокурором (ч. 3 ст. 246, статті 370, 372 КПК України). Дослідивши положення глави 21 КПК України, бачимо, що десять із дванадцяти НСРД проводяться на підставі ухвали слідчого судді (статті 260–263, ч. 1 ст. 264, статті 267–270, 274 КПК України).

Із цього правила є декілька винятків, які можна поділити за такими критеріями: 1) визначеності; 2) умовності; 3) правової підстави застосування.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 20.09.2020).

Так, перший виняток характеризується визначеністю та полягає в тому, що: а) така НСРД, як контроль за вчиненням злочину, проводиться виключно на підставі постанови прокурора (ч. 4 ст. 246, ст. 271 КПК України); б) така НСРД, як виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, проводиться на підставі постанови прокурора або постанови слідчого, погодженої з керівником органу досудового розслідування (ч. 2 ст. 272 КПК України).

Другий виняток характеризується умовністю та стосується двох НСРД, а саме зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України) та спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України). Щодо зняття інформації з електронних інформаційних систем, то воно характеризується такими умовами (ч. 3 ст. 246, ст. 251, ч. 2 ст. 264, ч. 1 ст. 300 КПК України), як: а) відсутність обмеження власником, володільцем або утримувачем доступу до електронної інформаційної системи або її частини; б) відсутність необхідності подолання системи логічного захисту під час здобуття відомостей з таких систем, за наявності яких ця дія проводиться на підставі постанови слідчого, дізнавача або прокурора.

Слід зазначити, що в положеннях ч. 2 ст. 264 КПК України немає сформульованого правила щодо застосування цього підвиду НСРД на підставі постанови слідчого, дізнавача або прокурора, а навпаки, вказується на відсутність потреби у дозволі слідчого судді. Отже, лише завдяки порівняльному аналізу положень ч. 3 ст. 246, ст. 251, ч. 2 ст. 264 і ч. 1 ст. 300 КПК України доходимо висновку, що цей підвид НСРД проводиться на підставі постанови слідчого, дізнавача або прокурора. З огляду на викладене вбачається доцільним у КПК України закріпити правові підстави застосування цього підвиду НСРД із наданням уніфікованості його формулюванню.

Що стосується такої НСРД, як спостереження за особою, річчю або місцем, то вона проводиться на підставі постанови слідчого або прокурора за умови, що спостереження здійснюватиметься виключно за річчю або місцем (ч. 3 ст. 246, статті 251, 269 КПК України). При цьому законодавець, як і в попередньому випадку, в положеннях ст. 269 КПК України не закріпив цю правову (юридичну) підставу застосування спостереження за річчю або місцем, а лише вказав у ч. 2 ст. 269 КПК України, що спостереження за особою проводиться на підставі ухвали слідчого судді.

Отже, порівнявши положення ч. 3 ст. 246, ст. 251 і ст. 269 КПК України, доходимо висновку, що спостереження за річчю або місцем проводиться на підставі постанови слідчого чи прокурора. Поряд із тим, як свідчать практика та теорія доказування, спостереження за конкретною річчю або місцем без активних дій будь-якої особи або осіб з такою річчю або в такому місці не дасть жодних відомостей,

інформації чи доказів, які б мали значення для кримінального провадження. Наприклад, слідчому чи прокурору необхідно встановити, хто саме забере річ або хто саме й що робитиме із цією річчю. Тобто під час спостереження за конкретною річчю або місцем автоматично відбуватиметься спостереження за особою, а частіше за особами. Таке твердження зумовлено тим, що ця НСРД проводиться виключно в публічно доступних місцях, що обумовлює присутність людей. Таким чином, у разі застосування на підставі слідчого чи прокурора спостереження за річчю або місцем виникатиме порушення вимоги, закріпленої в положеннях частини 2 ст. 269 КПК України щодо спостереження за особою на підставі ухвали слідчого судді. Указане в подальшому призводитиме до визнання судом доказів, отриманих на підставі постанови слідчого чи прокурора, недопустимими, що передбачено ст. 87 КПК України. Тому, на наше переконання, вказану НСРД не можна подіяти на форми або підвиди за суб'єктом та об'єктом спостереження і, відповідно, правовою (юридичною) підставою застосування.

Третій виняток щодо проведення НСРД на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням прокурора або слідчого, погодженим із прокурором, також характеризується умовністю. Зазначене стосується того, що такі НСРД, як установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України) і спостереження за особою (ст. 269 КПК України), які за загальним правилом проводяться на підставі ухвали слідчого судді, можуть бути розпочаті на підставі постанови прокурора або слідчого, узгодженої з прокурором, у виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого розділами I, II, VI, VII (статті 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини КК України (ч. 1 ст. 250, ч. 4 ст. 268, ч. 3 ст. 269 КПК України). Однак відповідно до частин 1, 2 ст. 250 КПК України у вказаних випадках прокурор зобов'язаний невідкладно після початку однієї з цих НСРД звернутися з клопотанням до слідчого судді, який, у свою чергу, розглядає таке клопотання в загальному порядку, передбаченому ст. 248 КПК України. При цьому відповідно до ч. 3 ст. 250 КПК України виконання будь-яких дій із проведення вказаних НСРД повинно бути негайно припинено, якщо слідчий суддя постановить ухвалу про відмову в наданні дозволу на проведення НСРД, а отримана внаслідок такої НСРД інформація повинна бути знищена в порядку, передбаченому ст. 255 КПК України. На підставі виокремлення вказаного винятку вважаємо доцільним у ст. 250 КПК України чітко вказати види НСРД, до яких застосовується цей виняток.

До четвертої загальної вимоги проведення НСРД слід віднести те, що ухвалою про проведення НСРД має право постановити слідчий

суддя апеляційного суду, в межах територіальної юрисдикції якого перебуває орган досудового розслідування (ст. 247 КПК України). Однак і з цього загального правила існує низка винятків, які стосуються підслідності та суб'єкта, стосовно якого передбачається проведення відповідної НСРД.

Що стосується підслідності, то відповідно до ч. 1 ст. 247 КПК України ухвалу про проведення НСРД у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, має право постановити слідчий суддя Вищого антикорупційного суду.

Другий виняток визначається спеціальним суб'єктом, стосовно якого проводиться НСРД, і специфічністю приміщень, у яких проводиться НСРД. Це правило полягає в тому, що ухвалу про проведення НСРД щодо суддів, працівників суду та правоохоронних органів та/або у приміщеннях судових і правоохоронних органів має право постановити слідчий суддя апеляційного суду поза межами територіальної юрисдикції органу досудового розслідування, який здійснює досудове розслідування. При цьому, як правило, це слідчий суддя того апеляційного суду, який територіально є найбільш наближеним до апеляційного суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування (ч. 2 ст. 247 КПК України).

Третій виняток є досить специфічним, але не чітко сформульованим. Його закріплено в положеннях ч. 2 ст. 247 КПК України щодо такого: у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, розглядати клопотання про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій має право слідчий суддя апеляційного суду у випадках, передбачених абз. 7 ч. 1 ст. 34 КПК України. Зокрема, в абз. 7 ч. 1 ст. 34 КПК України передбачено: «У разі, якщо обвинувачений чи потерпілий є або був суддею чи працівником апарату Вищого антикорупційного суду і кримінальне провадження належить до підсудності цього суду, таке кримінальне провадження у першій інстанції здійснює апеляційний суд, юрисдикція якого поширюється на місто Київ, і в такому разі ухвалені судові рішення оскаржуються в апеляційному порядку до апеляційного суду, який визначається колегією суддів Касаційного кримінального суду Верховного Суду». Отже, якщо за загальним правилом ухвалу про НСРД постановляє слідчий суддя апеляційного суду, то в останньому випадку саме колегія суддів Касаційного кримінального суду Верховного Суду визначає апеляційний суд, слідчий суддя якого матиме право постановити ухвалу про НСРД.

До н'ятої загальної вимого слід віднести правила, які стосуються змісту клопотання про дозвіл на проведення НСРД (ч. 2 ст. 248 КПК), порядку його розгляду слідчим суддею та змісту ухвали слідчого судді.

До клопотання слідчого чи прокурора додається витяг з ЄРДР щодо кримінального провадження, в межах якого подається клопотання. Водночас, на відміну від процесуального порядку подання клопотання про отримання дозволу на проведення окремих ЄРД та ЗЗКП, законодавець не закріпив вимогу долучати до клопотання про дозвіл на проведення НСРД копії документів, на підставі яких обґрунтовується необхідність проведення НСРД.

Що стосується правил розгляду клопотання про дозвіл на проведення НСРД, то слідчий суддя зобов'язаний розглянути таке клопотання протягом шести годин з моменту його отримання. При цьому присутність особи, яка подала клопотання, зокрема слідчого, дізнавача або прокурора, під час розгляду клопотання є обов'язковою, адже саме на них покладається обов'язок довести слідчому судді наявність достатніх підстав вважати, що: 1) вчинено кримінальне правопорушення відповідної тяжкості; 2) під час проведення НСРД можуть бути отримані докази, які самостійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин кримінального правопорушення або встановлення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (частини 1, 3 ст. 248 КПК України). Із цього слід зробити висновок, що під час розгляду слідчим суддею клопотання слідчий, дізнавач або прокурор повинні мати при собі матеріали кримінального провадження, якими обґрунтовується клопотання, та на вимогу слідчого судді надати їх йому для ознайомлення.

Слідчий суддя під час винесення ухвали про дозвіл на проведення НСРД повинен керуватися загальними вимогами, встановленими для процесуальних рішень. Тому ухвала має бути законною, обґрунтованою та вмотивованою (ч. 2 ст. 110, ст. 370), а її зміст має відповідати вимогам, передбаченим ст. 372 КПК України, зокрема містити відомості про: 1) прокурора, слідчого чи дізнавача, який звернувся з клопотанням; 2) кримінальне правопорушення, у зв'язку з досудовим розслідуванням якого постановляється ухвала; 3) особу (осіб), місце або річ, щодо яких необхідно провести НСРД; 4) вид НСРД та відомості залежно від виду НСРД про ідентифікаційні ознаки, які дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження, телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання тощо; 5) строк дії ухвали (ч. 4 ст. 248 КПК України).

Звернемо увагу на те, що відповідно до ч. 5 ст. 248 КПК України постановлення слідчим суддею ухвали про відмову в наданні дозволу на проведення НСРД не перешкоджає повторному зверненню з новим клопотанням про надання такого дозволу.

До шостої загальної вимоги проведення НСРД слід віднести правила, що закріплюють строки їх проведення. При цьому ці вимоги слід поділити залежно від процесуального статусу особи, яка ухвалила рішення про проведення НСРД. Так, відповідно до ч. 4 ст. 249

КПК України слідчий суддя надає дозвіл на проведення НСРД строком до двох місяців. Водночас слідчий суддя за клопотанням прокурора або слідчого, погодженим із прокурором, за наявності обґрунтованих підстав може продовжити проведення цієї НСРД у цьому кримінальному провадженні на строк, що не може перевищувати максимальні строки досудового розслідування, передбачені ст. 219 КПК України. Аналізуючи зазначені положення, слід звернути увагу на такий виняток. У разі надання дозволу на проведення такої НСРД, як установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, у кримінальному провадженні щодо проступку з дня повідомлення особі про підозру слідчий суддя має право надати дозвіл на проведення цієї НСРД строком до одного місяця, але не має права її продовжувати. При цьому строк досудового розслідування повинен бути вже продовжений до одного місяця, адже строк розслідування кримінальних проступків з дня повідомлення особі про підозру становить 72 години та 20 діб, у випадках, якщо підозрюваний не визнає вину, або необхідно провести додаткові СРД, або якщо кримінальний проступок вчинено неповнолітнім. Натомість, як свідчить практика, в таких кримінальних провадженнях, як правило, НСРД не проводяться.

Повертаючись до загального правила встановлення строків слідчим суддею, слід зазначити, що відповідно до ч. 4 ст. 249 КПК України слідчий суддя в разі, якщо НСРД проводиться з метою встановлення місцезнаходження особи, оголошеної в розшук, має визначити строк проведення НСРД формулюванням: «до встановлення місцезнаходження розшукуваної особи». Отже, у випадку встановлення місцезнаходження розшукуваної особи прокурор зобов'язаний ухвалити рішення про припинення подальшого проведення НСРД, якщо в цьому зникла необхідність (ч. 5 ст. 249 КПК України).

Далі розглянемо строки проведення НСРД на підставі постанови прокурора, слідчого чи дізнавача. Згідно з ч. 5 ст. 246 КПК України в рішенні про проведення НСРД зазначається строк її проведення. До того ж відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 251 КПК України в постанові прокурора, слідчого або дізнавача про проведення НСРД визначається тривалість проведення НСРД. Однак початкові строки проведення НСРД на підставі постанови прокурора, слідчого або дізнавача у КПК України не визначено. Водночас у положеннях ч. 5 ст. 246 КПК України закріплено строки, до яких може бути продовжено проведення НСРД, та осіб, уповноважених продовжувати проведення НСРД. На нашу думку, необхідно закріпити початкові строки проведення НСРД за постановою прокурора, слідчого або дізнавача. Ураховуючи початкові строки проведення НСРД на підставі ухвали слідчого судді, загальні строки досудового розслідування і строки, на які може бути продовжено НСРД, розпочаті на підставі постанови

слідчого, прокурора або дізнавача, вважаємо доцільним та обґрунтованим визначити, що слідчий, прокурор або дізнавач ухвалюють рішення щодо проведення НСРД строком до двох місяців, і закріпити це в ч. 5 ст. 246 КПК України.

До сьомої загальної вимоги проведення НСРД належить правило, відповідно до якого проводити НСРД мають право слідчий, дізнавач, який здійснює досудове розслідування, або за його дорученням чи дорученням прокурора – уповноважені оперативні підрозділи Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів та установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України й органів Державної прикордонної служби України (п. 2 ч. 1 ст. 40, п. 2 ч. 1 ст. 40¹, п. 5 ч. 2 ст. 36, ч. 6 ст. 246 КПК України). Однак, як свідчить практика, більшість НСРД фактично проводиться працівниками спеціальних технічних і негласних оперативних підрозділів поліції та інших правоохоронних органів, адже слідчий, дізнавач, прокурор, гласний оперативний працівник не можуть їх фактично провести з таких об'єктивних причин: 1) через відсутність відповідного технічного обладнання та навичок роботи із ним або правил і методів його установки; 2) через відсутність практичних навичок застосування прийомів і методів проведення НСРД; 3) через відсутність часу для особистого проведення НСРД (наприклад, спостереження за особою, річчю або місцем); 4) через публічність слідчого та гласного оперативного працівника, адже низку НСРД можуть провести лише ті працівники, які навіть для їх близького оточення виконують роботу у правоохоронних органах, не пов'язану з розкриттям і розслідуванням злочинів, або взагалі не працюють у них. Так, урахувавши зазначене, з усіх НСРД слідчий, дізнавач або прокурор можуть особисто провести такі НСРД, як накладення арешту на кореспонденцію, її огляд і виїмку, зняття інформації з електронних інформаційних систем з обов'язковою участю спеціаліста та контроль за вчиненням злочину.

Звернемо увагу, що відповідно до ч. 6 ст. 246 КПК України за рішенням слідчого чи прокурора до проведення НСРД можуть залучатися також інші особи. Досліджуючи це положення КПК України, В. Смірнова зазначила, що за результатами аналізу положень кримінального процесуального законодавства, наукових публікацій із зазначеної проблематики, узагальнення матеріалів кримінальних проваджень щодо злочинів, підслідних слідчим органам безпеки, та проведеного анкетування слідчих і працівників оперативних підрозділів можна зробити висновок, що найчастіше до проведення НСРД залучаються: 1) перекладач; 2) спеціаліст; 3) поняті; 4) особи, залучені

до конфіденційного співробітництва; 5) особи, які відповідно до закону виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; 6) керівники, представники та працівники установ (керівники та представники установ зв'язку, керівники та працівники операторів телекомунікаційного зв'язку, керівники та працівники банківської установи); 7) працівники оперативних підрозділів [2, с. 170].

Висновки

Як свідчить дослідження, законодавець, вводячи у практичну площину процесуальний інститут НСРД, намагався якнайкраще збалансувати приватні та публічні інтереси. Водночас сучасні реалії правозастосування КПК України постійно виявляють ті проблемні аспекти, які потребують нагального вирішення. Звісно, не є винятком із цього положення КПК України, в яких унормовано загальні вимоги до проведення НСРД. Якщо правоохоронні органи нехтуватимуть такими вимогами, то буде нівелюватися як пріоритетність захисту особи, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, так і забезпечення проведення повного та неупередженого розслідування, адже всі зібрані докази будуть визнані недопустимими.

Список бібліографічних посилань: 1. Кримінальний процес : підручник / О. В. Капліна, О. Г. Шило, В. М. Трофименко та ін. ; за заг. ред. О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2019. 584 с. 2. Смірнова В. Права та обов'язки інших осіб, які залучаються до проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 7. С. 169–173.

Надійшла до редколегії 25.09.2020

Koniushenko Ya. Yu. General Requirements for Secret Investigative (Search) Actions: Procedural Characteristics

A comprehensive study of the provisions of the Criminal Procedural Code of Ukraine, which regulate the general requirements for secret investigative (search) actions, has been carried out. A comparative analysis of the legislative provisions on the issue has been carried out, which made it possible to distinguish seven groups of general requirements for the implementation of secret investigative (search) actions. The first general requirement of secret investigative (search) actions includes restrictions on their use in criminal proceedings, as they are carried out only in cases where information about the criminal offense and the person who committed it, cannot be obtained in any other way. The second general requirement for conducting secret investigative (search) actions includes restrictions on their use in criminal proceedings, in particular the fact that they are conducted exclusively in criminal proceedings for grave or especially grave offenses. The third general requirement for conducting secret investigative (search) actions is that the legal basis for their implementation is a lawful, reasoned

and motivated decision of the investigating judge, issued at the request of the prosecutor or investigator, agreed with the prosecutor. The fourth general requirement for conducting secret investigative (search) actions is that the investigating judge of the appellate court has the right to make the decision to implement them, where the pre-trial investigation agency is within the territorial jurisdiction of that judge. The fifth general requirement includes rules concerning the content of the application for a permit to conduct secret investigative (search) action, the procedure for its consideration by the investigating judge and the content of the decision of the investigating judge. The sixth general requirement for conducting secret investigative (search) actions includes rules that set deadlines for their implementation. The seventh general requirement for conducting secret investigative (search) action includes the rule that the investigator, the interrogator conducting the pre-trial investigation, or, on his behalf or on behalf of the prosecutor, authorized operative units have the right to conduct secret investigative (search) actions.

Key words: pre-trial investigation, general requirements, procedural actions, secret investigative (search) actions, interference into private communication, secret methods.

УДК 343.132

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.3.22>

Тетяна Олексіївна Кузубова,

*кандидат юридичних наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра кримінального процесу та
організації досудового слідства (старший викладач);*

 <https://orcid.org/0000-0002-6488-4971>,
e-mail: koozoobova@gmail.com

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ УНОРМУВАННЯ СТРОКІВ
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ДО ПОВІДОМЛЕННЯ ОСОБИ
ПРО ПІДОЗРУ**

Досліджено положення КПК України, що встановлюють строки досудового розслідування до дня повідомлення особи про підозру, процесуальний порядок їх продовження, правові наслідки закінчення строку досудового розслідування. Здійснено порівняльний аналіз строків дізнання та досудового слідства до повідомлення особи про підозру. Виокремлено низку прикладних проблемних питань, пов'язаних зі встановленням чітких строків досудового розслідування злочинів. Запропоновано шляхи вирішення практичних проблем з окресленого питання.

Ключові слова: строки досудового розслідування, строки дізнання, строки досудового слідства, розумність строків, продовження строків досудового розслідування, закриття кримінального провадження.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

З 1 липня 2020 р. набув чинності процесуальний інститут дізнання. Разом із початком здійснення дізнання, як однієї з форм досудового розслідування, набули чинності зміни до положень КПК України, що безпосередньо визначають специфіку здійснення процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень у такому кримінальному провадженні¹. Ці зміни торкнулись і строків досудового розслідування кримінальних проступків. Слід зазначити, що строк досудового розслідування – це один із найважливіших інститутів кримінального процесу. Адже в кожному конкретному кримінальному провадженні саме у цей проміжок часу слідчий, дізнавач, прокурор

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (дата звернення: 13.09.2020).

наділяються, крім іншого, повноваженнями вчиняти процесуальні дії, що характеризуються державним примусом і пов'язані з тимчасовим обмеженням прав, свобод і законних інтересів інших учасників кримінального провадження. Вказане є одною з низки підстав, що підтверджують важливість обґрунтованого визначення у КПК України строків досудового розслідування. Але й вищезазначеної загальної специфіки досудового розслідування було достатньо для неодноразового внесення змін і доповнень до положень КПК України, що регламентують строки досудового розслідування, порядок їх продовження та обчислення. Слід зазначити, що поряд зі змінами строків досудового розслідування вносились зміни і доповнення до положень КПК України, що взаємопов'язані з ними, зокрема до таких положень, що регламентують правила закриття кримінального провадження. Практика застосування цих положень КПК України, що двічі за останні два з половиною роки кардинально змінювались, виявила низку проблемних питань, що потребують наукового дослідження та вирішення.

Стан дослідження проблеми

Загальну проблематику строків досудового розслідування досліджували такі вчені, як: М. Бажанов, І. Гловюк, Ю. Грошевий, І. Єрмоєнко, С. Заїка, В. Клочков, Є. Коваленко, О. Ларін, А. Лобойко, В. Малярєнко, О. Михайленко, І. Митрофанов, В. Рожнова, С. Фомін, О. Яновська, Ю. Янович та ін. На монографічному рівні цьому питанню присвячені окремі підрозділи наукових праць В. Павловського «Загальні положення досудового розслідування» (2016 р.) та В. Дрозд «Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики» (2018 р.). У своїх працях зазначені вчені досліджували поняття процесуальних строків, розумності строків досудового розслідування та кримінального провадження загалом, а також співвідношення швидкості проведення досудового розслідування та його повноти, якості, ефективності; наголошували на беззаперечному дотриманні як «розумних строків» проведення окремих процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень, так і всього досудового розслідування; надавали конкретні пропозиції щодо оптимізації строків досудового розслідування без негативних правових наслідків. Однак, ураховуючи специфіку правил, що регулюють строки досудового розслідування, перші проблемні питання щодо їх застосування почали виявлятися у практичній діяльності через рік після їх введення в дію (16 березня 2018 р.) та продовжують накопичуватись до сьогодні. Вказане потребує наукового вивчення та вирішення. Поряд із тим нові зміни до цих положень КПК України, що відбулись 1 липня 2020 р., у сукупності з проблемними положеннями КПК України, що не змінились, також потребують наукового

переосмислення з метою розроблення пропозицій і рекомендацій з удосконалення КПК України.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є вивчення проблемних аспектів, пов'язаних з унормуванням строків досудового розслідування до повідомлення особі про підозру, на підставі чого формулювання науково обґрунтованих пропозицій з удосконалення положень КПК України. Для досягнення мети поставлено такі *завдання*: 1) дослідити положення КПК України, що регламентують строки досудового розслідування до повідомлення особі про підозру; 2) проаналізувати новітню практику їх застосування; 3) виокремити проблемні питання в контексті дослідження та запропонувати науково обґрунтовані зміни до положень КПК України.

Наукова новизна дослідження

Узагальнено новітні тенденції реалізації положень КПК України в частині регламентації строків досудового розслідування до дня повідомлення особі про підозру. З урахуванням цього виокремлено низку проблемних питань та запропоновано науково обґрунтовані зміни до КПК України.

Виклад основного матеріалу

Першочергово звернемо увагу на зміни у положеннях ч. 2 ст. 219 КПК України, що набули чинності з 1 липня 2020 р.¹ Так, наразі у КПК України не передбачено строків дізнання з моменту внесення відомостей про кримінальний проступок до Єдиного реєстру досудових розслідувань до дня повідомлення особі про підозру². У свою чергу, відсутність цих строків виключає можливість виконання дізнавачем, прокурором вимог положень абз. 2 п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України, відповідно до яких слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані закрити кримінальне провадження у разі, коли строк досудового розслідування, визначений у положеннях ст. 219 КПК України, закінчився та жодній особі не було повідомлено про підозру. Також слід зазначити, що закон зобов'язав саме дізнавача здійснювати зазначені процесуальні дії з 3 липня 2020 р.³, тобто після 1 липня 2020 р.

¹ Там само.

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 13.09.2020).

³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» : Закон України від 17.06.2020 № 720-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-20> (дата звернення: 13.09.2020).

Указане слід виправити шляхом вилучення з абз. 2 п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України слова дізнавач.

Поряд із зазначеною неузгодженістю слід констатувати, що виключення з КПК України чітко визначених строків дізнання до повідомлення особі про підозру, хоча і є поверненням до попереднього законодавства, що було чинним від початку дії нового КПК України та до 15.03.2018 р.^{1,2}, але є позитивним кроком. До того ж такі зміни відповідають практиці ЄСПЛ, зокрема у п. 97 рішення ЄСПЛ від 16.09.2010 р. у справі «Вітрук проти України» визначено, що у кримінальних справах «розумний строк», передбачений у п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція)³, починається з того часу, коли особі було «пред'явлено обвинувачення», тобто, іншими словами, з моменту офіційного повідомлення заявника компетентним органом про те, що він обвинувачується у вчиненні злочину⁴. Враховуючи особливості чинного кримінального процесуального законодавства України, слід вважати, що «розумний строк», передбачений у п. 1 ст. 6 Конвенції, починається з того часу, коли особі було повідомлено про підозру.

Обґрунтовуючи позитивність відмови законодавця від чіткого визначення строків досудового розслідування кримінальних проступків до дня повідомлення особі про підозру, звернемось до положень КПК України, що діють понад два роки⁵ та визначають строки досудового розслідування злочинів до повідомлення особі про підозру, встановлюють правила їх продовження та закриття кримінального провадження на підставі їх закінчення (ч. 2 ст. 219, ч. 1 ст. 294, п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України).

Так, відповідно до положень ч. 2 ст. 219 КПК України строк досудового розслідування з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР до дня повідомлення особі про підозру становить: 1) 12 місяців – у кримінальному провадженні щодо

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 13.09.2020).

² Там само.

³ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04.11.1950 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 13.09.2020).

⁴ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Вітрук проти України» (Заява № 26127/03) : від 16.09.2010 БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_823 (дата звернення: 13.09.2020).

⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 13.09.2020).

нетяжкого злочину; 2) 18 місяців – у кримінальному провадженні щодо тяжкого або особливо тяжкого злочину. Вказані строки, якщо досудове розслідування неможливо закінчити, можуть бути продовжені неодноразово слідчим суддею за клопотанням прокурора або слідчого, погодженого з прокурором, на строк: 1) до 6 місяців – щодо нетяжкого злочину; 2) до 12 місяців – щодо тяжкого або особливо тяжкого злочину (ч. 4 ст. 219, ч. 1 ст. 294, ст. 295-1 КПК України). При цьому, відповідно до абз. 2 п. 1 ч. 284 КПК України, слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані закрити кримінальне провадження у разі, коли вищезазначені строки досудового розслідування закінчилися та жодній особі не було повідомлено про підозру. До цього треба додати, що строк досудового розслідування, що закінчився, поновленню не підлягає (ч. 5 ст. 294 КПК України). До 1 липня 2020 р. указані правила щодо продовження строків та закриття кримінального провадження стосувались досудового розслідування кримінальних проступків і злочинів середньої тяжкості. Аналізуючи такий процесуальний порядок «реалізації» засади розумності строків досудового розслідування, В. Дрозд зазначила, що вбачається своєрідна суперечливість між наведеними положеннями процесуального закону і матеріальними нормами КК України, адже строки давності (ч. 2 ст. 49 КК України)¹ за своїми часовими межами значно перевищують строки досудового розслідування, передбачені ч. 1 ст. 219 КПК України [1, с. 168–169]. Також В. Дрозд, прогнозуючи у 2018 р. правові наслідки дії досліджуваних положень, зазначила, що, з тактичного аспекту, такі правила фактично унеможливають притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів (умисних вбивств, розбоїв та інших насильницьких злочинів), розслідування яких подекуди затягується на декілька років, що зумовлено складністю провадження, відкритим незаконним супротивом слідству, спрямованим на знищення доказів, та ін. [1, с. 169].

Із приводу застосування досліджуваних положень КПК України ще на початку 2019 р. адвокати виказуючи занепокоєння, зазначали, що чітке визначення строків досудового розслідування у так званих «фактових» кримінальних провадженнях створює новий корупційний ризик і дає можливість просто «не знайти» злочинця протягом певного часу і кримінальне провадження закрити. І навіть за вчинення особливо тяжкого злочину за таких обставин злочинець «приречений» на безкарність. Поряд із тим ці положення КПК України не усувають можливості затягувати розслідування стороною обвинувачення будь-якого кримінального провадження, адже строк

¹ Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 13.09.2020).

досудового розслідування може неодноразово продовжувати слідчий суддя за клопотанням прокурора або слідчого, до того ж за відсутності повідомлення про підозру – фактично безкінечно (ч. 1 ст. 294 КПК України), в тому числі з метою продовження тиску на осіб або їх бізнес [2].

У свою чергу, О. Колотило звертає увагу на те, що першочерговим питанням, яке виникає у правозастосуванні вказаних положень, є критерії, за яких слідчий, прокурор приймають рішення щодо звернення, а особливо незвернення до слідчого судді з клопотанням про продовження строку досудового розслідування. Адже наслідком незвернення з цим клопотанням є закриття кримінального провадження фактично з формальних підстав, що унеможливає виконання завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 КПК України, зокрема щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень. Далі О. Колотило, наводячи статистичні дані кількості зареєстрованих слідчими органів поліції у квітні – грудні 2018 р. проваджень, що становить більше ніж 675 тис., зазначає, що у частині з них, що залишатимуться «фактовими», потрібно буде продовжувати строки досудового розслідування, а також констатує, що вже положення про продовження строків досудового розслідування та закриття кримінального провадження у разі закінчення строків досудового розслідування застосовуються у практичній діяльності неоднаково, що створює реальні ризики закриття кримінальних проваджень з формальних підстав без встановлення всіх обставин вчинення злочину та виконання завдань кримінального провадження [3]. Продовжуючи цю думку, слід зазначити, що кількість кримінальних проваджень, у яких жодній особі не повідомлено про підозру, а строки у них необхідно продовжувати, адже неможливо закінчити, зростає з кожним місяцем¹. У свою чергу, передбачена положеннями КПК України процедура продовження строків займає від 5 до 10 днів залежно від різних чинників (ст. 295-1 КПК України). Проте навантаження на слідчих доволі значне і без обов'язку продовжувати строки досудового розслідування до повідомлення особі про підозру. Як свідчить практика, нерідко не вистачає часу вчасно виконувати всі процесуальні дії у кримінальних провадженнях, у яких особі повідомлено про підозру. До того ж спостерігається плінність кадрів органів досудового розслідування, що тягне за собою передачу кримінальних проваджень від одного слідчого іншому. Все вказане заважає безпомилковому відстеженню строків досудового розслідування у «фактових» кримінальних провадженнях. Отже, сьогодні існує об'єктивна

¹ Інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування // Портал відкритих даних : сайт. URL: <https://data.gov.ua/dataset/8b9b1677-2407-454a-bfa7-76eb638c0ea1> (дата звернення: 13.09.2020).

неможливість своєчасного звернення до слідчого судді з клопотанням про продовження строків досудового розслідування в усіх кримінальних провадженнях, у яких жодній особі не повідомлено про підозру. В таких умовах, як свідчать дані Єдиного державного реєстру судових рішень¹, як правило, своєчасно продовжуються строки досудового розслідування щодо особливо тяжких злочинів та злочинів, що привертають суспільний інтерес, а також з урахуванням «актуальності» або «судової перспективи» щодо тяжких злочинів і злочинів економічної спрямованості. Однак пересічне населення найбільш турбують злочини, що вчинені в умовах неочевидності, зокрема умисне знищення або пошкодження майна, кваліфіковані крадіжки, шахрайства (ст. 194, частини 2–5 ст. 185, частини 2–4 ст. 190 КК України) та ін. При цьому під час розслідування переважної більшості з них виникає слідча ситуація, яка характеризується тим, що виконані всі можливі процесуальні дії, але кримінальне провадження у найближчий час не має «судової перспективи». Отже, є підстави вважати, що саме такі кримінальні провадження закриватимуться слідчими, прокурорами на підставі абз. 2 ч. 10 ст. 284 КПК України, тобто з формальних підстав. Ще й нерідко це відбуватиметься без жодного звернення до слідчого судді з клопотанням про продовження строків досудового

¹ Ухвала Заводського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської обл. від 20.07.2020 : справа № 208/5145/18. провадження № 1-кс/208/1260/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90693935> (дата звернення: 13.09.2020); Ухвала Луцького міськрайонного суду Волинської обл. від 16.01.2020 : справа № 161/405/20, провадження № 1-кс/161/248/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87001016> (дата звернення: 13.09.2020); Ухвала Центрального районного суду м. Миколаєва від 12.02.2020 : справа № 490/870/20, провадження № 1-кс/490/1029/2020 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87539063> (дата звернення: 13.09.2020); Ухвала Татарбунарського районного суду Одеської обл. від 14.01.2020 : справа № 515/9/20, провадження № 1-кс/515/348/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86903527> (дата звернення: 13.09.2020); Ухвала Вінницького міського суду Вінницької обл. від 26.06.2020 : справа № 127/13439/20, провадження № 1-кс/127/6019/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90101862> (дата звернення: 13.09.2020); Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 08.04.2020 : справа № 761/9896/20, провадження № 1-кс/761/6154/2020 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88665798> (дата звернення: 19.08.2020); Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 09.04.2020 : справа № 640/13673/19, провадження № 1-кс/953/2771/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88685366> (дата звернення: 19.08.2020).

розслідування. Вказане підтверджується судовою практикою щодо винесення рішень слідчими судьями про відмову у продовженні строків досудового розслідування з підстав подання слідчими, прокурорами клопотань про продовження строків досудового розслідування після закінчення строків досудового розслідування, а також у випадках, коли за час вже одноразово подовженого строку у кримінальному провадженні не виконано жодної процесуальної дії¹. Слід зауважити, що такий «законний механізм» закриття кримінального провадження призводить перш за все до порушення прав та законних інтересів потерпілого.

Також звернемо увагу на те, що до березня 2018 р. науковці у своїх працях: 1) підкресливали важливість дотримання вже встановлених КПК України строків проведення досудового розслідування; 2) вказували на необхідність проведення процесуальних дій у найкоротші строки, що для цього потрібні; 3) наголошували на своєчасному прийнятті процесуальних рішень. Поряд із тим вони не вбачали і не знаходили наукового обґрунтування доцільності запровадження у КПК України чітких строків досудового розслідування до повідомлення особи

¹ Ухвала Зачепилівського районного суду Харківської обл. від 05.02.2020 : справа № 620/387/19, провадження № 1-кс/952/43/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87444012> (дата звернення: 13.09.2020); Ухвала Ковпаківського районного суду м. Суми від 08.07.2020 : справа № 592/8021/20, провадження № 1-кс/592/4172/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90304281> (дата звернення: 13.09.2020); Ухвала Ковельського міськрайонного суду Волинської обл. від 16.06.2020 : справа № 159/2849/20, провадження № 1-кс/159/852/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89852858> (дата звернення: 13.09.2020); Ухвала Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 27.12.2019 : справа № 331/2841/19, провадження № 1-кс/331/4853/2019 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86674114> (дата звернення: 19.08.2020); Ухвала Октябрського районного суду м. Полтави від 03.03.2020 : справа № 554/619/19, провадження № 1-кс/554/3003/2020 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88067530> (дата звернення: 13.09.2020); Ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Маріуполя Донецької обл. від 01.06.2020 : справа № 265/5418/18, провадження № 1-кс/265/1159/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89575774> (дата звернення: 13.09.2020); Ухвала Немирівського районного суду Вінницької обл. від 27.02.2020 : справа № 140/2057/19, провадження № 1-кс/930/152/2020 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88028155> (дата звернення: 13.09.2020); Ухвала Виноградівського районного суду Закарпатської обл. від 28.05.2020 : справа № 299/3235/19, провадження № 1-кс/299/358/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89493025> (дата звернення: 13.09.2020).

про підозру. Адже вважали, що на цьому етапі досудового розслідування є достатнім дотримання розумних строків під час здійснення конкретних процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень [4, с. 93–114]. Погоджуючись із такою думкою, додамо, що на цьому етапі права заявника, потерпілого, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, володільца тимчасово вилученого майна, іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, забезпечуються закріпленням у КПК України чітких процесуальних порядків оскарження вказаними особами бездіяльності слідчого, дізнавача, прокурора у суді та недотримання розумних строків прокурору вищого рівня (ч. 6 ст. 28, п. 1 ч. 1 ст. 303, ст. 308, ст. 117 КПК України).

Закріплення у КПК України чітких строків досудового розслідування злочинів до повідомлення особі про підозру запускає процесуальний порядок закриття кримінального провадження на підставі закінчення чітко встановлених строків досудового розслідування до повідомлення особі про підозру, навіть з передбаченою можливістю неодноразово подовжувати ці строки. З огляду на викладене, є підстави вважати, що метою введення до КПК України в березні 2018 р. указанного правового механізму, мабуть, було поліпшення статистичних даних щодо кількості кримінальних правопорушень, у яких на кінець звітного періоду не прийнято рішення про їх закриття або закінчення. Поряд із тим згідно з розповсюдженою правовою позицією метою встановлення строків досудового розслідування до повідомлення особі про підозру була необхідність додаткового забезпечення додержання під час досудового розслідування розумних строків проведення процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Однак у практичній діяльності такий правовий механізм не забезпечив реалізацію засади розумності строків і, відповідно, жодним чином не наблизив кримінальне процесуальне законодавство України до міжнародних правових стандартів. Натомість цей процесуальний порядок призвів до низки негативних проявів у правозастосуванні, зокрема до: 1) додаткового навантаження на слідчих, прокурорів, слідчих суддів, що зумовлено численними зверненнями до слідчих суддів із клопотаннями про продовження строків досудового розслідування та їх розглядом; 2) передчасного закриття кримінальних проваджень з формальних підстав, тобто до вступу в дію строків давності притягнення до кримінальної відповідальності; 3) порушення прав і законних інтересів потерпілого внаслідок передчасного закриття кримінального провадження без фактичної можливості оскарження, адже строк досудового розслідування, що закінчився, поновленню не підлягає (ч. 5 ст. 294 КПК України). Із цього приводу влучним є висновок І. І. Митрофанова про те, що строки у процесуальному значенні повинні бути обґрунтованими та логічними [5, с. 132]. У даному випадку вказаних двох ознак не вбачається.

Отже, наразі в положеннях КПК України строків досудового розслідування до повідомлення особі про підозру щодо кримінальних проступків не встановлено, а щодо злочинів – установлено. Загалом слід погодитися з Ю. П. Яновичем, який зазначив, що строк досудового слідства у кримінальному провадженні має залежати від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення [6, с. 18]. Але тяжкість вчиненого кримінального правопорушення не повинна визначати наявність або відсутність конкретного строку досудового розслідування у сукупності з усіма правовими наслідками його чіткого встановлення. Аналізуючи вказане, не можна виключити, що підґрунтям таких розбіжностей у процесуальних правилах строків дізнання та досудового слідства до повідомлення особі про підозру можуть бути строки давності притягнення до кримінальної відповідальності. Так, щодо кримінальних проступків вони значно менші, всього 2 або 3 роки, ніж щодо злочинів, а саме: щодо нетяжких – 3 роки або 5 років; тяжких – 10 років; особливо тяжких – 15 років (ч. 1 ст. 49 КК України). Отже, через 2–3 роки статистичні результати роботи органів досудового розслідування, враховуючи показники щодо розслідування кримінальних проступків, автоматично збалансуються. Також слід указати, що кримінальні проступки, як правило, не зачіпають «інтереси бізнесу» та не мають «політичної складової», тому, мабуть, і не потрібен «запасний» додатковий «законний механізм» прискореного закриття кримінального провадження.

Висновки

Враховуючи все вищевикладене, є доцільним виключити з КПК України деструктивні положення, що встановлюють строки досудового розслідування злочинів до повідомлення особі про підозру, та пов'язані з ними положення, а саме: ч. 2 ст. 219, ч. 1 ст. 294, ч. 2 ст. 295¹, абз. 2 п. 10 ст. 284 КПК України. Вказане унормує як процесуальний порядок досудового розслідування в цілому, так і доктринальну систему обґрунтованих підстав закриття кримінального провадження. Водночас зазначені висновки не є остаточними та можуть слугувати підґрунтям для подальших наукових досліджень в окресленому напрямку.

Список бібліографічних посилань: 1. Дрозд В. Г. Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики : монографія. Одеса : Гельветика, 2018. 448 с. 2. Поповська Т., Ткаченко В. Строки під час досудового розслідування. Практичні питання. *Юрист&Закон*. 2019. № 3. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA012344 (дата звернення: 17.09.2020). 3. Колотило О. Продовжити не можна закрити (,). *Юридична газета*. 2019. № 19 (673). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/prodovzhiti-ne-mozhna-zakriti-.html> (дата звернення: 17.09.2020). 4. Павловський В. В. Загальні положення досудового розслідування :

дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 246 с. **5.** Митрофанов І. І. Проблеми пропуску процесуальних строків. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2015. № 3. С. 129–137. **6.** Янович Ю. П. Основні напрями реформування досудового провадження у кримінальних справах // Дізнання та досудове слідство в органах внутрішніх справ: сучасний стан та шляхи удосконалення : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 жовт. 2010 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. С. 15–19.

Надійшла до редколегії 17.09.2020

Kuzubova T. O. Theoretical and Applied Issues of Standardization of the Terms of Prejudicial Inquiry before Handling a Charge Sheet to a Person

The latest amendments to the Criminal Procedural Code of Ukraine, which are related to the terms of inquiry before handling a charge sheet to a person, have been studied. The author has carried out the analysis of judicial practice of applying the provisions of the Criminal Procedural Code of Ukraine regulating prolongation of terms of prejudicial inquiry of crimes before handling a charge sheet to a person depending on gravity of a crime and other criteria, which are guided in practice by investigators, prosecutors while determining the urgency of criminal proceedings. The author has compared legal positions of scholars and practitioners, in particular lawyers and prosecutors, on the advantages and disadvantages of establishing clear terms for prejudicial inquiry of crimes before handling a charge sheet to a person. The author has provided the legal assessment of the procedure to cease the criminal proceedings in case of expiration of the terms of prejudicial inquiry before handling a charge sheet to a person. The author has conducted a comparative analysis of the legal consequences of the two general rules of prejudicial inquiry, namely: uncertainty of the terms for prejudicial inquiry of criminal offenses before handling a charge sheet to a person in the Criminal Procedural Code of Ukraine and regulation of clear terms for prejudicial inquiry of crimes before handling a charge sheet to a person in the provisions of the Criminal Procedural Code of Ukraine. The emphasis has been placed on the fact that the specific terms of prejudicial inquiry according to the theory of criminal procedure, are determined in the criminal procedural legislation in accordance with the severity of the criminal offense. At the same time, the author has emphasized that the gravity of the committed criminal offense should not determine the presence or absence of a specific term of prejudicial inquiry in conjunction with all the legal consequences of its clear establishment. The author has distinguished a number of applied issues related to the establishment of clear terms for the prejudicial inquiry of crimes before handling a charge sheet to a person, as well as the application of the rule to cease criminal proceedings in case of their completion. The author has suggested the ways to solve practical problems on the outlined issue, in particular, propositions to exclude destructive provisions from the Criminal Procedural Code of Ukraine, namely provisions setting the terms for prejudicial inquiry of crimes before handling a charge sheet to a person, and related provisions.

Key words: terms of prejudicial inquiry, terms of inquiry, terms of pre-trial investigation, reasonableness of terms, extension of terms of prejudicial inquiry, cease of criminal proceedings.

УДК 343.1

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.3.23>

Олександр Сергійович Розумовський,

адвокат,

*Харківський національний університет
внутрішніх справ (аспірант);*

 <https://orcid.org/0000-0002-0906-564X>,

e-mail: a.razumovskiy@ukr.net;

Олександра Олександрівна Кочура,

кандидат юридичних наук,

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра кримінального процесу, криміналістики
та експертології (доцент);*

 <https://orcid.org/0000-0003-0638-2911>

**ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ЧАСТИНА
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ**

Розглянуто питання виникнення та становлення Європейського суду з прав людини. Проаналізовано впровадження рішень Європейського суду з прав людини в кримінальне процесуальне законодавство України. Досліджено проблемні аспекти використання рішень Суду на практиці. Надано пропозиції щодо вирішення окремих ситуацій стосовно реалізації рішень Європейського суду з прав людини в Україні.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, практика ЄСПЛ, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, комітет, кримінальне процесуальне законодавство України.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) Україна ратифікувала ще в 1997 р., визнавши для себе обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини¹. Саме з цієї дати для нашої держави розпочався новий етап правового розвитку, який полягає в наближенні національної правової системи України до європейських стандартів забезпечення та захисту прав людини.

¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04.11.1950 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 20.09.2020).

Беручи до уваги, що для сучасної України та її законодавства розпочався період входження в європейський правовий простір та адаптації до нього, і з огляду на необхідність приведення національного законодавства України у відповідність до норм і принципів міжнародного права, а також стандартів міжнародного права, досить значущим є вивчення європейської правової доктрини та європейського законодавчого досвіду. Важливою подією в Україні у контексті європейських підходів до розуміння прав людини та утвердження верховенства права в діяльності українських судів стало ухвалення Верховною Радою України Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV¹. Відповідно до його положень рішення Європейського суду з прав людини можна вважати цілком офіційною формою інтерпретації основних (невідчужуваних) прав кожної людини і громадянина, закріплених і гарантованих Конвенцією, яка є частиною національного законодавства України та у зв'язку з цим – джерелом правового законодавчого регулювання і правозастосування в Україні [1]. Тобто рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) можна вважати офіційною формою інтерпретації основних (невідчужуваних) прав кожної людини і громадянина, закріплених і гарантованих Конвенцією, яка є частиною нашого національного законодавства України та у зв'язку з цим – джерелом кримінального процесуального законодавчого правового регулювання і правозастосування в Україні.

Оскільки з моменту ратифікації Верховною Радою України Конвенція стала частиною національного законодавства, то нагальним завданням повинно бути більш детальне її вивчення для повного розуміння змісту цього міжнародного договору й основних механізмів реалізації його норм.

Стан дослідження проблеми

Оскільки випадки звернення до ЄСПЛ з боку громадян України та юридичних осіб, які були створені і діють на території України, стають дедалі частішими, вивчення цього питання, безумовно, є актуальним. Питання поширення практики ЄСПЛ на Україну в особі її повноважних державних та правоохоронних органів розглядалися у наукових дослідженнях Л. Б. Архипова, Н. Є. Блажівської, В. Г. Буткевича, В. Н. Денисова, В. Д. Завгороднього, Е. Л. Трегубова, С. В. Шевчука, В. Д. Юрчишина та ін. У кожній праці науковці фрагментарно висвітлюють ті чи інші аспекти діяльності Європейського суду з прав

¹ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/how/3477-15> (дата звернення: 20.09.2020).

людини, проте залишається не розкритою низка проблемних теоретичних і прикладних питань з проблематики запровадження практики ЄСПЛ як частини національного кримінального процесуального законодавства.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є аналіз питань, пов'язаних із виникненням і становленням Європейського суду з прав людини. Основними *завданнями* дослідження є визначення рішень ЄСПЛ як джерела національного кримінального процесуального законодавства та застосування їх у кримінальному процесуальному законодавстві України.

Наукова новизна дослідження

Зосереджується увага на питаннях, пов'язаних із виникненням і становленням Європейського суду з прав людини, впровадженням рішень ЄСПЛ у кримінальне процесуальне законодавство України, та на проблемних аспектах їх реалізації на практиці. Надано пропозиції щодо вирішення окремих ситуацій стосовно реалізації рішень Європейського суду з прав людини та практичного використання їх судами в Україні.

Виклад основного матеріалу

Щороку десятки тисяч людей, які вважають себе потерпілими від порушень їх основоположних прав, звертаються до Європейського суду з прав людини. Виникає питання: що це за суд, який понад пів століття дозволяє людям притягати держави до відповідальності та чиї рішення можуть вплинути на наше повсякденне життя?

Невдовзі після Другої світової війни декілька країн об'єдналися, щоби створити в 1949 р. Раду Європи для захисту прав людини, демократії та верховенства права у всій Європі. Вони ухвалили Європейську конвенцію з прав людини, створивши унікальну на ті часи систему із зобов'язуючим наглядом механізмом. Таким чином, у 1959 р. був створений Європейський суд з прав людини, що став проявом бажання держав назавжди запобігти звірствам на кшталт тих, що були вчинені у середині ХХ століття. Спочатку таких держав було 12, а сьогодні їх уже 47. Відповідно до ст. 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення ЄСПЛ у будь-яких справах, у яких вони є сторонами, а отже, ці рішення Суду є остаточними та мають обов'язкову силу [2]. Україна ратифікувала Конвенцію 11 вересня 1997 р. і тим самим визнала Європейський суд з прав людини як одну з головних юрисдикцій з усіх питань, що стосуються тлумачення Конвенції та її правозастосування державою в особі її уповноважених державних і правоохоронних органів.

З метою підвищення ефективності роботи Суду і виконання його рішень Комітетом міністрів Ради Європи (далі – Комітет МРС) на 112-й

сесії в Страсбурзі 15 травня 2003 р. було ухвалено Декларацію «Гарантувати довгострокову ефективну діяльність Європейського суду з прав людини»¹, а 12 травня 2004 р. Комітет МРЄ ухвалив на 113-й сесії «Рекомендації Rec(2004)4 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про роль Європейської конвенції з прав людини в університетській освіті та професійній підготовці»².

У подальшому на Варшавському саміті 2006 р., де зібрались глави держав і керівники урядів держав – членів Ради Європи, для Комітету МРЄ було підготовлено доповідь з питань реформування ЄСПЛ [3]. На Інтерлакенській конференції, яка була проведена 18–19 лютого 2010 р. у м. Інтерлакені, за ініціативою швейцарського головування у Комітеті МРЄ було висловлено рішуче бажання держав – сторін Конвенції та ЄСПЛ, визнаючи надзвичайний внесок ЄСПЛ у захист прав людини і громадянина в Європі³. На Ізмірській конференції 26–27 квітня 2011 р., організованій за допомогою турецького головування, у Комітеті МРЄ також дуже активно обговорювалося питання реформування ЄСПЛ та було нагадано про надзвичайний внесок Суду у захист прав людини в Європі⁴ [4]. Конференція високого рівня про важливе майбутнє Європейського суду з прав людини у м. Брайтон 19–20 квітня 2012 р. була організована як продовження Інтерлакенської та Ізмірської конференцій, і на ній було ухвалено Братонську декларацію, яка підтвердила відповідальність кожної держави-члена і те, що держави та Суд несуть спільну відповідальність за ефективність виконання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що закріплено як основний принцип субсидіарності⁵. Під час укладання Конвенції в її підґрунтя було покладено такі положення. Усі держави є суверенно рівними. Держави-

¹ Гарантувати довгострокову ефективну діяльність Європейського суду з прав людини : Декларація Комітету міністрів Ради Європи від 15.05.2003 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_673 (дата звернення: 20.09.2020).

² Рекомендації Rec(2004)4 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про роль Європейської конвенції з прав людини в університетській освіті та професійній підготовці : від 12.05.2004 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_573 (дата звернення: 20.09.2020).

³ Інтерлакенська декларація : від 19.02.2010 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a48 (дата звернення: 20.09.2020).

⁴ Декларація про майбутнє Європейського суду з прав людини : від 27.04.2011 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a49 (дата звернення: 20.09.2020).

⁵ Брайтонская декларация : от 19–20.04.2012 // EUROUA.com : сайт. 04.05.2012. URL: <https://euroua.com/europe/coe/1420-brajtonskaya-deklaratsiya-perevod> (дата звернення: 20.09.2020).

учасниці повинні поважати права та свободи людини, гарантовані Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, і ефективно вирішувати випадки їх порушення на національному рівні. ЄСПЛ виступає як захисник від порушень прав і свобод, проблеми з якими не були вирішені на національному рівні. У разі встановлення Судом факту такого порушення для держав-учасниць відповідне його рішення стає остаточним [5]. Отже, Суд стає дієвим інструментом європейського публічного порядку та совістю демократичної Європи.

У своїх рішеннях ЄСПЛ зазвичай зазначає, що Конвенція – це живий механізм, який постійно розвивається і якому постійно доводиться долати напруження між правовою визначеністю, послідовністю тлумачення і новими обставинами. Розвиток Конвенції відбувається двома важливими шляхами: шляхом підписання протоколів до неї та шляхом застосування Судом принципу розширеного тлумачення Конвенції.

За правилами ч. 4 ст. 9 Кримінального процесуального кодексу України у разі, якщо його норми суперечать міжнародному договору, згоду на обов'язковість якого надано уповноваженим органом, а саме Верховною Радою України, у кримінальному провадженні застосовуються положення відповідного міжнародного договору. Крім цього, за змістом ч. 5 ст. 9 КПК України кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ¹. Такий обов'язок покладено на суд також з огляду на ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV, відповідно до якої під час розгляду справ суди застосовують Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права.

Із цього випливає прецедентність рішень ЄСПЛ і те, як це вплине на застосування практики ЄСПЛ під час розгляду справ у кримінальному процесуальному законодавстві України.

Однак слід зазначити, що наразі Конвенція в Україні застосовується хаотично, бо в нашій державі вже ніхто не сперечається з важливим фактом, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод підлягає обов'язковому застосуванню, проте кожен «правник» це робить на свій власний розсуд та як завгодно. Тому в більшості випадків такі посилання не несуть жодного смислового навантаження у рішенні вітчизняного суду, а робляться фактично для «галочки». Частина посилань на практику ЄСПЛ є доречною, тоді як інша частина використовується вітчизняними судами для обґрунтування порушень прав людини. Сьогодні найчастіше практика Суду

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 20.09.2020).

застосовується для обґрунтування зовсім безальтернативного запобіжного заходу тримання під вартою шляхом визначення надмірного розміру застави.

Так, важливо звернути увагу, що сторона обвинувачення майже у всіх клопотаннях про обрання запобіжного заходу, процесуальні керівники у кримінальному провадженні (прокурори) просять суд установити заставу в розмірі, що перевищує фінансові можливості підозрюваного щодо її сплати, з посиланням на рішення ЄСПЛ, який у справі № 12050/04 «Mangouras v. Spain» погодився з тим, що призначення надмірної для підозрюваного застави не суперечить вимогам ст. 5 Конвенції¹. При цьому судами не досліджувалося повне рішення ЄСПЛ та ігнорується той факт, що, визначаючи розмір застави, іспанський суд урахував те, що страхова компанія гарантувала внесення визначеної ним застави Апостолосу Іоаннісу Мангурасу, капітану корабля «Престиж», з якого у листопаді 2002 р. стався витік в Атлантичний океан 70 тис. тонн мазуту.

То що можна вимагати від правників, а також учасників судового процесу, якщо Велика Палата Верховного Суду (далі – ВП ВС) не цурається незвично творчого застосування норм Конвенції? Так, для прикладу можна розглянути зміну практики Великої Палати Верховного Суду щодо належності та допустимості доказів, які не були відкриті стороною обвинувачення стороні захисту після завершення досудового розслідування у кримінальному провадженні. Зокрема, 16 січня 2019 р., розглядаючи справу № 751/7557/15-к, ВП ВС зробила дуже цікавий висновок щодо недопустимості доказів, тобто результатів проведення негласних слідчих (розшукових) дій, у разі якщо процесуальні документи, які були підставою для проведення згаданих дій, не було відкрито стороні захисту в порядку ст. 290 КПК України, тобто після завершення досудового розслідування². Таким чином, ВП ВС дійшла правомірного висновку, що порушення передбаченої КПК України процесуальної процедури проведення розкриття доказів має наслідком визнання таких доказів недопустимими. Ця справа може також бути цікава тим, що четверо суддів – Н. О. Антонюк, І. В. Данішевська, О. С. Саприкіна й О. С. Ткачук – не погодилися з висновком, зробленим Великою Палатою Верховного Суду, та виклали свою окрему думку³. На переконання суддів

¹ Справа «Мангурас проти Іспанії» // HUDOC : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-126208> (дата звернення: 20.09.2020).

² Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.01.2019 : справа № 751/7557/15-к, провадження № 13-37к/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79298340> (дата звернення: 20.09.2020).

³ Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду Антонюк Н. О., Данішевської І. В., Саприкіної І. В., Ткачука О. С. : справа № 751/7557/15-к,

Н. О. Антонюк, І. В. Саприкіної, В. І. Данішевської й О. С. Ткачука, якщо на момент завершення досудового розслідування у порядку ст. 290 КПК України процесуальні документи (ухвали суду, постанови, клопотання) не було розсекречено з незалежних від сторони обвинувачення причин, то це не перешкоджає їх відкриттю стороні захисту на стадії судового розгляду, і якщо сторона захисту у змагальному процесі могла викласти перед судом свої аргументи щодо допустимості доказів, отриманих у результаті негласних слідчих (розшукових) дій, у сукупності з оцінкою правової підстави для проведення таких дій, то суд має право оцінити отримані докази і визнати їх допустимими за умови дотримання визначеної КПК України процедури для проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Однак через невеликий проміжок часу – 16 жовтня 2019 р. ВП ВС у справі № 640/6847/15-к змінила свою раніше викладену позицію, завдяки якій почала формуватися нова судова практика щодо вирішення цього питання, фактично погодившись з окремою думкою від 16 січня 2019 р. ВП ВС вирішила обґрунтувати цю позицію рішеннями у таких справах ЄСПЛ: «Rowe and Davis v. the United Kingdom» (п. 61 рішення від 16 лютого 2000 р.), «Case of Yakuba v. Ukraine» (п. 44 рішення від 12 лютого 2019 р.), «Leas v. Estonia» (п. 78 рішення від 6 березня 2012 р.), «Case of Van Mechelen and others v. the Netherlands» (п. 58 рішення від 23 квітня 1997 р.), «Doorson v. Netherlands» (п. 70 рішення від 26 березня 1996 р.)¹, в яких Європейський суд з прав людини, оцінюючи у своїх остаточних рішеннях можливість обмеження доступу сторони захисту до процесуальних документів з матеріалами кримінального провадження, здійснив дуже детальний аналіз конкретних обставини кожної з перелічених вище справ та за його результатами дійшов різних висновків. Проте ВП ВС у своєму рішенні не спромоглася проаналізувати обставини цитованих нею рішень ЄСПЛ, а для обґрунтування своєї власної позиції послалася лише на загальні положення тих частково перекладених з англійської та французької мов рішень, в яких Європейський суд з прав людини цитував свою власну попередню практику щодо можливості обмежити сторону захисту в ознайомленні з матеріалами та процесуальними документами кримінального провадження. Водночас у цитованих абзацах вказується на важливий аспект, що право розкриття стороні захисту доказів, які містяться у матеріалах кримінального

провадження № 13-37к18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80751652> (дата звернення: 20.09.2020).

¹ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.10.2019 : справа № 640/6847/15-к, провадження № 13-43к19 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85174578> (дата звернення: 20.09.2020).

провадження, не є абсолютним та може обмежуватися лише у випадках, коли цього вимагають інтереси національної безпеки країни, захисту інформації або захисту свідків щодо методів і форм роботи правоохоронних органів. Обмеження, які застосовуються до сторони захисту, мають бути пропорційними та необхідними. Слід звернути увагу, що чотири з п'яти вищеперелічених рішень ЄСПЛ винесено у період з 1996 по 2012 рр., а тому вони не можуть бути підставою для відходу від позиції ВП ВС, висловленої у рішенні від 16 січня 2019 р.

При цьому в єдиному свіжому рішенні за лютий 2019 р. ЄСПЛ не змінював власного підходу до зазначеного питання і констатував, що у справі, викладеній у рішенні «Case of Yakuba v. Ukraine» від 12 лютого 2019 р., були зовсім відсутні вагомі підстави для ухвалення рішення, яке відмовляло стороні захисту в допиті важливого, ключового свідка сторони обвинувачення та ненаданні повного відеозапису, що фіксував проведення негласної слідчої (розшукової) дії щодо заявника¹. ЄСПЛ дійшов висновку, що гарантоване Конвенцією право заявника на справедливий судовий розгляд було порушено на національному рівні. Окрім цього факту, жодне з вищеперелічених рішень не має жодного відношення до ситуації, коли сторона обвинувачення або уповноважені правоохоронні органи, наділені повноваженнями проводити негласні слідчі (розшукові) дії, не захотіли чи забули провести процедуру щодо розсекречення рішення суду про проведення згаданих дій.

Таким чином, за ці дев'ять місяців в Україні не відбулось жодних змін у національному законодавстві, які б дозволяли змінити тлумачення ст. 290 КПК України. Отже, на нашу думку, вищеперелічені рішення Європейського суду з прав людини були використані ВП ВС лише як привід відійти від власної усталеної судової практики через відсутність для цього відходу будь-яких реальних підстав.

Однак у справі № 39766/05 «Serkov v. Ukraine» (п. 40 рішення від 7 липня 2011 р.) Європейський суд з прав людини зазначив таке: «Суд не бачить жодного виправдання для зміни юридичного тлумачення, з якою зіткнувся заявник. Насправді Верховний Суд України не навів жодних аргументів, щоб пояснити відповідну зміну тлумачення національного законодавства. Така відсутність прозорості мала обов'язково вплинути на віру в закон та довіру суспільства. З огляду на обставини цієї справи Суд вважає, що цей спосіб, у який національні суди тлумачили відповідні положення національного законодавства, негативно вплинув на їх передбачуваність»².

¹ Рішення у справі «Якуба проти України» (Case of Yakuba v. Ukraine) : від 12.02.2020 // HUDOC : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-193910> (дата звернення: 20.09.2020).

² Judgment in the Case of Serkov v. Ukraine of 07.07.2011 // HUDOC : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-105536> (дата звернення: 20.09.2020).

На нашу думку, ситуація, яка склалася, якнайкраще вказує на проблему некоректного застосування рішень або й відвертої маніпуляції із застосуванням практики Європейського суду з прав людини всіма учасниками кримінального провадження в контексті її застосування у кримінальному процесуальному законодавстві України.

Висновки

Дослідженням встановлено, що після Другої світової війни був зроблений великий крок до створення та розвитку Європейського суду з прав людини, а дії держав-учасниць закріпили це на спеціалізованих конференціях. Водночас із моменту, коли Україна шляхом ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод ще в 1997 р. визнала для себе обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини та зробила Конвенцію частиною національного законодавства, нагальним стало завдання щодо розуміння змісту цього міжнародного договору й основних механізмів реалізації його норм.

Аналізуючи застосування Великою Палатою Верховного Суду рішень ЄСПЛ, на жаль, можна дійти висновку, що національне кримінальне процесуальне законодавство довело свою неспроможність самотужки вирішити проблемні питання запровадження і правильного використання практики ЄСПЛ у кримінальному провадженні, а тому, на нашу думку, в ситуації, що склалася, доцільно запозичити досвід іноземних держав. Зокрема, необхідно розробити чітку процедуру, що складається з таких складових: 1) за клопотанням учасника справи запровадити обов'язковий консультативний висновок з ЄСПЛ; 2) удосконалення правової системи для більш легкого застосування практики ЄСПЛ у майбутніх рішеннях; 3) превентивні заходи щодо зменшення кількості звернень громадян України та юридичних осіб до ЄСПЛ. Не менш важливим кроком держави на шляху до досягнення європейського рівня є підвищення якості національного захисту громадян. Тобто чим вищим буде рівень довіри до судів та суддів України, тим нижче місце посідатиме наша країна у рейтингу за зверненнями зі скаргами до ЄСПЛ.

Список бібліографічних посилань: 1. Шевчук С. В. Судовий захист прав людини. Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Вид. 2-ге, виправ. і допов. Київ : Реферат, 2007. 848 с. 2. Архипова Л. Б. Права человека: постоянная задача Совета Европы. М. : Права человека, 1996. 128 с. 3. Алисиевич Е. С. Толкование норм Конвенции Совета Европы о защите прав человека и основных свобод как правомочие Европейского Суда по правам человека : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2006. 20 с. 4. Білас Ю. Ю. Європейські стандарти прав людини в контексті правозастосування сучасної України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2011. 19 с. 5. Андрущенко К. А. Концепція «margin of appreciation» та обсяг

свободи розсуду держав // Стратегія і тактика правових реформ: виклики сучасності : Міжнар. юрид. наук.-практ. Інтернет-конф. URL: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=475%3A050313-10&catid=61%3A2-0313&Itemid=76&lang=ru (дата звернення: 20.09.2020).

Надійшла до редколегії 26.09.2020

Rozumovskiy O. S., Kochura O. O. The European Court of Human Rights as Part of Criminal Procedural Legislation of Ukraine

The author has studied the issue of the origin and formation of the European Court of Human Rights after the Second World War, steps in the establishment and development of this Court, as well as the actions of the Member States to consolidate the development of the European Court of Human Rights at specialized conferences with the support of the Committee of Ministers. The list of regulatory and legislative acts adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine for the establishment of the rule of law in regard to the understanding of human rights in the activities of Ukrainian courts has been researched. Since the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms has become part of national legislation after its ratification by the Verkhovna Rada of Ukraine, more detailed study should be conducted regarding the urgent task of fully understanding the content of this international treaty and the main mechanisms for implementing its norms. The author has analyzed the implementation of the case law of the European Court of Human Rights on the example of its specific decisions into criminal procedural legislation of Ukraine by applying the decisions of the European Court of Human Rights by the Grand Chamber of the Supreme Court in its activities and problematic aspects of their practical implementation. Particular attention has been paid to the study of problematic aspects of the use of these decisions in practice by highlighting the rulings of the Grand Chamber of the Supreme Court issued in 2019. The author has analyzed the decisions of the European Court of Human Rights in regard to the conducted secret (search) actions by law enforcement agencies with further disclosure of obtained evidence to the defense party; it has been also pointed out that the right to disclose evidence contained in criminal proceedings is not absolute to the defense and may be limited only in cases when there are the interests of national security, information protection or witness protection concerning the methods and forms of law enforcement agencies' activity. The author has made propositions to resolve certain situations related to the implementation of the decisions of the European Court of Human Rights in Ukraine.

Key words: European Court of Human Rights, case law of the European Court of Human Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, committee, criminal procedural legislation of Ukraine.

УДК 340.68

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.3.24>

Віктор Станіславович Сезонов,

кандидат юридичних наук,

*Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр,
відділ автотехнічних експертиз і криміналістичного
дослідження транспортних засобів (старший судовий експерт);*

 <https://orcid.org/0000-0002-2580-2953>,

e-mail: sv26031985@gmail.com

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОШЕЙ І ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Статтю присвячено криміналістичному дослідженню грошей і цінних паперів. Визначено специфіку огляду грошових знаків і цінних паперів з ознаками підроблення. Наведено характерні ознаки підроблення. Під час техніко-криміналістичного дослідження грошових знаків деякі експертні завдання потребують комплексного вивчення із застосуванням методів криміналістичного документування, дослідження матеріалів грошових знаків і цінних паперів спеціальними методами судової хімії, судової фізики тощо. З'ясовано перелік питань, які можуть бути поставлені на розгляд експерту. Визначено вимоги до висновку експерта.

Ключові слова: експертиза, гроші, цінні папери, криміналістичне дослідження, документознавство.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Підтримання правопорядку і боротьба зі злочинністю є одними з функцій правової держави. Одним із видів господарських злочинів є фальшивомонетництво. Гроші і цінні папери нерідко стають об'єктами підроблення. Виявлення і вилучення підроблених грошових знаків та цінних паперів є одним із завдань правоохоронних органів.

Саме тому проблеми криміналістичного дослідження грошей і цінних паперів є актуальними для забезпечення правопорядку і боротьби зі злочинністю. Розробка рекомендацій щодо огляду грошових коштів і цінних паперів з ознаками підроблення є важливим завданням криміналістичної науки. Визначення рекомендацій щодо порядку призначення та проведення експертизи грошових коштів і цінних паперів є предметом наукових досліджень у галузі криміналістики. Наведені аргументи обґрунтовують актуальність обраної теми дослідження.

Стан наукової розробки проблеми

Проблеми криміналістичного дослідження грошових коштів і цінних паперів неодноразово ставали предметом досліджень науковців

у галузі криміналістики. Зокрема, криміналістичне документознавство стало предметом досліджень В. В. Бірюкова [1]. О. В. Воробей присвятила свою дисертацію криміналістичному дослідженню паперових грошових знаків [2]. Криміналістичну характеристику фальшивомонетництва надано у праці Г. М. Куцкір [3, с. 147–153]. Способи вчинення злочинів з використанням цінних паперів вивчав К. Б. Лещук [4, с. 189–195]. Специфіка проведення обшуку у справах про фальшивомонетництво знайшла своє відображення у працях О. М. Калужної [5, с. 558–564]. Особливості розслідування фальшивомонетництва досліджував В. С. Мацішин [6]. У працях Б. В. Храпака надано характеристику особливостям техніко-криміналістичного дослідження паперових грошей [7, с. 364–365]. Наведені наукові праці, законодавчі та підзаконні акти склали джерельну базу цього дослідження і дозволили дійти певних висновків.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у визначенні сутності криміналістичного дослідження грошей і цінних паперів.

Виклад основного матеріалу

Гроші та цінні папери становлять предмет злочину, передбаченого ст. 199 КК України. У ч. 1 ст. 199 КК України встановлено кримінальну відповідальність за виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту, а також збут незаконно виготовленої, одержаної чи підробленої національної валюти України у вигляді банкнот чи металевої монети, іноземної валюти, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї. Також у ст. 200 КК України закріплено кримінальну відповідальність за підробку засобів доступу до електронних грошей¹. Отже, криміналістичне дослідження грошей і цінних паперів стає необхідним під час досудового розслідування окремих злочинів.

Г. М. Куцкір визначає підроблені гроші або державні цінні папери як виготовлені будь-якою особою всупереч установленому законодавством порядку на відповідних носіях інформації предметні зображення їхніх реквізитів, елементів дизайну та захисту, що робить їх подібними до справжніх (оригіналів) [3, с. 152]. Погоджуючись із цим визначенням, пояснимо, що питання про справжність або підроблення грошей чи цінних паперів повинно вирішуватися у встановленому процесуальному порядку.

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 16.08.2020).

Як передбачено п. 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів» від 12 квітня 1996 р., питання про те, чи є грошові знаки або державні цінні папери підробленими, який спосіб підробки при цьому використовувався, чи не були раніше грошові знаки або державні цінні папери з аналогічними ознаками підробки предметом криміналістичного дослідження тощо, повинні вирішуватися за допомогою криміналістичної експертизи, яка проводиться у відповідних експертних установах¹. Таким чином, визначення підробки грошей або цінних паперів потребує спеціальних знань у галузі криміналістики.

У ст. 192 ЦК України поняття «гроші» охоплює грошову одиницю України – гривню та іноземну валюту². Г. М. Куцкір зазначає, що сьогодні рівнозначного поширення набули дві форми грошового обігу – готівкова та безготівкова. Традиційна готівкова форма передбачає використання грошових знаків, які виражені в матеріальних об'єктах, тобто паперових грошей та металевих монет. Під час безготівкових розрахунків використовується символічне позначення грошових знаків без їх прямої передачі між сторонам [3, с. 135]. Отже, гроші можуть виступати як у паперовій, так і в електронній формах.

Відповідно до ст. 194 ЦК України цінним папером є документ установленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, яка має права на цінний папір, та передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір та прав за цінним папером іншим особам³. Як передбачено ч. 5 ст. 3 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» в Україні можуть існувати пайові, боргові, іпотечні, приватизаційні, похідні й товаророзпорядчі цінні папери⁴. Залежно від обставин кримінального провадження певні цінні папери можуть стати об'єктом криміналістичного дослідження.

¹ Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.04.1996 № 6 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-96> (дата звернення: 16.08.2020).

² Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 16.08.2020).

³ Там само.

⁴ Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15> (дата звернення: 16.08.2020).

Паперові грошові кошти або цінні папери мають статус речового доказу у кримінальному провадженні відповідно до ст. 98 КПК України. Огляд речей проводиться відповідно до ст. 237 КПК України. Підстави та порядок тимчасового вилучення речей регулюються статтями 167–168 КПК України¹. Отже, в разі виявленні паперових грошових коштів або цінних паперів з ознаками підроблення слідчий повинен їх оглянути і долучити до кримінального провадження як речові докази.

К. Б. Лещук наголошує, що спрямованість огляду певного цінного папера залежить від того, яку імовірну роль у механізмі вчинення злочину відіграв цей цінний папір – був головним знаряддям учинення злочину чи предметом посягання [4, с. 194]. О. М. Калужна наполягає, що огляд грошових знаків та державних цінних паперів з ознаками підроблення повинен бути спрямований на встановлення трьох груп криміналістично значущих ознак: 1) спільних (родових) ознак, які дозволяють віднести їх до роду предметів, що схожі з банкнотами, монетами та цінними паперами; 2) окремих ознак – елементів дизайну чи захисту, які відрізняють підробку від оригіналу; 3) групових ознак – спеціальних параметрів (шаблону) їх схожості з оригіналами, які випливають з норми ст. 199 КК України і підлягають доказуванню у справах про фальшивомонетництво [5, с. 563]. В. В. Бірюков указує, що в процесі огляду необхідно ретельно оглянути купюру і визначити способи друку, наявність захисних елементів, відповідність купюри справжній, папір, наявність водяних знаків, захисної стрічки, мікротекстів, прозорих елементів і сполучних зображень, прихованих зображень та іншого [1, с. 216]. Отже, у разі виявлення і вилучення паперових грошових коштів або цінних паперів, щодо яких є сумніви у справжності, їх огляд повинен бути спрямований на встановлення ознак підроблення.

Водночас підтвердити ознаки підроблення грошових знаків у паперовій формі та цінних паперів можна лише під час проведення експертизи. Відповідно до ч. 1 ст. 242 КПК України експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких заучають сторони кримінального провадження, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання². Установлення і підтвердження ознак підроблення грошових знаків і цінних паперів потребує спеціальних знань у галузі криміналістики.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 16.08.2020).

² Там само.

Характеризуючи криміналістичне дослідження паперових грошових знаків, науковці відмічають ось що. Зокрема, О. В. Воробей наголошує, що криміналістичне дослідження паперових грошей України у своїй основі є комплексним. Паперові гривні НБУ як речові докази являють собою складну систему з інформаційним полем, яке умовно можна поділити на три групи об'єктів пізнавальної діяльності: 1) власні, до яких належать реквізити і матеріали банкнот; 2) технологічні, тобто технологічні процеси і технічні засоби, які застосовані для виготовлення банкнот; 3) надбані, а саме сліди рук, речовин, предметів тощо. Особлива увага у роботі експерта-криміналіста приділяється питанням встановлення єдиного джерела походження фальшивих гривень НБУ, а це можливе лише на основі професійного встановлення способу підробки та проведення ідентифікаційних досліджень вилучених купюр [2, с. 23]. Отже, криміналістичне дослідження грошових знаків здійснюється в порядку проведення техніко-криміналістичної експертизи.

В. С. Мацишин зазначає, що за своїм змістом техніко-криміналістична експертиза паперових грошових знаків є комплексним дослідженням, основними складовими частинами якого є такі. По-перше, це дослідження реквізитів, яке включає встановлення наявності і відповідності регламентованих реквізитів, визначення якості відтворення реквізитів, встановлення наявності і якості активних елементів захисту, вивчення метричних та фізичних властивостей паперу, фарби й елементів захисту. По-друге, це дослідження поліграфії, до якого належать визначення способу поліграфічного друку зображень, визначення виду друкованих форм і способу їх виготовлення та встановлення конструктивних особливостей пристрою для друку. По-третє, це дослідження матеріалів банкнот, до якого належить фізико-хімічне дослідження паперу та фарби, а також вивчення виду матеріалів елементів захисту [6, с. 27].

О. М. Калужна звертає увагу на те, що всі вилучені фальшиві банкноти повинні направлятися до ДНДЕКЦ МВС України з метою перевірки за картотекою фальшивих грошових знаків та порівняння з підробленими грошовими знаками, раніше зареєстрованими в Інтерполі. Результати перевірки оформляються довідкою, яка відсилається разом із грошовим знаком слідчому. Крім того, про кожний факт виявлення фальшивих грошових знаків правоохоронні органи зобов'язані негайно інформувати штаб-квартиру Інтерполу за обліковими формами, прийнятими міжнародним співтовариством [5, с. 560]. Таким чином, перевірка грошових знаків з ознаками підробки за картотекою фальшивих грошових знаків та проведення техніко-криміналістичної експертизи паперових грошових знаків є двома способами криміналістичного дослідження паперових грошових коштів. Метою такого дослідження є підтвердження або спростування факту підробки вилучених банкнот.

К. Б. Лещук стверджує, що криміналістичне дослідження цінних паперів за своєю методикою єдине з експертизою грошових знаків і вирішує однотипні завдання, пов'язані з їх виготовленням. Тому рекомендується направляти експертові не тільки підроблені, але й справжні цінні папери, аналогічні тим, які будуть піддаватися дослідженню. Дослідник також наголошує на тому, що під час дослідження цінних паперів комп'ютерно-технічна експертиза призначається в разі вчинення злочинів на ринку цінних паперів з використанням спеціальних комп'ютерних програм, за допомогою яких злочинці втручаються і змінюють бази даних реєстраційних і депозитарних компаній. Її завданням є вирішення низки специфічних завдань, пов'язаних з функціонуванням комп'ютерних систем, несанкціонованим втручанням у їх роботу, внесенням змін в інформацію [4, с. 190]. Отже, встановлення факту того, що цінні папери чи грошові кошти є справжніми або підробленими, відбувається за одними і тими самими методиками в межах криміналістичної експертизи документів.

Б. В. Храпак наголошує на тому, що до безпосередніх об'єктів експертизи паперових грошей можна віднести: реквізити банкнот, тобто малюнки, тексти та інші зображення, водяні знаки, захисні волокна, голографічні зображення та ін., матеріали, а саме папір, фарби, клеючі речовини та ін., технічні засоби для виготовлення підроблених купюр, до яких належать поліграфічне обладнання, друкарські та фотоформи, комп'ютери, принтери, копіювальні апарати й інша офісна техніка, ножі для обрізання паперу та ін. [7, с. 364]. Пояснимо, що вказані вище об'єкти для експертного дослідження експерт повинен отримати від слідчого, який призначив техніко-криміналістичну експертизу паперових грошових знаків.

Для вирішення під час експертизи можуть бути поставлені певні питання. Відповідно до п. 3.3.1 Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених Наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р., під час призначення технічної експертизи друкарських форм експерту можуть бути поставлені такі питання:

1. Чи відповідає даний цінний папір (акція, облігація, сертифікат, вексель тощо) за своїми характеристиками аналогічним цінним паперам, що виготовляються Держзнаком України?

2. Чи відповідає надана банкнота за своїми характеристиками аналогічним банкнотам, що випущені в обіг Національним банком України? Цей перелік питань рекомендований Міністерством юстиції України для суддів або слідчих будь-якого правоохоронного органу України¹.

¹ Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. Наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. *Офіційний вісник України*. 1998. № 46. Ст. 1715.

Науковці у галузі криміналістики пропонують власні переліки питань, які можуть бути поставлені експерту під час дослідження грошових коштів та цінних паперів з ознаками підробки. Наприклад, Г. М. Куцкір наводить такий перелік питань:

1. Є банкнота підробленою чи ні? Яким засобом вона виготовлена?

2. Які матеріали використовувалися для її виготовлення?

3. Якщо купюра є справжньою, то чи не підлягали підробці окремі її частини: номінал, серія, номер, мікротекст?

4. Однакові чи ні матеріали, використані для виготовлення банкноти, з матеріалами, які були знайдені у підозрюваного?

5. Використовувалися чи ні предмети (обладнання) гр-на N. для виготовлення підроблених банкнот? [3, с. 147]. Подібні ж питання можуть бути поставлені експерту і під час дослідження цінних паперів.

В. В. Бірюков пропонує в постанові слідчого про призначення експертизи вказувати такі питання:

1. Чи виготовлено грошовий знак державним підприємством – виробником грошових знаків?

2. Які обладнання та приладдя використовувались для відтворення реквізитів наданого для дослідження грошового знака?

3. Чи виготовлено зображення реквізитів грошового знака за допомогою друкарських форм, наданих на експертизу?

4. Які ознаки відмінності досліджуваного грошового знака від справжнього зразка?

5. Який ступінь підготовленості особи, яка виготовила зазначений грошовий знак? [1, с. 220].

О. М. Калужна пропонує на вирішення техніко-криміналістичної експертизи банкнот, державних цінних паперів ставити комплекс питань:

1) чи відповідає наданий на дослідження грошовий знак, цінний папір справжнім грошовим знакам такого ж номіналу та року випуску?

2) якщо не відповідає, то яка якість відтворення на ньому елементів дизайну та органолептичних елементів захисту і чи можуть ознаки розбіжності зі справжнім грошовим знаком такого ж номіналу і року зразка бути сприйняті сенсорними відчуттями людини (зором, слухом, дотиком) без спеціальних пристроїв? [5, с. 560]. Наведені переліки питань доповнюють один одного.

О. В. Воробей пропонує під час дослідження металевих грошей ставити на розгляд експерту такі питання:

1. Монета справжня чи ні, яким засобом і з якого матеріалу вона виготовлена?

2. Які матеріали використовувалися для виготовлення фальшивої монети?

3. Використовувались чи ні предмети, знайдені у гр-на N, для виготовлення монети? [2, с. 19].

Звичайно, що виявлення підроблення металевих грошей потребує інших досліджень, ніж з'ясування підроблення паперових грошових коштів. Тож і для експерта під час призначення експертизи необхідно ставити інші питання, ніж під час дослідження паперових грошей.

Результати експертного дослідження грошей повинні бути відображені у висновку експерта. Згідно з ч. 1 ст. 101 КПК України висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи¹. О. В. Воробей стверджує, що у висновку техніко-криміналістичної експертизи паперових гривень НБУ експерт на основі проведеного дослідження шляхом використання спеціальних знань повідомляє судово-слідчим органам свій висновок про те, чи відповідає наданий грошовий знак України за якістю та наявністю всіх необхідних реквізитів і захисних елементів зразку гривень НБУ такого ж року випуску та номіналу. Якщо ні – то яким способом та з застосуванням якого обладнання він був виготовлений [2, с. 25]. Отже, висновок експерта щодо того, чи є паперові грошові кошти або цінні папери справжніми або підробленими, має вирішальне значення як у кримінальному провадженні, так і в криміналістичному дослідженні грошей та цінних паперів.

Варто зазначити, що основна кількість підробок виявляється в установах Національного банку України, тобто на етапі, коли попередження, розслідування, пошук правопорушника вже не має сенсу. О. В. Воробей також звертає увагу на цей суттєвий недолік криміналістичної практики: «Щоденно в різних регіонах України вилучаються підроблені гроші, але більшість підробок виявляється у відділеннях банків та ошадних касах уже на стадії перерахування готівки. Тому значна кількість таких вилучень так і залишається «мертвими» фактами» [8].

Згідно з чинним законодавством первинні дослідження об'єктів техніко-криміналістичної експертизи грошових знаків провадять місцеві експертно-дослідні установи органів внутрішніх справ та науково-дослідні інститути судових експертиз у рамках проведення технічної експертизи документів. Під час вирішення питань експертизи застосовуються різноманітні методи: якісний і кількісний хімічний аналіз, тонкошарова хроматографія, спектрофотометрія,

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 16.08.2020).

емісійний спектральний аналіз, рентгенофлуоресцентний і рентгенофазовий аналізи тощо. Однак необхідність у застосуванні методів судової хімії чи судової фізики в техніко-криміналістичній експертизі грошових знаків не змінює її суті, вона не стає «хімічною» чи «фізичною» експертизою. Оскільки підроблені гроші в більшості випадків є спрощеними моделями справжніх грошей, то знання судових експертів щодо технології виготовлення грошей надають можливість провадити експрес-аналіз грошових знаків у рамках надання послуг населенню в разі відповідної заяви власника грошових купюр.

Працівники експертних установ надають подібні послуги, наприклад, огляд транспортного засобу, документів, що його супроводжують та ін. Переважна більшість таких послуг надається під час здійснення громадянами або установами актів купівлі-продажу, завдатку, викупу та інших, пов'язаних з обігом грошових знаків, юридичних фактів.

Тому здійснення судовими експертами, які залучені до надання послуг населенню, експертизи грошових знаків є доцільним з точки зору попередження та профілактики обігу підроблених грошей. Така новація, безумовно, стане певною перешкодою економічних збитків держави щодо існування в обігу певної кількості підроблених купюр та буде затребуваною громадянами й установами під час здійснення грошових операцій.

Висновки

Криміналістичне дослідження грошей та цінних паперів включає як огляд грошових знаків або цінних паперів з ознаками підробки, так і проведення техніко-криміналістичної експертизи грошових коштів. Під час проведення обшуку або огляду місця події можуть бути виявлені грошові кошти або цінні папери з ознаками підробки. У разі виявлення і вилучення паперових грошових коштів або цінних паперів, щодо яких є сумніви у справжності, їх огляд повинен бути спрямований на встановлення ознак підроблення.

Для підтвердження факту підроблення грошових коштів або цінних паперів призначається техніко-криміналістична експертиза грошових коштів. Основними питаннями, які вирішуються під час проведення такої експертизи є відповідність цінного папера чи банкноти аналогічним цінним паперам чи банкнотам, що виготовляються Держзнаком або Нацбанком України. Результати експертного дослідження повинні бути викладені й оформлені у висновку експерта.

Список бібліографічних посилань: **1.** Бірюков В. В., Коваленко В. В., Бірюкова Т. П., Ковальов К. М. Криміналістичне документознавство : практ. посіб. Київ : Вид. Паливода А. В., 2007. 332 с. **2.** Воробей О. В. Криміналістичне дослідження паперових грошових знаків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.09. Київ, 2004. 28 с. **3.** Куцкір Г. М. Криміналістична характеристика фальшивомонетництва: особливості

предмета доказування. *Право і суспільство*. 2019. № 5, ч. 2. С. 147–153. **4.** Лещук К. Б. Про способи вчинення злочинів з використанням цінних паперів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2011. № 1 (52). С. 189–195. **5.** Калужна О. М. Обшук у справах про фальшивомонетництво. *Вісник Львівського національного університету імені І. Франка. Серія юридична*. 2003. Вип. 38. С. 558–564. **6.** Мацішин В. С. Особливості розслідування фальшивомонетництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 29 с. **7.** Храпак Б. В. Особливості техніко-криміналістичного дослідження паперових грошей // Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку : матеріали круглого столу (м. Київ, 23 квіт. 2015 р.) / редкол.: О. А. Кобилянський, П. Є. Антонюк, Є. Ю. Свобода. Київ : НАВС, 2015. С. 364–367. **8.** Воробей О. В. Криміналістичне дослідження паперових грошей : посіб. Київ : НАВСУ, 2003. 180 с.

Надійшла до редколегії 19.08.2020

Sezonov V. S. Forensic Examination of Money and Securities

The article is focused on the peculiarities of forensic examination of money and securities. The purpose of the article is to determine the essence of forensic examination of money and securities.

It is alleged that money or securities with counterfeiting features may be found during the crime scene search or inspection. The specifics of the inspection of such objects are determined. The characteristic features of forgery are given, which should be paid attention to during the inspection. The procedure for appointing and conducting a forensic examination of money and securities has been clarified. It is noted that the examination of metal money counterfeit requires other examination. The list of questions which can be solved during carrying out examination is defined. The characteristics of the objects that should be sent for examination are given. The requirements for the expert's opinion are given.

Counterfeit money or government securities are defined as objects produced by any person against the procedure established by the law on the relevant information sources, images of their details, design and protection elements that makes them similar to the real ones (originals).

To confirm the fact of counterfeiting of funds or securities, a forensic examination of monetary funds are assigned. While conducting technical and forensic examination of banknotes some expert tasks require a comprehensive study by using the methods of forensic documentation, the study of materials of banknotes and securities by special methods of forensic chemistry, forensic physics, etc. The main issues to be addressed during such an examination are the compliance of the security or banknote with similar securities or banknotes produced by the State Mark or the National Bank of Ukraine. The results of the expert examination should be presented and formalized in the expert's opinion.

Key words: examination, money, securities, forensic examination, document recording.

УДК 343.1:343.132(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.3.25>

Олександр Олександрович Юно,

доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра кримінального процесу та
організації досудового слідства (завідувач);

 <https://orcid.org/0000-0002-4771-0531>

**ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ТА ВЗАЄМОДІЇ ПРАЦІВНИКІВ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ
ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ ДОРУЧЕНЬ ДІЗНАВАЧА, СЛІДЧОГО,
ПРОКУРОРА З ПИТАНЬ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ
СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ**

Проведено ретроспективний аналіз положень законодавчих актів України, рішень Конституційного суду України і Європейського суду з прав людини та, зокрема, національного кримінального процесуального законодавства і відомчих нормативно-правових актів стосовно правових підстав процесуальної діяльності та взаємодії працівників оперативних підрозділів з виконання доручень дізнавача, слідчого, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. Установлено, що під час виконання таких доручень оперативні працівники наділені і користуються процесуальними правами слідчого.

Ключові слова: доручення, дізнавач, слідчий, прокурор, оперативний працівник, гласні слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, законодавець, взаємодія, наукова позиція, класифікація, дискусія, розслідування, кримінальне провадження.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Під час виконання письмового доручення дізнавача, слідчого, прокурора з питань проведення як окремих слідчих (розшукових) дій, так і негласних слідчих (розшукових дій) (далі – НС(Р)Д) виникає питання про те, якими правами, з процесуальної точки зору, повинен керуватися оперативний працівник (співробітник) при цьому. Паралельно вказаному питанню виникає й інше – щодо порядку і механізму взаємодії між указаними суб'єктами в цьому напрямку. Стосовно першого питання слід зазначити, що в такому напрямку після 2012 р. дослідження проводились лише фрагментарно. Відносно поняття та сутності взаємодії слід зазначити, що це питання досліджувалось протягом багатьох років, але науковці так і не дійшли остаточних висновків та чіткого визначення понятійного апарату, з

огляду на вивчення такої проблеми різними галузями права та знань. Вищезазначене вимагає окремого дослідження та наукового вивчення, оскільки до цього ще спонукає й введення і законодавче закріплення з 1 липня 2020 р. додаткового учасника кримінального провадження в особі дізнавача, який має право на проведення й НС(Р)Д, та керівника органу дізнання. У сукупності висувається завдання удосконалення вказаних напрямків, з огляду як на теоретичне, так і прикладне значення.

Стан дослідження проблеми

Окремі теоретичні та прикладні питання процесуального статусу і взаємодії працівників оперативних підрозділів під час виконання доручень слідчого та оперативно-розшукових заходів і НС(Р)Д фрагментарно досліджувались і вивчались у наукових працях фахівців різних галузей права, зокрема в наукових роботах С. Є. Абламського, О. М. Бандурки, П. Д. Біленчука, І. Ф. Герасимова, І. В. Гловюк, А. В. Дунаєвої, В. Г. Дрозд, О. О. Волобуєва, В. П. Захарова, Д. Д. Заяць, О. В. Капліної, Н. І. Клименко, Н. І. Ковальова, В. К. Лисиченка, Г. А. Матусовського, В. А. Некрасова, І. М. Осики, В. Д. Пчолкіна, М. В. Салтєвського, Р. А. Степанюка, С. В. Тищенко, А. Д. Удалової, Т. Г. Фоміної, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька, А. П. Шеремета, О. Г. Шило, Г. П. Цимбала та інших учених. Разом із тим у дослідженнях указаних та інших учених концептуально не було розкрито право дізнавача на проведення НС(Р)Д, а також питання взаємодії дізнавача, слідчого і прокурора та оперативних підрозділів у цьому напрямку, не досягнуто одностайного визначення поняття «взаємодія» та не досліджувалось понад 590 змін і доповнень, унесених у чинний КПК України після 2012 р., якими закріплено й окремі положення, що стосуються порушених у статті проблемних питань.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є аналіз національного законодавства і відомчих нормативно-правових актів, рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) стосовно правових підстав і встановлення наявності та конкретизації процесуального статусу оперативних працівників під час виконання ними доручень слідчого, дізнавача, прокурора з питань проведення слідчих (розшукових) дій і НС(Р)Д та взаємодії в цьому напрямку. Основними *завданнями* дослідження є визначення процесуальних прав і обов'язків оперативних працівників під час виконання ними письмових доручень слідчого, дізнавача, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій та НС(Р)Д і проблемних питань у взаємодії з цього напрямку.

Наукова новизна дослідження

Наукове дослідження має такі елементи новизни: *уперше* обґрунтовано доцільність і своєчасність закріплення в КПК України новели

щодо закріплення за новим учасником кримінального провадження – дізнавачем – права на проведення негласних слідчих (розшукових) дій; *удосконалено* поняття взаємодії слідчого, дізнавача, прокурора і оперативних працівників під час виконання письмового доручення з питань проведення НС(Р)Д.

Виклад основного матеріалу

Процесуальний інститут негласних слідчих (розшукових) дій введений як новела у чинний КПК України у 2012 р. окремою главою 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії». У ч. 1 ст. 246 визначено, що негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт і методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України. Частина 2 цієї ж статті закріплює, що НС(Р)Д проводяться у випадках, якщо відомості про злочин, кримінальний проступок та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб¹. За визначенням Є. Д. Скуліша, їх метою є забезпечення виявлення та оперативно-розшукове документування тяжких, особливо тяжких, резонансних та латентних кримінальних правопорушень, розслідувати які неможливо лише традиційними засобами кримінального провадження, а іноді надзвичайно складно або взагалі неможливо [1, с. 108–114], що ми підтримуємо, але до цього вважаємо за доцільне додати, що НС(Р)Д, згідно з останніми доповненнями до чинного законодавства, можна використовувати й під час досудового розслідування кримінальних проступків, відповідно до наданих таких процесуальних прав дізнавачам. Законодавець у чинному КПК України передбачив форму взаємодії дізнавача, слідчого, прокурора з оперативними підрозділами з використанням саме такого процесуального акту, згідно з яким слідчим, дізнавачем, прокурором реалізуються їх владно-розпорядчі повноваження, спрямовані на виконання положень КПК України з питань проведення НС(Р)Д, що було названо «доручення». За визначенням А. М. Балашова, доручення надаються в письмовій формі, при цьому повинен дотримуватись встановлений законом порядок залучення вказаних органів до участі в досудовому розслідуванні, а також створюються додаткові гарантії точного дотримання порядку збирання доказів та встановлення істини у провадженні. Згідно з його позицією доручення – це документ, що засвідчує право слідчого, прокурора на подання до відповідного правоохоронного органу вимоги, спрямованої на забезпечення своєчасного та якісного виконання завдання, що в ньому міститься [2, с. 29–30], що ми підтримуємо. Однак слід наголосити, що законодавцем не визначено

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: станом на 17 серпня 2020 року. Харків, 2020. 424 с.

конкретних підстав, процесуального порядку винесення, обсягу, меж та строків їх виконання.

Реалізація і виконання відповідних положень чинного КПК України в досліджуваному напрямі поєднані з питанням налагодження ефективної взаємодії між слідчим, дізнавачем, прокурором та працівниками оперативних підрозділів щодо виконання їх доручень відносно проведення НС(Р)Д. У зв'язку з указаним виникає питання про те, як така категорія працівників поліції буде виконувати вказане доручення. Згідно з генезисом наукового дослідження з питань взаємодії між правоохоронними органами, між підрозділами і службами в цілому в самій системі МВС України встановлено, що ця тема у правовій науці сьогодні залишається теоретично недослідженою і недоопрацьованою, до того ж не вирішено багато теоретичних і прикладних питань, а дискусія з цього питання є незакінченою. Передумовою цього дослідження є й те, що вказаний термін «взаємодія» також досить рідко наводиться й у чинному законодавстві України. Так, відповідно до положень ч. 3 ст. 571 чинного КПК України цей термін згадується лише один раз при висвітленні питання діяльності спільних слідчих груп. Крім цього, не визначаючи сутності та змісту, такий термін зазначається лише у п. 5 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»¹, а також у розділі 5 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»². Однак у науковій літературі не знайдено одностайного рішення і теоретичного визначення поняття і сутності взаємодії та її форм. Навколо цього висловлюються різні наукові позиції, своє бачення і шляхи вирішення завдань взаємодії пропонують різні галузі права, зокрема теорія управління, оперативно-розшукова діяльність, криміналістика та кримінальний процес. Наведемо лише деякі з них, що наближені до виконання завдань кримінального провадження. Сучасне тлумачення розглядуваного поняття надав С. В. Тищенко, на думку якого під взаємодією у кримінальному провадженні слід розуміти дії учасників кримінального процесу, які, реалізуючи свої повноваження стосовно один одного, сприяють виконанню загальних завдань кримінального провадження. При цьому характер взаємодії може бути різним, залежно від того, керуються безпосередні учасники спільним інтересом чи відмінними. Головне, щоб у

¹ Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-ХІІ // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення: 21.09.2020).

² Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.06.1993 № 3341-ХІІ // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12> (дата звернення: 21.09.2020).

кінцевому результаті була досягнута мета, задля якої суб'єкти взаємодіють [3, с. 105], що ми підтримуємо. Беручи участь у дискусії з цього питання, В. В. Ковальов наголосив та уточнив, що взаємодія виявляється у консолідації сил і засобів взаємодіючих суб'єктів кримінального провадження для досягнення єдиної мети [4, с. 24], що ми підтримуємо, посилаючись на ст. 2 КПК України щодо виконання завдань кримінального провадження¹. На підставі вищезазначеного та розширюючи теоретичне визначення вказаного поняття, М. П. Климчук слушно додає до нього й прикладну складову, звертаючи увагу на те, що у процесі взаємодії слідчого та оперативних підрозділів під час досудового розслідування між ними виникають не лише кримінальні процесуальні відносини, а й ділове співробітництво, відбувається якісне об'єднання сил, засобів і методів, що забезпечує оптимізацію процесу розслідування злочинів для найбільш якісного й ефективного виконання завдань, що стоять перед досудовим розслідуванням [5, с. 54–56], що ми підтримуємо і можемо додати, що вказане доповнення підводить до комплексного визначення поняття «взаємодія», чого бракувало у попередніх дискусіях.

У свою чергу, якщо розглядати форму взаємодії, то в законодавстві вона не визначена. Згідно з науковою позицією В. Ф. Цепелева форма – це вид, різновид, тип чогось, підрозділ у систематиці, що входить до складу вищого розділу роду, устрій, структура, зовнішнє вираження чогось, що зумовлено певним змістом [6, с. 123–131]. Дотримуючись до дискусії з указаних питань, А. Н. Балашов запропонував свою позицію про те, що форми взаємодії доречно класифікувати залежно від двох підстав: а) характеру дій, що виконуються за дорученням слідчого (проведення оперативними підрозділами слідчих (розшукових) дій (далі – С(Р)Д) та негласних (слідчих) розшукових дій); б) періоду часу, протягом якого здійснюється взаємодія (разова, періодична, постійно діюча) [2, с. 47–53], що ми підтримуємо. Узагальнюючи наукові підходи вчених та представників наукових шкіл до визначення поняття «взаємодія», можна їх класифікувати за такими рівнями: 1) відомчим – між підрозділами одного органу; 2) локальним – між органами і підрозділами однієї територіальної одиниці (області, району, міста, районів у містах); 3) територіальним (регіональним) – між головними управліннями, управліннями в Автономній республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, районах, містах, районах у містах; 4) міжвідомчим – між органами і підрозділами декількох відомств (наприклад, між органами досудового розслідування Національної поліції та Експертної служби МВС України); 5) центральним – між головними управліннями органів, що залучаються до проведення

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: станом на 17 серпня 2020 року. Харків, 2020. 424 с.

досудового розслідування (наприклад, головними слідчими управліннями Національної поліції України та Офісом Генерального прокурора України. Таким чином, сьогодні взаємодія здійснюється за двома взаємопов'язаними напрямками: 1) стратегічним – організація реалізації державної політики у протидії злочинності, усунення причин і умов її існування, а також удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази; 2) тактичним – виявлення, документування, попередження, розкриття і розслідування вчинених кримінальних правопорушень, а також розшук, затримання підозрюваних осіб і відшкодування шкоди фізичним та юридичним особам. Окремі вчені відносять до взаємодії також і непроцесуальні дії, які інколи називають організаційними формами взаємодії. До них можна віднести: обмін інформацією, зокрема з криміналістичних, оперативно-розшукових і довідкових та автоматизованих банків даних, зокрема системи МВС України; узгодження планів спільного проведення С(Р)Д та НС(Р)Д; проведення координаційних нарад (засідань штабів) з питань вищезазначених заходів та їх організаційного забезпечення; співпрацю у складі слідчо-оперативних груп [7, с. 279–280].

Досліджуючи проблемні питання підстав процесуальної діяльності працівників оперативних підрозділів з виконання доручень слідчого, дізнавача, прокурора щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, слід зазначити, що законодавець дещо розширив повноваження учасників кримінального провадження зі сторони обвинувачення, надавши право слідчому, дізнавачу, прокурору приймати рішення про призначення і проведення НС(Р)Д. Ми не випадково приєднали до цього переліку суб'єктів дізнавачів, оскільки закон про запровадження в кримінальний процес розслідування кримінальних проступків прийнято і перед цим МВС України видано Наказ «Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України» (далі – Положення) від 20 травня 2020 р. № 405. Крім цього, у Наказі «Про затвердження Змін до Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції» від 19 червня 2020 р. № 468 п. 10 закріплено одне з їх прав та обов'язків – «здійснення досудового розслідування кримінальних проступків у формі дізнання». Таким чином, до іншої уповноваженої особи, якій доручається проведення дізнання, віднесено й дільничних інспекторів поліції. Існуюча проблема і модель переводу певної кількості злочинів у кримінальні проступки поступово запроваджується. Враховуючи доцільність і актуальність запровадження органів дізнання на досудовому розслідуванні, вважаємо доцільним більш детально зупинитись на цьому питанні. Зокрема, розділом III «Основні функції підрозділів дізнання» вищевказаного Положення одним із завдань закріплено «організацію взаємодії підрозділів дізнання з іншими підрозділами Національної поліції, слідчими та детективами інших правоохоронних органів, суб'єктами, що здійснюють судово-

експертну діяльність, підрозділами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також прокурорами, які здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням». Крім цього, в п. 6 розділу V «Права і обов'язки дізнавачів» указанного Положення закріплено, що дізнавач має право в порядку, передбаченому КПК України, доручати відповідним оперативним підрозділам поліції проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, передбачених ч. 2 ст. 264 та ст. 268 КПК України. Доручення дізнавача щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання. Згідно з п. 4 начальник відділу (сектору) дізнання територіального підрозділу поліції повинен забезпечити в межах компетенції взаємодію відділу (сектору) дізнання територіального підрозділу поліції та підрозділів оперативно-технічних заходів ГУНП щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, передбачених ч. 2 ст. 264 та ст. 268 КПК України, оперативними підрозділами ГУНП та міжрегіональними територіальними органами поліції; забезпечувати ефективно використання дізнавачами оперативної інформації під час досудового розслідування кримінальних проступків, розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду¹.

Продовжуючи дослідження порушених питань, слід зазначити, що відповідно до положень ч. 3 ст. 246 КПК України, за необхідності тимчасового і суттєвого обмеження прав, свобод і законних інтересів особи, таким суб'єктам надано право звертатися з клопотанням до слідчого судді з питань отримання дозволу на виконання відповідних процесуальних дій. Указаним учасникам кримінального провадження надано право самостійно визначати оперативно-розшукові та оперативно-технічні підрозділи, яким вони можуть надати доручення про проведення конкретних НС(Р)Д. Водночас якщо аналізувати право дізнавача і слідчого, відповідно до положень п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України йому надано право доручати проведення НС(Р)Д лише відповідним оперативним підрозділам. Якщо ж аналізувати право прокурора щодо надання такого доручення, то він відповідно до положень пунктів 4, 5 ч. 2 ст. 36 КПК України може доручити їх проведення слідчому, органу досудового розслідування, дізнавачу або відповідному оперативному підрозділу². Досліджуючи вказане

¹ Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України : затв. Наказом МВС України від 20.05.2020 № 405 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20> (дата звернення: 21.09.2020).

² Кримінальний процесуальний кодекс України: станом на 17 серпня 2020 року. Харків, 2020. 424 с.

питання, слід визначити такі процесуальні форми взаємодії дізнавача, слідчого, прокурора і працівників оперативних підрозділів під час виконання НС(Р)Д: 1) доручення слідчого, дізнавача, прокурора про проведення слідчих (розшукових) та НС(Р)Д органу досудового розслідування або відповідним оперативним підрозділам. При цьому законодавство передбачає два види доручень дізнавача, слідчого, прокурора: а) доручення за місцем проведення досудового розслідування кримінальних проступків і злочинів відповідно до положень пунктів 4, 5 ч. 2 ст. 36, п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України; б) доручення поза місцем проведення досудового розслідування відповідно до положень ч. 6 ст. 218 КПК України; 2) залучення до участі у проведенні НС(Р)Д посадової особи іншого органу досудового розслідування (працівника оперативного підрозділу, інспектора-криміналіста – як нового фахівця у відділі поліції та ін.) для надання допомоги у виявленні доказової інформації та належного використання спеціальних знань; 3) здійснення досудового розслідування декількома слідчими (слідчою групою) відповідно до положень ч. 2 ст. 38 КПК України.

Стосовно строків виконання НС(Р)Д, то в законі вони чітко не визначені, що спонукає суб'єктів надання доручень та виконавців спиратись на загальні положення досудового розслідування щодо них, у яких мова взагалі ведеться про «розумні строки». Однак законодавець відповідно до вимог ч. 1 ст. 28 КПК України також використовує й словосполучення «об'єктивно необхідні строки», таким чином, конкретно строки таких дій законодавчо не визначено. З цих питань ЄСПЛ неодноразово визначав, що неможливо тлумачити поняття розумного строку як фіксовану кількість днів, тижнів тощо¹, отже, слід підтримати думку вчених, що «об'єктивно необхідні строки» найбільш логічно підходять до порушеного питання. Слід погодитись та підтримати наукову позицію С. Б. Фомина про те, що суб'єктом, який встановлює процесуальні строки, є слідчий. При цьому дослідник посилається на законодавця, який зазначив, що строки встановлюються законом або відповідно до нього прокурором, слідчим суддею або судом. Це означає, що у підзаконних актах не можуть встановлюватись кримінальні процесуальні строки, оскільки це врегульовано ст. 1 КПК України [8, с. 736–737], що ми підтримуємо. Аналогічну позицію займають й С. О. Сорока та Г. С. Римарчук, які зазначають, що строк виконання доручення має бути розумним і достатнім для його виконання, адже залежно від складності завдань, поставлених слідчим у дорученні, має визначатись і строк його

¹ Справа «Броутан та інші проти Сполученого Королівства»: Рішення Європейського Суду з прав людини від 29.11.1988. *Практика Європейського Суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 2001. № 4. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aldx=430> (дата звернення: 21.09.2020).

виконання [9, с. 347–354]. Наявні наукові позиції вчених, які узагальнив А. Н. Балашов, та системне тлумачення положень ст. 41 та ч. 6 ст. 246 КПК України дає підстави зазначити, що письмове доручення слідчого, дізнавача, прокурора про проведення НС(Р)Д є правовою підставою для їх проведення [2, с. 10, 26].

Висновки

За результатами дослідження встановлено, що відповідно до положень ч. 2 ст. 41 КПК України під час виконання доручень дізнавача, слідчого, прокурора співробітника оперативного підрозділу наділено та він користується процесуальними правами, обов'язками і повноваженнями слідчого. Однак при внесенні змін до КПК України щодо запровадження на досудовому розслідуванні проступків законодавець допустив технічну помилку і не зазначив, що під час виконання письмового доручення дізнавача про проведення НС(Р)Д оперативний працівник користується правами дізнавача, яку, на нашу думку, слід законодавчо усунути. Працівники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотанням до дізнавача, слідчого судді чи прокурора. Згідно з ч. 3 цієї ж статті доручення дізнавача, слідчого, прокурора щодо проведення НС(Р)Д є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом¹. Відсутність такого документа (доручення) в матеріалах кримінального провадження буде констатувати порушення процесуального порядку, передбаченого КПК України, при отриманні доказів, і, як наслідок, наявні матеріали за результатами проведення таких НС(Р)Д і додатки до них будуть визнаватися судом недопустимими доказами. Про неухильне виконання цих вимог чинного законодавства працівниками досудового розслідування і оперативних підрозділів під час кримінального провадження зазначив Конституційний Суд України². У зв'язку з указаним на дотриманні законного способу отримання доказів і справедливому судовому розгляді наголошував й ЄСПЛ у справі від 15 грудня 2005 р. «Ваньян проти Росії» (скарга № 53203/99)³. Водночас дослідження в цьому напрямку тривають, а порушені у статті питання підлягають окремому дослідженню.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: станом на 17 серпня 2020 року. Харків, 2020. 424 с.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України : від 20.10.2011 № 12-рп/2011 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11> (дата звернення: 21.09.2020).

³ Дело «Ваньян против России» (жалоба № 53203/99) : постановление Европейского суда по правам человека от 15.12.2005 // Stichting Justice Initiative :

Список бібліографічних посилань: 1. Скулиш Є. Д. Система негласних слідчих (розшукових) дій за Кримінальним процесуальним кодексом України. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2012. Вип. 618. С. 108–114. 2. Балашов А. Н. Взаємодія слідств і органів дознання при розслідуванні преступлений. М. : Юрид. лит., 1979. 112 с. 3. Тищенко С. Дефініція поняття взаємодії в кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 3. С. 101–106. 4. Ковальов В. В. Взаємодія слідчого з працівниками експертної служби МВС України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. 2007. 227 с. 5. Климчук М. П. Виконання доручень як форма взаємодії слідчих і оперативних підрозділів у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 54–58. 6. Цепелев В. Ф. Международное сотрудничество в борьбе с преступностью: уголовно-правовые, криминологические и организационно-правовые аспекты : монография. М., 2001. 327 с. 7. Кримінальний процес : підручник / за заг ред. О. В. Капліной, О. Г. Шило. Харків : Право, 2019. 584 с. 8. Фомін С. Б. Засоби реалізації розумності строків кримінального провадження за новим КПК України. *Форум права*. 2012. № 2. С. 735–741. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2012_2_116.pdf (дата звернення: 21.09.2020). 9. Сорока С. О., Римарчук Г. С. Взаємодія слідчого із співробітниками інших підрозділів під час досудового розслідування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2015. № 825. С. 347–354.

Надійшла до редколегії 24.09.2020

Yukhno O. O. Legal Principles of Procedural Activity and Interaction of Employees of Operative Divisions at Execution of Instructions of Interrogators, Investigators, Prosecutors in Regard to Carrying out Secret Investigative (Search) Actions

The author of the article provides a retrospective analysis of the provisions of legislative acts of Ukraine, decisions of the Constitutional Court of Ukraine and the European Court of Human Rights, as well as some national criminal procedural legislation and departmental regulations on legal grounds for procedural activities and interaction of operative units to execute written instructions of interrogators, investigators, prosecutors on investigative (search) actions and secret investigative (search) actions. The author has made a retrospective analysis of the introduction of this amendment to the Criminal Procedural Code of Ukraine since 2012, as well as the legal grounds for its use in pre-trial investigation and has focused on the conclusions about its significant prevalence in law enforcement activities of pre-trial investigation, and in connection with recent amendments in the legislation also in the initial practice of the inquiry agencies of the National Police of Ukraine. The author researched

сайт. URL: <https://www.srji.org/resources/search/27/> (дата звернення: 21.09.2020).

positions of scholars and representatives of scientific schools in relation to the conceptual apparatus and the essence of the concept of “interaction” in general, as well as “interaction” between pre-trial investigation and inquiry agencies and operative police units in this direction. Special attention has been paid to the study of the peculiarities of forms of interaction and its subjects in criminal proceedings, as well as the existing legislative and practical issues concerning the compliance with operative deadlines of police orders of interrogators, investigators and prosecutors and has suggested the ways to solve them in practice and, in particular, at the legislative level.

Additionally, it has been established, substantiated and focused on theoretical and applied improvement of the use of such a feature in law enforcement activities that operative staff, in carrying out written instructions of interrogators, investigators and prosecutors on the conduction of investigative and secret investigative actions, has procedural rights of the investigator and interrogator. Based on this, the author also offers propositions and recommendations in this area.

Key words: power of attorney, an interrogator, an investigator, a prosecutor, an operative, public investigative (search) actions, secret investigative (search) actions, a legislator, interaction, scientific position, classification, discussion, investigation, criminal proceedings.

НА КНИЖКОВУ ПОЛИЦЮ

Бондарев Г. В. Основи військової психології : навч. посіб. / Г. В. Бондарев, П. П. Круть. – Харків : ХНУВС, 2020. – 272 с. – ISBN 978-966-610-054-5

У посібнику розглядаються актуальні питання військової психології з урахуванням сучасних досліджень відомих вітчизняних і зарубіжних учених. Автори на основі аналізу досвіду військ та деяких вищих військових навчальних закладів систематизували в рамках навчальної програми основні проблеми військової психології та педагогіки. Посібник розрахований на офіцерів Збройних сил України, студентів військових кафедр і курсантів вищих військових навчальних закладів.

Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / В. Б. Харченко, О. О. Житний, Ю. В. Орлов та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2020. – 427 с. – ISBN 978-966-610-097-2

У підручнику розглянуто основні питання навчальної дисципліни «Кримінальне право України. Загальна частина», використано актуальні нормативні акти й судову практику.

Видання рекомендовано курсантам і студентам вищих навчальних закладів юридичного профілю, викладачам, аспірантам та ад'юнктам, науковцям і практичним працівникам, а також широкому колу читачів, які цікавляться проблематикою протидії злочинності.

Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / В. О. Тюріна, М. О. Котелюх, О. І. Федоренко та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ФОП Бровін О. В., 2020. – 240 с. – ISBN 978-617-7912-47-6

Авторами навчального посібника розглянуто теоретичні засади педагогіки вищої школи, особливості її становлення та розвитку в історичному аспекті. Розглянуто сучасний стан вищої освіти України, загальнотеоретичні положення організації освітнього процесу у вищій школі та розкрито методи і форми організації освітнього процесу, особливості виховного процесу у закладі вищої освіти. Висвітлено сучасні вимоги до особистості викладача, його педагогічну майстерність та професійну культуру.

Посібник для студентів, магістрів, аспірантів та науково-педагогічних працівників.

Полицейська (адміністративна) діяльність : навч. посіб. / О. І. Безпалова, О. В. Джафарова, С. О. Шатрава та ін. ; за заг. ред. О. І. Безпалової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2020. – 396 с. – ISBN 978-966-610-139-9

У навчальному посібнику висвітлено основні положення законодавства України, що регулює поліцейську (адміністративну) діяльність.

Посібник буде корисним курсантам, слухачам магістратури, ад'юнктам, аспірантам, докторантам, викладачам закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, в яких здійснюється підготовка кадрів для Міністерства внутрішніх справ України і Національної поліції, працівникам органів та підрозділів Національної поліції.

Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. / Д. В. Швець, О. М. Бандурка, О. І. Федоренко та ін. ; за заг. ред. Д. В. Швеця ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2020. – 284 с. – ISBN 978-966-610-175-7

У навчальному посібнику представлено матеріал, що відображає психолого-педагогічні та правові аспекти захисту прав дітей, особливості реагування і профілактики злочинів проти дитинства та злочинів неповнолітніх.

Видання адресовано курсантам і студентам, психологам та науково-педагогічному складу закладів освіти МВС, патрульній поліції, працівникам підрозділів ювенальної превенції, дільничим офіцерам поліції та всім, хто цікавиться питанням захисту прав дитини.

Бобро Н. В. Соціологія: практикум для самостійної роботи здобувачів вищої освіти : навч. посіб. / Н. В. Бобро, О. В. Головка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ФОП Панов А. М., 2020. – 112 с.

Навчальний посібник містить тестові й індивідуальні завдання для самоперевірки знань, методичні рекомендації щодо написання рефератів і комп'ютерних презентацій, зміст навчальної дисципліни «Соціологія», перелік рекомендованої літератури.

Розраховано на здобувачів вищої освіти вищих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання, викладачів та всіх, хто цікавиться проблемами суспільного життя, взаємодією людей та прагне опанувати основи соціологічних знань.

Судова експертологія (судова медицина) : навч. посіб. / Б. В. Михайличенко, А. М. Біляков, Т. Ф. Безсонна та ін. ; за заг. ред. Б. В. Михайличенко, В. В. Кікінчука, О. М. Пешенко ; МОН України, МОЗ України, Нац. мед. ун-т ім. О. О. Богомольця, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Харків. нац. мед. ун-т. – Київ : Людмила ; Харків, 2020. – 396 с. – ISBN 978-617-7974-01-6

В навчальному посібнику в послідовній формі викладений методичний матеріал з усіх розділів судової медицини, передбачений типовою навчальною програмою для курсантів та студентів закладів вищої освіти юридичного та медичного профілю. Навчальний матеріал представлено в двох частинах: методичні розробки лекцій та методичні розробки практичних занять.

Судові, правоохоронні, контрольно-наглядові та правозахисні органи України : підручник / С. М. Гусаров, О. Ю. Салманова, А. Т. Комзюк та ін. ; за заг. ред. С. М. Гусарова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2020. – 508 с. – ISBN 978-966-610-072-9

У підручнику в систематизованому вигляді розкриваються поняття та зміст судової, правоохоронної, контрольно-наглядової та правозахисної діяльності, види, завдання та функції судових, правоохоронних, контрольно-наглядових і правозахисних органів, їх компетенція, підпорядкованість і особливості взаємодії, правовий статус посадових осіб цих органів.

Для курсантів, студентів, слухачів, викладачів, ад'юнктів, аспірантів закладів вищої освіти юридичного профілю, наукових та практичних працівників.

Тюремне населення країн світу : довідник / уклад.: С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. М. Литвинов та ін. ; Кримінологічна асоціація України. – Харків : ФОП Панов А. М., 2020. – 474 с. – ISBN 978-617-7947-06-5

Довідник містить відомості про тюремне населення світу. Усі дані систематизовано за допомогою таблиць і графіків. Відомості стосовно усіх держав взято з офіційних сайтів. Видання складається з двох основних блоків, які містять статистику, стислі відомості про державу, та додатків.

Довідник розрахований на курсантів (студентів), ад'юнктів (аспірантів), науково-педагогічних працівників, а також всіх, хто цікавиться проблемами кримінально-виконавчого права та кримінології.

Южно О. О. Використання сучасних інформаційних технологій працівниками поліції при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій : навч. посіб. / О. О. Южно, О. О. Загуменний. – Харків : Колегіум, 2020. – 116 с. – ISBN 978-617-7687-15-2

Навчальний посібник підготовлено з актуальних питань протидії кіберзлочинам працівниками поліції при проведенні негласних (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів і можливостей використання мережі Інтернет щодо виявлення злочинів. Висвітлено аспекти використання пошукових сервісів, операторів пошукових сервісів, протоколу передачі даних – File Transfer Protocol (FTP), соціальних мереж, ідентифікатора мережевого рівня (за IP адресою), а також методики фіксації слідів злочинного спрямування у цій сфері.

Збірник рішень у справах про заборону катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання (стаття 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) / упоряд.: В. С. Батиргарєєва, М. О. Соколенко, В. В Чумак. – Харків : Право, 2020. – 982 с. – (Практика Європейського суду з прав людини щодо України). – ISBN 978-966-937-868-2

Збірник рішень у справах про заборону катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання (стаття 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) є першим з серії «Практика Європейського Суду з прав людини щодо України». В ньому представлений комплекс рішень Суду, в яких розглядаються випадки порушень Україною як договірною стороною ст. 3 Конвенції. Зміст збірника структурований та поділений за категоріями справ: 1) про надмірне застосування сили під час затримання, побиття затриманих осіб працівниками міліції (поліції) з метою отримання визнавальних свідчень, застосування неналежних умов тримання під вартою у відділах міліції (поліції) та ізоляторах тимчасового тримання; 2) про застосування неналежних умов тримання, побиття осіб, ненадання їм медичної допомоги при етапуванні, в «коридорах смерті», слідчих ізоляторах та установах виконання покарань; 3) про заподіяння психологічних страждань як вид поводження, що принижує гідність; 4) про медичне втручання щодо особи проти її волі; 5) про жорстоке поводження з боку представників інших державних органів, крім правоохоронних; 6) про заборону екстрадиції особи у випадку загрози протиправного поводження з нею з боку державних органів приймаючої країни; 7) про неналежне розслідування державою випадків катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання (процесуальний аспект порушень ст. 3 Конвенції).

Збірник рішень у справах про право на мирне володіння майном (стаття 1 Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) / упоряд.: В. С. Батиргареєва, М. О. Соколенко, В. В. Чумак та ін. – Харків : Право, 2020. – 254 с. – (Практика Європейського суду з прав людини щодо України). – ISBN 978-966-998-021-2

Збірник рішень у справах про право на мирне володіння майном (стаття 1 Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) є другим із серії «Практика Європейського суду з прав людини щодо України». У ньому представлений комплекс рішень Суду, в яких розглядаються випадки порушень Україною як договірною стороною статті 1 Протоколу до Конвенції. Зміст збірника структурований та поділений за категоріями справ: 1) про порушення права на мирне володіння майном під час кримінального провадження та в справах про адміністративні правопорушення; 2) про порушення права на мирне володіння майном у відносинах із суб'єктами владних повноважень; 3) про порушення права на мирне володіння майном внаслідок тривалого судового розгляду справ заявників або тривалого їх невиконання державою. Видання представлено збірника практики Європейського суду з прав людини спрямовано на підвищення освіченості працівників правозастосовних органів: суддів, прокурорів, адвокатів, слідчих, працівників поліції та інших правоохоронців.

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

До відома наукової громадськості!

У період з 30 червня 2020 р. по 29 вересня 2020 р. курсанти і студенти Харківського національного університету внутрішніх справ взяли участь у таких заходах:

15.07.2020 – круглому столі «**Нові формати співпраці НАТО і ЄС з Україною**»;

12.08.2020 – круглому столі «**Роль інститутів громадянського суспільства у протидії поширення корупції в Україні**»;

14.08.2020 – круглому столі «**Проблеми профілактики та протидії розповсюдженню наркоманії серед молоді**»;

11.09.2020 – круглому столі «**Основні напрями та проблеми протидії наркоманії**»;

16.09.2020 – круглому столі «**Запобігання та протидія корупції в Україні**»;

23.09.2020 – круглому столі «**Національно-патріотичне виховання молоді в Україні: стан та перспективи**».

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.02 відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

09.07.2020 – ДОБКІНОЇ Катерини Робертівни «**Органи державної влади в цивільному судочинстві України (друга половина XVII–XX століття)**» на здобуття наукового ступеня (далі – на здоб. наук. ступ.) доктора юридичних (далі – д-ра юрид.) наук за спеціальністю (далі – спец.) 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень;

09.07.2020 – БИБИ Юрія Володимировича «**Виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні (кінець XX – початок XXI століття): історико-правове дослідження**» на здоб. наук. ступ. кандидата юридичних (далі – канд. юрид.) наук за спец. 12.00.01;

10.07.2020 – БОНДАРЯ Валерія Івановича «**Правове регулювання проходження служби співробітниками служби судової охорони**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення;

10.07.2020 – РИЖЕЧЕНКО Катерини Сергіївни «**Особливості правового регулювання реалізації права на працю працівниками закладів вищої освіти**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.05;

10.07.2020 – БАЙБАКА Олега Івановича «**Обмеження у правовому становищі судді: теоретико-правовий аспект**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01;

10.07.2020 – ЖУРАВЛІОВА Сергія Володимировича «**Правове регулювання дисциплінарних стягнень працівників державного бюро розслідувань**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.05.

У спеціалізованій вченій раді СРД 64.700.07 відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

17.07.2020 – ДАВИДЮКА Вадима Миколайовича «**Концептуальні засади діяльності оперативно-розшукових сил Національної поліції у протидії злочинності**» на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність для захисту дисертацій з обмежувальним грифом доступу;

17.07.2020 – ЗВІРЯНСЬКОГО Геннадія Володимировича «**Оперативно-розшукова протидія підрозділами кримінальної поліції крадіжкам чужого майна у метрополітені**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09;

17.07.2020 – ШЕВЕЛЬКА Віталія Миколайовича «**Теоретико-прикладні засади використання негласних штатних та позаштатних працівників кримінальної поліції під час протидії злочинам проти громадської безпеки**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09;

17.07.2020 – ЄГОРОВА Сергія Олександровича «**Оперативно-розшукова протидія кишеньковим крадіжкам**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09;

18.07.2020 – ЩЕРБИНЬКОГО Кирила Сергійовича «**Оперативно-розшукова протидія підрозділами кримінальної поліції розбоям, які вчиняються неповнолітніми**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09;

18.07.2020 – ЧОРНОГО Олександра Миколайовича «**Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії терористичному акту**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право;

18.07.2020 – КРИЩЕНКА Артема Євгеновича «**Оперативно-розшукова протидія злочинам, пов'язаним з незаконним відтворенням та розповсюдженням комп'ютерних програм**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09;

18.07.2020 – МАЦАКА Віталія Валентиновича «**Забезпечення законності під час проведення аудіо-, відеоконтролю особи підрозділами Національної поліції**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09.

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.01 відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

23.07.2020 – ФОМІНОЇ Тетяни Григорівни «**Теоретичні та процесуальні основи застосування запобіжних заходів у кримінальному судочинстві України**» на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.09;

23.07.2020 – КОВАЛЬ Алли Анатоліївни «**Теоретико-правові та праксеологічні засади забезпечення прав людини при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій**» на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.09;

23.07.2020 – ПОСАШКОВА Олександра Олександровича «**Методика розслідування втручань в діяльність судового експерта**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09;

24.07.2020 – АЛЕКСАНДРОВОЇ Вікторії Андріївни «**Арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09;

24.07.2020 – РУДОЙ Катерини Миколаївни «**Адміністративно-правове забезпечення діяльності органів поліції України у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки**» на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право;

24.07.2020 – МОРГУНОВА Олександра Анатолійовича «**Публічне адміністрування у сфері фізичної культури і спорту в Україні**» на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.07.

У спеціалізованій вченій раді ДФ 64.700.008 відбувся захист дисертаційного дослідження:

11.07.2020 – ХУДОБИ Івана Станіславовича «**Адміністративно-правовий статус Корпусу оперативно-раптової дії як спеціального підрозділу Національної поліції**» на здоб. наук. ступ. д-ра філософії за спец. 081 Право.

У спеціалізованій вченій раді ДФ 64.700.013 відбувся захист дисертаційного дослідження:

11.07.2020 – ПУТІЯ Миколи Володимировича «**Адміністративно-правове забезпечення проходження служби у Корпусі оперативно-раптової дії Національної поліції**» на здоб. наук. ступ. д-ра філософії за спец. 081 Право.

У спеціалізованій вченій раді ДФ 64.700.011 відбувся захист дисертаційного дослідження:

17.07.2020 – КЛОЧКА Олександра Анатолійовича «**Протидія незаконному заволодінню автотранспортними засобами, що**

вчиняється з проникненням у приміщення чи інше сховище» на здоб. наук. ступ. д-ра філософії за спец. 081 Право.

У **спеціалізованій вченій раді ДФ 64.700.012** відбувся захист дисертаційного дослідження:

18.07.2020 – ПОНОМАРЕНКО Олеси Сергіївни «**Оперативно-розшукова протидія підрозділами кримінальної поліції вимаганям**» на здоб. наук. ступ. д-ра філософії за спец. 081 Право.

У **спеціалізованій вченій раді ДФ 64.700.009** відбувся захист дисертаційного дослідження:

21.07.2020 – АНДРЕЄВА Дениса Вікторовича «**Криміналістична характеристика та особливості розслідування незаконного обігу зброї**» на здоб. наук. ступ. д-ра філософії за спец. 081 Право.

У **спеціалізованій вченій раді ДФ 64.700.010** відбувся захист дисертаційного дослідження:

21.07.2020 – ЗАЙЦЯ Костянтина Дмитровича «**Методика розслідування шахрайств**» на здоб. наук. ступ. д-ра філософії за спец. 081 Право.

У **спеціалізованій вченій раді Д 64.700.03** відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

29.08.2020 – ТОПЧІЯ Віталія Васильовича «**Теорія та практика запобігання злочинам у сфері інтелектуальної власності в Україні**» на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право;

29.08.2020 – МАСЛОВОЇ Наталії Григорівни «**Кримінальний ридикалізм: феномен, детермінація, протидія**» на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.08;

У **спеціалізованій вченій раді Д 64.700.02** відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

24.09.2020 – ЛЕСЬКО Алли Олексіївни «**Правові засади визначення повноважень суду касаційної інстанції у цивільному процесі**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право;

24.09.2020 – КИРИЧОКА Антона Вікторовича «**Форми захисту прав учасників господарських товариств**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.03;

24.09.2020 – БОНДАРЄВА Едуарда Миколайовича «**Акціонерний договір як форма саморегулювання корпоративних відносин**»

в акціонерних товариствах» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.03;

25.09.2020 – ГУФМАНА Геннадія Леонідовича «**Становлення та трансформація податкової системи в Україні (XVIII–XX століття): історико-правове дослідження**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01;

25.09.2020 – ОБУШЕНКО Наталії Миколаївни «**Теорія та практика систематизації трудового законодавства**» на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.05.

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.04 відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

24.09.2020 – ШЛОМІНА Олександра Юрійовича «**Психологічні особливості професіогенезу працівників підрозділів превентивної діяльності Національної поліції України**» на здоб. наук. ступ. канд. психологічних (далі – психол.) наук за спец. 19.00.06 – юридична психологія;

24.09.2020 – БОЙКО-БУЗИЛЬ Юлії Юріївни «**Психологічні засади професійного та особистісного становлення керівників органів і підрозділів МВС України**» на здоб. наук. ступ. д-ра психол. наук за спец. 19.00.06.

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.03 відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

26.09.2020 – ПОПІЯ Артема Сергійовича «**Призначення покарання за сукупністю злочинів в кримінальному праві України**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08;

26.09.2020 – САЗОНОВА Василя Вікторовича «**Кримінологічне забезпечення економічної безпеки України**» на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.08.

НАШІ АВТОРИ

- Абламська В. В.** ➤ Харківський національний університету внутрішніх справ (далі – ХНУВС), науково-дослідна лабораторія з проблем протидії злочинності
- Бугайчук К. Л.** ➤ ХНУВС, науково-дослідна лабораторія з проблем протидії злочинності, д-р юрид. наук, доц.
- Бурдін М. Ю.** ➤ ХНУВС, д-р юрид. наук, проф.
- Варава К. І.** ➤ Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, господарсько-правовий факультет
- Василько І. В.** ➤ ХНУВС, кафедра правового забезпечення господарської діяльності
- Гончарук В. В.** ➤ ХНУВС, кафедра трудового та господарського права, канд. юрид. наук, ст. наук. співроб.
- Дедурін Г. Г.** ➤ ХНУВС, кафедра теорії та історії держави і права, канд. іст. наук, доц.
- Дмитренко С. О.** ➤ Офіс Генерального прокурора (прокурор), м. Київ
- Жорнокуй Ю. М.** ➤ ХНУВС, кафедра цивільного права та процесу, д-р юрид. наук, проф.
- Заврічко Д. Г.** ➤ ХНУВС
- Кириченко О. Ю.** ➤ ХНУВС, кафедра адміністративного права та процесу, канд. юрид. наук, доц.
- Комзюк А. В.** ➤ ХНУВС, кафедра адміністративного права та процесу
- Комзюк А. Т.** ➤ ХНУВС, кафедра адміністративного права та процесу, д-р юрид. наук, проф., Засл. діяч науки і техніки України
- Конюшенко Я. Ю.** ➤ Національна академія внутрішніх справ (м. Київ), кафедра кримінального процесу, канд. юрид. наук, доц.
- Кочура О. О.** ➤ ХНУВС, кафедра кримінального процесу, криміналістики та експертології, канд. юрид. наук
- Кузубова Т. О.** ➤ ХНУВС, кафедра кримінального процесу та організації досудового слідства, канд. юрид. наук
- Кухарев О. Є.** ➤ ХНУВС, д-р юрид. наук, доц.

- Липій Є. А.** ➤ Полтавська державна аграрна академія, кафедра підприємництва і права, канд. юрид. наук
- Подорожній А. Ю.** ➤ ХНУВС, кафедра правового забезпечення господарської діяльності, канд. юрид. наук
- Подорожній Є. Ю.** ➤ ХНУВС, кафедра трудового та господарського права, д-р юрид. наук, проф.
- Розумовській О. С.** ➤ ХНУВС
- Садовенко А. І.** ➤ другий оперативний відділ управління ОРД ГУ ДФС у Запорізькій області
- Самбор М. А.** ➤ Прилуцький відділ поліції ГУНП в Чернігівській області, сектор моніторингу, член-кореспондент Національної академії наук вищої освіти України, канд. юрид. наук
- Сезонов В. С.** ➤ Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр, відділ автотехнічних експертиз і криміналістичного дослідження транспортних засобів, канд. юрид. наук
- Сліпченко С. О.** ➤ ХНУВС, кафедра цивільно-правових дисциплін, д-р юрид. наук, проф.
- Стреляний В. І.** ➤ ХНУВС, кафедра правоохоронної діяльності та поліцієстики, канд. юрид. наук
- Токарева К. С.** ➤ Національний авіаційний університет (м. Київ), кафедра конституційного і адміністративного права, канд. юрид. наук
- Цукан О. М.** ➤ ХНУВС, кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін, канд. юрид. наук
- Юхно О. О.** ➤ ХНУВС, кафедра кримінального процесу та організації досудового слідства (завідувач); д-р юрид. наук, проф.
- Яценко І. І.** ➤ Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

ДО УВАГИ АВТОРІВ

**ПЕРІОДИЧНІ НАУКОВІ ВИДАННЯ
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Крім збірника наукових праць «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ», Університет є засновником і видавцем ще трьох періодичних наукових видань – збірника наукових праць «**Вісник Кримінологічної асоціації України**», наукового журналу «**Право і безпека**» та електронного видання «**Форум права**».

Вісник Кримінологічної асоціації України

Збірник наукових праць «**Вісник Кримінологічної асоціації України**» видається з 2012 року. За період існування було видано 20 номерів збірника, в яких опубліковано близько 550 наукових статей та значну кількість інформаційних матеріалів з питань, що стосуються діяльності Кримінологічної асоціації України. У 2016 році збірник став переможцем конкурсу на краще видання в системі МВС України.

Програмні цілі: розвиток теоретичної складової наук кримінально-правового циклу, здійснення наукового передбачення тенденцій розвитку науки і практики боротьби зі злочинністю, наукове забезпечення діяльності Національної поліції, сприяння реалізації правоохоронними органами державної політики у сфері протидії злочинності, співробітництво з міжнародними кримінологічними організаціями, аналіз та поширення кращих зразків та досвіду їх роботи.

Категорії читачів: науковці, юристи, курсанти, слухачі та студенти навчальних закладів МВС України, юридичних закладів вищої освіти, працівники правоохоронних органів.

Із 2018 року **періодичність** випуску видання становить 2 рази на рік.

Мови видання: українська, російська, англійська.

Сайт видання: <https://visnikkau.webnode.com.ua>.

Право і безпека

Науковий журнал «Право і безпека» видається з 2002 року. За період існування було видано 72 номери журналу, в яких опубліковано близько 3300 наукових статей та значну кількість інформаційних матеріалів наукового спрямування з питань, що стосуються тематики видання. Журнал неодноразово ставав призером конкурсів на краще видання в системі МВС України.

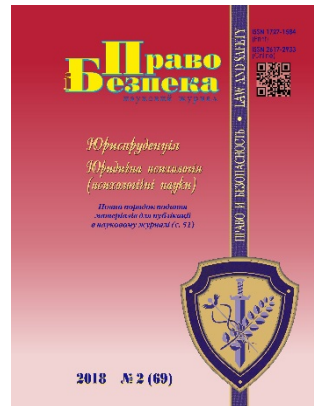
Програмні цілі: поширення результатів наукових досліджень теоретичних і практичних проблем права і безпеки, наукове забезпечення законотворчого процесу та практичної діяльності правоохоронних органів України, сприяння реалізації державної політики у сфері забезпечення прав і свобод громадян та протидії злочинності тощо.

Категорії читачів: усе населення.

Періодичність випуску видання: 4 рази на рік.

Мови видання: українська, російська, англійська.

Сайт видання: <http://pb.univd.edu.ua>.

Форум права

Електронне видання «Форум права» видається з 2005 року. За період існування було видано 55 номерів збірника, в яких опубліковано близько 4100 наукових статей.

Призначення журналу: досягнення якісно нового рівня повноти й оперативності задоволення інформаційних потреб суспільства в сучасних знаннях у галузі права.

Категорії читачів: науковці-юристи, працівники правоохоронних органів.

Нинішня **періодичність** випуску видання становить 5 разів на рік.

Мови видання: українська, російська, англійська.

Сайт видання: <http://forumprava.pp.ua>.

Редагування С. С. Тарасової, М. В. Цветкової-Верніченко,
Г. Я. Ступницької, Т. Д. Мельник
Внесення правок С. С. Тарасової, Ю. І. Гекової, К. О. Сологуб
Комп'ютерне верстання А. О. Зозулі,
Переклад анотацій Л. О. Осятинської
Дизайн обкладинки І. Є. Єсіної

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації КВ № 23375-13215 ПР від 27.12.2018.

Підп. до друку 29.09.2020. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 16,33. Тираж 50 прим. Зам. № 2020-27.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;
тел. 7398-342, факс 7398-181; адреса електронної пошти:
visnyk.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.